

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Osman Nuri KARADAYI

XIX. YÜZYIL İKİNCİ RANDE TASAVVUF

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

ERZURUM 2009

TEZ KABUL TUTANAĐI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Bu alışma Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalının Tasavvuf Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Danışman/Jüri Üyesi

Doç.Dr. Dilaver DÜZGÜN
Jüri Üyesi

Doç.Dr. İsa ÇELİK
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 02 / 04 / 2009

Prof.Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

Ç NDEK LER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII
1.G R	1
1.1. Türk Halk Edebiyat,na Genel Bir Bak,	1
1.1.1. Â ,k Edebiyat,.....	2
1.1.2. Badeli Â ,k Gelene i.....	8
1.1.3. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyat,	12
1.1.4. XIX. Yüzy,lda Â ,k Edebiyat	14
R NC BÖLÜM	
1. XIX. YÜZYIL Â IK R NDE TASAVVUF	
1.1. XIX. Yüzy,lda Ya ayan Baz, Â ,klar ve Tasavvufla lgileri	17
1.1.1. Â ,k Sümmânî.....	17
1.1.2. Erzurumlu Emrah	28
1.1.3. Â ,k enlik.....	34
1.1.4. Bayburtlu Celâlî	40
1.1.5. Â ,k Ruhsatî.....	48
1.1.6. Â ,k Seyrânî	56
1.1.7. Bayburtlu Zihmî	64
1.1.8. Â ,k Ceyhûnî	67
1.1.9. Â ,k Zülâlî	70
1.1.10. Â ,k Cemâlî	73
1.1.11. Â ,k Dertlî.....	76
1.1.12. Konyal, emœ	81
1.1.13. Yozgatlı, Fennî	84
1.2. XIX. Yüzy,ld Â ,klar, Üzerinde Etkili Olan Baz, Tarîkatlar	86
1.2.1. Bektâ îlik.....	88
1.2.2. Mevlevîlik.....	94
1.2.3. Melâmîlik.....	97
1.2.4. Hurûfîlik	100

K NC BÖLÜM**2. XIX. YÜZYIL Â IKLARININ RLER NDE LED KLER**

BAZI TASAVVUFÎ MOT FLER.....	108
2.1. Muhabbet	108
2.2. lahî A k	112
2.3. Tevhid.....	128
2.4. Peygamber Sevgisi	133
2.5. Dört Halife ve Ehl-i Beyt Sevgisi	145
2.6. lim ve rfân	148
2.7. eyh-Mür it-Pir.....	152
2.8. Gönül.....	157
2.9. Nefis	162
2.10. Zühd.....	168
2.11. Tevekkül	177
2.12. Kanaat	179
2.13. Sab,r.....	181
2.14.Tevbe	183
2.15. Zikir	187
2.16. badet ve Kulluk.....	191
SONUÇ	197
KAYNAKÇA	199
ÖZGEÇM	208

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYIL ÂŞKİLERİNDE TASAVVUF

Osman Nuri KARADAYI

Danışman : Doç. Dr. Cengiz GÜNDÜZ

2009-Sayfa: 204

Jüri : Doç. Dr. Cengiz GÜNDÜZ

Doç. Dr. Mustafa ÇELİK

Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN

Bu çalışmada XIX. yüzyılda Anadolu'da yaşamış âşıklerin Türk Halk Edebiyatı ve âşık tarzı geleneğindeki yerleri, hayatları, tarikatlarla ilgileri ve şiirlerinde kullandıkları tasavvufî motifler incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle âşıklerin beşerî âlemden ilahî âleme geçiş denemeleri, vahdet-i vücûd düşüncesini ilettileri, âşık şiirinde sıkça yer alan ve kalbî fiillerden olan gönül, zühd, tevbe, tevekkül, sabır ve zikir gibi bazı tasavvufî kavramlara yaklaşımlar, ve onlara dair terennümleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, tasavvuf, ilahî âlem, zühd, gönül,

ABSTRACT

MASTER THESIS

XIX. CENTURY IN THE ÂSİK POETIC OF SUFISM

Osman Nuri KARADAYI

Süpervisor : Doç. Dr. Cengiz GÜNDÜZ

2009-PAGE: 204

Jüri : Assoc. Prof. Dr. Cengiz GÜNDÜZ

Assoc. Prof. Dr. İsa ÇELİK

Assoc. Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN

In this study it was analyzed the place of asik in the Türkish Folk Literature and the tradition of poetry in manner of âsiksö and their lives, relations with tarikat and main sufi ideas that their mentioned in their poets. In this context it was determined the experiment of âsiksö to passing from love of human into love of God and their thought of vahdet-i vücûd and their approaches for some sufi terms like as gönül, zühd, tevbe, tevekkül, sabır and zikir that these are often exist in poetry of asik and they are acts of heart.

Key Words: Âsik Literature, sufism, divine love, zühd, gönül

ÖNSÖZ

Âşklar bireysel kimliklerinin yanında toplumsal kimlikleriyle de öne çıkan kişilerdir. Çünkü bir bakıma onlar ya adâklar, toplumun aynası, durumundadırlar. Toplumun acı, sevinç, korku, heyecanlar, âşkların iirleriyle daha renkli bir biçimde dile getirilir. Âşklar hem ya adâklar, toplumu etkiler hem de ya adâklar, toplumdan etkilenirler. Bu nedenle bir yerde âşk, bireyden öte toplum demektir.

Tarih boyunca varlıkların, sürdüren âşkların iirlerinde faydalandıkları, kaynaklardan biri de tasavvuftur. Tasavvuf bir doktrin olmakla kalmayıp ayn, zamanda bir yol, ya am biçimini de ifade ettiği için tarih boyunca dinî, ilmî ve kültürel dokuların i lenmesinde etkili oldu u gibi, edebî kaynaklar üzerinde de etkileyici bir unsur olmu tur.

Kaynaklar, slamiyetten öncesine dayansa da âşklık gelene i Anadolu'da halkın ya am biçimini ekillendiren tasavvuftan oldukça etkilenmiştir. Öyle ki âşklar, ra bet görebilmek için genellikle kendilerini tasavvufî kavram ve temalar, kullanmak zorunda hissetmişlerdir. Tarikat müntesibi olsun veya olmasın âşkların hemen hemen hepsi iirlerinde tasavvufî kavramlar, ,kça kullanmışlardır. Böylece onlar a şkların,, hüznü ve sevinçlerini dile getiren birer sözcü olmakla birlikte, eserlerini dinî ve tasavvufî motiflerle mezcerek halk arasında arif kişilikleriyle de öne çıkmışlardır.

Bu çalışmamızda XIX. yüzyılda ya am, âşklarımızdan bazıların iirlerinde yer alan tasavvufî motifleri incelemeye çalışacağız. Bir giriş ve ö ki Bölümünden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde âşk iirinin de içinde yer aldığı, Türk Halk Edebiyatı, ve bunun alt bölümleri olan Âşk Edebiyatı, ve Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, genel hatlarıyla inceledik. Yine XIX. yüzyıldaki iirinin genel durumundan, bu yüzyılda ya ayan âşklardan, bade içme geleneğinden ve badeli âşklardan bahsettik.

Birinci Bölümde XIX. yüzyılda ya ayan âşkların hayat hikâyelerine ve âşk kişiliklerine de indik, iirlerinden ve hayat hikâyelerinden faydalanarak tarikat bağlantılarını, tasavvufî nevelerini tespit etmeye çalıştık. İncelediğimiz âşkların tarikata intisap edip etmediklerini belirleyip, intisap edenlerin eyhleri hakkında tanıtıcı bilgiler verdik.

XIX. yüzyılda ya ayan pek çok âşk olmakla birlikte, biz bunlardan tasavvufî yönleri belirgin olan âşklarımız, tespit edip onları incelemeye çalıştık. Böylece tespit ettiğimiz on üç âşktan Âşk Seyrani, Âşk emî ve Âşk Dertli gibi farklı yönleriyle öne çıkan âşkların tarikat bağlantılarını, irdelerken Melâmîlik, Mevlvîlik, Bektâîlik ve Hurûfîlik tarikatlarını da ayrıca ele aldık.

İkinci Bölümde ise âşkların şiirlerinde yer alan tasavvufî motifleri tespit edip bunlar, tasavvufî kaynaklarda geçen bilgilerle karşılaştırarak incelemeye çalıştık. Böylece âşkların kullandıkları kavramların tasavvufî literatürdeki manalara uygunluklarını tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken niyet okumaktan kaçınarak şiirleri olduğu gibi almaya gayret ettik.

Bu çalışmamızdaki amaçlarımız âşklarımız birer mutasavvıf ya da birer sûfi oldukları, de il, tasavvuf ve tarikatların âşkı ve âşklar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Tasavvuf, âşkın önemli bir kaynağıdır. O yüzden âşkı şiirlerini değerlendirirken onları şiirlerine hem renk hem de derinlik katan tasavvuftan başlımsız olarak ele almanın eksik kalacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle âşklarımız sadece edebî açıdan değil tasavvufî açıdan da ele alınması yararlı olacaktır, düşünmekteyiz. Çünkü onları şiirlerinde ve ilişkilerinin oluşmasında tasavvuf önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamız sırasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Cengiz GÜNDÜDU'ya teşekkürü bir borç bilirim. Beni bu alana yönlendirdiği için kendisine müteşekkirim. Ayrıca çalışmamla yakından ilgilenen, fikir ve düşüncelerinden çokça istifade ettiğim hocam Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN'ü ve yine yardımlarından dolayı, Doç. Dr. SaçEL KÖK'ü çok teşekkür ederim.

Bu çalışmamız yıllarca yeterli ilgi ve alakayı göremeyen, bir kültür hazinesi olduğu halde yeterli derecede irdelenip araştırılmayan, tasavvufî yönleri ve tarikat bağlantıları da pek bilinmeyen âşklarımızdan bir şekilde anlaşılmalara vesile olursa bundan memnuniyet duyarım.

KISALTMALAR

A	: Ali Berat Alptekin (Palandöken'in Zirvesindeki A ,k; Erzurumlu Emrah)
AE	: Abdulkadir Erkal (Narmanl, Â ,k Sümmânî)
a.g.e.	: Ad, geçen eser
a.g.m.	: Ad, geçen makale
a.g.mad.	: Ad, geçen madde
a.g.y.	: Ad, Geçen Yer
b.	: bn
bkz.	: bak,n,z
bsk.	: bask,
C.	: Cilt
C	: Hayrettin vgin- lhan Yard,mc, (Zileli Â ,k Ceyhûnî)
Çev.	: Çeviren
D	: Ahmet Do an (Celâlî Baba)
d.	: Do um Tarihi
D A	: Diyanet slam Ansiklopedisi
E	: Ensar Aslan (Do u Anadolu Saz airleri)
EA	: Ensar Aslan (Ç,ld,rl, Â ,k enlik)
Fak.	: Fakülte
FD	: Ferit Develio lu (Büyük nsanlar)
FK	: Fuat Köprülü (Saz airleri)
G	: Eflatun Cem Güney (Erzurumlu Emrah)
H	: Feyzi Hal,c, (Â ,k emâ)
h.	: Hicri
Haz.	: Haz,rlayan
HBH	: Halk Bilgisi Haberleri
HBM	: Halk Bilgisi Mecmuas,
Hz.	: Hazret-i
	: Mustafa slamolu (Seyrânî)
A	: slam Ansiklopedisi (Milli E itim)
FK	: Fuat Köprülü (Saz airleri)
K	: Do an Kaya (Sivas'ta Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Ruhsatî)
M.	: Miladi

VIII

Ne r.	: Ne reden
ÖG	: Ömer Gözük,z,l (Â ,k Zülâlîden Â ,k Zülâlî)
S	: Say,
s.	: Sayfa
SMS	: Söz Mülkünün Sultanlar,
E	: Ali akir Ergin (Fennî Divan,)
K	: emseddin Kutlu(Dertî)
TD	: Türk Dili
TDE	: Türk Dili ve Edebiyat,
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyat, Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TF	: Türk Folkloru
TFA	: Türk Folkloru Ara tırmalar,
Üniv.	: Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
Y	: İhan Yard,mc, (Â ,k Sümmânî)
Yay.	: Yay,nlar,
yy	: Yüzy,l

1. G R

Toplumun her türlü duygu ve dü üncelerinin tercümân, olan â ,klar ayn, zamanda tarihin birer canl, tan,klar, gibidirler. Bu anlamda ya ad,klar, topluma ayna tutan â ,klar iirlerinde halk,n sevinç ve kederlerini dile getirdikleri gibi dinî ve tasavvufî ne øelerine de yo un bir ekilde yer vermi lerdir. XIX. yüzy,lda Anadolu'nun çe itli yörelerinde ya am, olan â ,klar,m,z ço u defa birer arif edas,yla dînî-ahlâkî temalarla iirler terennüm etmi lerdir.

Eserlerini inceledi imiz â ,klar yazd,klar, iirleriyle Türk Halk Edebiyat, içerisinde, bir ço unun badeli â ,k olmas, ve iirlerini saz e li inde söylemesi hasebiyle de Â ,k Edebiyat, içerisinde yer almaktad,rlar. Ayn, zamanda iirlerinde dînî ve tasavvufî motiflere yo unlukla yer verdikleri için Dinî Tasavvufî Halk Edebiyat, içerisinde de erlendirilmektedirler. Â ,klar, do ru anlayabilmemiz için öncelikle onlar,n Türk Halk Edebiyat, içerisindeki yerini tespit etmemiz gerekmektedir.

1.1. Türk Halk Edebiyat,na Genel Bir Bak,

Milletlerin hayat,nda, tarih sahnesine ç,kmalar,ndan itibaren, övarl,klar,n,, bütünlüklerini ve farklıl,klar,n, koruyan, ihtiyaçlar,n, her anlamda kar ,layan ve süreklilik vasf, gösteren düzenlerö gelenek olarak adland,r,l,r ve fonksiyonlar, ne olursa olsun bir milletin hayat,nda yer alan geleneklerin tümü, o milletin kültürünü meydana getirir¹. Dünya co rafyas, üzerinde çok geni alana yay,lan Türkler, s,k s,k yurt de i tirerek pek çok dinîn ve kültürün tesiri alt,nda kalm, lard,r. Farkl, medeniyet seviyelerinde ve her zaman hareket halinde ya ayan milletimizin edebiyât,n, de erlendirmek çok zordur. Türk milletinin, tarihi içinde ilk günden bugüne daima tekâmül eden, fakat mahiyetini de i tirmeyen mü terek millî gelene e ba l, bir edebiyât, vard,r. Bu edebiyât ve mahsulleri Tanzimattan sonra Halk Edebiyât,øgenel ba l, , alt,nda de erlendirilmeye ba lanm, t,r.²

Halk edebiyât,, ba lang,çtan günümüze söyleyeni olan ya da olmayan, konu ma diliyle olu turulmu , halk,n duygu, dü ünce, duygu ve evreni kavray, ,n, yans,tan sözlü ve yaz,l, kültür ürünlerinin tümünü içine alan bir edebiyât olup³ halk kültürünün ürünüdür. Halk,n

¹ Dursun Y,ld,r,m, öSözlü Gelenek Kültürüö, *Millî Folklor*, C.1, S.1, Mart 1989, s.6.

² Umay Günay, *Â ,k Tarz, iir Gelene i ve Rüyâ Motifi*, Ankara 1986, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yay,n,, S.16, s.1.

³ Suat Batur, *Türk Halk Edebiyat,,* stanbul 1998, s.13.

duygu, dü ünçe ve inan, ,n, yans,t,r. Halk ya am,nda öbireyciö e ilimler güçlenmedi i için halk edebiyât, da buna ba l, olarak genellikle kolektif, anonim nitelik ta ,r⁴.

Her edebî gelenek, belli bir kültür birikimi, dünya görü ü ve inanç sistemi, ya am biçiminin sanatç,lar taraf,ndan özümseñip kendilerine özel bak, aç,lar,yla yorumlanmas,yla özgün anlat,malara kavu ur. Ozan-baks, edebiyât gelene inin de i en zaman, zemin, inanç sistemi, dünya görü ü ve ya ama etkisiyle ekillenmesiyle Anadolu'da halk edebiyât, olu mu tur⁵.

Anadolu halk edebiyât,, ba lang,c, bilinmeyen, varl, ,n, bugün de sürdüren sözlü edebiyât gelene i içinde olu mu tur. Sözlü gelene in temelinde iir vard,r. iir ölçülü ve kafiyeli örneklerinin d, ,nda iir özelliklerini kaybetmi olan anlat, türlerinde kendinî hissettirir. Bu ürünlerin içinde topluma ait de erler ve ahlak anlay, , yatar. Halk âiri din, gelenek, günlük ya am gibi beslendi i kaynaklar,n yönlendirmesiyle Allahœa, mutlak güzelli e ula ma çabas,yla ilahî a k, tekke edebiyât,nda yüceltir ya da günlük ya am,n güzelliklerini ve zevklerini över, ac,lar,n, dramatik dille vurgular, çarp,kl,klar,n, yergiyle gözler önüne serer⁶.

Halk edebiyât, içerisinde yer alan Â ,k Edebiyat, ve Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyat, gerek ekil ve gerekse içerik bak,m,ndan k,smen birbirinden farklı,k arz etmektedirler. Tarihsel süreç içerisinde bu iki edebiyât,n kendilerine has tarz ve özelliklere sahip olduklar, görölmektedir. Bundan dolayı, biz de çal, mam,zda Â ,k Edebiyat,n, ve Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyat,n, ayr, ayr, ele al,p inceleyece iz.

1.1.1. Â ,k Edebiyat,

öÂ ,kö kavram, farklı, ekillerde tarif edilmi tir: *öBir kimseye veya eye kar , iddetli sevgi duyan, seven kimse; tutkun, vurgun, müptela. Bir haz,rl, , olmaks,z,n irticalen iir söyleyen, ekseriya saz e li inde iirlerini okuyan veya halk hikâyeleri anlatan ah,s, saz âiri, çö ür âiri, halk âiri, ozan.ö⁷ öSaz ve tambura çalan ki i.ö⁸ öTutkun, dü kün, vurgun, haddinden çok fazla ve a ,r, derecede seven. Allah Teâlâœy, son derece ve azami mertebede seven, Hâkk â , ,ö⁹*

⁴ Batur, a.g.e., s. 13.

⁵ Umay Günay, öÂ ,k Tarz, edebiyât Hakk,nda Dü üncelerö, Mehmet Kaplan çin, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yay. Ankara 1988, s.101ö104

⁶ Erman Artun, Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Edebiyat,, Akça Yay., Ankara 2001, s.20.

⁷ Mehmet Do an, *Büyük Türkçe Sözlük*, (16. bsk.), Vadi Yay., Ankara, 2003, s.89.

⁸ emseddin Sami, öÂ ,kö, *Kamusu Türkî*, Tercüman Yay., stanbul 1985.

⁹ Süleyman Uluda , *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Marifet Yay., stanbul 1999, s.58.

Â ,k kelimesi *öKendisinin veya ba kalar,n,n iirlerini saz e li inde çal,p söyleyen ve halk hikâyeleri anlatan saz âiri.ö*¹⁰ anlam,yla edebiyât,m,zda XV. yüzy,ldan itibaren kullan,lmaya ba lanm, t,r. Ancak â ,k hayat tarz, ve edebiyât, Osmanl,lardan çok evvel ba lam, millî bir kayna a ve köklü bir gelene e dayanmaktad,r. Â ,klar,n kökeni, slamiyet öncesi ozanlara kadar dayan,r. Ozanlar slamiyetten sonra da bir müddet i levlerini sürdürmü lerdir. Selçuklu ordular,nda IX. ve XII. yüzy,llarda ozanlar kopuz denen aletlerini çalarak epik iirler söyleyen Ozanlar, bu yolla askerleri e lendirmi lerdir.¹¹ Eski Türkler bu tarz iir söyleme gelene ini slâmiyetân kabulünden sonra da devam ettirmi lerdir. Dinî dü ünçeye ayk,r, iirler söyleyen âirlerin â ,k ismini almalar, ise XVII. yüzy,ldan itibaren ba lam, t,r. Â ,k, daha önce kendilerini din d, , iirler söyleyen saz âirlerinden ay,rmak için tekke âirlerinin kulland, , bir unvan olmu tur. XX. yüzy,l ba lar,na kadar â ,k ad, verilen saz âirlerinin özel te kilatlar,, k,yafetleri ve gelenekleri olu mu tur¹².

Türk halk edebiyât,nda önemli bir yere sahip olan ozanlar ve onlar,n özellikle kopuzlarla terennüm etmek üzere vücuda getirdikleri ozanl,k gelene i XV. yüzy,l,n ortalar,na kadar sürmü ve Anadolu Türklerinin ilk zamanlarda ba l,ca müterennimlerini te kil eden bu saz âirleri daha sonraki yüzy,llarda da bedii faaliyetlerine devam etmi lerdir. XV. yüzy,l esnas,nda bile saraylarda ozanlara yer verilmi tir.¹³ Â ,k edebiyât,, ozan-baks, edebiyât, gelene inin slamiyetten sonra tasavvufî dü ünçe ve Osmanl, ya ama biçimi ve kabulleriyle birle mesinden do mu tur. Önceleri dinî-tasavvufî halk edebiyât, olarak geli en millî Türk edebiyât, XV. yüzy,l,n sonlar,ndan itibaren sosyal ve politik nedenlerden dolayı, yeni bir olu um içine girerek â ,k edebiyât, olarak ekillenmeye ba lam, t,r¹⁴. XVI. yüzy,ldan sonra ozanlar art,k görülmez olmu , onlar,n yerini â ,k alm, t,r. Göçebelikten yerle ik hayata geçerek yeni bir toplum düzeninin kurulmas,, ehir ve kasabalar,n büyük ölçüde olu umu, destan anlat,c, ozan,n yerine â ,k tipinin geçmesini haz,rlayan en köklü etkendir. Destan anlatan epik iirden, günlük hayata yönelen öko maöya geçi bu yolla olmu tur. Â ,klar, kopuz yerine saz çalmaya, epik iir yerine yerle ik hayata ba l, tablolar isteyen halka ko malar söylemeye ba lam, lard,r¹⁵

XVI. yüzy,ldan itibaren göçebe ve köylü halk çevrelerinde varl,klar,n sürdürmekte olan ve eski bir gelene in son temsilcileri say,lan kopuz e li inde kahramanl,k türküleri ve destanlar, okuyan ozanlardan kendilerini ay,rnak isteyen saz âirleri, ôâ ,kö ünvan,n,

¹⁰ Nurettin Albayrak, *öÂ ,kö,D A*, stanbul 1991, , 547.

¹¹ M. Fuat Köprülü, *Edebiyât Ara t,rmalar, I*, Ötüken Yay., Ankara 1989, s.131.

¹² Albayrak, a.g.mad., s.547-548.

¹³ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyât,nda lk Mutasavv,flar*, Diyanet leri Ba kanl, , Yay., Ankara, 1976, s.353.

¹⁴ Erman Artun, *Türk Halk Edebiyât,na Giri*, Kitabevi Yay., stanbul 2004, s.54.

¹⁵ İhan Ba göz, *zahl, Türk Halk Edebiyât, Ant.*, Ararat Yay., Ankara 1968, s.7.

alm, lard,r.¹⁶ Çünkü XV-XVI. yüzyıllarda maddî ve manevî kültür seviyesi yükselmiş, tekkelerin yayılması, tasavvuf havasıyla dolmuş, şehirlerde yeti en saz âîrleri, köy ve ağırlıkta çevrelerinde yeti en seleflerinin taahhüdü, özanöadını kullanmak istememilerdir. Böylece kendileri de yabancı sayılmıylar, mutasavvıf âîrler arasında kullanılmakta olan öadın köünvanını kullanılmıylar.¹⁷

Cumhuriyetten sonra öHalk Edebiyatı olarak adlandırılan geleneksel edebiyatın ferdi mahsullerini veren ve bağımlıca özan, kam, bah, ö gibi adlarla anılan eski destanlar, gelişen ve değişen sosyo-kültürel ortam ve slamiyetten sonra meydana gelen tekketasavvuf cereyanları, sonucunda dinî özellikte olmalarıyla edebiyatı dolayısıyla kendilerini öadın köolarak nitelendirmişlerdir.¹⁸

Sonraki yüzyıllarda değişen sosyo-kültürel zemin içerisinde sosyal bilim bölümünün neticesi olarak muayyen bir sınıfın bedii ihtiyaçları, tatmin için teessüs eden âşık edebiyatı, her şeyden evvel millî birlik ve beraberlik fikrinin yeniden tekkülü için faydalı olmuştur. Tasavvuf cereyanlarının etkisi bu geleneğe tasavvufî bir zemin meydana getirmiştir.¹⁹ Dolayısıyla böyle bir zeminde gelişen âşık geleneği ve bu geleneğe bağlı âşık edebiyatı, da tasavvuftan uzak kalmamıştır.²⁰

Âşık halk arasında, umumiyetle saz âîrlere verilen bir isimdir. Yine halk arasında dolaylı olarak birçok menkıbeler, bunların maddî ve cismanî amaçtan manevî ve ruhanî amaç derecesine yükseldiklerini, saz çalıp şiir söylemeyi de ilahî vasıtalarla- yani ya bir müridin, ya da bir pirin rüyâda veya hakikatte tecellisi ile- örendiklerini anlatır. Bunlar halkın telakkisine göre Hak âşıklar, dir ve ilham kaynakları, daima ilahîdir. Çok sefiş bir hayat geçiren ve bunlardan dolayı, medrese âlimlerinin iddetli hücumlarına uğrayan bir takım âşıklar hakkında bile, ölümlerinden sonra hatta bazen hayatlarında bu türlü halk menkıbelerinin tekkül ettiğini, tarihî şahsiyetlerinin bir kudsiyet halesiyle çevrelendiğini bilinmektedir. Bütün bunlar âşıkların tasavvuf tarikatlarıyla ve bilhassa Bektâîlikle ilişkileri, alakalarından dolayı, vücuda gelmiş telakkilerdir ki onları halkın nazarında içtimaî mevkielelerini göstermek bakımından çok dikkate değerdir.²¹

Kültür ve edebiyatımız, önemli bir bölümünü oluşturan âşık geleneği, tarihimizin bağımlıca,ndan itibaren, halkımız, sosyal ve kültürel hayatın, en iyi şekilde yansıtan aktaran

¹⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s.186; Hasan Özdemir, *Âşık İri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doçentlik Tezi (Basılmamış), Ankara 1986, s.1-2.

¹⁷ Metin Özarslan, *Erzurum Âşık Geleneği*, Akça Yay., Ankara 2001, s.48.

¹⁸ M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları, I*, Ötüken Neşriyat, 3. baskı, İstanbul 1989, s.195; Günay, *a.g.e.*, s.9.

¹⁹ Necla Pekolcay, *slami Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s.153.

²⁰ Özarslan, *a.g.e.*, s.49.

²¹ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.167-168.

bir olgudur. Eski Türk toplumlarında kopuz çalarak destan söyleyen, amanist inan, içerisinde oyunculuk, büyücülük ve hekimlik görevleriyle halkın dertlerine çare olan ozanlar Anadolu'da slam Kültürü çerçevesinde öâ ,kö kimli i ile asker ocaklarında tekke ve tarikatlara kadar, hayatın hemen bütün alanlarında saz çalıp türkü söyleyerek, yüzyıllar boyu halkın dili, kulağı, gözü olmuşlardır.²²

Edebî eserler, ya ayan bir kültür topluluğunun kendilerine özgü ortak dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir. Her kültürün kendi anlamları, değerleri ve kuralları bütünü vardır. Kültüre bağlı olarak şekillenen her türlü birikim doğrudan olarak o kültürün bir parçasıdır.²³ Dolayısıyla her edebî gelenek, belli bir kültür birikimi, dünya görüşü ve inanç sisteminin, sanatçıların tarafından özümseyilip kendi özel bağlaşımlarıyla yorumlanmasından, özgün anlatımlara kavuşur. Âşık edebiyâtı, da bireysel bir edebiyât olduğu kadar bir gelenek edebiyâtı olup XIX. yüzyıldan çok evvel başlamakta ve halk edebiyâtı, gibi millî bir kaynağa ve köklü bir geleneğe dayanmaktadır.²⁴

Ozan-baks, veya destan geleneği diye adlandırabileceğimiz bu slamîyet öncesi Türk halk edebiyâtı, geleneği, Anadolu'da slamîyetin kültür potansiyelinde mayalanarak Osmanlı kültür ve üslubu içinde şekillenmiş, yeni bir hayat anlayışı, zevkine cevap verecek biçim ve öz kazanmıştır. Türk kültürü yeni bir kültürel kimlik kazanmış, millî öze bağlı, epik şiirler yazan ozanın yerini, slamî öze bağlı, lirik şiirler yazan ve öâ ,kö diye anılan yeni bir sanatkar tipine; Ozan-baks, veya destan geleneği de yerini öâ ,kö Edebîyatı olarak adlandırılan geleneğe bırakmıştır.²⁵ Ama âşık edebiyâtı, ozan-baks, geleneğinin devamı sayamayız. Âşık edebiyâtı, kendinden önceki ve olduğu zamandaki bütün edebiyâtlarla beslenmiş, zengin bir gelenektir.²⁶

Âşık edebiyâtı, XII. yüzyıldan beri süren tekke edebiyâtından ayrılarak XVI. Yüzyıldan itibaren zengin bir sosyo-kültürel yapı olarak Türk kültür yaşamı içinde yer alan bütün öğeleri içine alarak bu kültürün bütün katmanlarında özümseyen ve çağlar süren toplumun ortak kültür kodları, önemli bir kurum olmuştur. Türk sosyo-kültürel yapısında

²² Ensar Aslan, öâ ,kö enlikin Hikâyelerinin Konuları, Kaynaklar, öâ ,kö enlik Sempozyumu Bildirimleri, 22623 Mayıs 1997, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.41.

²³ İrin Yılmaz, öProf. Dr. Umay Günay ile Halkbilim Çalışmaları, Üzerine Bir konu maâ , Millî Folklor P.2, Ankara, 1994, s.264.

²⁴ Nurettin Albayrak, öâ ,kö, D A, III, s.547.

²⁵ Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı, Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akça Yay., Ankara 1993, s.20; Abdurrahman Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebîyatı*, Akça Yay., İstanbul 2004, s.46.

²⁶ Artun, a.g.e., s.34.

olu an serbest ve zorunlu kültür de i meleri toplumsal dokuyu ekillendirirken, yap,sal ve i levsel yönden de â ,kl,k gelene ine önemli kaynak olmu tur²⁷.

Â ,k edebiyât,, dîvân edebiyât,, dinî-tasavvufî halk edebiyât,, Anadolu'da bir gelenek olu turunca sanatç,lar,na da õâ ,kö, õHak â , ,ö, õ âirö gibi adlar verilmi tir. Bu yeni disiplinler ayn, kültür kayna ,ndan beslenmelerine ra men farklı, iir çevreleri olu turmu lar, farklı, kitlelere seslenmi lerdir²⁸.

Â ,k iiri, dîvân ve tekke iiriyle ba kurarak zümreler aras, al, veri in sa lanmas,nda köprü görevi yapm, t,r. Dîvân iiri ayd,nlar aras,nda Osmanl, kültürünü yayarken â ,klar da halk ayd,n, olarak Osmanl,-Türk kültürünü halk aras,nda yaym, lar, halk,n bu kültür çevresinde toplanmalar,na yard,mc, olmu lard,r²⁹.

Â ,klara kar , halk,n besledi i bu takdir ve hürmet hislerine, yüksek s,n,f,n asla i tirak etmeyece i aç,kt,r. Fikir ve zevk seviyesi aç,s,ndan halktan tamam,yla ayrılm, olan bu s,n,f, medresede, slam ilimlerinin, Arap ve ran edebiyât,n,n en yüksek mahsulleriyle iyiden iyiye al, m, t,r. Bedii ihtiyaçlar,n, bu klasik edebiyât mahsulleriyle tatmin eden yüksek kültür sahipleri, slam medeniyetinin Ortodoks ideolojisinden ve dünya görü ünden üphesiz ayrılamam, t,r. Bu yüzden halk musikisine ve halk iirine mahsus her türlü ekiller(ezgi, deyi , türkü, türkmânî, varsa ,, vs) halk aras,nda ra bet kazanan mevzular (geyik destan,, Hamza ve Battal hikâyeleri vs), halk iirinin umumî ölçüsü olan hece vezni daima hakim görülmü tür. iirin geni halk tabakas, aras,nda okunmas, ve anla ,lmas,, klasik bir âir için adeta bir hakaret say,lm, t,r.³⁰

Â ,klar,n birço u asl,nda köklü bir dinî e itim alamam, lard,r. Ancak iirlerinde slâmî motiflere, inanç esaslar,na, ibâdetlere, adalete ve ahlakî konulara s,kça de inmi lerdir³¹. Özellikle â ,k edebiyât,nda en belirgin ve etkili anlat,m üphesiz slâmiyetân tasavvufî ne ve ile i lenmesidir. Tasavvuf, insan, mutlak hakikatlerle yüzle tirerek kâinattaki umumî ahengin derin s,rlar,n, ruhlarla duyurdu u için bu dü ünçe biçiminin âirâne tahayyüller için önemli bir kaynak te kil edece i aç,kt,r³². Bundan dolayı,d,r ki tasavvuf, Anadolu'da bir doktrin olmakla

²⁷ Özkul Çobano lu, õOsmanl, Devletinde Türk Halk Kültürünün De i im ve Dönü üm Dinamikleriö, *Osmanl,, Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c.9, s.54

²⁸ İhan Ba göz, õKaracao lan m,, Pir Sultan Abdal m, Halk,n Dilinden Konu uyor, Halk m, Onlar,n Dilinden Konu uyorö, *Milliyet Sanat Dergisi*, sy.: 216, stanbul 1977, s.252.

²⁹ Artun, Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Edebiyât,, s.36.

³⁰ Fuad Köprülü, *Edebiyât Ara t,rmalar,, Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1999, s.169-170. ayr,ca bkz; Fuad Köprülü, õTürk Edebiyât,nda Â ,k Tarz,ın,n Men ei ve Tekamülüö, *Millî Tebettuđar Mecmuas,, Say, I*, stanbul 1915; Fuad Köprülü, *Millî Edebiyât Cereyan,n,n lk Mübe irleri*, stanbul 1928.

³¹ Erman Artun, õKaracao lan iirinin Kültür Kaynaklar,ö, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyas,, Y,l 3, Cilt 2, Sy.: 7*, Ankara 1995, s.65; Günay, õÂ ,k Tarz, edebiyât Hakk,nda Dü üncelerö, *Mehmet Kaplan için*, Türk, Kültürünü Ara t,rma Enstitüsü Yay. Ankara, s.1016104

³² Bilal Kemikli, *Dost linden Gelen Ses*, Kitabevi Yay., stanbul 2004, s. 768

kalmayıp bir yol, ya am biçimi ve bütün edebiyâtlar, etkileyici bir sanat haline gelmiştir. Neticede XIV. ve XV. yüzyıllara kadar toplumsal sorunlar,, halkın duygu ve düşünce dünyasının, ba lamalar, (Kopuzlar,) eli inde dile getiren âşklar, bu tarz şiir söyleme geleneğini slâmiyetin kabulünden sonra da devam ettirmişler ve ilerleyen süreçte halk arasında yayılan tasavvuf akımlarının da etkisiyle, âşkların şiirlerinde tasavvuf çenisi sıkça görülmeye başlamıştır. Hatta âşkın soyut ve ula şılmaz sevgili tipiyle bir misti e başlaması, söz konusu olmuş, bazı âşklar tarikatların yaygınlaşmasıyla birlikte bir müride başlamışlardır.³³

Âşklar hepsi dinî-tasavvufî tarzda şiirler yazmasalar da slâm kültürü ve tevhid düşüncesine varma yollarının, arayan görüşleri bütünü olan tasavvufun âşk ve dîvân âirlerine etkisi onlar, ortak bir dünya görüşünde birleştirilmiştir. Bu nedenle âşklar anlayışları,, ritmik düşünceleri, ölüm ve hayat karşısındaki tavırları, benzerdir.³⁴ Bu arada slâmiyet öncesi kültüre ait bazı pratiklerin slâmî renge bürünerek tarikatlara taşınmış, söyleyebiliriz. Bu başlamada en kuvvetli etki de Bektaî edebiyâtında görülmüştür. Âşk edebiyâtı,, Bektaî tarikat mensupları arasında yayılmış, yeni coğrafyada, yeni kültür ve dinî etkisi ile bir ölçüde derinleşerek yeniden şekillenerek gelişmiştir. Bu açıdan Bektaî edebiyâtının âşk edebiyâtından doğduğunda katkı sağladığını söyleyebiliriz.³⁵

Âşk edebiyâtı, bir bileşim, bir sentezdir. Âşk, mistik birlik arayan dervişlerle dans ve müzik eli inde aman kültürünü sürdüren ozandan ilerlevsel olarak ayrılmıştır. Yani onlar dinî düşünce, şiirler söyleyen eski ozan-baks, tipinin görevlerinden ayrılmışlardır.³⁶

Âşk tarzı, edebiyâtın klasik ekliyle örnekler verdiği XVI. yüzyıl ve sonrasında dayandığı kültür birikimi nedeniyle eserler bütünüyle lâ-dinî karakter taşımaz. Ortak coğrafyada yaşayan insanlar, duygu ve tasalar,, derin yargılar, bir birikim sonucu oluşur.³⁷

Âşk tarzı,, bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra dîvân edebiyâtı ile halk edebiyâtı, ve tekke edebiyâtı, unsurlarının karşılaştığından hâsıl olmuş bir mahsuldür; onun mümessillerinde de, tabii, bu unsurların hepsine tesadüf edilir. Âşk edebiyâtı,, halk edebiyâtı, unsurların, içine almakla ve esasında halk zevkine doğru temayülün bir ifadesi olmakla beraber, öTürk ruhunun zevkini, orjinalitesini saklayan ve halkın içinde yaşayan bir halk edebiyâtı, dendir. Tabii dîvân edebiyâtı, gibi bir zümre fakat dîvân edebiyâtından daha geniş bir zümre edebiyâtıdır. Asker ocaklarında, esnaf tekilatı, içinde, kahvehane, meyhane ve

³³ Günay, *a.g.e.*, s.1016104..

³⁴ Artun, *a.g.e.*, s.65.

³⁵ Günay, *a.g.e.*, s.10.

³⁶ Ba göz, *a.g.e.*, s. 254.

³⁷ Günay, *a.g.e.*, s.1016104

bozahanelerde, yani ehîr ve kasaba halk, aras,nda geli en bu edebiyâta, klasik edebiyâtın ve tekke edebiyât,ın büyük tesiri olmu tur. XVI. yüzy,lda ve XVII. yüzy,lbalar,nda yeti en saz âîrlerinde, as,l halk edebiyât, unsurlar, daha kuvvetlidir, fakat bu asr,n sonlar,ndan ba layarak, sonraki as,rlarda bu unsur yava yava azalm, , di er unsurlar ise tabiat,yla ço alm, t,r.³⁸

XIX. yüzy,lbalar,na bak,ld, ,nda tarîkat ve tekke kültüründen önemli derecede etkilendikleri bir gerçektir. Â ,kl, a ba lamalar,n, öryâyöya ba layarak sanatlar,na kutsi bir mahiyet kazandıran â ,klar çevrelerine ârif ki iliklerini yansıtmaya özellikle gayret etmişlerdir. Bunlar,n bir k,sm, bizzat tarîkata girerken di erleri de kendilerini manen bir tarîkat müntesibi saymışlardır. Hatta öyle ki XIII. yüzy,la geldi inde â ,k tarz, iir gelene ine ba l, olarak ürün veren â ,klardan tasavvuf ve tarîkatlar,n tesirine girmeyen hiçbir â ,k kalmamış gibidir³⁹.

1.1.2. Bâdeli Â ,k Gelene i

Anadolu'da, yeni co rafyada yeni bir kültür senteziyle olu an Türk edebiyât, esas itibariyle Kur'an ve hadisler, peygamber ve evliyâ k,ssalar,, tasavvufî motifler, Arap, Fars ve Hint edebiyâtlar,ndan aktarılan çe itli eserler ve bunlara ek olarak yerli ve millî malzeme, bu ortak malzemenin kazanılması, ö renili ve edebiyâta yans,y, biçiminden kaynaklanmaktadır. Anadolu'da farklı edebiyât türlerinin doğmas,nda bu malzemenin büyük rolü vardır⁴⁰. Bu edebî türler içinde â , ,n ola anüstü güçlerle donatılmış,, onu sanata haz,rlayan ödolu içmeö törenlerini ihtiva eden ve â ,k edebiyât,n,n mistik taraf,n, olu turan öbâdeli â ,kö gelene i önemli bir yer tutmaktadır⁴¹.

Â ,klar â ,kl, a ba lamay, ya da yeti ip usta â ,k olmay, geleneksel bir unsur olarak gördükleri iki önemli yol olan usta yan,nda yeti me ya da rüyâda öÂ ,klar Meclisiö kurmu -pîrø elinden ak bâdesi içerek öbâdeli â ,kö olmaya ba larlar. Türk halk edebiyât,nda ve hikâyelerinde sıkça kar ,m,za ç,kmakta olan ve çok eskilere kadar giden öryâyâda pîr elinden

³⁸ Fuat Köprülü, *Erzurumlu Emrah*, İstanbul 1929, s.7-9.

³⁹ Ali Torun, *ÖTasavvufun Gölgesinde Ç,ld,rl, Â ,k enlikö, Â ,k enlik Sempozyumu Bildirimleri*, 22623 May,s 1997, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara, 2000, s.252.

⁴⁰ Erman Artun, *ÖOzandan Â , a Halk iiri Gelene inin Kültür Kaynaklar,ö, çel Kültürü*, Y,l: 9, Say,:41, çel, Eylül 1995, s. 5-9.

⁴¹ Ba göz, *a.g.e.*, 252-254.

bâde içmeö, â ,k edebiyât,nda bir gelenek icab, olup⁴², duygusal bir yap,ya sahip, ruhunda âirlik olan baz, kimseler bâde içmeyi önemli bir ihtiyaç olarak görürler⁴³.

Bir â ,k aday,n, â ,kl, a haz,rlayan çe itli faktörler söz konusudur. Çocukluk ve ilk gençlik y,llar,nda bir k,za â ,k olma, klasik halk hikâyelerini veya hikâyele mi â ,k biyografilerini okuma, â ,klar,n bulundu u bir ailede veya gelene in canl, olarak ya at,ld, , bir çevrede yeti me, gurbet hayat,, yoksulluk gibi nedenlerle içinde dü ümlenmi duygular, aç, a vurmak isteyen ve kendisinde âirlik yetene i bulunan ki ilerde mesle e yönelme, s,kl,kla kar ,la ,lan bir durumdur⁴⁴.

Gelene e göre â ,k aday, bu etkiler alt,nda s,k,nt,l, bir durumda iken kutsal say,lan bir yerde uykuya dalmaktad,r. Bu yerler umumiyetle ki inin korku ve yaln,zl,k duydu u ,ss,z ve halktan uzak olan, bahçe, su kenar,, mezarl,k gibi mü terek mevkilerdir. Aday bu mekânlardan birinde uykuya dald, , zaman H,z,r, bir mür id, üçler, be ler, yediler, k,rklar gibi erenler ve Hz. Ali, Hac, Bekta î Veli ve benzeri din ulusu makam,nda pirlere rüyâs,na girmekte ve ona bâde içirmektedirler. Kutsal ki ilerin çe itlilik göstermelerine ra men genel kabule göre ilham kaynaklar, ilâhîdir⁴⁵ ve rüyâdaki rolleri hep ayn, olup, ba ka kültürlerde tek tek ortaya ç,kan unsurlar rüyâ motifinde birbirinin içine girmi olarak bir arada ya at,lmaktad,r.

Halk inan, ,na göre Pir, õH,z,rö, sûfi inan, ,na göre ise bir õVeliödir. Sünnî â ,klarda ödoluöyu içirici ve imdada yeti ici olan õH,z,rö,n yerine; Alevi ve Bekta î â ,klar,nda Hz. Ali yer almaktad,r. Halk inan, ,na ve bâdeli â ,klar,n iirlerinde i aret etti ine göre bâdeyi H,z,rö,n yerine üç pîrin bir arada sunduklar, anla ,lmaktad,r. Bu arada rivâyetlere göre rüyâlar,nda Hz. Muhammedî görüp â ,k olanlar da bulunmaktad,r.⁴⁶

Örneklerin pek ço unda rüyâ kutsal mevkilerde uyurken görölmektedir. Mezar ve p,narlar rüyâlar,n en çok göröldü ü mü terek mevkilerdir. Rüyâda kutsal bir ki i veya ki iler bazen bir genç k,z,n elinden kahramana a k bâdesi sunarlar. H,z,r, İlyas, üçler, k,rklar, üç dervi , bir pîr, sadece bir ya l, adam veya ya l, bir kad,n rüyâlarda yer alan kutsal ki ilerdir. Kutsal ki ilerin çe itlilik göstermelerine ra men rüyâdaki rolleri hep ayn,d,r. Kahramana çok güzel bir k,z, tan,tt,ktan sonra ad,n, ve memleketini söylerler. iirlerinde kullanaca , bir mahlâs verirler. Kahraman kutsal ki inin elinden bâdeyi içtikten sonra vücudunu bir ate

⁴² M. Fuad Köprülü, õTürk edebiyât,n,n Men eiö, *Edebiyât Ara t,rmalar, I*, Ötüken Yay., stanbul 1989, s.57.

⁴³ Albayrak, õÂ ,kö, 548.

⁴⁴ Düzgün, õÂ ,k Edebiyât,ö, s.191.

⁴⁵ Köprülü, *a.g.m.*, s.57.

⁴⁶ Umay Günay, õÂ ,k edebiyât,nda Rüyâ Motifinin Tipleri ve Tahliliö, *Mehmet Kaplan Arma an,*, stanbul 1984, s.18.

sarar, dü er bay,l,r. Saz sesiyle kahraman gözlerini açar. Saz, eline al,r, kendine verilen mahlâsla irticalen iirler söylemeye ba lar. Böylece hem bâdeli hem de Hak â , , olurlar.ö⁴⁷

Bâdeli â ,k gelene inde bâde *öEr dolusuö* ve *öPîr dolusuö* olmak üzere iki türdür: *öEr dolusuö* için â ,klar kahraman, yi it ve gözü pek ki i olur, sevdi i için ölümle gö üs gö se gelirler. Maceralar, kahramanl,klarla doludur. Rivayete göre Köro lu, Dadalo lu böyle *öer dolusuö* içmi â ,klardand,r. *öPîr dolusuö* için â ,klarsa cefâlar çeker, sevdalara dü er, sevgilisinin arkas,ndan yanar tutu urlar. Bunlar kahraman de ildir, vefâkâr ve fedâkâr â ,klard,r. Erci li Emrah, Â ,k Kerem, Â ,k enlik ve Â ,k Sümmanî, bunlardand,r⁴⁸.

Bu aç,dan bakt, ,m,zda â ,klar,n rüyâda bâde içerek elde ettiklerini söyledikleri kazan,mlarda tasavvufî gelene e ait ö elerin yer almas,n,, öâ ,kö terimi ile yetinmeyip bunun yan,na bir de öHak â , ,ö terimini getirme çabas,ndan kaynaklanm, olabilece ini söyleyebiliriz⁴⁹. Mesela gelene e göre rüyâda pir elinden bâde için ki i bir sevgiliye â ,k olman,n yan,nda, Tanr, a k,na ula mak için gerekli bilgi, erkân ve usulleri, kendisine toplum içinde müstesna bir yer sa layacak saz âiri olmak için gerekli bütün hüneleri ve bilgileri kazanmakta, iirlerinde kullanaca , mahlas almaktad,r⁵⁰. XIX. yüzy,l â ,klar,ndan çal, mam,zda ele ald, ,m,z Â ,k Sümmanî, Â ,k enlik, Â ,k Seyranî, Â ,k Zülalî, Bayburtlu Celalî ve Â ,k Ruhsatî bâdeli â ,klardand,r.

Sonuçta aday bâde içip sevgili veya sevgilinin resmi ile kar ,la makla maddî ve be erî a ktan manevî ve rûhânî a k derecesine yükselmekte, sâde ki ilikten sanatç, ki ili e ve kâmil insan mertebesine ula maktad,r. Bu inanç, s,r,f halk inanc, de ildir. Bâdeli â ,k da bunu böyle bilir, saz,yla, sözüyle etraf,na böyle anlat,r.ö⁵¹

Fakat â ,k edebiyât, içinde örüyâö ve öbâdeö motifleri, birtak,m efsane, rivayet ve hikâyelerin etkisiyle abart,l, yönleriyle sunulmu , bu sunulu biçimi, â ,klar,n hayat, ile ilgili olarak gerçek olanla olmayan noktas,nda birtak,m kar, ,kl,klara da neden olmu tur. Halk hikâyelerinde idealize edilerek fiktif (kurgusal, hayalî) âlemin gerçe i biçiminde sunulan rüyâ ve bâde olgusu baz, ara t,r,c,lar taraf,ndan â ,klar,n gerçek hayat,n,n bir parças, olarak görülmü ve bu ekliyle sunulmu tur⁵².

⁴⁷ Günay, Â ,k Tarz, *iir Gelene i ve Rüyâ Motifi*, s.13.

⁴⁸ Ensar Aslan, *Ç,ld,rl, Â ,k enlik, Hayat, iirleri Kar ,la malar, Hikâyeleri*, (2.bsk.), Diyarbak,r 1992, s.27-28.

⁴⁹ M. Öcal O uz, *öAzerbaycan ve Türkiye sahas,nda Â ,k Edebiyât,n,n XVI. Yüzy,l,na Dairö, pek Yolu Uluslar Aras, Halk Edebiyât, Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1995, s. 424-425.

⁵⁰ Umay Günay, *Türkiyeâle Â ,k Tarz, iir Gelene i ve Rüyâ Motifi*, s.90-91.

⁵¹ Günay, *a.g.e.*, s.178; M. Adil Özder, *Do u llerimizde Â ,k Â ,k Kar ,la malar,*, Bursa 1965, s.7; *Türk Dili ve Edebiyât, Ansiklopedisi*, stanbul tsz., I, 281; Orhan aik Gökyay, *öRüyâlar Üzerineö, II. Milletleraras, Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, IV, 205.

⁵² Düzgün, öÂ ,k Edebiyât,ö, s.191.

Düzgün, amanl, a giri merasimlerinde de yukarıda belirtilen a amalara benzer pratiklerin uyguland, ,ndan hareketle rüyâ motifinin kayna ,n,n aman gelene ine kadar uzand, ,n, söyler. Ona göre Anadolu'ya yerle en Türkler kabul ettikleri yeni dinin etkisiyle bu motifi mistik dü ünceler etrafında yeniden biçimlendirmişlerdir. Yani, â ,kl,k gelene inin beslendi i ozan-baks, gelene i ile tasavvuf dü üncesi, de i en ve geli en artlar altında daha da somutla t,r,larak öriyâ-bâde-pirö üçlüsü halinde kar ,m,za ç,km, t,r. Halk arasında önceki dönemlere ait â ,klar,n kutsall,k vasf,na sahip oldukları, için bu ruhsal de i im ve geli im sürecini gerçekten ya ad,klar,na inan,ı,r. Oysa klasik halk hikâyeleri ve hikâyele mi â ,k biyografileri d, ,nda, hayatlar, hakkında ayrıntı, bilgilere sahip oldu umuz hiçbir a , ,n ya amöyküsünde böyle bir olaya rastlanmam, t,r. Bu olay tümüyle halk hikâyelerinin fiktif gerçe idir. Her insan gibi, üphesiz â ,k adaylar, da çe itli faktörlerin etkisiyle rüyâ görürler. Rüyâda bir sevgili ile kar ,la abilirler. Ruhânî bir ki iden nasihat dinleyebilirler. Hatta gerek sözlü gelenek yoluyla, gerek yaz,ı, eserlerden okudukları,, bilinçalt,nda günlerce muhafaza ettikleri biçimiyle bu idealize edilmi rüyân,n baz, unsurları,n görebilirler. Uyandı,klar,nda bu rüyân,n etkisinde kalabilirler. Bunun ötesinde anlat,lanlar, hikâye, efsane, rivayet kabilinden aktarmalar,d,r. Bunları,n halk edebiyât, ara t,r,malar, bak,m,ndan elbette bir metin de eri vard,r. Bu metinleri ortaya koyan toplumsal bilincin hangi kayg,lar ve etkilerle böyle bir yöneli i sergiledi i elbette ara t,r,ımal,d,r. Fakat â ,klar,n gerçek hayat hikâyelerindeki biçimiyle rüyây, ele al,rsak â ,k edebiyât,n, ve â ,kl,k gelene ini daha gerçekçi olarak tanıma imkân, buluruz⁵³.

Di er taraftan Divân Edebiyât, manzumları,nda s,kça i lenen Leyla u Mecnûn motifinde â ,k-ma uk ili kisi onu dillendiren â ir taraf,ndan ilâhî a ka yönelik bir ideal olarak kullan,ı,rken, â ,k edebiyât,ndaki â ,k-ma uk ili kisinde â ,k bizzat â irin kendisi olmaktadır. Her ikisinde de ortak payda sonuçta be eri a ktan ilâhî a ka var, t,r. Fark ise sadece â ,k edebiyât,nda devreye rüyâ motifinin girmesidir. Fakat â , ,n gelene e uygun bir ekilde yeti mesi ve kendinî tanı,tması, için bâde içme ve do u tanı sahip olunan â irlik kudreti yeterli de ildir. Olgun bir â ,kta mûsîkî, iir ve hikâye anlatmak kabiliyetlerinin bir arada bulunması, icap etti i için â ,kl,k gelene inde önemli bir yeri olan uzun bir ç,rakl,k e itimi de gereklidir. Â ,klar genellikle bir usta â , ,n yan,nda yeti irler. Ondandır hem usta deyi lerini hem de sanat,n icrâs,na ili kin yol ve yöntemleri ö renirler. Â ,k meclislerinde, kahvelerde bu ustaları,n sanatları,n icrâ edi biçimlerini yeterince kavrad,ktan sonra, ustaları an ozanlarda kendilerine ç,rak al,ırlar. Gelenek bu ekilde devam eder⁵⁴.

⁵³ Düzgün, öÂ ,k Edebiyât,ö, s.192.

⁵⁴ Albayrak, öÂ ,kö, s.548.

1.1.3. Dînî-Tasavvufî Halk Edebiyatı,

Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı; toplumun kültürel değerlerine sahip çıkan, üreten, geli en, dünyasını, ve âhiretini gerçek anlamda kazanan, millî birlik ve beraberliği sağlayan, dinî yaygın, belli vecd içinde, bazen nesir halinde bazen millî vezinle bazen de dîvânî nazım ekinde manzum olarak verebilen ve toplumun tümünü kucaklayan bir ökol edebiyatıdır. Bu edebiyatın Ortaasya'da kurucusu, ilk ve önemli şahsiyeti, XII. yüzyılda Türkistan'da yaşamayan olan Hoca Ahmet Yesevî'dir. XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamayan Yunus Emre ise öDinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı'nın ilk kurucu âiri kabul edilmiştir. Bu yüzyıldan sonra artık Anadolu'da bu alanda pek çok mutasavvıf yeti mi ve eser verilmiştir⁵⁵

Tekkeler çevresinde oluşan dinî-tasavvufî halk edebiyatı, âşık edebiyatı ile dîvân edebiyatının bir karışımıdır. Bu üç edebiyat birbirinden çok farklı olmayıp bir bütünü parçalar. Aynı kültür kaynaklarından beslendikleri için nazım ekinleri, tür, ölçü, dil, anlatım, üslup ve içerik yönünden ortaklıklar görülür. Bu edebiyat ürünlerinin yazılma amaçları, öretici olduğu için, ekil ve estetik ikinci plandadır. Bu nedenle iir estetiğine sahip, sanatlı, söyleyişleri olan bazı örnekler, az rastlanır. Telkinî tavırları ile de dîvân âirlerinden ayrılmalarıdır.⁵⁶

Tekke iirinin fikir ve edebiyat tarihimizdeki yeri, millî dil ve edebiyat bakımından rolü ve değeri büyüktür. Bu grup, saz iirine nispetle daha çok fikrî ve felsefî, dîvân iirine nispetle daha fazla millî ve hayatidir. Her ikisine nispetle de daha tabiidir, spontanedir. Edebi ve insanî değerler bakımından da onlardan ayrılmamaktadır. Tekke âirleri de diğer âirler gibi ruhları, ürpermelerini, hasretlerini ve rüyâları, iletmemektedirler. Yer yer fikir, hayal ve duygu ile dolu olarak meydana getirdikleri eserler, özelde Türk milletinin, genelde insanlık psikolojisinin önemli bir cephesini tespit etmiş bulunmaktadır. Bu şahsiyetlerin en belirli tarafı, kendilerine mahsus ruhanî ve ilahî bir edatı, malar, dır. O derece ki bunlara, halk tarafından neredeyse Kur'an gibi kutsiyet izafe olunmuş ve Allah tarafından ilham edilmiş oldukları, inanılmaktadır. Diğer halk âirlerinden ayrılmaları, bir nokta da tasannusuzluktur. Söz oyunları, umumiyetle ifadelerde yer almamaktadır. Bütün dinî-tasavvufî iirlerde yekpare bir ruh, dîvân edebiyatının tabiriyle yekâhenklik vardır. Bazı maniler ve ko melerde ve birçok gazelerde görülen vahdetsizlik bunlarda hiç görülmemektedir⁵⁷.

çerindeki musikiyi bazen düz bazen na me ile bazen de bir musiki aleti ile terennüm eden dervişler, güzeller güzelini aramaktan başka bir gaye gütmemilerdir. Devamlı olarak -

⁵⁵ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akça Yay., Geneltilim 2. baskı, Ankara 2004, s.44.

⁵⁶ Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s.41.

⁵⁷ Mahir Vasfi Kocatürk, *Tekke iiri Antolojisi*, Ankara 1969, s.5.

ölüme de il- sonsuzlu a yükselen bir sarho lukla mest olan tekke ehli, her zaman gönüllerindekileri ifade ederek Allah a k, ile yanan kalplerine adeta bir serinletici ilaç aram, lard,r. Bu aray, ve ayr,l,k i tiyak, onlar,n sonsuzlu unu daha da art,rm, , kâinat, ve insanlar, daha de i ik ve orijinal bak, aç,lar,yla de erlendirmelerine yol açm, t,r⁵⁸.

XII-XIII. yüzy,lda Anadolu'nun siyasî, sosyal ko ullar, tekkelerin kurulmas,n, kolayla t,rm, t,r. Tekkeler Anadolu'da slamîyet'in yay,lmas,na, Türkçenin ortak dil olmas,na katk, sa lam, t,r. Yeni yurt tutulan Anadolu'da Türk kültürü ve slam kültürü yeni bir kültür senteziyle Anadolu Türk kültürünü olu turmu tur. Anadolu sûfilî i slamîyet öncesi inanç sistemleri ve Anadolu'daki yeni sosyal ya am biçimiyle kar, m, Anadolu'ya özgü bir sentez olu turmu tur⁵⁹. Dinî-Tasavvufî halk edebiyât,, her dönemde ve zümrede önemli sanatç,lar yeti tirmi tir. Türkler aras,nda ilk olarak Orta Asya'da Ahmet Yesevî (ö. 1166) ile ba layan tasavvuf ak,m, daha sonra Mo ol istilas,yla Anadolu'ya gelen Yunus Emre'yle doruk noktas,na ç,km, t,r⁶⁰.

Tekkeler, medreseler gibi Türk- slam uygarl, ,n,n bir ürünü olarak ortaya ç,km, , yüzy,llar boyunca Türk kültür ve sosyal hayat,na damgas,n vuran kültür merkezleridir. Bu merkezler, tasavvufî dü ünçeyi geni kitlelere iletebilmek için halk,n edebiyât gelene inden, dilinden ve estetik anlay, ,ndan s,kça yararlanm, t,r. Böylelikle zengin bir tekke edebiyât, olu mu tur. Tekke â ,klar, özünü slam tasavvufundan alan ama yerli ö elerle donat,lm, õadap ve erkân,ö ö retmek için yo un çaba harcam, lard,r. Böylece Tekke â irleri ürünlerinde ho görüye, sevgiye dayal, din anlay, ,yla geni kitlelere ula m, t,r⁶¹.

Anadolu halk edebiyât, gelene ini, XIII-XV. yüzy,llar aras,nda, bir yönüyle çe itli tarîkatlara ba l, dervi â ,klar temsil etmi tir. Beylikler döneminde sazlar, e li inde ilahîler okuyan dervi lerin bulundu u bilinmektedir. Bunlar bir bak,ma ozan-baks, ad, verilen bir kutsal â ,kl,k gelene ini sürdürmü lerdir. Tasavvuf a ,rl,kl, bu gelenek çe itli tarîkatlar,n inanç ve törelerini yans,t,rken, eski Türk din ve inançlar,ndan da tümüyle s,yr,labilmi de ildir. Tekke edebiyât, halka yöneldi i, inanç ö reticili ini amaç edindi i için iir ve düz yaz, ürünlerinde baz, slamî kavramlar,n d, ,nda yal,n bir anlat,m yolu seçmi tir. iirlerde daha çok hece kullan,lm, , aruzun da heceye uygun dü en kal,plar, tercih edilmi tir. Tekke â ,klar, tekkelerde gerçekte tirilen dinî törenler arac,l, ,yla yeni bir edebiyât, tekke müzi i,

⁵⁸ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., stanbul 1990, s.246.

⁵⁹ Artun, *a.g.e.*, s.20.

⁶⁰ Erman Artun, *Günümüzde Adana Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Feymanî*, Adana Valili i l Kültür Müdürlü ü Yay., Hakan Ofset, Adana 1996, s.219.

⁶¹ Artun, *a.g.e.*, s.21.

semah ad, verilen ve dinî-tasavvufî temalar, sembolize eden dinî danslarla sanat,n geli imine katkı,da bulunmu lard,r⁶².

XIX. yüzy,l â ,klar,n,n baz,lar,n,n tarîkatla do rudan ba lant,lar, olmu tur. Bunlar iirlerinin birço unda kimi zaman bir dervi , kimi zaman da hep iyilik ve güzellikleri telkin eden arif bir insan edas,yla kendilerini ifade etmi lerdir. Özellikle Sümmanî, Seyranî, Bayburtlu Celalî, Ruhsatî gibi tarîkatla do rudan ilgileri olan â ,klar, sadece bir ozan olarak görmek do ru olmayacaktır. Çünkü onlar,n ki iliklerinde ve iirlerinde dinîn ve tasavvufun önemli bir yeri vard,r. Elbette ki Yunus Emre gibi Hac, Bayram Veli gibi ilahîler söyleyen dervi kisvesi onlarda yoktur ama onlar, dinî-tasavvufî edebiyâtta ayr, ele almak da do ru değildir. Bu nedenle â ,klar, incelerken dinî-tasavvufî edebiyât, da göz önünde bulundurmak gerekir.

1.1.4. XIX. Yüzy,lda Â ,k Edebiyat,

XVI. yüzy,ldan itibaren geli imini sürdüren â ,k edebiyât, XIX. yüzy,lda önemli bir düzeye ula m, t,r. Dîvân edebiyât,nda mahallile me ak,m, artarken, di er taraftan â ,k iiri dîvân edebiyât, etkisine daha fazla girerek halktan ve halk zevkinden uzakla ma e ilimi göstermeye ba lam, t,r. Â ,klar, özellikle Â ,k Ömer ve Gevherînin etkisinde kalarak aruz ölçüsünü, dîvân iirinin naz,m ekillerini daha çok kullanmaya ba lam, lard,r. Hece ölçüsüyle yazd,klar, iirlerde de daha çok Arapça ve Farsça, terkip ve tamlamalar kullanmaya ba lam, lard,r⁶³. Â ,k edebiyât, ve dîvân edebiyât, XIX. yüzy,l,n ikinci yar,s,nda toplumdaki de i im ve geli ime paralel olarak gerileyip gelenekten uzakla maya ba lam, t,r.⁶⁴

XIX. yüzy,lda yaratma ve icra zemini olarak yaz,l, ortam,n daha fazla kullan,lmaya ba land, ,n, görüyoruz. Cönk ve mecmua say,s, oldukça fazlad,r. Dolay,s,yla bu yüzy,ldan günümüze ula an â ,k edebiyât,n,n ürünleri de fazlad,r. Ayr,ca â ,klar, klasik âirlerinkine benzer bir biçimde dîvân tertibine yönelmi lerdir. Erzurumlu Emrah, Silleli Sürurî, Konyal, emâ, Yozgatlı, Fennî, Yozgatlı, Zari ve Bayburtlu Zihnî, dîvân tertip eden ve dîvânlar, yay,mlanan â ,klar aras,ndad,r⁶⁵.

XIX. yüzy,lda stanbul, â ,k edebiyât,n,n geli mesi bak,m,ndan çok uygun bir çevre olmu tur. Bunda, II. Mahmutun â ,klar, korumas,n,n pay, büyüktür. Onunla birlikte â ,kl,k gelene i ve â ,k edebiyât, yeniden canlanm, , XIX. yüzy,l,n sonlar,nda büyük yerle im

⁶² Artun, *a.g.e.*, s.22.

⁶³ M. Fuat Köprülü, *Türk Saz âirleri*, Güven Bas,mevi, Ankara 1962, s.524.

⁶⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s.43.

⁶⁵ Dilaver Düzgün, *öÂ ,k Edebiyat,ö, Türk Halk Edebiyat, El Kitab,*, Ed.: M. Öcal O uz, Grafiker Yay., Ankara 2004, s.179

merkezleri ve özellikle stanbuldaki kuvvetli â ,kl,k gelene i yerini ba ka bir gelene e ösemai kahvehanelerineö b,rakm, t,r. Bu kahvehanelerde söz sahibi olan â ,klar art,k gezginci â ,k de ildir. öMeydan â irleriö de denen bu tarz,n temsilcileri semai kahvehanelerinde mani, destan, ko ma, dîvân, semai, kalenderi gibi iirler söylemi lerdir. Ramazan, bayram ve Cuma geceleri semai kahvehanelerinde büyük toplant,lar yap,lm, t,r. Önce klarnet, darbuka ve zilli ma a gibi çalg,larla m,z,ka fasl, yap,lm, , en sonunda â ,k iirleri okunmu tur. stanbulda semai ocaklar,, genellikle tulumbac, ocaklar,na ba l, stanbullu â ,klardan olu mu tur.⁶⁶

Bu yüzy,lda â ,klar ço alm, lar, büyük ehirlerde, özellikle stanbulda düzenli bir te kilat kurmu lar, kahvehanelerde fas,llar yapm, lard,r. stanbulda saray,n, di er illerde de ileri gelenlerin deste ini görmü lerdir. Bu as,r â irlerinden Emrah, Dertli ve Seyranînin öhreti az çok stanbulun edebî muhitlerinde de yay,lm, t,r. Bu â ,klar tam anlam,yla bir tekke â iri olmasalar da zaman zaman eserlerinde bir dervi lik çe nisi görülür. Bu dönemde saz â irleri aras,nda okuryazar say,s, fazlad,r. Dadalo lu gibi bir iki â irin d, nda hepsi aruzlu türlere yönelmi tir. Dertli ve Bayburtlu Zihnî gibi devlet hizmetinde bulunan â irler de vard,r. â irlerin birço u gezip dola m, t,r. Zihnî, emî, Emrah gibi baz,lar,n,n iirleri klasik kal,plara pek uymasa da dîvân ekinde tertip edilip bas,lm, t,r. Osmanl, Devletinin yapmakta oldu u yenilikler devrin padi ah, taraf,ndan â ,klara benimsetilmi , â ,klar da iirleriyle halka anlatm, lard,r. Sürûrî, Seyrânî, Dertli, emî, Gedaî gibi â ,klar,n padi ahla yüz yüze görü meleri gerek onlarda gerekse bu havadan etkilenen di er â ,klarda kahramanl,k temel, destanlar,n veya destanî üslubun devam,nda önemi bir faktör olarak gösterilebilir. XIX. yüzy,lda bu gelenek çerçevesinde çok güçlü â ,klar yeti mi ve bunlar, gelene in sa lad, , birikimi son noktaya ta ,m, lard,r. Bu yüzy,lda öâ ,k tarz,ö ad, alt,nda eser veren halk â irleri aras,nda emî, enlik, Tahini, Bayburtlu Zihnî, Bayburtlu Celâlî, Ceyhunî, Dadalo lu, Deli Boran, Dertli, Erzurumlu Emrah, Gedaî, Kâmili, Meslekî, Minhacî, Muhibbi, Ruhsatî, Serdar, Seyranî, Sururî, Sümmanî gibi ahsiyetler yer almaktad,r⁶⁷.

XIX. yüzy,lda en dikkati çeken olgular,ndan biri de öâ ,k koluö ad, verilen â ,k-ç,rak ili kileridir. Â ,kl,k gelene inde önemli rolleri olan â ,k kollar,n,n bu dönemde yer almas, önemlidir. Bu kollar, Emrah Kolu, Ruhsatî Kolu, enlik Kolu, Sümmanî Kolu, Dertli Kolu, Huzurî Kolu, Dervi Muhammed Kolu'dur.⁶⁸

Â ,klar,n de i meyen temel karakterlerini öyle s,ralayabiliriz. iirlerini saz e li inde söyleyen â ,klar,n ço u okuma yazma bilmez. Kendi iirlerinin bestecileri olup irticalen iir

⁶⁶ Artun, *a.g.e.*, stanbul 2004, s.57-58

⁶⁷ Düzgün, *a.g.e.*, s.170.

⁶⁸ Do an Kaya, *Â ,k Edebiyât, Ara t,rmalar,*, Kitabevi Yay., stanbul 2000, s.13-24.

söyleyebilirler. Günlük olaylar, i ler, toplumla devaml, etkile im içinde bulunarak toplumdan ald,klar,n, yine topluma sunarlar. Tabiat,, insan, ve olaylar,, konu ma dilinin rahatlı , içinde, özgün imgelerle anlamlandır,rlar. Onlar,n duygusal, ,, hayat, alg,lamalar, ve anlatmalar,yla daha çok ya anan duygular, anlatt,klar, görülür. iirlerini hece ölçüsüyle söylemekle birlikte baz,lar, aruza da yer vermişlerdir. Özellikle Sümmânî, enlik gibi halk âirlerinin aruzu kullanmas, halk edebiyât,nda önemli bir yer tutar.⁶⁹

slam dü üncesini ta ,yan mistik kurumlardan da beslenen â ,kl,k gelene i, XIX. yüzy,ldan itibaren, bu kurumlar,n i levini yürütememesinden dolayı, zayıflam, , Bat,ya yöneli le birlikte edebî tür ve zevkin de i mesî, gazete, roman, tiyatro gibi ürünlerin yay,lmamas,, toplumda halk âirlerinin görev ve fonksiyonlar,n,n azalması,na sebep olmu tur. Ama yine de â ,k edebiyât,na yönelen de i ik meslekten ki iler bu gelene i sürdürmeye çal ,m, , kahveler, meydanlar â ,klar,n boy ölçü tükleri yerler olmu tur. Bu âirler taraf,ndan Yemen, M,s,r, Kafkasya, K,r,m savaşlar,, toplumsal felaketler, dinî kahramanlar,n hikâyeleri destan ekinde anlat,lm, ve halk taraf,nda büyük ilgi görmü tür⁷⁰.

⁶⁹ Rayman, *a.g.e.*, s.9; Artun, *a.g.e.*, s. 62.

⁷⁰ Rayman, *a.g.e.*, s.6.

B R NC BÖLÜM

1. XIX. YÜZYIL Â İK R NDE TASAVVUF

1.1. XIX. Yüzy,lda Ya ayan Baz, Â ,klar ve Tasavvufla lgileri

Bu bölümde XIX. yüzy,lda Anadoluğun çe itli yörelerinde ya am, olan baz, â ,klar,n hayatlar,n, ve tasavvufla olan ilgilerini inceleyece iz. Bunu yaparken tarikat ba lant,lar,n, ve tasavvufî dü ünçeye sahip olup olmad,klar,n, da sorgulamaya çal, aca ,z. Bu yüzy,lda ya ayan â ,klar,n say,lar, otuzdan fazlad,r. Ancak biz çal, mam,zda tasavvufî yönleriyle öne ç,kan, iirlerinde tasavvufî motiflere s,kça yer veren â ,klar, ele alaca ,z. imdi s,rayla i leylim.

1.1.1. Â ,k Sümmânî (1861-1915)

Sümmânî 1862 y,l,nda Erzurumun Narman ilçesinin Samikale köyünde do mu tur. As,l ad, Hüseyin olup sonradan Sümmânî mahlas,yla me hur olmu tur. Babas, Kafkaslardan Anadoluya göç etmi Kas,mo ullar,ndan Hasan Efendi'dir. Fakir bir hayat sürdü ü söylenen Hasan Efendi ayn, zamanda köylülerin bilgisine müracaat edip iltifat etti i birisidir.

Sümmânînin iirlerinde do um tarihi, do um yeri, ismi ve mahlas,yla ilgili üzerinde fikir yürütmemize yarayan baz, verilere sahibiz.

Sümmânî bir müstezat,nda do um yeri, ismi ve mahlas,n, öyle gösterir:

Kaza-i Narman bize dünyal,k mekân

Tenhaya diken

Bunca müddet geçirdi im Samikale'dir

Kalâ ibâredir

Sabâvetim Hüseyin'dir mahlas,m Sümmân

Pederim Hasan

Tevellüdüm seksen yedi andan sonrad,r

Meslek uarâd,r(AE 309)⁷¹

Â ,klar,n ço unun as,l ismi unutulmu , mahlaslar,⁷² isim olarak kullan,l,r olmu tur. Sümmânî de halk aras,nda ad,yla de il mahlas,yla an,lan bir â ,kt,r. Sezaî ile kar ,la mas,nda kendisini öyle tan,t,r:

⁷¹ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Sümmânîya ait olan iirler Abdulkadir Erkalın *Narmanl, Â ,k Sümmânî* adl, eserinden al,nm, t,r.

⁷² Mahlas, âirlerin yazd,klar, iirlerde as,l adlar,n,n yerine kulland,klar, takma ada denir. Halk edebiyât,nda mahlas gelene e ba l, uygulanan bir kurald,r. Bundan dolayı, â ,k edebiyât, temsilcileri, mutlaka iirlerinde kulland,klar, bir isme sahiptirler. Mahlas olarak adland,r,lan bu ikinci/takma isim, çe itli yollarla edinilir.

Halife-yi rûy-i zemin ol mülkü hak n,m,z
sm-i Erzurum dürübdür vilâyet mekân,m,z
Kaza-y, Narman adlan,r yerimiz, vatan,m,z
Mahlas,m Sümmânî amma gedâyî derler bize(AE 126)

öSümmânî kelimesi ösonuncu, sona ait⁷³ anlamlar,na gelmektedir. Kelimenin öasammö veya öesammö kökünden gelen ösümmünö veya ösümman,nö⁷⁴ oldu u göz önünde bulundurulursa sa ,r, dilsiz, söz i itmez, sert, güç, tahammül edilmez gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamlar Sümmânî mahlas,n,n ötek çocuk, sonuncu çocukö oldu unu de il onun ya ad, , sürece çekti i s,k,nt,lar,, tahammül edilmez ac,lar, ça r, t,rmaktad,r.ö⁷⁵ Bunu bizzat Sümmânî de böyle söylemektedir:

Bu benim mahlas,m Sümmânî bî-çâre
Aç,ld, sinemde bin türlü yâre
Ervah-, ezelde bu baht,m kare
Dertilere bu gözlerim tam geldi.(AE 174)

Sümmânînin do um tarihi hakk,nda 1960⁷⁶, 1961⁷⁷ ve 1962⁷⁸ ekinde farklı tespitler yapılmış, t,r. Sümmânî do um tarihini bir köşeye belirtmektedir:

Tarih seksen dokuz on bir ya ,mda
Cem oldu ba ,ma i birer birer
On sekiz y,l sürdü yârin pe inde
Ak,tt,m gözümde ya birer birer(AE 11)

iiirlerinde geçen öTarih seksen dokuz on bir ya ,mdaö 1278/1861 ve öBin iki yüz yetmi yedide geldimö 1277/1860 ekindeki sözlü gelenekle ula an farklı rivayetler onun do um tarihi hakk,nda farklı görüşlerin ortaya çıkması,na sebebiyet vermiştir. Muhtemelen kameri takvim farklılığından da olsa gerek bu tarihler 1860 ile 1862 arasında de iştir.⁷⁹

Bunlardan en yaygın, â ,k aday,na ustas, taraf,ndan mahlas verilmesidir. Halk hikâyelerindeki kompleks rüyâ motifinin etkisiyle rüyâda gördü ü ulu ki i taraf,ndan mahlas verildi ini iddia eden â ,klar da vardır. Bazı â ,klar da mahlaslar, n, kendileri seçerler. Bu seçimde a , , n ki ili i, mesle i, ya ad, , bölge veya içinde bulundu u ruhsal durum etkili olmaktadır. A , , n iirinde mahlas, n, anması,, gelenek temsilcileri ve halk arasında ötap ,rmaö olarak adlandırılmaktadır.(bkz. Düzgün, Â ,k Edebiyat,, s.193)

⁷³ Rayman, a.g.e., s. 39; Erkal, a.g.e., s.21-22.

⁷⁴ Bkz. Ferit Develio lu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatö*, Ankara, 1980, s.52, 1155.

⁷⁵ Nurettin Albayrak, *Sümmânî*, Tima Yay., istanbul 2001, s.24.

⁷⁶ Okay, Ha im Nezihî, Â ,k Sümmânî, Maarif Kitaphanesi, istanbul 1934, s.6; Karde Mehmet, *Me hur Saz âiri Â ,k Sümmânî*, Fakülteler Matbaası,, istanbul 1963, s.XVII; Rayman, a.g.e., s.37.

⁷⁷ Ya murdereli, Nesib, *Sümmânî*, Ülkü Bas,mevi, istanbul 1939, s.23.

⁷⁸ Abdulkadir Erkal, *Narmanlı, Â ,k Sümmânî*, Erdem Yay., istanbul 1998, s. 19.

⁷⁹ Hikmet Dizdaro lu, öSümmanîöye Dair İö, *Türk Folkloru Ara t,rmalar,, Say: 9*, Nisan 1950, s. 149-150; Ha im Nezihî Okay, Â ,k Sümmânî, Maarif Kitaphanesi, istanbul 1934, s.6; Nesib Ya murdereli, *Sümmânî Hayat, iirleri*, istanbul 1939, s.23; Mehmet Karde, *Me hur Saz âiri Â ,k Sümmânî*, istanbul 1963, s.XVII; Saim Sakao lu, *Büyük Türk Klasikleri*, istanbul 1989, XI, 260-261; Refik Ahmed Sevengil, *Ça ,m,z,n Halk*

Sümmânî'nin çocukluk dönemine özellikle de tahsil hayatına dair fazla bilgiye sahip de iliz. iirlerinde de bu duruma , ,k tutacak yeterli malzeme bulunmamaktadır. Halkın rivâyetine göre o her hangi bir e itim almam, ümmî biridir. Ona çocukluk döneminde gerekli temel dinî ve ahlâkî bilgileri öreten babasıdır.

Bayburtlu Celâlîye⁸⁰ yazdı, , iirdeki *öHazret-i Kur'ân'ı, tilâvet ettik/Hamdolsun eri ti hidayetimizö* eklindeki ifadelerinden onun Kur'ân-, Kerimi okumayı, örendiğini anlıyoruz. Aynen iirin devamındaki dörtlükteki;

Gördüm Molla Câmî açıld, eser

İme mü tak olan gezer mi serser

Mevlâm gufrânın, kâls, müyesser

Budur gece gündüz münâcâtın, z(AE 272)

ifadeleriyle dinî ilimleri tahsilde bir alet olan Arapçayı, öğrenmeye i tiyaktı, oldu unu Cenâb-, Hakk'dan bu konuda kendisine lütuf ve ihsanda bulunmasını, temenni etmektedir. Bu arada Sümmânî;

Üstadın hocasının himmeti hazırlar

Muhabbet bahsinde misli la nazırlar

Bu ledün ilminde olmu tur vezir

Himmetle açıld, zekâvetimiz(AE 272)

ifadeleriyle de kimi kastettiğini çikaramadık, m, z, ledün ilmine mazhar olmu hocasının himmetiyle anlama ve kavrama kabiliyetinin açıldık, n, söyler⁸¹.

Sümmânî ileri seviyede dinî tahsil görmemesine rağmen, toplumun temel slamî değer yargıları, ve anlayışlarına sahip birisidir. iirlerinde de dinî bilgi, duyarlılık ve hassasiyeti açıkça görülür. Öyle anlaşıyor ki Sümmânî, medrese eğitimini görmese de o tarihlerde medrese, cami, kütüphaneleriyle ünlü olan doğunun ilim ve kültür merkezi Erzurum'da bulunmuş oldu u çevre ve etkisinde kaldık, , ki ilerden bu neşeyi elde etmiştir. Nitekim Köyün birisinde bir Ramazan günü kendisinden saz çalmasını, isteyenlere köyün hocasının; öBak hele bu aziz günde öhoca getir kitab, bize vaaz etö demezler de cehennemini nişnesi olan saz, dinlemek isteyip Sümmânî saz çal derlerö diye çik, nca, Sümmânî bu durumdan

âirleri, İstanbul 1869, s. 14-15; Pertev Naili Boratay-Halil Vedat Fıratlı, *zahl, Halk iiri Antolojisi*, Ankara, 1943, s. 186-187; Rayman, *Âk Sümmânî*, s.37-39; Abdulkadir Erkal, *Narmanlı, Âk Sümmânî*, Erdem Yay., İstanbul 1998, s. 19-21; Abdullah Develio lu, *Büyük nşanlar*, s.463.

⁸⁰ Bkz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatç., *Ak Ça layan, Bayburtlu Celâlî*, Reyhan Yay., Ankara 1998.

⁸¹ Cengiz Gündo du, öÂk Sümmânî'de Akın Metafizi öö, *Tasavvuf*, S.18, s.123.

rahatsız olur ve erâf bilgilerden yoksun olmadıkça, ihlas ettirmek için hocaya; ömadem saz, sevmezsin o zaman sana sazsız bir semai okuyacakmışım der ve unlar, okur⁸²:

*Zeminde kur gönül taht, gözetme burcu saray,
Kaç,nc, bâbda âlimsin bilirsin ilmi imlây,
Ne kafeste mahpus etmi ârifler dâr-, dünyay,
Hemen bir sen mi bilirsin hocam erîat-, garrây,
Bizi halk eyleyen Hallâk bilir ađây, ednây,(AE 305)*

Sümmânî;

*Sümmânî geziyor dünyay, tefti
Sanma ki ülkene dü tü bir bayku
Hem mollay,m hem a , ,m hem dervi
On iki ilimden dersim var benim(AE 116)*

tarzındaki ifadeleriyle ise kanaatimize göre belli bir tahsil görerek molla oldu unu de il, bâdeli â ,k olarak gördü ü rüyâ ile elde etti i kazan,mlara vurgu yapmaktadır. Dervi li i ise onun tasavvuf ne âesine sahip oldu una i aret etmektedir. On iki ilimden dersim varö ifadesiyle, rüyâ vasıtasıyla dinî erkân, aldıkça, kasdetmi olabileceği gibi, â ,klar,n â ,k fasıllar,n,n on iki ana temas,n, olu turan taksim, pe rev, divân, semâi (aruza dayal.), kalenderi, müstezad, methiye, satranç, ko ma, semâi(heceye dayal.), mâni, ve destan türlerini kasdetti i de dü ünülebilir. Öyle anlaşıyor ki o, molla, â ,k ve dervi olmay, bâde yoluyla elde etti ini (veya elde edebileceğini) ifade etmektedir.⁸³

Sümmânînin hayatıyla ilgili halk arasında en çok bilinen ve anlatılan husus, bizzat kendinin de içinde yer aldığı geleneğin etkisiyle şiirlerinde dillendirdiği rüyâda pir elinden bâde içmesi olayıdır. Diyebiliriz ki onu diğer â ,klar arasında ayrıcalıklı ve kalıcı kılan da bu bâde içme olayıdır. Çünkü Sümmânînin hayatı ve şiirleri bu olayla birlikte renklenmekte ve yukarıda öbâdeli â ,kö geleneğinden bahsederken ifade ettiğimiz gibi o da rüyâ yoluyla bir kaza (Gülperi) â ,k olma, irticalen şiir söyleme yeteneği, ilmî ve ledünnî bilgiye sahip olma, mahlas alma gibi bazı kazanımları elde etmektedir.⁸⁴

Sümmânînin rüyâda pir elinden bâde içme örgüsü ile yukarıda da değindiğimiz diğer bazı â ,klar,na ya adanmış geleneksel örgü birbiriyle paralellik göstermektedir. Hatta Sümmânînin Bardızl, Â ,k Nihanî ile yaptıkları karşılaşmada Nihanînin verdiği cevaplarla

⁸² Erkal, a.g.e, s. 49; Gündoğdu, a.g.m., s.123.

⁸³ Gündoğdu, a.g.m., s.124.

⁸⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Düzgün, Â ,k Edebiyatı, s.193; Umay Günay, Â ,k Tarz, Şiir Geleneği ve Rüyâ Motifi, Ankara 1986, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yayınları, S.16, s.91-93.

Sümmânî'nin tecrübeleri birebir örtü mektedir. Tek fark Sümmânî'nin rüyâda gördü ü k,z,n isminin Gülperi, Nihânî'ninkinin ise Mehrûban olmas,d,r⁸⁵.

Sümmânî bâde içme olay,ndan sonra iirler söylemeye ba lar ancak henüz saz çalmas,n, bilmemektedir. Babas, ile birlikte Erzurum'a giderek â ,klar çevresine kat,l,r. Â ,k kahvelerinde ve meclislerinde â ,kl,k gelene ini ve saz çalmay, ö renmeye ba lar. Sümmânî'nin birçok â ,ktan etkilenmesine kar ,n, yeti mesinde dönemin ünlü a , , Erbâbî'nin önemli katk,s, vard,r. Onun as,l saz hocas,n,n da Erbâbî⁸⁶ oldu u söylenir. Erbâbî'den â ,kl, ,n inceliklerini ö rendikten sonra bilgi ve görgüsünü art,rm, , â ,k fas,llar,na ve at, malar,na bizzat kat,lm, t,r⁸⁷. Böylece o â ,k gelene inin tamamlay,c, unsurlar,ndan biri olan ustadan ders alma i ini de tamamlam, t,r.

Sümmânî, sonraki y,llarda â ,kl, ,na ve irfan,na ili kin çok eyler duydu u â ,k enlikøi görmek için Kars'a gitmi ve onunla kar ,la m, t,r. Günler süren at, malardan sonra birbirlerini etkilemi ve çok iyi arkada olmu lar, enlikøin annesi Sümmânî'yi gömle inden geçirip evlat edinmi tir⁸⁸. Daha sonraki dönemlerde yurt içinde gitti i yerlerde Sezaî, Nihânî, Mâhirî, Zülâlî, Huzûrî, Mazlûmî, krarî, Kenzî, Kelâmî, zânî ve kendi ustas, Erbâbî ile at, malar yapm, t,r.⁸⁹

Kar ,la t, , bu ki ilerin Sümmânî'nin dü ünce dünyas,nda önemli yerleri oldu unu söyleyebiliriz. Sümmânî'nin kar , kar ,ya geldi i ki iler, ya ad, , olaylar, bulundu u meclisler, ya ad, , hayat seyri dü ünce ve anlay, ,n, geni letmi , tecrübesi ona olgun ve halk aras,nda ârif kavram, ile ifade edilen bir ahsiyet kazanmas,n, sa lam, t,r. Ârif, bilen, vak,f, a ina, tan,yan, anlay, l,, kavray, , mükemmel, irfan ve marifet sahibi anlam,na gelmekte olup⁹⁰, Sümmânî'nin iirlerinde bu anlam boyutlar,n, s,kça görmek mümkündür.

Ehl-i hakîkate ârif olanlar

Gösterir âleme yol yoldan ince

Cevâbda mücevher zârif olanlar

Feyz-i hurrem olur hâl hâldan ince(AE 153)

⁸⁵ Gündo du, *a.g.m.*, s.124.

⁸⁶ Erbâbî, H.1220/M.1805 y,l,nda Erzurum'un Karaz (Kahramanlar) köyünde do mu , daha sonra Erzurum'a yerle mi , genç ya larda bir dergâh intisap etmi tir. Ayn, zamanda klasik edebiyât,m,z,n bir mensubu olan Erbâbî'nin aruzla yazd, , iirler bir divân halinde toplanm, t,r. Ömrünün son y,llar,n, Erzurum'da Caferiye mahallesindeki evinde geçiren Erbâbî, ya ad, , dönemlerde ehrin edebi ve bedii hayat,nda büyük rol oynam, ve H.1300/M.1882 tarihinde Erzurum'da ölmü tür. (Ziyaeddin Fahri, *Erzurum âirleri*, stanbul 1927, s.81-85)

⁸⁷ Rayman, *a.g.e.*, s. 40; Ya murdereli, *a.g.e.*, s. 28.

⁸⁸ Aslan, *Ç,ld,rl, Â ,k enlik Hayat,, iirleri ve Hikâyeleri*, s. 99-100.

⁸⁹ Abdulkadir Erkal, "Sümmânî'nin Â ,k Edebiyât,na Olan Etkisiö, *Narman Sosyal Kültür Sanat Dergisi*, Say.: 1, 1999, s.38-44; Sümmânî'nin yapt, , â ,k kar ,la malar,yla ilgili geni bilgi için bkz. Dilaver Düzgün, *öÇ,ld,rl, Â ,k enlik ile Narmanl, Â ,k Sümmânî'nin Kar ,la malar,ö, Millî Folklor*, c.VI, Y,l: 12, say.: 48, k, 2000, s.26.

⁹⁰ Uluda , *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, s. 51.

Bir halk a , , olmas, sebebiyle Sümmânî her gitti i yerde iirler söylemi , böylece eserleri halk aras,nda yayg,nla m, t,r. Yapt, , gezileri, yollarda kar ,la t,klar, çekti i s,k,nt,lar, iirlerine yans,tm, t,r. Ancak bunlardan baz,lar, kayda geçirilmeyip sadece haf,zalarda tutuldu undan zamanla kaybolmu bir çok iiri günümüze kadar gelememi tir.

Sümmânî yurt içindeki bu gezileriyle â ,kl,k bilgi ve görgüsünü art,rmaya devam etmi tir. Rüyada â ,k oldu u sevdi ine a k, ziyadelenince memleketinde duramaz ve sevdi ini aramaya karar verir. A a ,daki iirler onun bu kararl,l, ,n, yans,t,r:

*Sümmânî bu hali gördü rüyâda
Ne bilsin dil ile ede ifade
Ona eri ilmez gider piyade
Binip a k at,na ula mak laz,m(AE 32)*

*Der Sümmânî tamam oldu muhabbet
Biz varal,m, siz olas,z selâmet
Kalkt, bu karyeden çekildi k,smet
Göründü gözüme yol yava yava (AE 257)*

Sümmânî bu duygular içinde haz,r,l,klara ba lar. Babas, ve yak,nlar, engel olmaya çal, sa da Gülperiøyi bulabilmek için verdi i bu karardan onu kimse vazgeçiremez. Yola ç,karken babas,na okudu u:

*Ey efendim derdim kime söyleyim
Günden güne can figâna dü üptür
Kalm, ,m hayrette ya ben nideyim
Gece gündüz elâmâna dü üptür(AE 33)*

diye ba layan ve devam eden ko mas,nda: *õ mdi yolum Ardahanâ dü üptürö, õSenin yolun Gürcistanâ dü üptürö, õOrdan yolum Küfristanâ⁹¹ dü üptürö, õÖnümüze ç,kt, Belh u Buhara⁹²õ, õDerler yolun bir Türkman⁹³-a dü üptürö, õGayr, yolum Nemruthanâ dü üptürö, õ mdi yolum Bedeh anâ⁹⁴ dü üptürö* gibi gidece i güzergâh, çizmi tir.

Sümmânînin bu ko may, henüz yola ç,karken söyledi ine bak,l,rsa ko mada bahsetti i yerler, gitmeyi dü ündü ü veya tasarlad, , yerlerdir. Yani bu yerler bizzat gidip gördü ü de il belki rüyâs,nda hayaline dü en yerlerdir. Fakat halk aras,ndaki inan, a göre o

⁹¹ Afganistan'da bir bölgenin ad,d,r. Di er ad, Nuristân'd,r.

⁹² Türkmenistan

⁹³ Muhtemelen Kerkük.

⁹⁴ Afganistan'ın bir bölgesi.

Kafkasya, Tiflis, rân, Mezenderan, Afganistan, Hindistan, Turan, gezmi tir⁹⁵.
iirlerinde bizzat kendisi Batum, K, r, m ve ran, gezip gördü üne dair ifadeler
kullanmaktadır⁹⁶.

Sümmânî sevgilisini bulma ad, na yapt, , gezilerden eli bo dönmü tür. Art, k
Gülperiye'ye kavu ma hususunda ümidi de kalmam, t, r. çinde ona kavu amaman, n hüznü ve
elemi ile;

Ben o yâri sevdim o ettikçe naz

Kaç y, ld, r bu yolda eyledim niyâz

Bilmem ara yerde nedir itiraz

Ya ben onu görmeden mi gideyim?(AE 36)

dese de art, k ba ka bir hale bürünmenin zaman, n, n geldi ini hisseder ve kendini muhasebe
etmeye ba lar:

Ham hayal emine nice bin yand, n

Sana yaramayan i e inand, n

Rezalet rengine girdin boyand, n

Hâl ehlinin rengine boyan, elverir.(AE 248)

Eski âirlerin ve â , klar, n pek ço u dinî ilimlerde belli yetkinli e sahip idiler. Bunlar, n
ço u medrese e itimi alm, , dolay, s, yla zahirî ve bat, nî ilimler konusunda söz söyleme
konumuna da yükselmiş kimselerdi. Ayr, ca â , klar içinde ya ad, klar, toplumun temel slamî
de er yarg, lar, ve anlay, lar, na göre de belli birikimlere sahip idiler. Dolay, s, yla
Sümmânî'nin dinî ve ilmî yönden yeti mesinde, tasavvufî ne øyi elde etmesinde Erzurum ve
yöresi â , klar, n, n, özellikle de s, k s, k sohbetlerine kat, ld, , Erzurum'un ünlü âlimlerinin etkisi
oldu unu söyleyebiliriz⁹⁷.

Tasavvufî gelenekte bir kimse âlim, faz, l ve kâmil de olsa ruh dünyas, n, ayd, nlatacak bir
kâmil mür îde ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, giderme ve bu yolda sa l, kl, bir yürüyü için ilk
ad, m talibin kendisini Allah'dan al, koyacak ilgi ve alakalardan kurtularak samimi bir ekilde
o'na yönelmesidir. Sümmânî bu hususu u sözleriyle dile getirir:

Bir adam ba , na mür îd olamaz

Var, p bir kâmile dan, may, nca

Candan geçmeyince cânân bulunmaz

Gönül her e yaya kar, may, nca(AE 147)

⁹⁵ Erkal, Narmanl, Â , k Sümmânî, Hayat, ve Eserleri, s. 34.

⁹⁶ Gündo du, a.g.m., s.128.

⁹⁷ Gündo du, a.g.m., s.130.

Ömrü hibe ettim k,yl ile k la
 K l ile erer mi insan kemâla
 Vard,r i tiyâk,m bir muhkem dala
 Yap, madan müddetimi doldurma.(AE 147)

Tasavvuf safa, vefa ve Hz. Peygamberin ahlak,yla ahlaklanmakt,r. Ahlaklanmak için sülûka, sülûk için de arif ve kâmil bir mür ide ihtiyaç vard,r. Sümmânî de kâmil bir mür ide ba vurma, tarîkat kulpuna yap, arak Hak divân,na bir yaverle ula ma i tiyak,nda oldu unu u dizeleriyle dile getirir:

Sümmânîøyem görmedim hiçbir sefâ
 Her sefâ dal,na konmu bir cefâ
 Her ne istedimse yok durur vefâ
 Tarîkat kulpuna yap, may,nca.(AE 147)

Var m, Sümmân gibi meyl-i avâre
 Aheste aheste var,r o yere
 Evvela desturlu bir yâver ara
 Yâversiz ç,k,lmaz âh dîvân,na.(AE 151)

Sümmânî kemâl ehline gönülden ba l,l, , kurtulu vesilesi olarak görmekte ve unlar, söylemektedir:

Döner mi kavlinden s,dk-, sâd,klar
 Giden dostuna dosdo ru gider
 Mür îd-i kâmile hizmet edenler
 Huzûr-, divâna sâd,kan gider(AE 231)

Kâmiller sevmezler kendi pâyesin
 Onlar kald,rm, lar dünya riyâs,n
 Kimse bilmez hiç kimsenin mayas,n
 Onla kalk,p, dü üp, konu may,nca(AE 147)

Sümmânînin ki ili inin olu mas,nda, iç dünyas,n,n ekillenmesinde en büyük katk,y, sa layan ve ondaki tasavvufî ne øeye kaynakl,k eden iki gönül sultan, kendi tabiriyle yâveri vard,r. Bunlardan biri Nak ibendî, Kadirî ve Halvetî tarîkatlar,ndan icazetli olan Narmanl,

eyh brahim Ethem Erzurumî (Ethem Baba)⁹⁸ di eri ise Horasanın Sanamer Köyünden Rifâî tarîkat, eyhi Hac, Ahmet Baba'dır⁹⁹. Sümmânînin bu zatlarla yak, n münasebetleri oldu u dü ünüldü ünde onun Kadirî, Nak î, Halvetî ve Rifâî tarîkatlerinin ne øesinden haberdar oldu unu söyleyebiliriz.¹⁰⁰

Sümmânînin Ethem Baba ile ili kilerine dair fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak halk, n ve torunlar, n, n anlatt, klar, na göre Sümmânî Narman'da Ethem baban, n dergâh, na gider, sohbetlere i tirak eder, zikirlerine kat, l, rm, . Hatta bir gün tekkeye geldi inde Ethem Baba'ya, co mu bir halde zikir yaparken görmü , bunun üzerine onu bir bülbüle benzeterek u iiri söylemi tir:

Bir gün vard, m dost ba , na

Ne ho öter cû un bülbül

Açm, güller müzeyyen

Ya nedir tela , n bülbül

Bülbülün ne fikri vard, r

Dâim hamd ü ükrü vard, r

Dört bin isme zikri vard, r

El zanneder ku sun bülbül

Bülbül ne hayal hâb, nda

Nû i var â k, n âb, nda

⁹⁸ Bu zat icazetnâmesinde eyh brahim Ethem Erzurumî, halk aras, nda ise Ethem Baba olarak bilinir. 1836 y, l, nda Erzurum'da dünyaya gelmi tir. Babas, Afganistan'dan göç ederek Erzurum'a yerle mi olan eyh Muhammed Nesibî'dir. Sivas'a gidip Halvetî eyhlerinden emseddin-i Sûzî'ye intisab etmi ve ondan hilafet alarak halk, ir at etmek üzere yine Narman'a gönderilmi tir. Zaman, ndan intikal eden ya l, ki iler ve mezar ta , ndaki: 'Tarikimiz Nak ibendî, Mesle imiz Halveti, edebimiz Kadiridir. Biz Muhammed ümmeti oniki tarîkatta vard, r eyhimizin hidmetiö ibaresinden anla , ld, , na göre o, Nak ibendî ve Kadirî tarîkatlar, ndan da icazet alm, t, r. Aralar, nda halk aras, nda çok tan, nan Avnî mahlas, yla Abdullah Hoca ve Molla Recep'inde bulundu u çok say, da mürid yeti tirmi tir. (<http://www.narman.com/ethembaba.htm>. 13.10.2007).

⁹⁹ Hac, Ahmet Baba 1792 y, l, nda Van'da dünyaya gelmi tir. Babas, dönemin büyük eyhlerinden Seyyid Yûsuf-, Nâilî'dir. Elde mevcut silsilenamesine göre 19. dedesi, Rifâî tarîkat, n, n kurucusu olan Seyyid Ahmed er-Rifâî olup, 36. Dedesi Hz. Hüseyin'dir. Küçük ya larda kendisini ilme adayan Ahmed Baba ilk e itimini babas, n, n dergâh, nda alm, t, r. K, sa zamanda hem ilmi sahada, hem de tasavvuf sahas, nda hat, r, say, l, r bir ki ilik kazanm, t, r. Hac, Ahmed Baba, manevî i aret olarak gördü ü bir rüyâ üzerine s, kça seyahat etmi tir. İlk seyahatini stanbul'a yapm, t, r. stanbul'da kald, , süre zarf, nda müteaddit defa Hicaz'a yaya olarak gidip gelmi tir. Daha sonra, Narman'a gelmi ve ard, ndan bir tayin ile Sanamer'e yerle mi , burada Rifâî dergâh, n, in a ederek hizmetini sürdürmü tür. II. Abdülhamit ile de görü en ve 93 harbine i tirak eden Hac, Ahmed Baba, 120 ya , nda Hakk'ın rahmetine kavu mu tur. Cenazesi vasiyeti üzerine y, llarca ya ad, , Sanamer Köyü'ndeki evine defnedilmi tir. Seyyid Hac, Ahmed Baba'dan sonra yerine, Seyyid Yakup Baba ve Seyyid Hac, Mevlüt Baba postni in olmu tur. (www.rifailer.org/mevludbaba.htm 13.10.2007) Sebahattin Bulut, 'Sanamerli Hac, Ahmet Baba', *Erzurum'da z B. rakanlar*, Kültür Yay., stanbul 1995, s.106.

¹⁰⁰ Geni bilgi için bkz: Gündo du, *a. g. m.*, s.132.

Dâim sen r,zâ bâb,nda

Sümmân olsun e in bülbül(AE 286)

iirlerinden anla ,ld, ,na göre Sümmânînin tasavvufî ne œeyi ald, , as,l ahsiyet, Sanamerli Hac, Ahmet Babaœd,r. Torunu Hüseyin Sümmânîo luœunun belirtti ine göre Sümmânî bu zattan tarîkat dersi de alm, ve dervi ler halkas,na kat,lm, t,r¹⁰¹. Sanamerli Hac, Ahmet Babaœya intisap edip etmedi i hakk,nda kesin bir ey söylemek mümkün gözükme de ondan feyz ald, ,n, bizzat kendisi iirlerinde dillendirmektedir¹⁰²:

Madeni âl-i âbâd,r, erkân, Hac, Babaœn,n

Elçisi bâd-, sabâd,r, mihmân, Hac, Babaœn,n

Bütün müœminler gülüdür, feyzi ile ba tüllüdür

Er ba ,n,n bülbülüdür, gül eni Hac, Babaœn,n

Cümle u a ,n gülüdür, Tûr-i Sînâ sümbülüdür

Kap,nda zaif kuludur Sümmânî, Hac, Babaœn,n.(AE 292)

Ta ezelden lebbeyk kelâm, söyledi lisân,m,z

Cemâle mü erref etsin halk eden Yezdân,m,z

Es-Seyyidüœ-Ahmed-î Bedevî sultan,m,z

Bezîm-i tarîkat içinde devri ân derler bize(AE 127)

Sümmânî, tasavvufî ne œesine kaynakl, eden zat,n Sanamerli Hac, Ahmet Baba oldu unu yine onu tavsif etti i bir di er iirinde öyle dile getirmektedir:

Mest ü hayran etmi ol bâd-, sabâ

Ci erin hun etmi ser âl-i âbâ

Hâki Sanamerli er Hac, Baba

Himmatinden eyvallâh, gösterir

Râhda âlem açar ehiyâ gibi

Arzda dalga vurur deriyâ gibi

¹⁰¹ Hüseyin Sümmânîo lu ile yapt, ,m hususi görü mede, dedesi Â ,k Sümmânînin Sanamerli Hac, Ahmet Babaœdan ders ald, ,n, bizzat ifade etmi tir. Geni bilgi için bkz: Osman Nuri Karaday,, *Narmanl, Â ,k Sümmânînin iirlerindeki Tasavvufî Motifler*, Lisans Tezi, Erzurum 2004.

¹⁰² Gündo du, a.g.m., s.133.

Sümmânî'nin çe minde tutiyâ gibi

Arad, ,m ni angâh, gösterir(AE 249)

Sümmânî'nin bu şiirde atfettiği değerler göz önüne alınrsa onun Hac, Ahmet Baba'ya itimad ve bağlılığı, da ortaya çıkmıyor. Son mısradaki belirttiği gibi Sümmânî aradığı, ni angâh, Hac, Ahmet Baba sayesinde bulunmaktadırlar. Öyle anlaşılıyor ki Sümmânî'nin duygu ve düşünce dünyasında, aydınlatan, adab ve erkân sahibi olması, sağlayan da bu şeyhin himmetidir¹⁰³:

Mürîd-i kâmile eyledim hizmet

Bana kalsa cüzi arkân bizde var

Erenler babından yeti se himmet

Gâhî zâhir, gâhî pünhân bizde var(AE 241)

Sümmânî'nin çok sevdiği ve saygı duyduğu Hac, Ahmet Baba vefat ettiği yerde yazdığı, uşu şiir yine ona bağlılığını, derecesini ortaya koymaktadır:

Hâki Sanamerân mücevher bendi

Varisi ehlullâh uşak, n gendi

Vatan, de i ti yok de il kendi

Be erden göç etti rûhen elveda.(AE 149)

Severiz âşklar âl-i âbây,

Görüürüz gözleriz vakt-i sabây,

Posta vekil etti Yakub Baba'ya,¹⁰⁴

Acaba dedi mi Sümman elveda(AE 150)

Âşık Sümmanî ömrünün son günlerini köyünde geçirir ve farklı tarihler verilmekle birlikte genel kanaate göre 5ubat 1915 tarihinde vefat eder¹⁰⁵.

Der Sümmânî tamam oldu muhabbet

Biz varal, m, siz olas, z selamet

Kalkt, bu karyeden çekildi k, smet

Görüündü gözüme yol yava yava (AE 156)

¹⁰³ Gündoğdu, a.g.m., s.133.

¹⁰⁴ Yakup Baba, Seyyid Hac, Ahmed Baba'nın o lu olup 93 Harbinde Horum ve Zivin tabyalarında Ruslar ile yapılan muharebelerde Yüzbaşı, Cevat Bey'in birliğini takviye eden milis kuvvetlerinin reisi olarak 1915 tarihinde Sarıkamışta anlından vurularak yolda şehit olmuştur. (Zeki Başar, *çitmai Adetlerimiz ve nançlar.m.z*, Erzurum, 1972)

¹⁰⁵ Okay, a.g.e., s.6; Yaşar, a.g.e., s.24; Kardeşi, a.g.e., s.XVII; Rayman, a.g.e., s.41; Erkal, a.g.e., s.19-22.

Sümmânî genç sayılabilecek yaşıyla ölmesine rağmen üç evlilik yapmış, t.r. Melek, Sabiha, Feride adlı üç hanım, vardı. Bunlardan ikisi kız ve bir erkek olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Ali ve Şehabettin adlı, ikisi oğlunu kendinden önce vefat ettirmiştir. Diğer çocukları, Nuri adlı evkânî, Fahri ve Zabit'tir. Sümmânî'nin iki torunu Nusret Torunî ve Hüseyin Sümmânî'ni dedelerinin mesleğini günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Ancak Nusret Torunî yakınlık bir geçmişiyle (2003) vefat ettirmiştir. Âşık Hüseyin Sümmânî'ni evkânî'nin, Nusret Torunî ise Fahri'nin oğludur¹⁰⁶.

1.1.2. Erzurumlu Emrah (1196/1780-1271/1854)

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak tespit edilememiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, bilinmektedir.¹⁰⁷ Fındıklı'nın 1230/1814-1235/1819 tarihleri arasında, Güney ise 1191/1775-1196/1780 tarihleri arasında doğduğunu tahmin etmektedirler¹⁰⁸. Tokatlı Nuri ve Erzurumlu Erbabî ile aynı yüzyılda yaşamış, bulundukları yerlerde müteakıf hayat sürdürmüşlerdir. 1230-1235 m. 1815-1820 seneleri arasında doğduğunu söylenmektedir. Hâlbuki Emrah, Tokatlı Nuri'nin ustası, olduğuna göre ondan daha yaşlı olması gerekir. Halk rivayetlerinde yaşlı, yetmiş beş yaşında doğmuş, düğün Emrah, bir düğünde elli yaşından fazla yaşamış, söylenmektedir:

Hubb-, dehr-i (Emrahi) mü kül macerad, r galiba

Geçti sinin elli bu maceradan geçmedin (FK 620)¹⁰⁹

Emrah, âşık tarzı düğün geleneğinin önemli temsilcilerinin yetmiş yaşında doğduğu Anadolu bölgesinde, Erzurum'un Tambura¹¹⁰ köyünde doğmuştur. Emrah'ın hayatı, belirsizlikler içerisinde geçmiştir. Çocukluğunda saz âşikleri hakkında duyduğu hikâyelerin etkisi altında büyümüştür. Bu sebeple seyahat etme arzusuyla kapılmış, küçük yaşta köyünden ayrılarak medrese eğitimini için Erzurum'a gelmiştir. Medrese eğitimine devam ederken Erzurum'da orta halli bir ailenin kızıyla tanışmış ve Emrah bu tanışma, öyle dilediği getirmiştir:

¹⁰⁶ Osman Nuri Karadayı, *Narmanlı, Âşık Sümmânî'nin düğünlerinde Tasavvufî Motifler*, Erzurum 2004, Basılmamış Lisans Tezi, s.10.

¹⁰⁷ Bkz; Metin Karadağ, *Erzurumlu Emrah, Yaşam-Sanat- Düğünleri*, Ayyıldız Matbaası, Balıkesir 1996, s.23; Fuat Köprülü, *XIX. Asır Saz âşiklerinden Erzurumlu Emrah*, Efkaf Matbaası, İstanbul 1929, s.8-9; Ziyaeddin Fahri Fındıklı, *Erzurum âşikleri*, İstanbul 1927, s.71; Vehbi Cem Akın, *Büyük Halk ve Saz âşiri Emrah/Seçme düğünler*, Sivas Kamil Matbaası, Sivas 1942, s.7; Dilaver Düzgün, *Âşık Tarzı Düğün Geleneği ve Erzurumlu Emrah*, *Millî Folklor*, (47) Güz 2000, s.52-55; Nurettin Albayrak, *Erzurumlu Emrah*, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, s.337.

¹⁰⁸ Eflatun Cem Güney, *Erzurumlu Emrah*, Sivas Türkocağı, Basılmamış, Sivas 1928, s.12-13.

¹⁰⁹ Çal, mamızda kullandığımız Emrah'a ait düğünler Ali Berat Alptekin'in *Palandöken'in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah* adlı eserinden alınmıştır, t.r.

¹¹⁰ Tambura: Erzurum'un bir köyü olup yeni adıyla Güzeyurt'tur. Erzurum ovasının güneybatısında yer alır. Erzurum merkez ilçeye bağlı olup Erzurum'dan uzaklığı 34 kilometredir. Erzurum-Çat karayoluna 3 km uzaklıktadır. Doğusunda Kümbet ve Yağmurcuk, batısında Akale ilçesi, kuzeyinde Dereboz, güneyinde Taşlıköyü ile çevrilidir.

Lezzet-i lâdînle tahrir itdi¹¹¹ Emrah vasf,n,(A 20)

Art,k dü ün için gerekli paray, tedarik etmek üzere memleketinden ayr,lan Emrahın bu ayr,l, , bir daha geri dönmek üzere Erzurumdan ayr,lmas, demektir. Gurbet yollar,na dü en Emrah ilk olarak Trabzon'a gidip uzun bir müddet orada kalm, t,r¹¹². Burada Güleser adl, bir kad,nla evlendi i söylenmektedir. Trabzon'dan sonra Kastamonu'ya geçen air Kastamonu'da ehrin e raf,ndan Ali an Bey'in de yard,m,yla k,sa sürede aranan bir â ,k olmu tur. Ali an Bey'in ani ölümü ve yapt, , talihsiz evlilik onu bu ehirden de uzakla mak zorunda b,rakm, t,r.¹¹³ Kastamonu'da bulundu u s,rada Koçhisar'a gelmi ve e raftan Kutucuo ullar,ından Ömer Bey'in babas, sfendiyarzade Mehmet Bey'in k,z, Adile han,mla evlenmi tir. Kastamonu'dan ayr,lan â ,k önce Sinop'a oradan da stanbul'a geçmi tir. Fuat Köprülü eserinde Erzurumlu Emrahın stanbul'da Tavuk Pazar,ındaki â ,klar cemiyetine reislik yapt, ,ndan bahsetmektedir.¹¹⁴ Dîvân'da yer alan ıpüskül destan,øda a , ,n stanbul'da bulundu unu desteklemektedir. stanbul'da ne kadar kald, , bilinmemekle birlikte yerinde duramayan bir â ,k olmas, hasebiyle fazla kalmad, ,n, tahmin edebiliriz. stanbul'dan ayr,lan Emrah Çank,r,øya giderek bir müddet orada kalm, ve burada Â ,k Sabri ile kar ,la m, t,r.¹¹⁵ Ayr,ca Çank,r,ødayken dul bir kad,nla evlenip bu evlilikten Kadir isimli bir o lu oldu u da söylenmektedir.

Gelene e göre Mekke ve stanbul'a gitmek isteyen â ,klar önce Konya'ya u ramakta, birkaç gün burada kald,ktan sonra yollar,na devam etmektedirler¹¹⁶. Emrah da öyle yaparak Hz. Mevlânâ'n,n türbesini ziyaret ederek onun feyzinden nasiplenmeyi istemi tir. Konya'dan sonra Ni de'ye u rayan â ,k daha sonra â ,kl,k gelene ine hiç de yabanc, olmayan Sivas'a gelir. Sivas o devirde bilhassa Anadolu'nun büyük tasavvuf merkezlerinden birisidir. Burada Mevlevîlik, Bektâ îlik, Rifâîlik, Halvetîlik, Nak ibendîlik gibi muhtelif tarîkatlar mevcuttur. Her tarîkat,n bir dergâh,, her dergâh,n da bir öpir-i dil-i âgâhø, vard,r. Bu çe itli dergâhlarda ezeli hakikate mü tak olan ruhlar vecd ve cu u içinde ya ,yor, kö ede bucakta baz, â ,klarda teselliye muhtaç gönüllere evk ve heyecan da ,t,yordu. Bu ya anan hayat Emrahın ilahî teheyyüclerle yanan ruhunu cezbeder ve Sivas'ta kalmaya karar verir. Bengiler mahallesinde bir ev bulur ve postunu buraya saz,n, da Sulu Kahve(Havuzlu Kahve)øye asar¹¹⁷. Burada çal,p söylemeye ba layan Emrahø ehir halk, ba r,na basar. Emrah da ehir halk,na kendisini

¹¹¹ Bu m,sradaki tahrir itdiø sözcükleri ebce hesab,yla ni an,n 1243/1827 y,l,nda yap,ld, ,n, belirtmektedir.

¹¹² brahim Aslano lu, øErzurumlu Emrahın Ya am,yla İgili Belgeler ve Bilgilerø, III. Uluslar aras, Türk Halk Edebiyat, Semineri, 7-9 May,s 1987 Eski ehir, s.53-59.

¹¹³ Köprülü, a.g.e., s.9; Karada , a.g.e., s.25; Ahmet Talat Onay, Â ,k Tokatl, Nuri, s.13.

¹¹⁴ Köprülü, a.g.e., s.12.

¹¹⁵ Onay, a.g.e., s.12-13; Karada , a.g.e., s.26.

¹¹⁶ Pertev Naili Boratov, Folklor ve Edebiyat 2, stanbul 1983, s.42.

¹¹⁷ Güney, a.g.e., s.15.

kabul ettirerek Havuzlu Kahveøde çal,p söylemeye ba lar. Halkla iyice kayna an Emrah etraf,nda kuvvetli ahsiyetlerden bir çevre olu turmu , bilhassa tarikat erbab, ve saz âirleriyle hembezm olarak ya am,n, sürdürmü tür. Burada gönlünü zorlu bir a ka, Mahiøye -as,l ismi Emine- kapt,rm, t,r:

*Ben de bir yavruya gönül dü ürdüm
Yana ,n benzettim nar danesine
Muhabbet sevdas,n ba tan a ,rd,m
As,ld,m zülfünün her danesine(A 112)*

Bu a k,n pe inden uzun bir zaman ko tuktan sonra e raftan Hac, Ali Beyøn araya girmesiyle Mahi Han,m evlenmeye ikna edilir ve Emrah hayat,n, Emine isimli bu kad,nla birle tirir. Bu evlilikten Mehmet isminde bir çocuklar, dünyaya gelir. Bir türlü mutlulu u bulamayan Emrah Emineøden ayr,l,r ve günde 40 akçe nafaka ödemekle cezaland,r,l,r. Bu ayr,l,k onu pek etkilemi olmal,d,r ki Emineøye ithafen u iiri söylemi tir:

*Gelsin bu halimi görsün inans,n
Hakøtan korkmaz bari halktan utans,n
Dilerim Emrahøtan besbeter bulsun
Pek yakt, can,m, dinsiz imans,z.(A 178)*

Emrah 1256/1840 y,l,nda Tokatøn Niksar ilçesine gider ve hayat,n,n sonuna kadar burada ya ar. Burada ya l, a , a halk gerekli itibar, göstermektedir. 1260/1844 y,l,nda Acik K,z, nam,nda bir han,m la evlenir fakat bu han,m alt, y,l sonra vefat eder. Anadoluønun birçok yerlerini dola an dervi - âir, nihayet, hayat,n,n son demini sükûn içinde geçirmek üzere gitti i Niksarøda vefat eder ve orada øKar , Ba ø mahallesi civar,nda øTekke Bay,r,ø denilen yerdeki kabr st ana, Ahi Pehlivan türbesi yak,n,na defnedilir. Manzum kitabesini Tokat ulemas,ndan Hac, Abdulkadir H,fz, Efendi yazm, t,r. Bu kitabeye nazaran 1271/1854 tarihinde öldü ü anla ,lmaktad,r.¹¹⁸ Do um tarihi net olarak bilinmese de ölüm tarihi biraz daha belirgindir. Ölüm tarihini baz, ara t,rmac,lar 1271/1854¹¹⁹ olarak, baz,lar, 1277/1860¹²⁰, baz,lar, da 1281/1864¹²¹ olarak tespit etmi lerdir.

Ölümünden uzun zaman sonra bulunup dönemin Tokat Valisi Recep Yaz,c,o luønun da

¹¹⁸ Köprülü, XIX. As,r Saz âirlerinden Erzurumlu Emrah, s.13.

¹¹⁹ Karada , Erzurumlu Emrah, Ya am,-Sanat,- iirleri, s.22; Eflatun Cem Güney-Çetin eflatun Güney, Erzurumlu Emrah/Hayat, ve iirleri, Maarif Kitaphanesi, stanbul MCMLXXV, s.20; Köprülü, XIX. As,r Saz âirlerinden Erzurumlu Emrah, s.13; Onay, Â ,k Tokatl, Nuri, s.17; Ali Berat Alptekin, Palandökenøn Zirvesindeki Â ,k Erzurumlu Emrah, Akça 2004, 1. bask., s.25.

¹²⁰ Aslano lu, a.g.m., Eski ehir 1987, s.57; Necati Turgut Göksel, Â ,k Emrah/Hayat,-Edebi ahsiyeti-Eserleri ve iirleri, Ni de 1966, s.27-28; Cahit Öztelli, øErzurumlu Emrah Hakk,nda Yeni Notlarø, Türk Folklor Ara t,rmalar,, 2(29), Aral,k 1951, s.455.

¹²¹ Onay, Â ,k Tokatl, Nuri, s.17.

kat, l, m, yla aç, lan mezar kitabesinde u iir yer almaktadır:

Ahsenullah, ey mei hayrulvera
Rah-, a kta eylemi can, n feda
Fakr-, fahriøden giyinmi h, rkay,
Hem muhib ü zümre-i âli aba
Levha-i kalbinde hikmet çe mesi
Nebøediib dil te neler eyler saka
Âlem-i gaybuð- guyubun namesin
Ruh-, akdetsen okur Davut eda
âir-i Rum idi gerçi ol edip
ark ile garba okudu el essela
Gül tavaf it Hzî ruh-i Kâbeøyi
te kabr-i hazreti Emrah baba. (A 26)

Emrah hem dîvân âiri, hem halk âiri hem de dervi bir âirdir. iirlerinde bu üç vasf, da destekler mahiyette ifadeler vardır. Yani Â ,k Emrahøn iirlerini genel olarak üç bölümde inceleyebiliriz:

1. Dîvân iiri tarz, ndaki iirleri
2. Dînî-tasavvufî halk edebiyât, tarz, ndaki iirleri
3. Â ,k edebiyât, iirleri

Emrahøn aruzla yazm, oldu u iirler önemli bir yekûn tutmaktadır. Bu iirler vaktiyle Dîvân halinde toplanm, tır.¹²²

Â ,k Emrah, medrese tahsilini yaparken dinî-tasavvufî edebiyâtla ve dîvân edebiyât, yla tan, m, tır. Ya ad, , çevrede de â ,kl, k gelene ini ö renmi tir. Onun bu çok yönlü ki ili i iirlerine de yans, m, tır. Eldeki bilgilere göre devaml, olarak dîvân iir çevresinde bulunmam, fakat 19. yüzy, lda â ,klardaki dîvân iirine artan ilgi onu da etkilemi tir. Tarîkat ehli olu u onun Hak â , , olarak dînî-tasavvufî konularda da iirler yazmas, na neden olmu tur. Onun en güçlü oldu u yönü â ,k tarz, nda söyledi i iirlerdir. Dilinin a ,r olu u bir yönüyle ça ,n, n sanat anlay, , ve ald, , e itimden kaynaklanmaktadır. Emrahøn dîvân tarz, nda yazd, , iirlerinden dîvân edebiyât, n, iyi bildi ini dîvân âirlerinin iirlerine yapt, , nazirelerden, esinlenmelerden anla ,lmaktadır. Heceyle yazd, , iirleri a k iirleri, ilahî a k iirleri ve dinî tasavvufî ö ütlemele ve zahit tipini ta lad, , iirlerdir. Emrahøn dinî-tasavvufî

¹²² Dîvân-, Emrah, Tarik-i Aleyh-i Nak ibendiye Hulefas, ðndan Arif Billah Vas, l lellah eyh Emrah Erzurumî Kuddusellah S, rruhuð-Aziz Hazretlerinin dîvân, d, r. Tarîkat-, Aleyh-i Rifaiyyeøden Mehmet Abdülaziz Erzurumî taraf, ndan tab-, ne redilmi tir. Dersaadet: Matbaa-i ems 1332, 56 s.

iirlerinde Yunus Emre'nin, Horasan erenlerinin edas, sezilir. Yeti tirdi i ç,raklar, ile kendine has üslubun günümüze kadar ulaşmasın,na zemin hazırlamış, kendi adıyla anılan bir ekolün, Emrah Kolu¹²³önun kurucusu olmuştur. Emrah'ın iki büyük çıra, Tokatl, Nuri ve Tokatl, Gedaî, onun tarzını sürdürerek yeni ç,raklar yeti tirmiler, böylece günümüze kadar uzanan bu gelenek, Erzurumlu Emrah koluö olarak anılmı, tır. Tokatl, Nuri, Zileli Ceyhunîyi, Ceyhunî de Cemalîyi yeti tirmi tir¹²⁴.

Erzurumlu Emrah, yolunda yürünen, sanat, ve iirleri taklit edilen, yeti tirdi i ç,raklar,yla Emrah koluönü oluşturan, Emrah Koluö'nün, âşık geleneğine kazandıran çirakın, usta âşıklarındanır. Adalı, özenli bir dilin yanısıra halk beşerine uygun, akıcı, özgün imgelerle örülmüş, kulakta yer eden coşku koşmalar, onu günümüze taşımış, tır. Tasavvufî iirlerinde tasavvuf felsefesini incelikle, ilâhî duygu ve düüncenin ince sanat anlayışıyla iklendiği görülmüş.

Dîvân iirinin mazmun ve remizlerine iirlerinde yer veren Erzurumlu Emrah, aynı zamanda tasavvufu da iirlerinin zeminine oturtmuş, almış, olduğu medrese eğitiminin de etkisiyle dinî ve tasavvufî bilgilerini iirlerinde iletmiş tir.

Tarîkat yolu onun için ehl-i Hak insanlar,ın yürüdüğü yoldur. Ona göre bir kişi maksuduna erişmek isterse bu yolda hizmet etmeli ve bu yola girenler merdane ve cesurca yürümelidir:

Ehlullâh yoludur rah-, tarîkat

Erişir maksuda edenler hizmet

Azîzim var ise sende bir niyet

Merd olup bu yolda merdâne yürü(G 128)

iirlerinde tasavvufî neşeye sıkça rastlanmaktadır. Bazı iirlerinde, zühdî telakkilere tamamen uygun ve ehl-i sünnet akidelerinden asla harice çekilmeyen dar ve yavan tasavvuf telakkilerini, alalede bir ahlakçı, bir tarîkat müntesibi gibi anlatmaya çalışmış, görülmüş. Bazı parçalarında Vahdet-i vücüt felsefesinin medrese tarafından bile kabul edilmiş nazariyelerini ifadeye çalışmış, o şüphesiz, kullanmış, kendisinin o yolda ilerlemiş bir mutasavvıf olduğunu, hatta biraz övünürcesine, iddia edebilmiş tir. Klasik edebiyâta ve eski saz âirlerinin eserlerine pek iyi vakıf olan ve tasavvuf nazariyelerine de yabancı kalmayan Erzurumlu Emrah, temsil

¹²³ Âşık yeti tirmede usta-çirak geleneği vardır. Usta âşık, çiraklar, saz ve söz yeteneği olanlar arasından seçerler, yeti ince ona mahlas verirlerdi. Usta âşık, çiraklar, gezdirerek yeti mesinî ve tanıttırmasın, şairlerdi. Çiraklar, ustasın, (usta mal) iirlerini söylerlerdi. Âşık, çirak yeti tirme geleneği bazen öyle bir hal alırdı, ki birbirinin yeti tirmesi olan âşık uzun bir dönemi kapsayan bir kol oluşturlardı. Buna öâşık koluö denir.(Geniş bilgi için bkz: Sabri Koz, öâşık Koluö, TDEA, C.1, İstanbul 1977, s.39.)

¹²⁴ Saim Sakaoğlu, Emrah'ın Türk Saz iiri çindeki Yeri ve Yeti tirdi i Ustalarö, *Erciyes*, 9 (101) Mayıs 1986, s.31-34.

ve taklit kudretine malik, do u tan bir sanatkârd,r. Mizac,nda dervi lik st içdad,ndan çok, â ,kl,k kabiliyeti bulundu undan, serseriyâne hayat,n,n hiç olmazsa gençlik y,llar,n, a k maceralar,yla geçirmi ve en samimi eserlerinde onlar, terennüm etmi tir.¹²⁵

Emrahøn ça da , â ,klar gibi kendisin de bir eyhe intisap etti i muhakkakt,r. Halk rivayetleri daha Erzurumda iken Nak ibendî tarîkat,na girdi ini kuvvetlendiriyor. Develio lu da eserinde Nak î oldu unu ifade etmektedir¹²⁶. Kendisi de bir iirinde:

Kemalim fehmedenler eylesinler bu müseddesten

Bu feyzi alm, ,m Emrah bir eyh-i mukaddesten(FK 626)

beytiyle buna i aret etmi tir. Fakat bu eyh acaba kimdir? Hangi tarîkata mensuptur? Dîvânø,nda ah-, Nak ibend mehdi ile ba layan bir muhammes vard,r ki (s.9) ondan Halidiye ubesinin kurucusu olan me hur eyh Mevlânâ Halid-i Ba dadîøye intisab, anla ,l,yor.¹²⁷

Gökseløn eserinde dile getirdi ine göre Erzurumlu Emrahøn â ,kl, ,nda Erzurumøn İl,ca ilçesinde kar ,la t, , Habib Baba ve Â ,k Erbabîøn etkisi olmu tur. Rivayete göre bir gün Emrah zaman zaman gidip çal,p söyledi i İl,caøya gider. Orada Habib Babaøya rastlar ve ona saz ve sözünü dinletir. Baba genç Emrahø, yan,na ça ,r,r ve õHaydi biraz daha çalø der. Emrah õbir eyler söyleyip çalmak st iyorum ama tam dillendiremiyorumø der. Bunun üzerine Habib Baba Emrahøn s,rt,n, s,vazlayarak õHaydi bundan sonra dü ündüklerin dilinden dökülecektirø der. Ard,ndan Emrah unlar, söyler:

Emrah cehd edip kâli hâl eyle

Kâl ehli olanda infisâl eyle

Ara bul onlar, imtisâl eyle

Seni de vâs,l-, Mevlâ ederler

Felek dürmeden de irmenini

çirmeden sana ecel semini

Yürü bir mür îdin tut damenini

Onlar nice zayi eyda ederler(A 32)

Emrah, manevî ilham,n, Habib Babaødan ald,ktan sonra saz ve iir dersini de Â ,k Sümmanîøn de ustas, olan Â ,k Erbabîøden â ,ktan tamamlar.¹²⁸

Emrah baz, iirlerinde bâde içti inden bahsetse de genel kanaat onun bâdeli â ,k olmad, , yönündedir¹²⁹. K,rklar,n elinden bâde içti ini söyleyen Emrah, ayn, iirinde üç

¹²⁵ Fuat Köprülü, *Saz âirleri*, Akça Yay., 3. Bask., Ankara 2004, s.630-634.

¹²⁶ Develio lu, *a.g.e.*, s.167.

¹²⁷ Köprülü, *Saz âirleri*, s.626.

¹²⁸ Necati Turgut Göksel, *Â ,k Emrah/Hayat,-Edebi ahsiyeti ve iirleri*, Ni de 1966, s.7-8.

ki iden de feyz ald, n, ifade etmektedir. Ancak bu üç ki iden kimleri kastedti i bilinmemektedir:

Bâde nû eyledim k,rklar ceminden

Sermest oldum yedilerin deminden

Himmetlendim üç kimsenin feminden

Feyz-i hüsn ü kutb-, devrândan ald,m(A 32)

1.1.3. Â ,k enlik (1850-1913)

Â ,k enlik'in do um tarihi hakkında farklı tespitler yapılm, t,r. Mesela onun do um tarihini bazı yazarlar 1848 olarak¹³⁰; bazı yazarlar ise 1850 olarak¹³¹ tespit etmişlerdir.

Â ,k enlik, Ç,ld,røn Suhara¹³² (Yak,nsu) köyünde dünyaya gelmiştir. Terekeme (Karapapak) boyundan,r Kuzey Azerbaycan kazak Borçağ, bölgesinde emsettin Hanl, ,ona ba l, olarak ya ayan Karapapaklar, bu bölgenin 1828 y,l,nda yapılan Türkmenceylanla mas,yla Rusya'ya bırak,lm,as,yla göç etmişler ve Ç,ld,r bölgesine yerleşmişlerdir. Â ,k enlik'in büyük dedesi Kadir A a da onbe aile ile birlikte gelip Ç,ld,røn Karasu denilen bölgesine yerleşmişlerdir. Karasu'nun adı, daha sonralar, Su ara olarak değiştirilmiştir. Kadir A an,n torunu Molla Kadir¹³³ Â ,k enlik'in babasıdır¹³⁴. enlik'in annesi Zeliha ise, okuma yazma bilen, zeki, görgülü ve bilgili bir kadındır.

Ç,ld,r uzun yıllar Rus işgalinde kalm, , zaman zaman büyük savaşlara sahne olmuştur. Bu savaşlarda birçok insan hayat, n, kaybetmiş, topra ,n her zerresinde ehit kanları, isimsiz ve taş,sız mezarlar, mevcuttur. Uzun k, geceleri, bütün Do u Anadolu köylerinde olduğu gibi Suhara'da da kahramanlık ve a ,t destanları, ehit menk,belerinin anlat,lm,as,yla geçirilmiştir. Bölge halk, n, n bütün e lensesi, halk âîrlerinin anlatt, , hikâyeleri, at, malar, ve deyişleri dinlemekten ibarettir. Â ,klar, hikâyelerini, bayat, ve türkülerini geçmişte ya anmış, veya o

¹²⁹ Hikmet Dizdaro lu, *Halk یرinde Türler*, Ankara 1969, s.3.; Saim Sakao lu, *Erzurumlu Emrah*, Ankara 1987, s.1-2.

¹³⁰ M. Fahrettin K,rz,o lu, *K,rk Y,ll,k Kara Günlerde Kurtulu umuzun 40. Y,ldönümü Dolay,s,yla Edebiyât,m,zda Kars/II*. Kitap, stanbul 1958, s.184; Orhan Özbek, *Â ,k enlik*, Ayy,ld,z Matbaas., Ankara 1969, s.100; slam Erdener, *Â ,k enlik Divân,*, Bugün Matbaas., Kars 1960, s.84; Be mart Akay, *Â ,k enlik*, Yeni Matbaa, Ankara 1954, s.40.

¹³¹ Aslan, *a.g.e.*, s.26; Aziz Kayg,s,z, öÂ ,k enlik'in Heykelini Açarkenö, *Kars'ın Sesi*, s. 1746175.

¹³² Buran,n as,l ismi Sukara iken, zamanla ıve de i ikli i ile Suhara'ya dönüşü mü olup 1960 y,l,nda Köy htiyar Heyetinin teklifi ile Suhara adı, Yak,nsu Kasabası, olarak değiştirilmiştir. 1997 y,l,nda ise teklif üzerine Â ,k enlik ad,n, alm, t,r. <http://asiksenlik.turk.tc/>

¹³³ Â ,k enlik'in babası,na her ne kadar Molla denmiş olsa da kaynaklarda neden Molla dendi ine dair bir şey söylenmemektedir. Okumu birisi olmad, , bilinen Molla Kadir'e bu lakap muhtemelen arif bir kişiliğe sahip olduğu sebebiyle verilmiş olabilir. Kadrigiller'den olan Molla Kadir köyün yerli ailelerinden olup çiftçilikle uğra an ve kümes hayvanları,na çok meraklı, orta halli bir köylüdür.

¹³⁴ <http://kubilaykars.sitemynet.com/KubilayKars/id16.htm>; Aslan, *a.g.e.*, s.23.

günlerde ya anm, olaylar üzerine ko arlar, yeni nesilleri bu duygularla yeti tirirlermi . Hasan, kendinî tan,maya ba lad, , ilk günlerden itibaren bu ortam içerisinde yeti mi , edebi ki ili ini bu duygularla geli tirmi ti.

Â ,k enlikøn as,l ismi Hasan¹³⁵-d,r. enlik onun mahlas,d,r. Hasanøn enlik mahlas,n, almas, ise gördü ü rüyâ yoluyla olur. Rivayet edildi ine göre Hasan ondört ya ,na geldi inde, onda büyük bir avc,l,k tutkusu ba lar. Babas,n,n av tüfe ini al,r, Karasuønun geçti i öKulaklarö denilen yerde pusuya girer. Saatlerce yabani ördek beklerdi. Yine bir ikinci zaman,, öKulaklaröda pusuya yatar. Birkaç saat sonra, üzerine bir a ,rl,k çöker, uyur-uyan,k bir halde rüyâlar âlemine dalar. kinci günün ak am,na kadar burada kal,r. Hasanøn eve dönmedi ini gören babas,, köy halk, ile birlikte o lunu aramaya ba lar. Hasanø bayg,n bir halde bulurlar. Ya ad, , âlemden uyand, ,na pi man bir halde, etraf,na toplanan halk, süzer. Köy imam,n,n öO lum Hasan sana ne oldu, neden böyle duruyorsun, niçin konu muyorsun?ö demesi üzerine Hasan u sözlerle cevap verir:

Rüyây, âlemde yatt, ,m yerde

Neçe yüzmin hayal gü uma geldi

Ü be üç cismine sald, bir ate

Sevdi im Salat,n dü üme geldi(EA 27)¹³⁶

Hasan iirlerinde rüyâ âleminde pir elinden bâde içerek bâdeli â ,k oldu unu, hem de sevdi i Salat,nøa a k,n, ve âirlik kudretini buldu unu anlatmaktad,r. Yöre halk, öBâdeli Halk A , ,ön, görüp dinlemeye gelirler. Dü ün ve derneklerine Â ,k enlikø ça ,r,rlar. Ünü h,zla etrafa yay,lmaya ba lar.

Ba lama çalamamas,na ra men güzel sesiyle ünü giderek yay,lan Â ,k enlikøe daha 19 ya ,nda iken ba lama dersleri yörenin tan,nm, saz âiri Ah,lkelekøn Lebis Köyüønden ünlü Hasta Hasanøn ç,ra , Â ,k Nuri taraf,ndan verilmi tir. Daha sonra enlik, Kars, Ah,şka, Borçal,, Tiflis, Gümrü ve Revanø dola m, , ça ,n,n birçok a , ,yla kar ,la malar yapm, t,r.

1877ö1878 Osmanl,-Rus sava ,n,n oldu u dönemde enlik kahramanl,k destanlar,yla, koçaklamalar,yla yöredeki milis kuvvetlerin direnç kayna , olmu tur. Zaman,n tan,nm, birçok â ,klar,yla kar ,la malarda bulunan enlik, st ilac,larla mücadele veren en güçlü â ,k olarak bilinir.¹³⁷

¹³⁵ öSabah namaz,ndan evine dönmekte olan Molla Kadirø kar ,layan köyün ebe kad,n,, bir o lunun oldu unu müjdeleyerek, öhaseneö (hay,r) vermesini söyler. Ebe kad,n,n öhaseneö sözünü Hasan ekinde anlayan Molla Kadir çocu una Hasan diye seslenir. Böylece çocu un ad, Hasan kal,r. (Geni bilgi için bkz: Aslan, Ç,ld,rl, Â ,k enlik, s.26.)

¹³⁶ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Â ,k enlikøe ait iirler Ensar Aslanøn Ç,ld,rl, Â ,k enlik adl, eserden al,nm, t,r.

¹³⁷ <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1783>

Gizlice sevdi i Huri adl, bir k,z,n ba ka bir köye gelin gitmesi enlikø çok etkilemi tir. Bir müddet sonra ayn, köyden Abdullahø,n k,z, Mürüvvetø de evlenmi tir. Çocuklar, olmay,nca üç y,l sonra ikinci defa, yine Suharaødan eski sevgilisi Huriøye benzetti i, Kral Hasanø,n k,z, Huri ile evlenmi tir. Fakat â ,k gönüü ikinci evlilikte de huzuru bulamaz. Kar,lar,n kavgalar,, evdeki yaratt,klar, huzursuzluk enlikø can,ndan bezdirmi tir. Daima mutlulu u arar ama gerçek hayatta bunu asla bulamaz.

enlik, baz, ününü ve â ,kl, ,n, k,skananlar taraf,ndan zehirlenerek öldürülmü tür. Yakla ,k 64 ya lar,nda hayata veda etmi olan Â ,k enlikø'n do um tarihi gibi ölüm tarihi de ihtilaf,l,d,r. Â ,k enlikø'n ölüm tarihini Erdener¹³⁸, 1914; K,rz,o lu¹³⁹, 1912; Kayg,s,z¹⁴⁰ ise 1913 olarak tespit etmi tir.

Aslanøa göre Â ,k enlikø'n erken ölümüne sebep olan Revan yolculu udur. Rivayete göre enlik Revanøda Hanlar,n en ünlü â ,klar,yla kar ,la ,p üstün gelir. Â ,klar, yenilen ve dolay,s,yla kendi itibarlar, da azalan hanlar, bu Osmanl, a , ,n,n yeme ine zehir koydururlar. Revanøda hastalanan enlik, Gümrüøye kadar trenle, oradan da öküz arabas,yla Ç,ld,røa gelirken Arpaçayø'n Dilaver köyünde ölür. Cenazesi Suharaøya getirilir. Mezar, Suharaødad,r.¹⁴¹

Ölümünden sonra cebinden ç,kan bir kâ ,da yaz,lm, u de i i cenaze namaz, k,l,n,rken imam taraf,ndan cemaate okunur:

enlik der bu dünya fanidir fani

skender ü Rüstem, Süleyman hani

Ecel pazar,ndan kurtar,f can,

Ezrailøden mühlet alan ö ünsün.(EA 37)

Medrese e itimi al,p zahiri ve bat,nî ilimlerde söz söyleyecek seviyeye gelemese de Â ,k enlik, içinde ya ad, , toplumun de er yarg,lar,n, ve dinamiklerini iyi bilen ve özümseyen bir â ,kt,r. Dolay,s,yla iyice incelendi inde görülecektir ki din ve tasavvuf, onun ki ili inin olu mas,nda ve iirlerinde önemli bir yere sahiptir.

Realitenin d, ,na ç,kma arzusu birçok edebî üründe oldu u gibi â ,k edebiyât, gelene inde de vard,r. Din ve tasavvuf esas itibariyle bu dü ünçeye dayan,r. Â ,k enlikø'n de bu gelene e uyararak, dinî ve tasavvufî konularda iirler terennüm etti ini söyleyebiliriz. Yani kâinat, dünya, ölüm, âhret konular,ndaki inan, lar, imanla alakal, konular, onun iirlerinde didaktik mahiyette tasavvufî bir dille terennüm edilmi tir.

¹³⁸ Erdener, *a.g.e.*, s.84.

¹³⁹ K,rz,o lu, *a.g.e.*, s.184.

¹⁴⁰ Kayg,s,z, *a.g.e.*, s.174.

¹⁴¹ Aslan, *a.g.e.*, s.37.

Mesela bir iirinde insan, de erli k,lan eyi, iman mayas,n, öyle ifade eder:

Her güzel adama adam m, dersin

nsana bir temiz maya laz,md,

Ervah-, ezelde iman dediler

Ki ide namus ar hayâ laz,md,(EA 279)

nsan gördüklerinden, ya ad,klar,ndan sonra bir sonuca var,r. Bu ayn, zamanda bir hakikat aray, ,d,r. Bu aray, sonucu Â ,k enlik buldu u hakikati, baki cihan olan âhiret yurdu ve as,l mutluluk olarak cennet zevkini öyle ifade eder:

Sefil enlik agibeti öz elinnen arad,

El çekmi em bu dünyadan gör ki gönlüm harad,

st erem mah er zevkini bâki cihân orad,

Dünyada saltanat verip, gamdan âzâd eyleme(EA 146)

Esasen okuma-yazma ile ilgili ilimlerde; hadis, f,k,h, kelam gibi dinî ilimler sûfilerce ökal ilmiö olarak vas,fland,r,l,r, bunlar insan, Allahø ula t,racac vas,talard,r. Sûfilere göre insan, Allahø ula t,racac esas ilim öhal ilmiödir. Ledünni ilim, ilm-i hikmet gibi adlarla da an,lan bu ilm, uzun bir nefis mücadelesinden sonra Allahø,n has kullar,na verdi i, kalbe do an ilhamlardan ibarettir. Â ,k enlik de gördü ü bir rüyâdan sonra söyledi i iirinde:

Kudret mektebinde verdiler dersi

Zahirde göründü ar ile kürsü

H,fz,mda zapt oldu Arabî Farsî

Lügat-, imran, seçtim bu gece(EA 28)

derken kudret mektebinde ledünni ilimlere mazhar oldu unu dile getirmektedir.¹⁴² Ba ka bir iirinde bu durumu öyle ifade eder:

Zikr ettim yirmi dokuz hurufati

btida Allahø,n vasf,n, gördüm

Ders ald,m okudum ilm-i hikmetten

Elifæe Muhammed ismini gördüm.

Bu ilm-i pünhanøa vuguf olsa kim

Bir elif üstünde okur iki mim

S,rr, gudrettendir de il müneccim

Dalø,nan ha yohun n,sf,n, gördüm.(EA 194)

¹⁴² Torun, a.g.e., s.253.

Ders al,f Hakødan okudum pünhan s,rdan ibtida
Her ilme giriftar oldum hüsn-ü nurdan ibtida
Pir elinden bâde içen arz eder a as,n,
Âleme giriftar eyler ah-, Merdan ibtida(EA 139).

Görülüyor ki, mutasavv,flar,n pirlerine hizmetten ve neticesinde icazet ald,ktan sonra kavu tuklar, makam ve gizli ilimlere Â ,k enlik, bâde içtikten sonra sahip oldu unu ihsas ettirmek st emektedir¹⁴³.

Â ,k enlik bir mutasavv,f de ildir. iirlerinde de bir mutasavv,f edas, yoktur. Hatta seyr ü sülûka girme, tasavvufî terbiye alarak vuslata ula ma gibi bir temennisi de iirlerinde yer almamaktad,r. Onun bir tarîkata müntesip oldu una dair herhangi bir belge de bulunmamaktad,r. Ancak baz, iirlerinde onun tasavvufla ilgisine dair ifadelere rastlamak mümkündür. Mesela bir iirinde, kendinî Nak ibendî tarîkat,na müntesip gösterir. Müslümanl,kla H,r st iyanl, , mukayese etti i bu iirinde Nak îbendî oldu unu söyler:

Sizin hayruç üç kilseâdi
Biz Nak ibendî tarkat,
Siz tapt, ,n,z saød,
Biz de Muhammed ümmeti(EA 196)

Bir ba ka yerde de Abdulkadir-i Geylanî ve Veysel Karanîøden, onlar,n yolundan, erkân sahibi olmaktan bahseder:

H,fz,nda zikreder mevcûd Kurøânø
Tarîk-i Nak ibendî Hakø,n yaran,
eyh Abdulgadiri, Veysel Garani
Terki dünya sâd,k yâre taf ,rd,m(EA 237)

Veliler serveri Veysel Garanî
Âlem-i ehede eyledi ani
ah-, Nak ibendî, Gadir Geylanî
Tarîkatta var m, erkân,n senin(EA 163)

Sefil enlik der Veysel-i Garan
Hakikat tarîkat yolunu bilen
Hakkø,n min bir ismin zikir eyleyen

¹⁴³ Torun, a.g.e., s.253.

Din yolunda o Sultan, neyledin(EA 183)

Bu ifadeler Â ,k enlikân, Abdulkadir Geylanî, Veysel Garanî, Nak ibendî gibi tarîkat büyüklerine olan muhabbetinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu cümlelere dayanarak onun bir tarîkata intisâb etmi olaca ,n, söylemek zordur. Ama iirlerindeki tasavvufî temalar,n yo unlu una dayanarak enlikân tasavvufî ne œeye sahip bir â ,k oldu unu söyleyebiliriz¹⁴⁴.

K,saca Â ,k enlik, tasavvufî konulara bir tarîkat müntesibi dervi olarak de il de kültürlü ve arif bir ki ilik olarak ilgi duymu ve iirlerinde bu konular, ustal,kla i lemi tir. Örne in bir eyhi ve eyhine yazd, , methiyeleri yoktur. Ancak Â ,k enlik s,dk-, sad,k ve dindar bir ki idir. Öyle ki günah oldu u dü üncesiyle hayat,n,n sonuna do ru saz çalmay, b,rakt, , söylenmektedir. Halis bir kalp ve dinî duyarlı,k sahibi bir ruh onun en büyük sermayesidir. Bundan dolayı, da iirlerinde sürekli halis bir kalbe vurgu yapm, t,r. Bu da onu st er st emez tasavvufla bulu turan çizgi olmu tur.

1.1.4. Bayburtlu Celâlî (1850-1915)

Bayburtlu Celâlî, Bayburtân eski ismiyle Pulur, bugün ki ismiyle Demirözü buca ,na ba l, Tahsini (imdiki ad,: Ozansu) köyünde dünyaya gelmi tir. Di er birçok â ,kta oldu u gibi Bayburtlu Celâlînin de do um tarihi konusunda ihtilaf vard,r. 1913 ile 1950 tarihleri aras,nda çe itli tarihler verilmi tir.¹⁴⁵ As,l ad, Ahmetâir. Bayburtân Tahsini Köyünden olmas, hasebiyle Â ,k Tahsini de denilen âir, iirlerinde di er bâdeli â ,klar gibi rüyâda

¹⁴⁴ Osman Nuri Karaday,, *Ç,ld,rl, Â ,k enlikân iirlerinde Yer Alan Tasavvufî Motifler*, Seminer Çal, mas,, Erzurum 2008, s.25.

¹⁴⁵ Murat Uraz, 1913; Ziyaeddin Fahri, 1814; Fuat Köprülü, 1815; Saadettin Nüzhet Ergun, 1840; baz, ara t,rmac,lar ise 1945 ve 1950 olarak vermi lerdir. Geni bilgi için bkz: Hikmet Dizdaro lu, *öBayburtlu Celâlînin Ölümüne Dairö, Fikirler*, zmir Halkevi dergisi, S.264-265, s.6; Ziyaeddin Fahri, *Erzurum âirleri*, stanbul 1927, s.86; Fuat Köprülü, *Türk Saz âirleri*, C.I-V, Ankara 1962, s.542;Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk âirleri*, C.II, s.944;Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyât, Tarihi*, Ankara 1964, s.585; Tahir Kutsi, *Türk Halk iiri (Antoloji)*, stanbul 1978, s.74; Hikmet Dizdaro lu, *öBayburtlu Celâlînin iirleriö, TFA, Y,I 1960, S.127; ükrü Elçin, Türk Halk iiri Antolojisi*, Ankara 1988, s.267; Cemil Yener, *Türk Halk Edebiyât, Antolojisi*, stanbul 1973, s.169; Rasim Deniz, *öBayburtlu Celâlî ve iirleriö, Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, 23-25 May,s 1988, s.217; inasi Özden, *öGerçek Â ,klardan Celâlîö, Ülkü Yeni Seri*, S.62, 16 Nisan 1944, s.4-5; Umay Günay, *Â ,k Tarz, iir Gelene i ve Rüyâ Motifi*, Ankara 1986, s.140; Mehmet Atay, *öBayburtlu Celâlîö, nan*, Y,I 3, S.17, Trabzon (Mart) 1945, s.30; M. Kemal Yanbe , *Bayburtlu Celâlî Hayat, ve iirleri*, stanbul 1963, s.11; Emir Kalkan, *XX. Yüzy,l Türk Halk iiri Antolojisi*, Ankara 1991; Naim Alkan, *Türk Halk Edebiyât,*, Ankara 1973, s.273; lhan Yard,mc., *Bayburtlu Hicrani*, stanbul 1968, s.48; Merak (Rukiye) Balç,, *öOzansu köyü ve Celâlî Babaö, Gazi Bayburt*, S.16, Temmuz-A ustos 1992, C.IV, s.14; Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, Ankara 1990, s.60; *Türk Dili ve Edebiyât, Ansiklopedisi*, C.2, stanbul 1977, s.28; *Meydan Larousse*, Cc2, stanbul 1973, s.839; Salim Ha lak, *Bayburtlu Celâlî*, Ankara 1963, s.10; Ahmet Do an, *Bayburtlu Celâlî Baba*, Ankara 1999, s.24.

kendisine verilen Celâlî ve Celâlî Baba¹⁴⁶ mahlaslar,n, kullanm, t,r. Günümüzde Bayburt ve havalisinde Celâlî Baba ismiyle an,lmaktad,r. Babas, Nasuho ulla,ndan Abu , annesi ise köyün ileri gelen ailelerinden Kerimo ulla, n, k,z,d,r. Abu isimli fakir bir çiftçinin çocu u oldu u da söylenmi tir¹⁴⁷. Çok küçük ya ta babas,n, kaybeden Celâlî, annesi ile birlikte day,lar,n,n yan,na s, ,nmak zorunda kal,r. Geçimini köyde çobanl,k ve çiftçilik yaparak sa lar.

Celâlî, 14 ya lar,nda iken Akkoyunlu Ferah ad Beyân yaptı,rd, , me hur Sünür Medresesinde ö renim görür. Burada, bilhassa as,l ad, Hac, Hoca Hasan olan ve Bayburtlu Bürhânî Baba n, amcas, olan müderris Hac, Hoca dan ders alm, t,r¹⁴⁸. On yedi ya ,nda iken hocas,ndan icâzet alan Celâlî Baba¹⁴⁹ tekrar köyüne dönmü tür. Celâlî, yokluk içinde geçimini sürdürmeye çal, ,rken, on dokuz ya ,ndayken kendi köyünden evlendi i han,m,n, kaybeder¹⁵⁰. O lu da 1914 Sar,kam, Harekât,nda ehit dü mü tür. Celâlî, Bayburt, Erzincan ve Elaz, yörelerini dola ,r. Narmanl, Sümmanî ve Bayburtlu Mücmeri gibi ustalarla tan, m, t,r ve onlarla at, amalar yapm, t,r.

Celâlî, bütün deyi lerini örticalenö ve ösazs,zö söylemi tir. Gerek ald, , medrese tahsili gerekse mensubu oldu u Nak ibendî tarikat, terbiyesi sebebiyle ömrü boyunca eline saz almam, t,r. O, ya ad, , y,lla, boyunca kar ,la t, , olaylar, deyi lerinde i lemi , tasavvufî görüş lerini büyük bir ustal,kla dile getirmi tir. iirleri Mahmut¹⁵¹ isimli, güzel sesli ve makam bilgisi de olan bir genç taraf,ndan yaz,lm, t,r.

Celâlî, kendi hâlinde, kimseye en ufak kötülük dü ünmeyen, haks,zl,klara kar , deyi le ri ile sitem etmekle yetinen bir â ,kt,r. Onun deyi leri halk dilinin ve deyimlerinin en güzel örnekleri ile i lenmi , içli bir co kunlu a sahiptir. Gelenekte oldu u gibi Celâlî de, rüyâs,nda bir Hak dostunun elinden bâde içerek â ,k olmu tur¹⁵².

Celâlî, okumu , yazm, ve islamî ilimler konusunda e itim görmü âirlerimizdendir. Kendisi, e itim ö renim gördü ü Sünür Köyü ðdeki medreseden icazetname alaca , gün, orada gördü ü dersleri ve ald, , kültürü u dizeleriyle aktarmaktad,r:

¹⁴⁶ Rivayete göre Ahmet, 14 ya ,nda da da s, ,r çobanl, , yaparken uyuyakal,r. Uykuda erenler Ahmetân bile ine bir halka takarak ona öCelâlîo mahlas, verirler. Ahmet uyand, , zaman içine bir ate dü mü , bir sevdaya düçar olmu tur.

¹⁴⁷ Atay, a.g.m., s.30.

¹⁴⁸ Mahmut K,rtan, *Bayburtlu Bürhani Baba*, Yalova 1998, s.6.

¹⁴⁹ *Türk Dili ve Edebiyat, Ansiklopedisi*, C.2, stanbul 1977, s.28

¹⁵⁰ Atay, a.g.m., s.30.

¹⁵¹ Mahmut, Bayburt ile Erzincan aras,ndaki Sipikor geçidinde, günümüzdeki ismiyle Güzelyurdu ðnda f,rt,naya yakalanm, ve bo ularak ölmü tür.

¹⁵² Rivayete göre, Celâlî, bir gün çobanl,k yaparken uyur ve koluna erenler taraf,ndan bilezik tak,l,r. Uyand, ,nda kendinden geçmi bir hâlde divânelik âlâmetleri göstererek otlatt, , danalar, güpegündüz köye getirir. Celâlî'nin bu hâli köylüleri telâ land,r,r. Onun akl,n, oynatt, ,n, sanan köylüleri, hemen köyün hocas,n, ça ,arak Celâlî'nin derdine çare aramaya koyulurlar. Celâlî, ba ,na gelenleri öyle aç,klar: *Bir peri a k,ndan divâne oldum./Ça lad, gözya ,m ak,yor hocam/Erenler ah,ndan bir name ald,m/Dilim ezber etmi okuyor hocam.*

Gelin âllâme-i asr,n toyuna
Arza durduk bugün divân,m,z var
Harîr atlas hülle biçin boyuna
õFetahnaö s,rr,n, duyan,m,z var

Hezâinin s,r sandu un açan,n
Vâris-i enbiya kadri yücenin
Nesli melek mâhi Hac, Hocaø,n
Yoluna ba u cân koyan,m,z var

Okuttu õeliføi õdalöa yetirdi
Bizi zenbûr gibi bala yetirdi
Nice mâls,zlar, mâla yetirdi
Lâøi arâb,nda gümân,m,z var.

Celâlî a k,n,n att, F,ratø
Kamu çe melerin kand-i nebât,
Gelin üftâdenin ehl-i hizmeti
Hemen Mehdi ça , zamân,m,z var(D 70)¹⁵³

Celâlî, sohbetlerinde Hz. Aliøyi övmü ve onun slâm âlemine yapt, , hizmetlerden söz etmi tir. Bundan dolay, onun Alevi oldu unu zannedilmi ler. Bu dü üncede olanlara Celâlî öyle cevap verir:

El-amân elinden fitne-i devrân
Âb-, kevser versem zehir a derler
ad gözümden aksa F,rat dilimden
Elim elmas dökse kara ta derler

Gör nice dan, ,r yah i yaman,
Aman Allah yok mu bunun imân,
Her nerde çal,nsa bir sâz kemân,
Bu nas,l tecellî hep sava derler

¹⁵³ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Bayburtlu Celâlîøye ait iirler Ahmet Do anøn *Bayburtlu Celâlî Baba* adl, eserinden al,nm, t,r.

*A k ile âh edüp kan,m dökerim
Kantar ile derd ü belâ çekerim
Sultan Yaveriânin harbin ö erim
Celâlî süd-be-süt k,z,lba derler(D 79)*

Celâlî medrese ö renimi yaptıktan sonra çevresinde iyiden iyiye tanınmaya ve dinî sorunlar üzerinde söz sahibi olur. Celâlî'nin öhretini duyan bir grup hoca âirin dinî ve tasavvufî görüşlerini öğrenmek için onu ziyarete gelirler. âir u deyişleri ile onları niyetlerine cevap verir:

*Gene zevrakland, gamz-, ikâr,m
Özür dileme e iddiâm vard,r
eriate tatbik edin kânûnu
Vücudu pâreler bed-duâm vard,r*

*öEneð-Hakö s,rr,n, ald,m mür itten
öNahnu kasemnâödan hem mücellîden
Deryâ-y, ummândan bahr-i muhitten
,mtihân olma a iddiâm vard,r.*

*Demi sin Celâlî sevdâ ne gerek
Sînem Mecnûn oldu Leylâ diyerek
,skeleye ç,ksa be gemi sinek
On ordu kondurur bir kafam vard,r (D 85)*

Celâlî'nin medrese ilimlerinin yanında, tasavvuf terbiyesi aldığı da söylenmektedir. Hatta onun Nakibendî tarikatına intisap ettiği, tasavvuf terbiyesi gördüğü ileri sürülmektedirler¹⁵⁴. Bir şiirinde u ifadelerle kendine dervişi payesi vermektedir:

*Celâlî sen kendin ö me bezetme
Gayr, kesten sak,n yard,m gözetme
Do ru dervişi isen ke küll uzatma
Hergiz elin hoşundan pay olmaz(D 102)*

Celâlî sözüne ve sohbetine itibar edilen bir kimsedir. Zaman zaman onun sohbetlerini dinlemeye, fikirlerinden istifade etmeye, uzaktan yakından pek çok kimse gelmiş. Celâlî de, misafirlerini hoş karşılamış, onları mühterlerini halletmeye çalışmış, t.r. Bir sohbette

¹⁵⁴ Ahmet Doğan, *Bayburtlu Celâlî Baba*, Ankara 1999, s.24.

Celâlîye Peygamberimiz Hz. Muhammed hakkında ne dü ündü ü soruldu unda u cevap, verir:

*Lâm-elif dersinde a k oca ,nda
Ben elif dedikçe dilim döndü mim
Yedi kalem çalm, kudret ba ,nda
Kalemi ÷mimö, imlâs, ÷mimö, pendi ÷mimö*

*O serv-i semendin öz ota ,nda
Yedi nâr beslenmi âh duda ,nda
Dört ,rmak ak,yor cân,n ba ,nda
Çevresi ÷mimö gözesi ÷mimö bendi ÷mimö*

*Çoktan â ,k oldum ben o dilbere
smin kitap ettim ald,m ezbere
st edim Celâlî yazam deftere
Ülkesi ÷mimö, dura , ÷mimö, kendi ÷mimö(D 53)*

Ziyaettin Fahri F,nd,ko lu, Abdalbaki Gölp,narl, ve M. Halit Bayr, gibi kimi ara t,rmac,lar Celâlî Baba Hazretlerinin Alevî veya Bekta î oldu unu ileri sürmü lerdir¹⁵⁵. Saadettin Nüzhet Ergun da Celâlî Baba'n, n iirlerinde geçen ÷ ah-, merdanö, ÷Horasan erleriö gibi ifadelerin, âirin Bekta ili ine de il, tarîkat mensubu bir saz âiri olabilece ine i aret edebilece ini söyleyerek, Celâlî Baba'n, n muhtemelen Erzurum ve muhitinde inti ar eden tarîkatlardan birine mensup oldu unu belirtir¹⁵⁶.

Ara t,rmac,lar, yan,ltan husus, âirin ÷Babaö lakab,yla an,lmas,d,r. Celâlî ile Sûmmânî'nin birbirlerine ÷Celâlî Babaö, ÷Sûmmânî Babaö ekinde hitap etmeleri, bu ÷Babaö kelimesinin tarîkat kültüründen ziyade, mahalli bir hürmet ifadesi olarak kullan,ld, n, göstermektedir.

Hâlbuki Celâlî'nin Nak ibendî tarîkat,na ba l, oldu u bilinmektedir. Celâlî'nin Nak ibendî tarîkat,na intisab,n, Fehmi Kuyumcu eserinde öyle anlatılmaktadır:

Nak ibendî büyüklerinden Es-Seyyid Muhammed Be ir Erzincanî Hazretleri, yan,nda bir grup dervi i ile birlikte Tahsiniye gelmiştir. Bunlar aras,nda, Muhammed Be ir

¹⁵⁵ F,nd,ko lu, *a.g.e.*, s.86; Gölp,narl,, *a.g.e.*; Bayr,, *a.g.m.*, s.30.

¹⁵⁶ Ergun, *a.g.e.*, s.945.

Efendi'den sonra yerine geçen Dede Pa a Hazretleri de bulunmaktadı,r. Dede Pa a Hazretleri(1879/1973)¹⁵⁷, Celâlî'nin intisab,n, öyle anlat,r:

öHazreti Pir (Muhammed Be ir Efendim), Tahsini'yi te rife karar verince, birkaç ihvandan ibaret bir kafiyle refakat etmeye ba lad,k. Yolda, ne hikmetse, Hazreti Pir'ın at, bir türlü yürümedi... Gençlik âlemi, tüfek ve ata olan merak,m sebebiyle o zaman k,r,m,z, alt,n liraya ald, ,m o havalide bir e i daha bulunmayan cins at,m, hemen Hazret-i Pir'e takdim ederek, nefsim de yürümekte ,srar eden ata bindim. Ne hikmetse Hazret-i Pir'ın alt,nda yürümeyen bu at, inad, b,rakarak onu takibe ba lad,.

Tahsini'de büyük bir alâka ile kar ,land,k... Çok kimseler el ve himmet ald,lar. Bu esnada, Celâlî de ziyarete geldi. Mecl st e be dakika kadar sükût hâli hâs,l oldu. Hazret-i Pir ile Celâlî'nin ikisi de murakabeye vard,lar (sessizce ba lar, önde gözleri yumuk bir süre beklediler)... Bir müddet sonra Hazret-i Pir:

- öCelâlî, bizden el alsan iyi olurö diye buyurunca, Celâlî iftiharla:
- öBen el alm, amö kar ,l, ,n, verdi.

Sabahleyin, Celâlî'nin tepetaklak dü üp hastaland, ,n, i ittik ve bir müddet sonra Tahsini'den ayr,ld,k. Aradan k,rk gün kadar bir müddet geçtikten sonra, Celâlî'den bir mektup alan Hazreti Pir:

öDede, haydi Tahsini'ye dönüyoruzö buyurdu ve süratle haz,r,lan,p köy meydan,na ula t, ,m,zda, Celâlî:

Durun üftâdeler st ikbâline

Velayet taht,n,n sultân, geldi

Dest uzad,n lâl-i lebin bal,na

¹⁵⁷ As,l ad, Musa Ba türk olan bu büyük mür id, manevî âlemde Dede Pa a Hazretleri lâkab, ile tan,nmaktadı,r. 1879 y,l,nda Bayburt'ın Pulur nahiyesine ba l, A a , Lori köyünde dünyaya gelmi tir. Babas, Hüseyin Efendi ve annesi Gül Han,m,adı,r. Soyad, kanunu gere i aile Ba türk soyad,n, alm, t,r. Çocuklu unda sübyan mektebine giden Dede Pa a Hazretleri, okul d, ,nda da Bayburt'a ba l, Yukar, Aksüt köyünde Kitaps,z Hac, Mustafa Efendi diye bilinen bir zattan dersler alm, t,r. Dede Pa a lakab,n, da bu zat vermi tir. Sübyan mektebini bitirdikten sonra Bayburt'a Rü tiye'ye ba lam, , buray, da bitirdikten sonra stanbul'daki Daru'd-Ülya adl, okula kayd,n, yaptı,r,m, ama babas, vefat bedince okulu b,rakarak köyüne geri dönmü tür. Köyde yanl,z kalmaktan s,k,lan Dede Pa a Hazretleri günlerden bir gün köye gönlündeki ate i söndürecek belki de daha da alevlendirecek Pir-i Sami hazretlerinin halifesi, Nak ibendî eyhi eyh Muhammed Be ir Erzincanî'nin gelmesiyle tarikatla tan, ,r. Be ir Efendi'den ders alan Dede Pa a Hazretleri bir müddet eyhinin dergâh,na devam eder, tarikatta kendini geli tirir. 1932 y,l,nda vefat eden eyh Be ir Efendi vefat,ndan önce yerine Dede Pa a hazretlerini halife olarak b,rak,r. Vasiyeti üzerine Terzi Baba Kabristan,nda topra a verilir. Pa a Hazretleri, Bayburt'un A a , Lori Köyü'ne dönerek burada ir âd görevine ba lar. eyh Be ir Efendi hazretlerinin ba l,lar, Dede Pa a hazretlerine intisap ederler. Doksan y,l, a an bir ömrünü Allah yolunda hizmete adayan Dede Pa a Hazretleri 4 Eylül 1973 tarihinde vefat eder. Son nefesinde,öÇa ,rd,lar, gidiyorum. Beni Erzincan Terzi Baba Mezarl, ,nda eyhim Be ir Efendimin yan,nda bir yerde topra a veriniz.ö diyerek vasiyette bulunur. Dede Pa a hazretleri bu vasiyeti üzerine Terzi Baba Kabristan,nda eyhinin yan,nda topra a verilir. (<http://www.ahsenforum.com/newreply.php?>)

õLedünniö ilminin irfân, geldi

Habib-i Kibriyañ,nd,r bu dergâh

Kâsem olsun inan vallahi billâh

Neden münkir olal,m Allah Allah

Sultân-, enbiyâ vârisi geldi

Celâlî selam dur gözle bu rah,

Budur burc-,fele in ems ü mah,

Tarik-i Nak îñnin pir-i penâh,

Elinde gavslık ferman, geldi(D 28)

diye ba lay,p devam eden; göz ve gönül perdelerinin kald,r,lmas, üzerine aç,kça görmeye ba lad, , velayet kemâllerini nazmeden me hur iirini irticalen okudu ve bu büyük mür ide (Muhammed Be ir Efendiøye) ba land,.

Celâlî, ani hastal, ,nda, k,rk gün yiyip içmeden yatm, , vücûdu eriyip ufalm, , yak,nlar, ümidi keserek cenaze haz,rl, ,na ba lam, lar... K,rk,nc, günü birdenbire do rularak: Be ir Efendi Hazretlerinden haberiniz var m,? Bana kalem kâ ,t getirinø diye iç yak,c, bir mektup yazarak özel olarak Hazret-i Pîrø göndermi ve hastal, ,n, öyle anlatm, t,r: ÷K,rk gündür beni azaba tuttular... Yiyip içmeme, konu ma ve hareketime mâni olmalar,ndan ayr,, her gece önüme bir çuval dolusundan koyarak, ÷Haydi bunu sayø diye zorlarlar, yüz binlerce küçük daneyi sayarken yaptı, ,m bir yanl, üzerine de yeniden ÷Haydi bunu sayø diye kar , konmas, imkâns,z bir azap ve çileyi tekrar edip dururlard,,ö

Celâlî, Be ir Efendi Hazretlerinin manen tecellisine kadar bu tarifsiz azab,n devam etti ini belirterek, ÷Hazreti Pirøñ eliyle i aret edip ÷Kalk Kalkø demesiyle de hiç rahats,zl,k çekmemi im gibi, bu acaib hastal,k geldi i ekilde, yine birden bire zayı oluvermi tirø demi tir...

Dede Pa a Hazretleri, sohbetinin devam,nda, H,z,r Aleyhisselâmøda her gün konu an bir zat,n bile mür itsiz kemâle kavu amayaca ,n, ifade eder ve ir ad etme selâhiyetinin, Kurøñ, ilim, H,z,r, melek veya ba ka bir vas,tada bulunmad, ,n,, bu yüce vazifenin ancak ve ancak mür itlerin kâr, oldu unu, sadece velayet kemâlinin ve Peygamberlere veraset erefinin bu i in tek Lokman, bulundu unu ifade ile ba ka türlü konu anlar,n hepsinin de aldanm, ve yan,lm, kimseler olduklar,n,; zahirde, eriat ve sünneti ikmal edenlere bir mür îdin manen sahip olup ir âd etme selâhiyetlerini kullanmak sureliyle kemâle ula t,rd,klar,n,, böylece ir âd

olanlara öÜveysiö denildi ini belirterek st isnas,z her hâl ve artta: öMûr itsiz mü kül hallolmaz...ö buyurup E refo lu Rumi hazretlerinin u beytini okumu tur¹⁵⁸:

Gör ol eyhsiz gidenleri

Kimi mülhid kimi dehrî

Olma Cebrî yâ kaderi

Zinhar eyhe eri eyhe

eyhi Muhammed Be ir Efendi Hazretleri: öCelâlî bir müddet daha ya asayd,, çok yüksek makamlara ula abilirdiö demi tir.¹⁵⁹

Bayburtlu Celâlînin eyhinin kendinden ders almas,n, st edi inde öben el alm, ,mö diyerek geri çevirmesinin sebebini bir ba ka iirinden ö renmekteyiz. O iirinde Celâlî H,z,r Babaðdan ders ald, ,n, ifade etmektedir:

Celâlî cemâlin cimdir

Murad,n Elifðe Mimødir

Sorsalar Mür îdøin kimdir

H,z,r Babaðdan alm, am(D 6)

Celâlî Babað,n do um tarihinde ihtilaflar oldu u gibi ölüm tarihi konusunda da ihtilaflar vard,r. Bu tarihler 1863, 1868, 1912 ve 1915 olarak de i mektedir¹⁶⁰. Baz, yanl, hesaplamalar yüzünden farkl, tarihler verilse de genel olarak ölüm tarihi Temmuz 1915 kabul edilmektedir.¹⁶¹ Bir rivayete göre Celâlî Baba ölümünden önce;öBeni u kar , epeye defnedin. Zira benden sonra Rus buralar, i gal edecek, mezar,m, çi nemesinlerö diyerek do du u köy olan Tahsini/Ozansu köyünün Bayburt ç,k, ,ndaki tepeyi defin yeri olarak vasiyet etmi tir.¹⁶² Nitekim 1916 y,l,nda Rus st ilas, gerçeikle mi , Celâlî Babað,n dedi i ç,km, t,r. Bu da Celâlî Babað,n kerameti olarak kabul edilmektedir.

Celâlî, dinî ve tasavvufî iirleri ile devrinde çok sevilmi bir âirdir. Kendisinin günümüze ula m, olan iirlerin büyük bir k,sm, sözlü gelenekte ya ayanlard,r. Yaz,l, bir dîvân,n,n oldu u söylenmesine ra men, bu güne kadar ele geçmemi tir.

Celâlî, iirlerini genellikle hece vezniyle yazm, t,r. Aruzla yazd, , az say,da iiri de vard,r. Celâlînin bir dîvân, oldu u, 1. Dünya Sava , s,ras,nda Bayburtøun Ruslar taraf,ndan

¹⁵⁸ <http://www.derinport.in/newreply.php?>

¹⁵⁹ Fehmi Kuyumcu, *Evlilan,n Dilinden*, Ankara 1978, s.645-647.

¹⁶⁰ Ziyaeddin Fahri ve Köprülü ölüm tarihi olarak 1280/1863; Murat Uraz 1968; Dizdaro lu 1912 tarihlerini vermi lerdir. Geni bilgi için bkz: F.nd,ko lu, *a.g.e.*, s.86; Köprülü, *a.g.e.*, s.542; Dizdaro lu, *a.g.m.*, s.6; Hikmet Dizdaro lu, öBayburtlu Celâlînin iirleri İö, *TFA*, S.127, ubat 1960, s.2081.

¹⁶¹ Pertev Naili Boratov- Halil Vedat F,ratl,, *zahl, Türk iiri Antolojisi*, Ankara 1943, s.188; Abdulkadir Gölp,narl,, *Türk Tasavvuf iiri Antolojisi*, stanbul 1972, s.297; Müjgan Cumbur, *Ba aklar,n Sesi*, Ankara 1968, s.60; Ha lak,*a.g.e.*, s.10; Atay, *a.g.m.*, s.30.

¹⁶² Do an, *a.g.e.*, s29.

i gali üzerine köylülerince Zileøye götürüldü ü söylenmekteyse de, bunlar günümüze ula mam, t,r. 1916ó1918 aras,nda ya anan õBayburt muhaceretiõ sebebiyle iirlerinin ço u kaybolmu tur. Türk-Rus sava ,, Balkan sava , ve Umumî harbe dair söyledi i iirler de bunlar aras,ndad,r.

Celâlînin iirlerinden, zengin bir dinî-tasavvufî kültüre sahip oldu u anla ,lmaktad,r. Mizahî iirlerinde de oldukça ba ar,l,d,r. Söylemi oldu u destanlar da ölümünden sonra yay,lan ve geni bir çevrede tan,nan iirlerindedir.

Celâli Baba Hazretleri, Bayburt, Erzincan ve Elaz, havalisini dola t, ,nda pek çok âirle tan, m, t,r. Hem ehri Zihnîden sonra Bayburtun yeti tirdi i en ünlü ve yetenekli âiri oldu u söylenir. Zihnîden etkilenmi , ona nazireler kaleme alm, t,r. Sümmânî Baba, Celâlînin iirlerini duyup be enmi , ona bir mektup yazarak alt, ay sonra ziyaretine gelece ini söylemi . ki âir, bir terzi dükkân,nda kar ,la m, lard,r. Sümmanî Baba, Celâlînin kula ,na u k,tay, okumu :

A k,n kervan,n, düzüp bezersin
Sokaklar, ad,m ad,m düzersin
Neden böyle miskin miskin gezersin
Galiba sarho sun Baba Celâli(AE 133)

Celâli de Sümmânîøye öyle kar ,l,k vermi t,r:

A k,n kervan,n, düzüp bezetdim
Alt, ay oldu ki yolun gözetdim
Rüyâmda görmü tüm seni benzetdim
Hakikat sad,ks,n Baba Sümmânî (D 33)

Celâli, çevresindeki pek çok âiri de etkilemi tir. Bu âirlerin ba ,nda Bayburtlu Â ,k Hicrânî (1908ó1959) gelmektedir. Rivayete göre, Celâlînin söyledi i son iir de õNedir bu sevdalar serde ilâhîö diye ba layan,d,r¹⁶³.

¹⁶³ Do an, a.g.e., s. 15-29.

1.1.5. Â ,k Ruhsatî(1835-1911)

Â ,k Ruhsatî 1251/1835 y,l,nda Sivas linin Kangal ilçesinin Delikta buca ,nda do mu tur. Â ,k Ruhsatî bir iirinde do um tarihini u ifadelerle dile getirmektedir:

Elli bir de zuhur edip

Do up cihana geldim ben

Altm, ,nda â ,k oldum

Dal,p ummana geldim ben(K 253)¹⁶⁴

Ancak Â ,k Ruhsatînin do um tarihi hakk,nda farklı, görüşler de bulunmaktadır,r. Köprülü¹⁶⁵ 1856 olarak, A kun¹⁶⁶ 1832 olarak belirtmişlerdir. Güney¹⁶⁷ ve Do an Kaya¹⁶⁸ ise do um tarihinin 1251/1835 oldu unu kabul etmektedirler.

Ruhsatî bir köy a , ,d,r. Ömrünün hemen hemen tamam,n, Sivasın Delikta ¹⁶⁹ buca ,nda geçirmi tir. Babas,n,n ad, *Ben bilirim eyh Mehmetâir pederim/Ruhsatîye e ben oldum a lar,mö* (K 204) beytinde ifade etti i gibi Mehmet, annesinin ad, ise Safiye'dir¹⁷⁰. Ruhsatî babas,n, bir iirinde *Mescide çekti gönliüm takvay, gösterdi banaö* ifadesiyle gönliünü mescide çeken ve takva yolunu gösteren ki i olarak anmaktadır,r. Bunun yan,nda onun;

Dedem vilayeti gitsem Tonos¹⁷¹ -a

Saklamaz s,rr,n, gezegen olur(K 405)

sözlerinden soyunun Tonos (Alt,nyayla) ilçesinden geldi i anla ,lmaktadır,r. Ruhsatî oniki ya ,ndayken hem anas,n, hem de babas,n, kaybederek yetim ve öksüz kalm, t,r.

On iki ya ,mda sabavetimde

Yitirdim pederi anam, vah vah(K 95)

Ruhsatî, uzun bir müddet azaplı,k yapm, t,r. Daha sonra hayat,n çetin artlar,na kar , çe itli i lerde çal, arak mücadele etmiş tir.

Yine bugün yoksullu un elinden

Vard,k sucu durduk bir de irmene(K 71)

sözlerinden de anla ,laca , gibi, kimi zaman Tecer¹⁷²-deki de irmenlerin su i lerinde çal, m, , kimi zaman da köyünde kirac,l,k, reñberlik ve çobanlı,k yapm, t,r. Bazen de

¹⁶⁴ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Ruhsatîye ait iirler Dr. Do an Kaya'n, Sivas'ta *Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Ruhsatî* adl, eserinden alınm, t,r.

¹⁶⁵ M. Fuat Köprülü, *Türk Saz âirleri*, IV. Kitap, Ankara 1964, s. 539-540.

¹⁶⁶ Vehbi Cem A kun, *Büyük Halk ve Saz âiri Ruhsatî*, Sivas 1944, s.7.

¹⁶⁷ Eflatun Cem Güney, *Ruhsatî/Hayat, ve iirleri*, s.6.

¹⁶⁸ Do an Kaya, *Sivas'ta Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Ruhsatî*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 1994 Sivas, s.107.

¹⁶⁹ Delikta , ismini bir kayadan alm, t,r. Bu kaya takriben 80 cm. çap,nda delik olup Sivas yolu üzerinde Delikta 3 km mesafesindedir.

¹⁷⁰ Eflatun Cem Güney-Çetin Eflatun Güney, *Â ,k Ruhsatî Hayat, ve iirleri*, stanbul 1963, s.8.

¹⁷¹ Osmanlı, mparatorlu u zaman,nda önemli bir Sancak olan Tonos 1873 y,l,nda ark, la ilçesinin nahiyesi olmu , 1972 y,l,nda yurt düzeyinde yap,lan ad de i ikli i ile Tonos, Alt,nyayla olarak adlandır,lm, t,r.

in aatlarda bennelik(duvarc,l,k) ile u ra t , olmu tur. Ruhsatî, iirlerinden gurbete de ç,kt , anla ,lmaktad,r. Ömrünün son zamanlar,nda da kendi köyünde imaml,k yapm , t,r.¹⁷³

Ruhsatînin yeterli bir tahsil görmedi i kanaati yayg,nd,r. Ancak iirlerinden ve U ru il Kad, Hikâyesini nazma çekmesinden, özellikle âyet, hadis ve kelâm-, kibâra yer vermesinden Arapçaøya yabanc, olmad, , anla ,lmaktad,r.¹⁷⁴

Ruhsatî, devlet ricalini ele tirdi i bir iirinden dolay, hapse de girmi tir. Sivas Kapalı Cezaeviñde uzun bir müddet kalm, ve orda söyledi i u iiri uzun zaman mahkûmlar,n dilinden dü memi tir.

*Kesildi adalet girdik zindana
Ba sokacak yan, zindan kalmad,
Buras, Hazret-i Yusuf makam,
Yatal,m bir zaman ne olur olsun(K 302)*

Ruhsatînin ömrü fakirlikle geçmi tir. Fakirlik onu o kadar etkilemi tir ki sonunda unlar, söylemi tir:

*Oddan sudan gayrisini bitirdim
Ba ,mdaki daha belâ yetmez mi
Ben Eyyup de ilim k,lay,m sabr,
Daha dolmad, m, çile yetmez mi(K 141)*

Ruhsatînin ba ,ndan dört evlilik geçmi tir. Bu evliliklerinden de yirmi üç çocu u olmu tur. Fakat bunlar,n ço unu daha hayattayken kaybetmi tir.

*E er nikâhtan sorsarsan dördü bitirdim tamam
E er evlattan sorarsan yirmi üçtür heman(K 223)*

Ruhsatî 1327(1911) y,l,nda Delikta ÷da vefat etmi tir. Mezar,n,n yan,nda da kendisinden önce ölen o lu Â ,k Minhacî yatmaktad,r. Bugünkü mezar, Sivas Valisi Celal Kayacan (1971-1974) taraf,ndan yapt,r,lm, t,r. Mezar ta ,nda u sözler yaz,l,d,r:

*Ruhsatî Azrail gezer kast,ma
Hakk,m helâl olsum e im dostuma
Bir belli ta dikin ba ,m üstüne
Birgün devir döner belirsiz olur.(K 406)*

¹⁷² Sivasın Ula ilçesine ba l, bir köydür.

¹⁷³ Kaya, a.g.e., s.115.

¹⁷⁴ Nurettin Albayrak, *Ruhsatî*, Tima Yay., stanbul 2001, s.16.

Â ,k Ruhsatî bâdeli â ,klar aras,nda kabul edilmektedir. Bir iirinde bâdeli â ,k olu unu öyle dile getirmi tir:

*Bir gece menamda gördüm muhabbetin bâdesin
çmeden mest eyledi fincana akl,m yetmedi(K 117)*

*Bilseydim Ruhsat al,p içmez idim cam, ben
An,n için leyl ü nehar çekerem efgan, ben (K 254)*

Ruhsatî â ,kl, a genç ya ta ba lam, t,r. Kendisi bunu bâde içmesine ba lamaktad,r:

*Okumak yazmak bilmezken â ,k oldu Ruhsatî
lmi bana nasip edip dür edene dü de gör(K 400)*

Ayr,ca Ruhsatî;

Â ,k olan a k bâdesin içmi tir

Dilinden dür döküp cevher saçm, t,r(K 453)

diyerek gerçek â ,kl, ,n bâde içmek suretiyle elde edildi ini savunurken, tabî ki kendisini bâdeli â ,k olarak göstermi tir. Fakat onun ne Sümmanînin Gülperişi, ne de Feryadînin Güldaneşi gibi hayaline ald, , sevgilisi vard,r. O çevresinde õHakk A , ,ö olarak bilinir. Ruhsatî'ya â ,kl,k õbismillahö ile verilmi tir.

*Besmeyle devam ede ede gözüm garda ,m
Ruhsatî'ye bu â ,kl,k verildi bismillah ile(K 60)*

As,l ismi Mustafa olmakla beraber Ruhsatî iirlerinde; Ruhsat, Ruhsat Baba, Â ,k Ruhsat ve Ruhsatî mahlas,n, kullanm, t,r. Bu mahlas, Sivasın Koruba ,(yeni ad,: Törnük) köyünden eyh brahim Efendi vermi tir. Rivayete göre:

õRuhsatî genç ya larda Sivasın eyh akir Efendi'nin yan,na gelir, ondan himmet st er. akir Efendi Nak ibendî eyhidir. Ruhsatî'ye;

õBugün bekle, yar,n benim yan,ma biri gelecek, seni ona göndereyim, belki o himmet ederö, der. õSen sabahleyin E riköprünün orada bekle. Bir ka n,n,n üstünde k,l abal,, k,l alvarl,, iri vücutlu birisi gelecek. te o, Törnüklü brahim Efendi'dir. Sivasın bu day satmaya geliyor. Bu day pazar,nda bu day, sat,p benim yan,ma gelinö der.

Ruhsatî, brahim Efendi'yi kar ,lar. Yol boyunca hiç konu mazlar. Bu day satt,ktan sonra akir Efendi'nin yan,na gelirler. akir Efendi, brahim Efendi'ye durumu anlat,r. brahim Efendi:

-Mustafa! Bugün yat, rüyâda ne görürsen bize söyle bakal,m, der.

Mustafa st ihareye dalar, rüyâs,nda yufka ekme i yerken bir ses duyar.

-Mustafa sana ruhsat verildi!..

eyh Mustafa Efendi Mustafa'nın rüyâsın, ö renir ve unu söyler:

Mustafa senin ruhsatın verilmiş, artık iirlerinde Ruhsatî mahlasın, kullan.ö¹⁷⁵

Ruhsatî irticalen iir söyleyen fakat saz çalmayan bir âktir. Hakkında yazılmış, kitaplarda ve makalelerde onun saz çaldığı ifade edilmiş ise de iirlerinde saz çalmadığını, kendisi dile getirmemiştir:

Ne çöürüm ne kaval, m ne saz, m

Bir Hakkâ yarar vardır, r niyaz, m (K 401)

Ruhsatî'nin mensup olduğu tarikat A künâ göre Nakibendî¹⁷⁶, Köprülüğe göre Bektaîlidir¹⁷⁷. Özyakçın¹⁷⁸ ve Güney¹⁷⁹ ise Nakî mi, Bektaî mi olduğu dair bilgi vermemişlerdir. Âktir Ruhsatî'nin iirleri bir bütün olarak incelendiği zaman Köprülüğün iddia ettiği gibi Bektaî olmadığının anlaşılacaktır. iirlerinde yer alan öğül gibi Bektaîyîzö, ösafi biz Bektaîyîzö gibi ifadeler onun Bektaî olduğu göstermez. Bu durum ancak alevî yurttaşların kalbini kazanmak için söylediği ve Alevî-Bektaî geleneğinden haberdar olduğu eklende açıklanabilir¹⁸⁰. Öyle olmasaydı;

Sabahın seyrinde ben cüa geldim

Dağlar Ya Muhammed Ali çadır, r

Bülbülün efgan, bahr, m, deldi

Güller Ya Muhammed Ali çadır, r

diyen Pir Sultan Abdal'ın Ruhsatî;

Sen Aliğe çadır ben de Allah'ın

Görelim hangimiz haklı, ç, kar, z

btida dan, ak Rasulullah'ın

Görelim hangimiz haklı, ç, kar, z (K 457)

diye oldukça sert bir şekilde cevap verme gereği duymaz.

Ruhsatî, İslamiyete tam bir teslimiyetle bağlı, inanmış, samimi bir müslümandır. İslam peygamberini yüksek derecesinde sever.¹⁸¹ te birkaç beyt:

Dilimde ezkâr, m virdim

¹⁷⁵ Kaya, a.g.e., s.122.

¹⁷⁶ A kün, a.g.e., s.35.

¹⁷⁷ Köprülü, a.g.e., s.539-540.

¹⁷⁸ Kadri Özyalçın, *Delikta I, Ruhsatî*, s.XII-XIV.

¹⁷⁹ Güney, a.g.e., s.8.

¹⁸⁰ A kün, a.g.e., s.37.

¹⁸¹ Kaya, a.g.e., s.129.

Bir Allah bir de Muhammed(K 47)

U ak-, Resulâim deyi hatemimi basar,m

Salat ü selamdan gayri bir hünerim yoktur yok(K 173)

Ruhsatî, iirlerinde erken ya larda kendinî dine adad, ,n,, Kur'ân'ı çok sevip i ine çok ba l, oldu unu, Nak î tarîkat,na girerek sa lam bir imana sahip oldu unu ve intisap etti i eyh akir Efendi'yi öyle dile getirmektedir;

Ruhsatî yirmi ya ,nda

Ba lanm, kendi i inde

Yüz dört kitab,n ba ,nda

Sevdim Kur'ân'ı ba land,m

Nak î tarîkat,na girdim

Muhkem imana ba land,m(K 198)

Tarîkat'ım Nak ibendî'nin Halidi Kolu'ndadır,

nabetim Hac, akir Efendi elindendir(K 59)

Ba-husus eyhimdir akir Efendi

derem ben ona her dem pesendi(K 296. beyit)

Ruhsat'ın eyhi eyh akir Efendi¹⁸² Erzincanl, Hayati Vehbi veya Terzi Baba diye öhret bulmu eyhin müridi olmu tur. Terzi Baba¹⁸³(1776-1848), Erzurum'da do mu , bir

¹⁸² Dersiam Nak ibendî eyhi Mehmet akir Hoca Efendi (1263-1353) - (1847-1937) y,llar, aras,nda ya am, t,r. Gedikhasanl, Kasabas,nda do mu tur. İlk ve Medrese ö renimini Kayseri'de yaptı, t,r. İstanbul'da girdi i imtihan, kazanmas, sonucu kendisine Dersiaam olarak maa ba lanm, t,r. Ulema-i kirâmdan say,lan bu zat Yozgat ve Osmanpa a'da ömrü boyunca say,s,z ö renci yeti tirmi tir. Hâlen ismi hürmetle an,lmakta olan akir Efendi, büyük bir alim ve mezar, çevrede duyan ve bilenler taraf,ndan ziyaret edilen yüce bir ahsiyettir. Hakk,nda anlat,lan bir çok hikâye ve keramet vard,r. Kutb-u Cihan Merhum akir Efendi'nin kabrinin oldu u mahallede, Esenli Kasabas,ndan hay,rsever Bilal ahin bir öKülliyeyi yaptı,rm, t,r. Külliyyede; erkekler ve kad,nlar için mescit ve çe me bulunmaktadır. Külliye'nin etraf,da Gedikhasanl, Belediyesince ta duvarla çevrilmis tir. Külliye A ustos 1994'te hizmete aç,lm, t,r.

¹⁸³ Anadolu'da yeti en büyük velilerden. smi Muhammed Vehbî'dir. Hayyât Vehbî diye me hûrdur. 1780 (H.1195) senesinde do mu tur. *Osmanl, Müellifleri, Sefinet-ül-Evliyâ, Esmâ-ül-Müellifin* adlı, eserlerde Erzurum'da, di er bâz, eserlerde ise, Erzincan'da do du u yaz,ı,d,r. 1847 (H.1264) senesinde Erzincan'da vefât etmi tir. Dergâh,n oldu u yere defnedilmis tir. Bugün buras, Terzi Baba Mezârl, , diye an,lmakta, mezârl, ,n ortas,nda türbesi bulunmaktadır. Terzi Baba temel din bilgilerini tahsil ettikten sonra, anne ve babas,n,n iste i üzerine, bir sanat sâhibi olmak için terzilik ö renme e ba lam, t,r. Terzi Baba diye me hür olmas, buradan gelmektedir. Dünyâya hiç ra beti yoktur. Mesle i ile me gûl olurken, ibâdeti terketmemi , nefsinin arzû ve isteklerini yapmama husûsunda âzamî gayret gösterirmi tir. Mevlânâ Hâlid-i Ba dâdî'nin halifelerinden eyh Abdullah Mekkî Efendi ile görü mü ve ona talebe olmu tur. Bundan sonra Terzi Baba'n,n mânevî mertebesi günden güne ilerlemi tir. Nefisle mücâdele ve riyâzette çok ileri derecelere ula m, t,r. Abdullah Mekkî Efendi, ona icâzet vermi tir. Terzi Baba'n,n yeti tirdi i talebeler aras,nda en me hûrlar,; Hâf,z Rü dü Efendi, Hac,

kolera salgınında Erzincan'da vefat etmiştir. Asıl adı, Vehbi olduğu için ömrü Hayyat Vehbi olarak ömrü kazanmıştır. Nakşibendî tarikatından olan Mevlânâ Halid Ziyaeddin Müceddidi Bin Hüseyin el-Hârî'nin rızasıyla Palulu eyh Halil Efendi'nin tavassutu ile Nakşibendî tarikatına girmiş, sabır, ve üstün vasıflarıyla eyhliğe kadar yükselmiştir.¹⁸⁴

Terzi Baba'nın müritlerinden olan eyh akir Efendi de Sivas'ta manifaturacı olarak çalışmış, t.r. Mezar, önce Sivas'taki Örgünler Mezarlığı'nda iken, buradan kaldırılarak, üzerine naş, öhalifelik Mezarlığı'na nakledilmiştir. Ruhsatî eserlerinde zaman zaman Terzi Baba'dan ve akir Efendi'den bahsetmiştir.

Ben de yalvarırım Terzi Baba'ya

Olanca emeğim gitti hebaya (K 258)

Tarikatım Nakşibendî Terzi Baba sultanım

eyh akir Efendi gelse tazelenir imanım

Kıbleye teveccüh etsem cesette titrer canım

Kalbimi Ruhsatî'nin eden ol cana aklım yetmedi (K 117)

Ayrıca Ömer Kadî, Hikâyesi¹⁸⁵ önde de Ruhsatî, intisap ettiği akir Efendi ve Terzi Baba'yı anmış, t.r.

akir Efendi'den aldım edebi

Çalardım bana, ta'at duvara (K 14. beyit)

Erzincan'da güzel Terzi Babanım

Deyrine sekiyem ben ol Huban'ın (K 359. beyit)

Ruhsatî, bir müridi olarak, ve tarikat yolunda bir salık edasıyla ilerlediğini eserlerine sıkça yansıtmış, t.r. Ancak mudara bir dervişi olduğu unu da itiraf etmektedir. Bu itiraf onun tevazusu olarak da kabul edilebilir:

Çile çektim kıldım

Emareye bana kıldım (K 92)

Mustafa Fehmi, Leblebici Baba'dır. Terzi Baba, ilâhî aklıyla dolu âdetâ ikinci bir Yûnus Emre'dir. Tasavvufun hakikatlerine dâir, *Miftâh-ul-Kenz* isminde manzum eseri çok meşhurdur. (Bkz., *Sefînet-ül-Evliyâ*; c.2, s.183; *Osmanlı Müellifleri*; c.1, s.50; *Esmâ-ül-Müellifin*; c.1, s.643; *Miftâh-ul-Kenz*; s.1325; *Tam İmihâl Sâdet-i Ebediyye*; (50. Bask.) s.1131; *slâm Âlimleri Ansiklopedisi*; c.18, s.260; *Hât-rât*, A ç, *brâhim Efendi*; (Üniversite Kütüphanesi T.Y. No: 78)

¹⁸⁴ Vehbi Cem Akin, *Terzi Baba Ve Erzincan âirleri*, Balıkesir 1956.

¹⁸⁵ Doğan Kaya, *Ruhsatî'nin Uru ile Kadî Hikâyesi*, İstanbul 1985.

*Yap, m, ,m bir mür îdin pe inden
Da ,lm, Ruhsatø,n akl, ba ,ndan
Vazgeldim dünyan,n g,ll,g, ,ndan
Sab,r kö esinde Hak Hak diyorum(K 234)*

*E dim boynum yetim ettim
Bir mür it damenin tuttum(K 253)*

*Bir mür itten destur ald,k
Yolun yar,s,nda kald,k
Mudara bir dervi olduk
Kabul eder ise Çalap(K 312)*

Â ,k Ruhsatî Nak ibendî tarîkat,n,n halis bir müntesibi oldu unu ama çok st edi i halde post alamad, ,n, öyle ifade etmektedir;

*Tarik-i Nak înin halis koluyum
Mür îdim izlerim izlerim turnam(K 194)*

*Ruhsatîøyem akl,m destelemedim
Tarîkata girdim post alamad,m(K 193)*

S,k s,k Nak î oldu unu ifade eden a , ,m,z bir iirinde de Üveysi oldu unu ifade etmektedir. âirin kendinî Üveysi olarak takdim etmesi, Nak ibendî tarîkat,n,n eyhi Bahauddin Nak ibendînin bir cihetten Üveysi olmas, dolay,s,ylad,r:

*Tarîkat,m Nak î amma
Bize Veysi kulu derler(K 354)*

Ruhsatînin Nak ibendîlikle ilgili intibalar,, dü ünceleri, inanc, iirlerinde fazlas,yla yer alm, t,r. Bunlardan baz,lar, öyledir;

*Tevrat, Zebur, ncil, Kurân dördü dilde ezberim
Tarîkat,m Nak ibendî bu binadan essela(K 27)*

*Nak îden giydim tac,m
Zikr u tesbihtir ilâc,m(K 92)*

*Tarîkat,m Nak îdir bendine bend olmu um
Lailahe illallah hem dilimin ezberi(K 148)*

Bir cami yapt,rsan bin bir kö eli
Horasânî hal, ile dö eli
Bir Nak î tekkesi bile temeli
Ah neyleyim yürekte var elde yok(K 168)

E er tarikim sorarsan Nak ibendî itiyim
E er mertlikten sorarsan cümlelizden kötüyüm
E er mezhepden sorarsan cinpolattan kat,y,m
Hem Muhammet çar-, yâr, sevdi im be tir benim(K 223)

Öyle pek pedersiz pirsiz sanman,z
Tarîkat,m eyhim çoban,m da var

Zikr ü tesbih ile kurulmu taht,m
Tarik-i Nak îâden aç,lm, baht,m
Arif meclisinde oturdum kalkt,m
Himmetim erkân,m izâan,m da var(K 329)

De irmensiz susuz döner ta ,m,z
Elli be e kadem bast, ya ,m,z
Kudret haznesinden gelir a ,m,z
Tarik-i Nak îâden zikrimiz vard,r(K 368)

Ben derim Ruhsat alm, ,m Nak ibendî tarik,m
O da sar,lm, yakama yüz karas,n gösterir(K 393)

Tarik-i Nak îâden al,p inabet
Aray,p derdine dermana yeti (K 422)

Tarik-i Nak îâden tamd,r postumuz
Muhammedâden gayri yoktur dostumuz(K 460)

1.1.6. Â ,k Seyrânî (1800-1866)

19. yüzyılın tanınmış halk âîrlerinden biri olan Seyranî'nin asıl Mehmet'tir. Seyranî¹⁸⁶ ise mahlasıdır.¹⁸⁷ Kayseri'nin Develi (Everek) ilçesinde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Okay, Seyranî hakkında ilk matbu eseri veren Hazretmiş Ulusoy'a dayanarak doğum tarihini 1807 olarak gösterir¹⁸⁸. İslamolu da onun Ömer Altınbaşoğlu'nun kemiklerini kazıdığı yerden, sivaslına dayanarak 1800 yılında doğduğunu ifade etmiştir¹⁸⁹. Son yıllarda yapılan çalışmalar Seyranî'nin doğum tarihinin 1800 olduğunu göstermektedir¹⁹⁰.

Babası, Oruza Camii imamı, Cafer Efendi, annesi Emine Hatun'dur. Ulusoy'a göre Seyranî dört kardeleli bir ailenin en büyük evladıdır.¹⁹¹ İslamolu'nun tespitlerine göre ise iki çocuklu bir ailenin ikinci erkek evladıdır.¹⁹²

İlk eğitimini babasının yanında tamamlayan Seyranî daha sonra Halasiye Medresesine devam etmiş ancak tahsilini tamamlamadan medreseden ayrılmıştır. Medreseden hangi sebeple ayrıldığı bilinmiyor ancak onun dinî tasavvufî bilgilerinin kaynağına, tekil eden ve âîrlerinde tesiri açıkça görülen bu tahsilin yeri önemlidir.

¹⁸⁶ Edebiyatımızda Seyranî mahlasını kullanan iki âîr daha vardır ki, her ikisi de Everekli Seyranî ile çağdaştır. Bunlardan birincisi olan Rumelili Seyranî'nin Edirneli olduğunu sanılmaktadır. 19. yüzyılda İstanbul'da imam Seyranî diye de anılan ve â ,k kahvelerinde, padişah huzurunda at, malarda bulunduğu bilinen âîrin hayat ve eserleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Aynı mahlası kullanan ikinci kişi ise İspartalı Seyranî'dir. Asıl adı Ahmet olan â ,k İspartalı, olamamakla birlikte yıllarca diyar diyar dolaştıktan sonra kalan ömrünü İsparta'da tamamlamıştır. İkinci Mahmut devrinde İstanbul'da bulunmuş, padişahın huzurunda birkaç âîrlerle müzahirelerde bulunmuştur. Geziye dolaştığı yerleri Seyahat Destanında anlatan âîrin aruz ve hece ile güzel şiirleri bulunmasına rağmen eserleri üzerinde çalışılmamıştır. 1844-1846 yılları arasında öldüğü İstanbul İspartalı Seyranî, yukarıda sözünü ettiğimiz Rumelili Seyranî ile aynı kişi ve bu atıma neticesinde onunun mahlasını deşirmiş tir.

¹⁸⁷ Dişer â ,klerde görülen bâde içme geleneğini hemen bütün özellikleriyle Seyranî'de görmekteyiz. Onun şiire bağımlı ve mahlas alması, â ,da bahsedeceğimiz efsaneye dayandırılabilir gibi geziye dolaştığı için de Seyranî'nin mahlasını kendine uygun gördüğünü düşünülebilir. Çünkü dilimizde Seyranî demek deyim genellikle geziye dolaşmak anlamında kullanılmaktadır. Rivayete göre; Ömer Altınbaşoğlu yaz mevsiminin mehtaplı gecesinde mahalle mescidinin imamı olan pederinin kapısını vuruldu. Ömer Altınbaşoğlu sabah namazının vakti geçiyordu gibi sesler yükseldi. Babası yatağından telaşlıydı. O zaman onbe yaşında bulunan Ömer Altınbaşoğlu Mehmet'i mescidi açmaya ve kandilleri yakmaya gönderdi. Fakat Mehmet kapıyı açtı, â ,da kandillerin yandı, â ,n, görür. Donuk ve ölgün , â ,klar saçan kandillerin altında muntazam saflar bağılayan yeşil kavuklu, aksakallı, iri gövdeli, kuyafetleri azametli, nur yüzlü bir cemaat görür. Titreyerek korkar, düşer bayılır ve günlerce ortadan kaybolur. Nihayet bir hafta sonra Mehmetlikten Seyranî mahlaslı âîr baygın bir halde bağıda bulunur. Ömer Altınbaşoğlu yine anlatıldığına göre namaz kılmıyıp, ar, ç, k, l, nca mescitteki insanlar Seyranî'yi ögezelimö diyerek alıp Elbiz baharına götürürler. Orada üzüm yerler. Hâlbuki mevsim kış, tır ve ortalık karla kaplıdır. Oradan Bağıdat'a giderek imamı, Âzamı ziyaret ederler. Sonra tekrar Elbiz baharına gelip üzüm yiyerek dağılırlar. Mehmet evine döndüğünde gördüklerinin şiiriyle âîrler söylemeye baharlar.

¹⁸⁸ Okay, H. Nezihi, *Develidi Seyranî*, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1963, s.7.

¹⁸⁹ Mustafa, İslamolu, *Seyranî, Hayatı, Kişiliği, Sanatı, Şiirleri*, Denge Yay., İstanbul 2007, VI. Baskı, s.14.

¹⁹⁰ A. Hazretmiş, Ulusoy, *Sanihatı, Seyranî*, Matbaası, Millî, İstanbul 1340, s.6; M. Fuat Köprülü, *Türk Saz âîrleri*, M. Kültür Yay., Güven Basımevi, Ankara 1964, s.535.

¹⁹¹ Ulusoy, *a.g.e.*, s.6.

¹⁹² İslamolu, *a.g.e.*, s.14.

Seyranî genç ya ta iire ba lam, ve ünü k,sa zamanda çevresine yay,lm, t,r. Onun sanatç, ki ili inin olu mas,nda ya ad, , bölgenin önemini gözden uzak tutmamak gerekir. Kayseri ve Develi eskiden oldu u gibi 19. yüzy,lda da önemli bir ticaret merkezidir ve önemli ticaret yollar,n,n üzerindedir. Çevre â ,klar,n,n yan,nda uzak diyarlar,n â ,klar,n,n da u rak yeri oldu u muhakkakt,r.

Halk âirlerinin gördü ü ilgiden cesaret alarak memleketini, evini bark,n, b,rak,p stanbul yollar,na dü en Seyrânî Ni de, Bor, Konya hatt,ndan giderken u rad, , yerlerde çal,p söylemi â ,klarla at, m, geçti i her yerde isim b,rakm, t,r. stanbulœa kaç ya ,nda gitti i, orada kaç y,l kald, ,, âirli i d, ,nda neyle u ra t, , kesin bilinmemekle beraber bilhassa sözlü kaynaklar baz, rakamlar, tarihler vermektedirler. Buna göre stanbulœa 1832œde gitmi tir. stanbulœda bulundu u süre içinde Köprülü Medresesine devam etmi ve hat sanat, ile nakkâ l,k ö renmi tir.

Seyranînin stanbulœda kald, , y,llar, Sultan Abdulmecid devrine rastlamaktad,r. II Mahmut zaman,nda ba lat,lan ve daha sonra da devam ettirilmeye çal, ,lan bir tak,m yenilik hareketlerini halka benimsetebilmek için devrin idaresi her türlü imkândan faydalanmaktad,r. Zaman,n önemli haberle me vas,talar,ndan birisi de â ,klard,r. stanbulœun çe itli yerlerinde â ,k kahveleri vard,r. Bu kahvelerde s,k s,k yar, malar düzenlenmektedir. Sarayda seçkin â ,klar, toplay,p yar, malar tertiplemekte, onlara çe itli hediyeler da ,tmakta, yine 30-40 seçkin âiri saraya ba layarak onlara maa bile vermektedir.

Seyranî de stanbulœda âirlerin meydan kahvelerinde devam etmi , saray taraf,ndan düzenlenen çe itli yar, malara kat,lm, , devrin önde gelen âirleriyle at, arak ço una pes dedirtmi tir. Onun haks,zl, a, yolsuzlu a, israfa ve her türlü kötülü e kar , isyana meyyal ruhu kendine rahat vermemi tir. Olaylar, de erlendirilmi i, yap,lan de i iklikler kar ,s,ndaki tavr, her zaman sarayla uygunluk göstermemektedir.

Sert, haks,zl, a boyun e meyen bir yarat,l, a sahip olan Seyranînin olaylara bak, , saraydan oldukça farklı,d,r. Özden mahrum taklide dayal, bir tak,m yenile me hareketleri adalet çark,n,n adaletsizce i leyi i, rü vet, cehalet onun ruhunda f,rt,nalar uyand,rmaktad,r. Halk,n görüp duyup söylemedi i eyleri o, hiç çekinmeden saz,yla, sözüyle dile getirmekte, müsebbipleri kimi olursa olsun aç,kça onlar, hicvetmektedir. Padi ahlar, sadrazamlar ve din ve devlet adamlar, ikiyüzlü kapkaçç,lar halk, soyup sa ana çeviren herkes onun hiciv oklar,ndan nasiplerini almaktad,rlar. Ozan,n gözünü budaktan esirgemeyen mizac,, onu çabuk ele verir. Gördü ü haks,zl,klar kar ,s,nda, hiciv ta lar,n, piramidin doru una f,rlat,r. Zaten evetlemedi i Tanzimatœn olumsuz sonuçlar,n, gördükçe muhalefeti iyice artar. Art,k hedef, yönetimin en üst birimi olan padi ahtan en alt birimi olan köy kizirine varana dek

yönetenlerin tümüdür. Nazma döktü ü keskin ele tirileri kalabal,klar taraf,ndan tutulmakta, â ,k çevrelerinde hararetle çal,n,p söylenmektedir. Kendisini çekemeyenlerin olumsuz propagandalar, sonuç verir ve saraydan sürgün karar, ç,kar. Dilden dile dola an bu ac, haber âire ula ,nca tepkisini öyle dile getirir:¹⁹³

Bozmak mümkün ise akl,n bikrini

Boz da bakir iken dul gönder beni

Hakk,n mekân,ndan özge bir mekân

Bulmak mümkün ise bul gönder beni(16)¹⁹⁴

Nüfuzlu hem ehrilerinden biri (Mavi A a, Ali Celalettin Efendi, Develizâde Kas,mpa a) vas,tas,yla bir kervana kat,larak Halepœ kaç,r,l,r.(1839)Seyranî'nin memlekettten uzakta geçen bu gurbet hayat, yakla ,k üç y,l sürmü tür. Oralarda ne yapm, , kimlere kap,lanm, tam olarak bilemiyoruz. Onun belli bir dalda karar k,lamayan gönül ku unun, Halepœte Kadirî tarikat,na ba land, , anlat,l,r.

Halep dönü ü bir süre Develiœde ba ,yla tarlas,yla u ra ,r. Gerek Develiœde gerek Kayseriœde iirleriyle, sohbetleriyle dost halkas,n, geni letir. Fakat geni bir âlemi görüp tan,m, kab,na s, mayan bir yarat,l, a sahip olan âir için Develiœnin sürekli mekân olmayaca , aç,kt,r. Nihayet öyle de olur. Bir süre sonra Develiœden ayr,larak memleketin çe itli yerlerini dola maya ba lar. Ya , ilerleyip de art,k dizlerinde dermen kalmad, ,n, görünce memleketine döner ve ömrünün kalan k,sm,n Develiœde tamamlayarak 1866'da Hakkœ,n rahmetime kavu mu tur¹⁹⁵.

âir, ,st,rapl, ve sefil bir ömür sürmü tür. Rivayete göre, ölümünden iki gün evvel açl, ,n, dindirecek bir parça ekmek bulamad, , için üzüm yapra ,n, me e külüne band,r,p yemi , ard,ndan da: öEy nefis! imdiye dek ballar, börekler yedin, adam olmad,n. imdi u küllemeyi ye de, belki adam olursunö demi tir¹⁹⁶

Ak,bet benzim gibi sar, çiçekli ot biter

Â ,k-, sad,kl, ,m kabrim sana isbat eder(18)

Seyranî'nin, hayat, iirlerine en çok yans,yan âirlerden oldu unu dü ünürsek, sanat,n,n da hayat,n,n izdü ümü oldu unu söyleyebiliriz. Hayat,ndaki büyük de i imleri göz önüne alarak sanat,n, belli ba l, üç dönemde inceleyebiliriz.

¹⁹³ slamo lu, a.g.e., s.15-16.

¹⁹⁴ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Â ,k Seyranî'ye ait iirler Mustafa slamo lu'na ait *Seyranî* adl, eserinden al,nm, t,r.

¹⁹⁵ Bir bahar ahrete intikal eden âirimizin kabri, Develi Lisesi'nin güney do usundaki eski mezarl,ktayken, bu mezarl,k daha sonra kald,r,larak ortaokul yap,lm, , âirin kemikleri de di erleri ile birlikte ba ka bir mezarl, a nakledilmi tir.

¹⁹⁶ slamo lu, a.g.e., s.18.

1. Gençlik Dönemi(1824-1840): âirin k,rk ya lar,nda stanbulğa gitmeden önceki dönemini kapsar. Bu süre içerisinde i ledi i temalar geneldir. Sevgilisine yazd , güzellmeler, tamamen be erî a k, konu edinen ko ma ve semâîler, bu devrenin ürünüdür. Bu iirlerinde bolca Karaco lan etkisi görülür. Yer yer acemiliklere rastlanan söz konusu iirlerin kimisinde taklit a ,r, boyutlara var,r. Tasavvuf kokusu sezilmez. Di er iirlerine nazaran daha sade bir dille yaz,lm, t,r. Bu iirleri, halk iirinin en ak,c, ve sade örneklerindedir. Seyranînin dillere destan hicvi bu dönemde yeni yeni geli mektedir. Gençli inde ya ad , zevk-u sefa âlemlerini resmetti i birkaç iiri de bu s,n,fa girer.

2. stanbul Dönemi(1840-1848): Tasavvuf merak,, aruzla yazmak, ele tiri kabiliyeti, filozofça edilen sözler hep bu dönemin kazand,rd,klar,d,r. Bu döneme -Bektâ îlik etkisindeki sanat,ø ad,n, da verebiliriz. stanbul devresi onu Bekta îli in etkisine sokmu , bu sanat,na da yo un bir ekilde yans,m, t,r. Kimi nefeslerinde Bektâ îlik pek e reti durmaktad,r. Bu etki, âirin kendine özgü dü ünçe anlay ,n, bulana dek sürer.

3. Olgunluk Devresi(1849-1866): Bu dönem âirin her bak,mdan olgunlu a erdi i dönemdir. Yar, meczup, hikmet a , ,, nüktedan, dünyaya bir pulluk e er biçen öSeyranî Babaö y, ele veren iirlerdir bu dönemin ürünleri. A k-, Mevlaø,n cümle derde ba oldu u, bir ba ka âlemden gününe bir eyler f,s,ldayan, bazen Yunusøça, bazen Fuzuliøce, biraz da Nesimiøce bir söyleyi í Sade ve kolay bir söyleyi . Her iirinde tövbe ve pi manl,k kokan, ö üt veren, Mutlak Gerçe e, do ruya ve güzele ça ,ran bir iir dönemi.¹⁹⁷

O, iirlerinde çok uzaklarda, perde arkas, meselelerde dola maktad ve ölüm, ahiret, ruh, Allah, insanl,k, ahlâk ve fazilet gibi en karanl,k ve derin mesele ve meçhullerin bize izah,n, yapmaya çal, maktad,r. Seyranî en derin, çözümleri güç, karanl,k fikir ve dü ünceleri, en tatlı, hisler haline getirmeyi, m,sralar,n içinde eritmeyi bilen kudretli ve usta bir âirdir. Hatta Yunus ve Karacao lan, Köro lu üçlemesinde Yunusøu tamamlayan bir ba ka ahikad,r, diyebiliriz.¹⁹⁸

Seyranî saz ve halk iirine el att , gibi, tasavvuf ve tekke iirine de el atm, t,r. Dîvân iirinden nasibini alm , iyi kulland , hecenin yan,nda, zorlu vezin aruzla da iirler yazm, t,r. O iirlerinde kâh Yunusøu ça r, t,r,r, kâh Nesimiøyi. Hicivde Nefiøyi, kavgac,l,ta Pir Sultanø, ça r, t,ran iirleri az de ildir.

¹⁹⁷ slamo lu, *a.g.e.*, s.39-40.

¹⁹⁸ Okay, *a.g.e.*, s.5-6.

Dili ça da lar, Dertli, Emrah ve Zihnîden oldukça sade ve durudur. Kendinden öncekilerin gelene ini izleyerek dîvân edebiyât,n,n ço u terim, tamamlama ve kavramlar,n, iirlerinde kullanm, , anlatmak st ediklerini bu edebiyât,n mazmunlar,yla dile getirmi tir.¹⁹⁹

Seyranî, bir irinde manevî himmet ald, , kayna , öyle dile getirmektedir:

Bahâüddin Muhammedden o pir-i Nak ibendînden

Yeti ti fikrime ruhânî himmet dil-i pesendimden(37)

Baz, ara t,rmac,lar onu bu ve benzeri m,sralar,na dayanarak Nak ibendî tarîkat, mensubu gösterirler:²⁰⁰

Seyranî, gerek õSanihât-, Seyranîö yazar, Ahmet Haz,m taraf,ndan gerekse Okay taraf,ndan özellikle Alevî-Bekta î bir âir olarak tan,t,lm, t,r²⁰¹. Oysa iirleri iyice incelendi inde bu dü üncenin yanl, oldu u ortaya ç,kacakt,r:

Böyle mi Müslümanl, ,n usülü

B,y, ,n,z a z,n,za bas,l,

Hazre-ti Ali yapt, gusülü

Gelsin imtihâna bilenleriniz

Yoktu kitab,n,z eytan piriniz

Hep murdard,r ölenlerle diriniz

Gayya deresidir sizin yeriniz

Dolan,r boynunuza y,lanlar,n,z

Allah diye tapt, ,n,z Ali'dir

Ali Allah de il hâ â velidir

Gitti iniz yollar eytan yoludur

Dört kitaptan hariç olanlar,n,z

Gel yanma Seyranî Hüseyin için

Allah bilmiyor mu Yezid'in suçun

Gusülsüz ölüyü gömmeniz niçin

Acem düzmesidir planlar,n,z(33)

¹⁹⁹ slamo lu, a.g.e., s.41.

²⁰⁰ slamo lu, a.g.e., 36.

²⁰¹ Okay, a.g.e., s.13-17.

Bu iirinden hareketle Seyranî'nin Bektaî olmad, n, söyleyebiliriz. Bununla beraber Seyranî, Ehl-i beyt a , , bir âirimizdir. iirlerinde yer yer Ehl-i Beytten, evlâd-, resûlden sevgi ve sayg, çerçevesinde bahseder:

Ebubekir Ömer Osman

Var onlardan bize ihsan

efaaf kan,m,z burhan

Onlar tatlı, dillerimizi (34)

Her evliya Hakk'ın ser esrar,d,r

Rical-i gaibler mihnet bar,d,r

Hak habibullah,n çaryâr,d,r

Ebubekir Ömer Osman'a yalvar (34)

Seyranî Bektaî zevkine pek yabancı, de ildir. stanbul seferi s,ras,nda, bir müddet kald, , Yeniçerilerin karargâh, haline gelen Semai Kahvelerinde Bektaî çevreyle tan, m, ve bu da iirlerine yans,m, t,r. Nefesleri bu dönemin ürünüdür.

Seyranî'deki ehl-i beyt sevgisinin kayna , peygamber efendimizdir. Hz. Ali hakk,nda öHaydar-, Kerrâr, âh-, Merdân, Esedullâh gibi ifadeler kullanan Seyranî her inanan,n gözünde kutlu olan Hz. Ali için sevgisini öyle dile getirmektedir:

ah,n mertebeye-i hikâyetine

Muhabbet gerektir ailel ittifak (36)

Vicdan,ma uygun bir âli f,trat

Fahr-i âlem gibi mir bulamad,m

Din-i Muhammed'e gayret ve nusrat

Etmi Ali gibi ir bulamad,m (37)

Seyranî'ye göre do ru yolu bulabilmek, hem dünyada hem de ahrette saadeti yakalayabilmek için bir mür idin elinden tutmak gerekir:

Bir mür ide el ver hak olan dersin

Dü cihanda yüzüm ak olan dersin

efaaf bahrine gark olan dersin

Medine'de yatan Sultana yalvar (34)

Seyranî'nin Mevlânâ Halit-i Ba dadî'nin halifesi Hasan Kozanî²⁰²'ye intisap etti i de iddia edilmi tir. Bu zata, ÷Seyranî nas,ld,r?ö diye soruldu unda ÷Melâmî me reptir, sonunu iyi getirirö dedi i nakledilir²⁰³. Kozanî'nin bu öngörüsü do ru ç,km, , Seyranî, sonunda 200 beyitlik ÷st a farnâme²⁰⁴ sini yazm, t,r. âirin hayat,nda etkili olan bir ba ka ahsiyet de Kayserili Nak î âlim Hac, Torun Efendi²⁰⁵ -dir.

Tarîkat, hakk,nda söylenen bir ba ka rivayete göre ise Seyranî üç y,ll,k Halep seyahati s,ras,nda kar ,la t, , bir Kadirî eyhine ba lanarak tasavvufî terbiyesini tamamlam, , Develiöye bir Kadirî halifesi olarak dönmü tür. Bundan sonraki tüm ya am, boyunca 8 mürit toplayabilmi tir. Bunlardan biri de ÷Sultano luø ad,yla bilinen Ermeni as,ll, bir mühtedir. Çok varl,kl, olan Sultano lu, Develi merkezine ve köylerine cami, köprü ve çe me yapt,rm, t,r.²⁰⁶ Seyranî, iirlerinde çok çaba gösterdi i halde tarîkate ilerleyip maksuduna erememenin ezikli ini terennüm etmi tir:

Varsam k,rklar Mekkeşine

Tu ra olsam sikkesine

Bir gerçe in tekkesine

Seremedim postum seni

Dersim ald,m ism-i Hûşdan

Kara toprak kanlar yutan

Seyranî keyfimce sudan

Doldurmad,m testim seni(66)

Her ne kadar bir gerçe in tekkesine postunu seremedi ini söylese de kalpten bir yakar, la Allah'tan erenlerin ete inden elini kesmemesi için dua etmektedir:

Ar, geçmez çiçe inden

Çiçek geçmez bite inden

²⁰² Hasan Kozanî: hac, Hattat diye an,l,r. 1863 y,l,nda ölmü tür. Arapça dîvân, ve Türkçe bas,lm, mevlidi vard,r.

²⁰³ Abdullah Develio lu, *Büyük nisanlar*, s.449.

²⁰⁴ Develio lu'nun bildirdi ine göre babas, bu isti farnameyi okumu ancak daha sonra bir türlü bulamam, t,r. Hayat,n,n son zamanlar,nda çok fakir dü üp aç kalan Seyranî, yiyecek bir ey bulmay,nca o anda yan,nda bulunan ba yapraklar,n, küle bat,rarak yemi ve ÷Ey nefis, ballar börekler yedin adam olmad,n. imdi bu külemeyi ye de belki adam olursunö demi ve bütün günahlar,ndan isti far ederek bu isti farnameyi yazm, t,r. (Develio lu, *Büyük nisanlar*, s.450)

²⁰⁵ Hac, Torun Efendi: as,l ad, Mehmet Salih'tir.(1799-1885) daha çocukluk ça ,nda babas,n, kaybedip dedesi olan, ulemadan Musa Efendi'nin yan,nda kalm, t,r. Kayserinin ünlü bilginlerinden ders al,p ö renimini tamamlayan Torun Efendi Cami-i Kebir'le imaml,k ve müderrislik yapm, t,r. Hac dönü ü Darende müftüsü kanal,yla Nak î bendî tarîkat,na girmi tir. 1839'da yazd, , ÷ aretüð-Kur'ânö adl, eseriyile Sultan Abulmecit'in iltifat,n, kazan,p hazineden kendisine ayl,k ba lam, t,r. 1885 y,l,nda vefat eden Torun Efendi'nin mezar, Kayseri'nin Hunat Camii'nin iç avlusundadır.

²⁰⁶ slamo lu, *a.g.e.*, s.37-38.

Erenlerin ete inden

Kesme Rabbim elim benim(154)

Seyranî'nin hayat felsefesi halk kat,nda iyi bilinip kibre kap,larak hak kat,nda gözden dü mektense, halk kat,nda kötü bilinip hak kat,nda makbul olma,t,r:

Hakka bir âdem riyâ ile ibâdet etmemden

Belki ye dir kendinî rüsva-y, bednâm eylese(26)

Melâmet presiplerini yans,tan bu dü ünceye sahip olmas,nda, devrin baz, önemli ahsiyetlerinin pay, çok büyüktür. âirin iirlerinde oldu u gibi ki ili i üzerinde de özellikle Kadirî eyhi Ahmet Kuddusî²⁰⁷-nin büyük etkisi vard,r. Ayn, zamanda bir tekke âiri olan Kuddusî Baba'n,n Develi'de de ba l,lar,n bulunmaktad,r. Dikkat çekici husus, bir Kadirî eyhi olan bu zat,n da Melâmî me rep olmas,d,r. Melâmîlik bir tarîkat olmaktan daha çok bir me rep, bir gidi att,r. Bu yolu benimseyenler toplumun naz,r,nda kendilerini dü ük göstermeye çaba gösterirler. Melâmîli in felsefesi sevaplar, mümkün oldu unca gizleyerek, çevreye günahkâr oldu u izlenimini vermek, kendilerini toplumun gözünde küçük dü ürücü hareketlere yönelip k,nama ve suçlamalara hedef olma,t,r. Çünkü ðEhl-i hakikatin olmaz ni an,ö dü ünçesindedirler. Seyranî bu me rebi benimsemi , bunda da, ðMelâmîyyundan,z bizö diyen Ahmet Kuddusî'yi örnek alm, t,r. Bu örnek al, , öyle terennüm edecektir:²⁰⁸

ðEnel-Hakö demedim ðEnteð-Hakö dedim

Melâmet dal,nda ast,rd,n beni(29)

Rivayete göre; onun sar, ,n,n kenar,na dikti i kadehlere bakarak ayya biri oldu unu söyleyenler vard,r. âir bu söylentilere içti i arab,n üzüm arab, de il de a k arab, oldu unu söyleyerek cevap verir ama dile dü tü ünün fark,ndad,r:

Ezelden içmi tim a k,n arab,n

Sanma ki çubuklu üzümünden içtim.(28)

Kalmam, nasihat verir bir âdem

Meyhur muyum elde yok bâdem

S,nar,m kendimi yoktur iradem

Ne yaman dü ürdüm dile ben beni(25)

²⁰⁷ Kuddusî Baba: Mara l,olu Ahmet Kuddûsî bin Abdullah'ın (d.1760-ö.1848). Ni de'nin Bor ilçelerindedir. Kuddusî Baba, Seyranî'nin ça da , ve dostudur. Eski ve yeni harflerle dîvân, vard,r. Söz konusu dîvân tekke edebiyât,n,n seçkin örneklerindedir. Kadirî tarîkat,n,n eyhli ini yürüten Kuddûsî Baba'n,n yurt içinde ve yurt d, nda binlerce ba l,s, olmu tur. 88 ya ,nda ölmü tur. Kabri Bor'adad,r.

²⁰⁸ slamo lu, a.g.e., s.25-29.

1.1.7. Bayburtlu Zihnî (121261276/179761859)

XIX. as,r saz âirlerinin en tan,nm, lar,ndan biri olan Bayburtlu Zihnî, meslekten yeti mi bir â ,k olmamakla beraber, â ,k edebiyât,n,n bu as,rdaki bütün hususiyetlerini ve temayüllerini temsil edebilen bir âirdir. As,l ad, Mehmet Eminødir. Bu ad, eski okuma ekline göre de erlendirip Muhammed Emin olarak verenler de vard,r.²⁰⁹ Zihni ise mahlas,d,r²¹⁰. Hac, Osman²¹¹ isminde Bayburtlu bir zat,n o lu olarak dünyaya gelmi tir. Tahminen 1795-1800 y,llar, aras,nda Bayburtøta do mu , orada okumu ve bir müddet Erzurum ve Trabzon medreselerinde bulunduktan sonra 1815øde stanbuløa gitmi ve memuriyete at,lm, ve kâtiplik yapm, t,r²¹². Moral, Dervi Pa a, Rauf Pa a, Galip Pa a, E inli Salih Pa a ve Osman Pa aøn,n kâtipli inde bulunmu tur.

stanbuløda on y,l kadar kalarak iirleriyle, kasideleriyle baz, ricâle intisap eden ve rütbe alan âir, 1826øya do ru memleketine dönmü tür. Ruslarla yap,lan harbin facialar,na ahit olan Zihnî, 1834øte hacca gitmi tir. Dönü te M,s,røa u ram, ve stanbuløda Abdulmecidø cülûsiye takdim etmi tir. Akda ve Erzurumøda baz, vazifelerde bulunduktan sonra, 1844øde stanbuløa gelen âir, Akka meselesi münasebetiyle oraya giden donanmada bulunmu ve Re it Pa a ve Mehmet Emin Pa aøn,n dîvân kâtipli ini yapm, t,r. Yine üç ay kadar da Hüsrev Pa aøn,n kölelerinden Kudüs Valisi Haydar Pa aøya kâtiplik etmi tir. Bütün bu görevler 1842øte kadar devam etmi olmal,d,r. Son görevinden st ifa ederek M,s,røa gitmi ve orda dört y,l kalm, t,r. 1263/1846 y,l,n,n sonunda stanbuløa dönmü ve Sar,m Pa aøn,n yard,m,y la yeni bir görevle görevlendirilmi tir.²¹³

1847øde Hopa nüfus müdürlü üne, daha sonra Of Malmüdürlü üøne tayin edilmi tir. Hopaøda görev yaparken Sancak Valisi Kör Galip Pa aøn,n yapt,klar,n,, Oføta görev yaparken ise Defterdar Tahsin Efendi ve Nüzhet Efendiønin ç,karlar,n, hicvetti i için s,k,nt,lar ya am, ve st ifa etmek zorunda kalm, t,r. Zihnîønin yapt, , kendisine göre yolsuzluklara ve bask,lara kar , ç,kmakt,r. Yaln,z bu durum onu sürekli s,k,nt,ya sokmu tur. Vali Vas,f Pa a taraf,ndan görevden azledilmi tir. 1851 y,l,nda Erzurumøa geldi inde vali Zarif Pa aød,r. Kendisini ona ve Defterdar Cezmi Beyø sevdiren â ,k bir y,l kadar sonra Erzincanøda göreve ba lam, t,r. Burada da gördüklerini söylemekten geri durmayan Zihnî, Erzincan Voyvodas, Ahmet Bey ile

²⁰⁹ Ilgar Kirizo lu, öBayburtlu Zihnîønin Yurt ve Ulus Yolundaki Deyi lerindenö, *Tanr,da* , 1 (18), 4 Eylül 1942, s.11-14.

²¹⁰ Rüyâda mahlas alan âirlerden biri olan Muhammed Emin, rüyâda bir zat Zihnî diye hitap etti i için mahlas olarak bu ad, kullanm, t,r. Aruz ve hece ile yaz,lan bütün iirlerinde sadece bu Zihnî mahlas, yer almaktad,r.

²¹¹ Baba Osman Efendiøn i i ve sosyal durumu hakk,nda fazla bilgiye sahip olmad, ,m,z için hacca gidip gitmedi ini de bilemiyoruz. Muhtemeldir ki halk aras,ndaki sayg,nl, , hasebiyle bu lakap verilmi olabilir.

²¹² M. Fuat Köprülü, *Saz âirleri*, Akça Yay.,, 3. bask., Ankara 2004, s.473-474.

²¹³ Saim Sakao lu, *Bayburtlu Zihnî*, Kültür ve Turizm Bakanl, ,, stanbul 1988, s.14-15.

Enveri Efendi'yi hicvetmi ve bir yıl çal, tktan sonra st ifa ederek Trabzon'a dönmü tür.²¹⁴ Sonra s,ras,yla Ünye, Sürmene, Vakf,kebir ve ikinci defa Ünye müdürlüklerinde bulunmu tur. Zihnî Ünye'de görev yaparken hastalanm, ve görevinden st ifa etmi tir. 1858'de yakla ,k bir yıl Trabzon'da dinlendikten sonra sa l, ,na kavu mu tur. Memleketine dönerken yolda hastalanan Zihnî Trabzon'a yak,n Holasa²¹⁵ karyesinde vefat etmi tir.(1276/1859)²¹⁶. O lu Revayi daha sonra babas,n,n mezar,n, yapt,rm, ve mezar ta ,na unlar, yazd,rm, t,r:

õHüvel-Baki/Hacegân-, Dîvân-, Hümayundan âir-i me hur Bayburdî el-hac Zihnî efendi'nin ruhuna Fatih/1276²¹⁷

Zihnî Efendi iki defa evleni tir. İlk evlili inden ayn, zamanda âir olan, bir ara Bayburt Rü tiye'sinde Hocal,k da yapan Ahmet Revayi Efendi dünyaya gelmi tir.²¹⁸

Oldukça iyi bir tahsil gören ve muhtelif kültür merkezlerindeki edebî çevrelerde ya ayan, ilim ve sanat adamlar,yla temas eden âirimiz, zaman,na göre epeyce münevver, malumatlı bir adamd,r. Daha onüç ya ,ndayken Kur'an'ı h,fzetmi , on alt, ya ,na kadar Bayburt medreselerinde okumu , iyi derecede Arapça ö renmi tir. Yüksek medrese tahsilini ise Erzurum ve Trabzon medreselerinde alm, t,r. iirlerini ekil ve dil aç,s,ndan incelersek onun iyi bir tahsile sahip oldu unu söyleyebiliriz. Do u tan kabiliyetine ve sanat st idad,na eklenen bu bilgi ve görgüsü iirlerinde aç,kça görülmektedir. Aruz ile t,pk, klasik âirler gibi dîvân tanzim eden Zihnî, Osmanlı edebiyât,n,n büyük üstadlar,na nazireler yazmaya cesaret etmi tir. Basma dîvân,ndaki kasideler, na'atlar, gazellerden ba ka, Sergüze tname-i Zihnî²¹⁹ adlı, uzun bir mesnevisi de vard,r ki, hayat, ve telakkileri hakk,nda çok önemli bilgileri ihtiva etmektedir

Bayburtlu Zihnî, â ,k edebiyât,n,n tan,d, ,m,z âirlerinden bütünüyle farklı bir sanatkârd,r. O Â ,k Ömer, Gevherî, Erzurumlu Emrah, Konyalı, em'ı, Develili Seyranî, Dertli gibi aruzla da iirler yazm, t,r. Hece vezniyle yaz,lan ko ma ve destanlar, da vard,r. Zihnî'nin di er cepheleri ise heccavlı , ile yazarlı ,d,r. Yazarlı , , klasik bir mesnevi âirli inden roman yazarlı ,na geçi te bir köprü gibidir. Arapça ve Farsça iirleri de vard,r.²²⁰

²¹⁴ Sakao lu, *Bayburtlu Zihnî*, s.19

²¹⁵ Bayburtlu Zihnî'nin öldü ü bu köy, bugün Maçka ilçesinin Esiro lu buca ,na ba lı, Bahçeyaka olarak bilinmektedir. Eski ad, resmi kay,tlarda ve bölge halk, aras,nda Olasa olarak bilinmektedir.

²¹⁶ Sakao lu, *Bayburtlu Zihnî*, s.11.

²¹⁷ Ziyaeddin Fahri F,nd,kl,o lu, *Bayburtlu Zihnî*, stanbul 1928, 2. bask., s.29.

²¹⁸ F,nd,kl,o lu, *a.g.e.*, s.27.

²¹⁹ âir bu mesnevisinde, o luna hayat,n, hikâye ederken, orada adlar, geçen bir tak,m muas,rılar,na ait hicivlerini de kaydetmektedir. Bunlardan ba ka Hikâye-i Garibe adlı,, tarihi mahiyette öbas,lmam, - bir eseri daha vard,r. (Geni bilgi için bkz: Köprülü, *Saz âirleri*, s.474.)

²²⁰ Saim Sakao lu, *Bayburtlu Zihnî*, Kültür ve Turizm Bakanlı , stanbul 1988, s.VII.

Hayat, ve edebî temâyülleri, Zihnîyi saz âirlerinden ziyâde, dîvân âirlerine daha yakla t,rm, t,r. Bir dîvân âiri olarak tan,nmak st edi i halde, saz âiri olarak öhret kazanan Zihnî bunu, hece vezniyle ve â ,k tarz,nda yazd, , say,ca az manzumelerine borçludur.

Bilhassa *õvard,m ki yurdundan ayak götürmü* ö m,sra,yla ba layan eh naz Dîvân bestesi, ona stanbulun edebi çevrelerinde de öhret kazand,rm, t,r. âirin 1828deki Rus st ilas, geçtikten sonra, Bayburtta döndü ü zaman yazm, oldu u bu küçük manzume, harabeye dönmü yurdun elemlerini ac, ac, inleyen çok samimi bir iirdir. âirin Següze tnameğine ilave etti i be destan daha vard,r ki, bunlar,n birisi Akka harbine, di eri Hart ovaş,nda Ruslarla yap,lan bir harbe aittir. Di er üç destan tamam,yla mizahi bir mahiyettedir.²²¹ Do u Anadoluğun bilhassa Erzurum ve Bayburt taraflar,nda halk aras,nda çok yay,lm, olan bu destanlar, onun mizac,ndaki hiciv ve tehzil kabiliyetini, tenkit temayülünü çok iyi göstermektedir. Zihnînin hece vezniyle â ,k tarz,nda yazm, oldu u manzumelerden imdiye kadar pek az parçalar ne redilmidir. Tam manas,yla dîvân âiri olmak st eyen Zihnî, hece ile yazd, , say,ca az parçalar, bile Dîvânna almamakla bu temayülünü aç,kça göstermi olmaktadır. Lisan, â ,k tarz, iirlerinde bile, Emrahata oldu u gibi, oldukça a ,r, terkiplidir; as,l halk edebiyât, unsurlar,na ve halk zevkine ekseriya yabanc, kalm, , klasik iir ançanelerine daha sad,k kalm, t,r. Esasen onu klasik âir olma a özenen bir saz âirinden ziyade, ara s,ra â ,k tarz,nda çok güzel iirler yazan bir kalem âiri saymak daha do rudur. Ancak hece vezniyle yazd, , mahdut parçalar, XIX. As,r â ,k edebiyât,n,n bütün hususiyetlerini, bütün temayüllerini büyük bir muvaffakiyetle temsil etti i cihetle, XIX. As,r saz âirlerinden bahsederken, ona lay,k oldu u mühim yeri vermemek, edebiyât tarihi bak,m,ndan do ru olmaz.²²²

Bayburtlu Zihnînin tarîkat ba lant,s, ve tasavvufî dü ünceleri hakk,nda elimizde yetirli bilgi yoktur. iirlerinde herhangi bir tarîkattan veya eyhten bahsetmemektedir. Ancak itikad, oldukça sa lamd,r. badeti yaln,z Allahı has k,lmakta ve yaln,z ondan yard,m dilemektedir. te Zihnînin Allah tasavvuru:

Sana mahsustur ibadât-, ibâd

Hem sanad,r st îânet-i iğtimâd(SS 168)

Senden özge yok bana bir dâd res

Sensin ol Allah bes bâki heves(SS 168)

²²¹ Sakao lu, a.g.e., s.41.

²²² Köprülü, a.g.e., s.475-476.

*Vahdetin olsun enisim daima
Zikr ü fikrin hem celîsim daima(SS 138)*

Bayburtlu Zihnî gül st ana benzetti i dünya hayat,nda zaman, ve mevsimi geçmeden bir yâr peyda edilmesi gerekti ini, ehl-i Hak ile rah-, Hakkâ gidilip maksudun elde edilmesi gerekti ini öyle dile getirmektedir:

*Yürü gönül azmet sen bir gülist âna
O gülzâr,n gülizâr, geçmeden
Yetir feryâd,n, çemenistâna
Andelibin nevbahâr, geçmeden*

*Gezme bu almde sak,n hüveydâ
Terk eyle a yâr, yâr eyle peydâ
Metâ,n arzeye ehline her câ
Bu bazar,n haridâr, geçmeden*

*Esb-i nâz,n tutup elde yidegör
Ehl-i hakla râh-, Hakkâ gidegör
Zihni maksûdunu elde idegör
At alanlar Üsküdarø, geçmeden(SS 93)*

1.1.8. Â ,k Ceyhunî (184761912)

Ceyhunî Baba ve Ceyhunî diye de an,lan Zileli Ceyhunî 1847de Zilenin Ç,kn,kç, mahallesinde do mu tur. As,l ad, Ömerdir. Babas, Çördüko ullar,ndan Ahmetdir. Ailesi Himmeto ullar, diye an,l,rlar.

Ceyhunî Zileden çok küçük ya larda ayr,lm, ve Tokatâ gelmi tir. Babas, onun saz ve iire olan merak,n, hiçbir zaman ho görmemi tir. Fakat o, Tokatl, Â ,k Nuriinin ç,ra , olmu , ondan saz ve kafiye dersi görmü tür. O s,ralar ustas,n,n ,srar,yla Balak Babaın,n ba ,nda bulundu u Kadirî tarikat,na girmi tir. Ceyhunî Tokatdan ayr,ld,ktan sonra uzun süre Anadoluyu gezip dola m, t,r. Hatta amâ kadar gitmi tir. Ceyhunî, Çorumâ ve Alacaöya 35 ya lar,nda iken gelmi tir. 38 ya ,nda iken (tahminen 187361878 y,llar, aras,) Çorumlu

Kahyao ullar,ndan Horistonin k,z, Meryem ile evlenmi tir²²³. 1892 y,l,nda, babas, Zilede vefat edince, kay,nbiraderi Mehmetde Zileye giderek evlerini ve di er mallar,n, satm, , tamamen Çorumda yerle mi tir²²⁴.

Kaynaklar Ceyhunîyi, uzun boylu, geni omuzlu, iri yar,, oldukça sevimli, temiz ve yak, ,kl, bir simaya sahip, sesinin ho a gidecek ekilde gür oldu u, aksakall,, huy ve karakteri sevecen, güler yüzlü, ilk görünü ü itimad telkin eden ve hürmete sevkedici, temiz giyimli bir zat olarak tarif ederler.²²⁵

Ceyhunî geçimini tamamen â ,kl,kla sa lam, t,r. Daima kendi eserlerini okumu , ba ka â ,klar,n iirlerini genelde okumam, t,r. Ancak bazen ustas, Tokatl, Nuriðden ve onun ustas, Erzurumlu Emrahðtan baz, ko malar okumu tur.

Ceyhunînin yeti tirdi i â ,klardan baz,lar, unlard,r: Tokatl, Asafo lu Cemalî, Haf,z Hicri, Zileli Tahtabacak Mehmet (Mevci), Zileli Nagami(Ali Baba), Yozgatlı, Seyhani, Yozgatlı, Mesudi, Sivaslı, Pesendi, Zileli lhami, Â ,k Cesuri, (Â ,k Bedriðnin karde i) Zileli A u Ermeni ermi, Hasankaleli Serdarî, Â ,k zani, Niksarlı, Â ,k Bedri(Nalbant Ç,ra ,).

Ceyhunî ç,raklar, ile birlikte Çorumda Ku baz (veya Yüksek Kahve) diye bilinen Nurullaho lu kahvesinde, Eyyüb Efendi kahvesinde, maarif K,raathaneisinde çal,p söylemi tir. Çö ür çalan Cayhunîye Â ,k Seyhunî ve Serdarî sazlar,yla, Â ,k zânî keman,yla, Â ,k Bedri de okuyucu olarak i tirak etmi lerdir²²⁶.

Ceyhunî Gayreti, Miratî, Â ,k Kadriye, Pinhanî, Â ,k ehvarî, Asafo lu Cemalî, Serdarî, Â ,k zânî, Â ,k Bedri gibi pek çok â ,k ve âirle tan, m, , onlarla at, m, t,r²²⁷.

80690 beyte kadar irticalen iir söyleyebilen Ceyhunî, 12 telli çö ürünü omzuna dayayarak ba ,n, üstüne yaslay,p en az 263 saat boyunca çal,p söyleyebilmektedir. Ceyhunî, Çorumda iken pek çok õmuammaõ yapt, , ve õask,õ ast, , bilinmektedir.

Zileðin Ç,kn,kç, Nahiyesinde do an Ceyhunî, ölüm tarihi ihtilafı, olmakla birlikte genel kanaate göre 1328/1912 y,l,nda Alacaðn, n sa Hal,c, Köyünde ölmü tür²²⁸. Ceyhunî, sa hac,l, köyü ve Domalan köyü aras,ndaki tahta köprüyü geçerken baz,lar,na göre kalp krizi geçirerek, baz,lar,na göre ise sarho oldu u için hayvandan dü erek rahats,zland, ,ndan

²²³ Halit Koçak, õCeyhuni ve Ç,raklar,õ, (1), *Çorumlu Dergisi*, Y,l:1, Say,:6, 15.09.1938, s.9614.

²²⁴ Koçak, a.g.y., s.9614.

²²⁵ H. Cahit Öztelli, *Zileli âirler*, Samsun 1944, s.886107.

²²⁶ Koçak, a.g.y., s.9614.

²²⁷ Özdemir Ba aran, *Tarihi ile Osmanc,k*, Ankara 1974, s.71679.

²²⁸ Halis Turgut Asarkaya, *Tokat Vilayeti Me hurlar,*, Samsun 1949, s.27; Halis Turgut, õCeyhunîõ, *Halk Bilgisi Haberleri*, y,l: 1, S. 9, Temmuz 1930, s. 1386140; Arif H. Turgut, õZileli Baba Ceyhunîõ, *Yeni Tokat Dergisi*, Y,l: 2, Say,:25, 30 A ustos 1934, s.10;Halit Koçak, õCeyhunî ve Ç,raklar,õ, (1), *Çorumlu Dergisi*, Y,l:1, Say,:6, 15.09.1938, s.9614; H. Cahit Öztelli, *Zileli âirler*, Samsun 1944, s.88; Ha im Nezihî Okay, õCeyhunîõ, *Folklor Dergisi*, Y,l:1, Say,: 10611612, ubat-Mart-Nisan 1970, s.34642; Cenap Ozankan, *K,rk Halk âiri*, stanbul 1960, s.1286132; Mehmet Yard,mc,, *Yüzy,llar Boyu Zileli Halk Ozanlar,*, Ankara 1983, s.1146118.

sahac, l, köyüne getirilmi tir. Hasta yata ,nda iken u son münacat,(Tanr,øya yakar,) söyledi i, ba ,nda bulunanlar,n, bunu hemen yazd,klar, anlat,lmaktad,r²²⁹.

Ya Rab budur senden naz u niyâz,m

Beni böyle derd ü gamda b,rakma

Hakikate tebdil eyle mecâz,m

Etti im isyân, ba ,ma kakma

Tutuldu daman,m nefis-i hevâya

Geçti nazik ömrüm eyvah hevâya

Var,nca kara yüz rûz ü cezâya

Sil sil isyân,m, gerdana takma

Cürm ile kabul et kalb-i mahsunu

Naiümit b,rakma k,yamet günü

Her vechile kabul et Ceyhunû

Habibim a k,nçün nar,na yakma(C 10)

Ceyhunînin gerek iirlerinde gerekse hakk,nda yaz,lan kitaplarda tarîkat müntesipli i hakk,nda fazla bilgi bulunmamaktad,r. Yukar,da da ifade etti imiz gibi Ceyhunînin ustas, Tokatl, Nuri'nin ,srar,yla Kadirî tarîkat,n,n eyhlerinden Balak Babaøya intisap etti i bildirilmektedir²³⁰. Ceyhunî bir iirinde pir elini tutman,n, erenleri gözetmenin ehemmiyetini öyle anlatmaktad,r:

Ey gönül rahat-, hâl olam dersin

Bir piri âgâh,n tut dâmenini

Hankâh-, a k, bulay,m dersin

Gözet erenlerin izz ü ân,n,(C 39)

²²⁹ Koçak, a.g.y., 10612.

²³⁰ Koçak, a.g.y., s.9614.

1.1.9. Â ,k Zülâlî (1873-1959)

Di er â ,klar,m,z,n ço unda oldu u gibi Zülâlînin de do um tarihi hakk,nda farkl, tespitler yap,lm, t,r²³¹. Ancak genel kanaate göre Zülâlî 1873 y,l, may,s ay,nda Karsøn Posof kazas,na ba l, Suskap(Â ,k Zülâlî) köyünde do mu tur. Babas, ekero ullar, lakab, ile bilinen Abdullahø,r. As,l ad, Yusuf, soyad, Köktenødir. Zülâlî memleketini bir iirinde öyle dile getirmektedir:

Mekân,m Posof kazas,, sakinim Suskap iken

Medet ah,m sürgün etme gayri diyara beni²³²

Zülâlînin çocukluk y,llar, da çiftçilikle u ra an ailesine yard,m etmekle geçmi tir. Çocukluk y,llar,nda iire ve â ,kl, a merak alan Zülâlî, ak amlar, köylülerin topland, , odalarda anlat,lan eski cönk hikâyelerini, gençlerin söyledi i ve eski â ,klara ait a k, bâde serüvenlerini büyük bir merak ve heyecanla dinlemi tir. K, günlerinde köylerdeki dü ünlere saz çal,p söyleyen â ,klara büyük bir hayranl,k duymu ve bu gibi meclisleri takip etmi tir.

Saz, söz ve iire merakl, olan Zülâlî yaln,z kald, , zamanlarda, dizmi oldu u destanlar,n,, türkülerini ya ,tlar,na söylemi , gizli tutkular,n, dile getirmi tir. Çevresindeki halk ve arkada lar, ona saz ve söz ustas, olarak kom u köy olan Varhanaødan Â ,k Abbasø sal,k verirler. Zülâlî de Â ,k Abbas ile tan, ,p köy ve kasabalar, dola arak dü ün ve derneklerde saz çal,p, türkü söylemi tir. Zamanla bulundu u köy ve çevresi kendisinse dar gelmeye ba layan Zülâlî, seyahatlere ç,km, , Â ,k enlik ve Â ,k Sümmanî ile at, ma f,rsatlar,n, elde etmi tir.

²³¹ Müjgan Cumbur, *Ba aklar,n Sesi/Saz âirlerinin Hayat, ve Eserleri*, Ankara 1968, ark Mat., s.448; . Ünver Nasratt,no lu, *Afyonkarahisarl, âirler, Yazarlar, Hattatlar*, Ankara 1921, Nasratt,no lu Yay., s.217; Hikmet Dizdaro lu, *Halk iirinde Türler*, Ankara 1969, TDK Yay., s.146; Atilla Özk,r,ml, *Türk Edebiyât, Ansiklopedisi*, öZülâlî, C.4, s.1253; brahim Çapan, *Kars Gazetesi*, öÂ ,k Zülâlî, 1 Haziran 1939; Saim Sakao lu, *Türk Dili(Türk iiri Özel Say,s,)*, öTürk Saz iiri, Ocak-Haziran 1989, s.105-250; Feyzi Hal,c,, *Â ,kl,k Gelene i ve Günümüz Halk âirleri/Güldeste*, Ankara 2992, AKM Yay., s.674; Yunus Zeyrek, *Türk Edebiyât,* öPosoflu Zülâlî le Hicrani Kar ,la mas,ö, 13, Eylül 1986, s.50-52; Kemal Bayrak, *Â ,k Zülâlî*, Erzurum 1973, Lisans Tezi, s.99; Erdo an Kökten, *Zülâlîden Parçalar*, Ak ehir 1953, Yeni Mat., s.7; . Ünver Nasratt,no lu, *Posoflu Â ,k Zülâlî*, Ankara 1987, Özen Mat., s.227; Yunus Zeyrek, *Â ,klar Serdar,/Posoflu Â ,k Zülâlî*, stanbul 1990, MEB Yay., s.220; M. Halit Bayr,, *Halk iiri XX. Yüzy,l*, stanbul 1957, Ekin Bas., s. 80; Fahrettin Çelik-Kemal Yurdseven, *Kars*, stanbul 1943, s.144; smail Â ,ko lu, *Türk Folkloru Ars t,rmalar,* öOndokuz ve Yirminci Yüzy,lda: Karsl, Halk âirleri, C.7, S.160, Kas,m 1962, s.29893; Naim Alkan, *Türk Halk Edebiyât,*, Ankara 1973, Yarg,co lu Mat., s.187; R. Ahmet Sevengil, *Ça ,m,z,n Halk âirleri*, stanbul 1967, Atlas Kitabevi, s.193; *Meydan Larouse*, Meydan Yay., stanbul 1972, C.10, s. 289; Haydar Çetinkaya, *Türk Folklor Ara t,rmalar,*, öÂ ,k Edebiyât,: Posoflu Zülâlî ile enlik Kar ,la mas,ö, 13, Aral,k 1971, s.6169; Karsakl,, *Kars li*, öPosoflu Â ,k Zülâlî(1873-1959), Ankara 1966, Yeni Desen Mat., s.78; Gönülo lu, *Kaynak Dergisi*, öSaz âiri Zülâlî, Y,l: 5, S.53, s.132-133, 19.6.1937; N. Ömer Duru, *Köy Postas,*, öÂ ,k Zülâlînin Köyü Selimiyeö 14, Ekim 1957, s.16-17; Ömer Gözük,z,l, *Â ,k Zülâlîden Â ,k Zülâlî*, Kültür Bakanl, ,, Ankara 2000, s.3.

²³² Çal, mam,zda kulland, ,m,z iirler Ömer Gözük,z,løn *Â ,k Zülâlîden Â ,k Zülâlî* adl, eserinden al,nm, t,r.

İlk e i olan Pamuk Han,mø,n 1906 y,l,nda ölmesi, âirin üzerinde büyük bir etki yapm, t,r. Daha sonra Hanak-ın Yukar, Surmal Köyünde dul bulunan Bedir adl, bir kad,nla evlenmi tir. Â ,k Zülâlînin bu evlilikten Zeynel, Osman, Zarife, ahide ve Cemile ad,nda be çocu u olmu tur. İlk han,m,n,n vefat, üzerine s,k,nt,l, günler geçiren Zülâlî son çare olarak gurbete ç,kmay, görür ve memleketini terk edip Anadoluyu bir ba tan bir ba a arak Bursa ve İstanbul'a gider. İstanbul'da medrese tahsili gören büyük karde i Hasan Efendi'nin yan,nda bir müddet Arapça tahsili görür. Zülâlî, 1893'te Bursa'ya giderek Posof ve Artvinli 93 muhacirlerini ziyaret eder. Orada Hamidiye Ziraat Mektebi'ne girip üç sene okula devam eder. Ard,ndan bir hastal,k nedeniyle 1896'da memleketi Posof'a geri döner. Demuz köyündeki Rus okulunda Arapça yaz, dersi muallimli i yapar. Fakat bunlar,n hiçbiri Zülâlî için ideal bir ya am tarz, de ildir. 1904 y,l,ndan sonra Batum-Hula ve Posof'taki mekteplerde Türkçe ve Din dersleri hocal, , yapmaya ba lar. Otuz bir ya ,nda iken, onalt, seneden beri saz ve söz meydanlar,n,n büyük öhreti Zülâlî, õÂ ,klar Serdar,ö oldu unu herkese kabul ettirdikten sonra bir muallim olarak Rus boyunduru undaki memleketinin istiklal ve hürriyeti için var gücüyle çal, maya koyulur. Kars'ta bir Türk millî mektebi aç,lmas,n, ve millîyetçi çal, malar, teklif eder. 1909'a kadar muallimli in yan, s,ra Batum'da Türkçülük ve Türk Birli i hareketlerinin yay,l,p yerle mesi için çal, ,r. Daha sonraki y,llarda kurulan Manisa Türkoca ,n,n kurucular,ndan biri de Â ,k Zülâlî olacakt,r. 1910 y,l,nda Bursa'ya oradan da Afyon'a göç eder ve Sar,çay,r köyüne yerle ir. Babas, ve di er karde leri de kendisinden sonra buraya gelip köye yerle irler. Sar,çay,r köyü yak,nlar,ndaki bir köyde bir ara imaml,k yapt, , da söylenmektedir. Manisa'da o lunun yan,ndayken gözündeki katarakt rahats,zl, , nedeniyle bir gözünü kaybetmi tir.²³³

Aradan yirmi y,l geçtikten sonra y,llarca ya ad, ,, gençlik y,llar,n, geçirdi i memleketine sürekli bir özlem duydu undan geri döner. 1930 y,l, bahar,nda s,la için Posof'a giden Â ,k Zülâlî, alt, ay zarf,nda Posof, Ardahan ve Çıld,r-ı, dola t,ktan sonra tekrar Afyon'a gelip Emirda ,na yerle ir. Çevresi taraf,ndan sevilip takdir edilen Zülâlî en güzel iirlerini bu dönemde söylemi tir. Hayat,n,n sonuna kadar burada ya ayan Zülâlî 1959 y,l,nda vefat etmi tir. Mezar, da buradadır.²³⁴ Ba ka bir kayna a göre Â ,k Zülâlî Eski ehir-de k,z, Cemile'nin evinde bulundu u s,rada kalp krizi geçirerek 18 Aral,k 1956 tarihinde vefat etmi tir. Cenazesi Çifteler'e getirilerek ehir mezarl, ,nda topra a verilmi tir.²³⁵

²³³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/A> 13.09.2008

²³⁴ Ensar Aslan, *Do ulu Saz âirleri*, Atatürk Üniversitesi Bas,mevi, Erzurum 1978, s.47-51

²³⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/A> 13.09.2008

Hemen her â ,kta oldu u gibi Zülâlînin de â ,kl,k hayat,n, süsleyen bâde içme merasimi önemli bir yer tutmaktadır. O bâdeli bir â ,kt,r²³⁶.

Zülâlînin iirlerinin konular, genellikle ayr,l,kt,r. kinci s,rada a k, kahramanl,k, tabiat iirleri gelir. iirlerinde göze çarpan en önemli konulardan biri de vatan sevgisidir. Ya ad, , dönemlerde gerçekle en Rus i galinden çok etkilenmi olmal,d,r ki s,k s,k vatan sevgisinden ve vatan,n kudsiyetinden bahsetmi tir. Bir iirinde duygular,n, öyle dile getirmektedir:

Senden ilham al,r fikrim, vicdân,m

Varoldukça varol benim vatan,m

Zülâlî der aks,n yolunda kan,m

Sana kurban olsun bu can,m vatan(ÖG 85)

Klasik Osmanl, âirlerini tan,ma imkân, bulan âir, onlara özenerek aruzla yazmaya çal, m, t,r ancak bu iirlerinde naz,m tekni i ve anlam bozuktur. Belli bir aruz kal,b, ç,kmaz. Bunun yan,nda heceli iirleri ötekilerle k,yaslanmayacak ölçüde düzgün, güzel ve anlaml,; üslup ve ifade yönünden daha içten ve canl,, dil oldukça temiz halk dilidir.²³⁷

Â ,k Zülâlînin tarîkâta intisab, konusunda her hangi bir bilgiye sahip de iliz. iirlerinde bir eyhten ya da tarîkattan bahsedilmemektedir. Ancak dünyan,n sonunun bo oldu unu anlay,nca gevherin ahl, ,n, terk edip bir mür idân, bulmak gerekti ini dile getirmektedir:

Gözlerim kan a lar ah çeker yürek

Cenâb-, Mevlâdan dilerim dilek

Gevherin ahl, ,n terk etmek gerek

Gezim bulim mür idân, ben bugün(ÖG 199)

(Zülâlî)

Arad, ,n, bulan Zülâlî kendinî dervi olarak görmektedir art,k. Ona göre dervi lik dünyadan ve dünyadaki her eyden de erlidir. Bir iirinde dünyaya bak, ,n, ve dervi li ini öyle dile getirmektedir:

²³⁶ Ontüç ya ,nda iken evlerinin önündeki bahçede buldu u bir elmay, ,s,rm, ve Pir taraf,ndan bir a k yemi i olarak verilen bu elman,n etkisi ile o günden sonra gizli gizli türküler dizip söylemeye ba lam, t,r. Daha sonra köylerindeki mezarl,hta bayg,n bulunarak getirilmi , kendisine ba ,ndan geçenler sorulunca; üç aksakall, ihtiyar,n gözüne göründü ünü, bu ihtiyarlar,n kendisine ye il kâ ,t üzerinde öZülâlî ad,n, okuttuklar,n, söyler. Pirler s,r olup gittikten sonra çok güzel bir k,z,n gelip Zülâlî ile söyle ti inden, birbirlerine â ,k olduklar,n, söyler. K,z da s,r olup kaybolduktan sonra tekrar Pir gelir ve Zülâlîye sevgi, söz ve saz üzerine ö ütler verir. Ard,ndan ma ukas,n,n ad,n,n öPeriö oldu unu söyler. Bu günden sonra Zülâlî a k hastas, olarak yata a dü er. Bunu iyile mesi için bâdeli bir â ,k saz, ve sesi i itmesi gerekmektedir. Çevre â ,klar,ndan Süleyman usta Zülâlînin yan,na gelir, bir k,ta türkü söyleyip saz çal,nca Zülâlî gözlerini aç,p yata ,ndan do rulur.

²³⁷ Ensar Aslan, *Do ulu Saz âirleri*, Atatürk Üniversitesi Bas,mevi, Erzurum 1978, s.47-51.

stemem efendim dünyay, verse
Yüzbin lira de er yardan bir buse
öhret, ziynet için geymem elbise
Çünkü ba ,m,zda dervi anl,k var(ÖG 314)
 (Zülalî)

1.1.10. Â ,k Cemâlî (1882-1957)

smail Cemal, 1882 y,l,nda Karsøa ba l, Ka ,zman kazas,n,n Camu lu Köyünde dünyaya gelmi tir. Babas, Abdullah, annesi erife olan â , ,m,z bir iirinde kendinî tan,t,r mahiyette unlar, söylemektedir;

smim smailâdir gülmemi ba l,
Mahlas,m Cemâlâdir gözleri ya l,
Kariyem Camu luâdur a k,m ate li
Kazam,z Ka ,zman destan göründü(E 134)²³⁸

Küçük ya larda medreseye gönderilen Cemal, Arapça ve Kurân ö renimi görmü tür. Medreseden ç,kt,ktan sonra kendi köyünde imaml,k yapm, , Nak î tarikat, eyhlerinden olan Muhammet Küfrevî²³⁹ ve Halveti eyhlerinden Tahir Efendi²⁴⁰ ile tan, m, t,r. Nak îli in

²³⁸ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Cemalîye ait iirler Ensar Aslan'ın *Do ulu Saz âirleri* adl, eserinden al,nm, t,r.

²³⁹ Muhammed Küfrevî: Bitlis'te Halidîlik tarikat,n,n eyhlerindedir. Pir-i Küfrevî diye de an,lan Muhammed Küfrevî'nin silsilesi Seyyid Taha Hakkârî yoluyla Halid el-Ba dadîye ula ,r. Halidîler Do u Anadolu'da daha çok Bitlis çevresinde ve Nur in'de faaliyet göstermi lerdir.

²⁴⁰ Tahir Efendi: Devrinin en büyük âlimi, müderris, dersiâm ve hukukçusu olan Ahmet Tahir Mara i Efendi Mara ðta do mu tur(1885-1954). Tedrisat,n,n bitiminden sonra (1914), askerli ini Birinci Dünya Sava , y,llar,nda Kafkas Cephesi'nde 3.Ordu Hukuk Mü aviri olarak yapm, t,r. Sivas'ın Su ehri ilçesinde 1919 y,l,na kadar Kad,l,k ve Kaymakam vekilli inde bulunmu tur. Daha sonra stanbul'a dönüp Beyaz,t dersiâm, olmu tur. Cumhuriyetle beraber Ayasofya Camii müzeye dönü ünçeye dek orada vaaz etmi tir (1934). Bu tarihten itibaren vaazlar,n, Cuma günleri Sultanahmed, Pazar günleri ise Nuruosmaniye camilerinde 1953 y,l,n,n ortalar,na kadar sürdürmü tür. Bu görevinin yan, s,ra, Beyaz,t Devlet Kütüphanesi'nde Kütüphaneler Tasnif Heyeti Üyesi olarak çal, m, t,r. 1951 y,l,nda bu görevinden ayr,lanTahir Efendi 11 Temmuz 1954 y,l,nda Hakkøa yürümü tür. Vasiyeti gere i Fatih Camii Haziresi'ndeki mür idi Ahmed Ami Efendi Hazretleri'nin yan,nda topra a verilmi tir. Kendisi Ahmet Ami Efendi'nin halifelerindedir. Halvetiyye Tarikat,n,n abaniyye koluna mensuptur. Ahmed Tahir Mara i Hz.øeri Arapça ve Farsçay, iyi bilen, Türk Edebiyat,na bihakk,n vak,f biridir. Hz. Mevlânâ'n,n Mesnevîsini ve Divân-, Kebîrini herkesin anlayabilece i bir dille aç,klard,. Koska'daki evinde, devam etti i Beyaz,taki Küllük kahvesinde, kütüphanedeki odas,nda ve yaz aylar,n, geçirdi i Çengelköy'deki Sultan Vahideddin Kö künde devrin önemli ahsiyetleri ile sohbet edip ir ad faaliyetini sürdürmü tür. Bunlar aras,nda Fethi Gemuhluo lu, Muzaffer Ozak, Ahmed Naim Bey, Neyzen Tevfik, Abdülbaki Gölp,narl, vb. isimler vard,r. Ahmed Tahir Mara î Hz.øerinin yay,nlanmam, olan mür îdi Ahmed Ami Sultan'ın methetti i Farsça bir manzumesi vard,r. Verdi i vaazlardan olu an bir risale ile 131 vecizesinin bulundu u -Muhabbet Üzerineø adl, bir de kitap bulunmaktad,r. (Bu biyografi haz,rılan,rken T.D.V. slam Ansiklopedisi cilt: 28'deki Nihat Azamat'ın haz,rılad, , maddeden yararlan,lm, t,r.)

Halidîyye koluna intisap etti i kendi ifadelerinden anla ,lmaktadır²⁴¹. Â ,k Cemalî tarîkâta giri amac,n, öyle ifade etmektedir:

*Murad, maksuda ermek istersen
Bir pir ete inden tuta göresin*

*Hoca Cemâl hüsn-ü cânâna mail
Sen de arzun için ara bul delil
Bin gönüllü ir at eder bir kâmil
Gidip ete ine yata göresin(E 128)*

Maksuduna ermek için tarîkâta girdi ini söyleyen Cemâlî Nak î olu unu u ifadelerle ortaya koymaktadır:

*Andelîb-i zar içinde bu gül ende Nak iyiz
Gönlümüze doldu a k, dil-i canda Nak iyiz(E 148)*

*Ezelden bu a k,n pervanesiyim
Yanar,m a k,na yâri gözlerim
Ben ÷Nak ibendîönin köselesiyim
Uyup eshab,na nar, gözlerim(E 124)*

Muhammet Küfrevîden terbiye al ,n, ve ona ba l,l, ,n, dile getiren Cemalî ayn, zamanda bu el almay, erbetlenmek olarak anlatmaktadır:

*Terbiye alm, ,m pir-i Küfrâdan
Gönül geçmez o mür idi kübrâdan
S,var perdelerin al,r aradan
Bakar görür o dîdâr, gözlerim(E 124)*

*Cemalî atma yolundan
Kimse anlamaz hâlinden
Bir pir-i kâmil elinden
erbetlendim, erbetlendim(E 162)*

²⁴¹ Aslan, *Do ulu Saz âirleri*, s.111.

Bir mür it elinden tuttu u bilinen Cemalî pirine, s,z,l, yaralar,na derman gözüyle bakmaktad,r. Ve Oña öyle seslenmektedir:

S,z,l, yaram var ey kâmil insan

Derman, sendedir çare yeti gel

Senin naz,n geçer eleman aman

Söyle bu ahvali yâre yeti gel(E 123)

Â ,k Cemalî iirlerinde Hac, Ka ,zman isimli bir zattan nukaba evliyas, ve kendisinin piri olarak bahsetmektedir:

Ka ,zman kasabas,n,n

Yâridir hac, Ka ,zman

Nukaba evliyas,ndan

Biridir Hac, Ka ,zman

A la Cemal ya ,n ya ,n

Çünkü dumanl,d,r ba ,n

Senin gibi bir dervi in

Piridir Hac, Ka ,zman(E 163)²⁴²

Cemal Hoca'n,n iirlerinde ilahî a k,n yan,nda be eri a k, insan güzelli i, maddî sevgili tasvirleri de yer alm, t,r. Medrese ve din kültürü bu co kun temiz halk âirini de etkilemi , baz, iirlerini bu gelene in etkisi ile Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle doldurmu tur. Özellikle dinî ve tasavvufî mahiyetteki iirleri bu etkiyi gösteren en ba ar,l, örneklerindedir.

Cemal Hoca bir din hocas, oldu u halde hiçbir zaman kat,, gözü kapalı, bir din adam, de ildir. Çevresinde görüp tan,d, , softalar, her zaman yeren, iirleriyle hicveden bir âirdir. Kuvvetli irticali, etkili hiciv dili ve ustaca bulular, ile Cemal Hoca zaman,n,n en iyi â ,klar,ndand,r. Devrin sosyal ve ictimai konular,na da e ilmi , iyileri, iyilikleri övmü ; kötülerini, topluma zarar verenleri yermi tir.

A k ve tabiat konular,n, ayr, bir güzellikle i lemi , insan ve tabiat sevgisine önemli derecede yer vermi tir. Her a , ,n gönlünde yatan ve eri ilip kavu ulmas, zor olan sevgili Cemal Hoca'n,n dünyas,nda da vard,r. O da tutkular,n,, duygular,n, sevgi üzerine olu turmu ,

²⁴² Hac, Ka ,zman: 1400 lü yıllarda İçenin Sancak Beyli i Toprakkale Mahalesi'nde iken bir a an,n Ka ,zman ad,nda bir hizmetkâr,n,n oldu u, a an,n hac vazifesi için gitti i ve hac'da iken sabah kahvalt,s,nda can,n,n helva çektii, bununda Ka ,zman'a ayan oldu u ve a an,n han,m,n,n yaptı, , helvay, so umadan götürüp a aya verip döndü ü zaman ermi li inin anla ld, , söylenile gelen zatt,r. Ka ,zman ilçesinin ad,n,n da buradan kald, , rivayet edilmektedir.

sevgi üzerine çal,p söylemi tir. Cemal Hoca â ,k iiri türlerinin hemen hepsinde örnekler vermi tir. Fakat onun en güzel deyi leri ko ma ve destanlard,r.

Bir köy a , , olan Cemal Hoca, halk,n de er verdi i eyleri çok iyi bilip i lemi tir. Bunlar örfler, gelenekler ve inan, lard,r. Ayr,ca dinî bilgisi ve â ,kl,k gelene ini çok iyi bilmesi Cemal Hocaøy, çevresinin sevilip sayg, ile an,lan bir âiri yapm, t,r. Hayat,n,n sonuna kadar köylerinde imaml,k yapan Cemal Hoca 1957 y,l,nda 75 ya ,ndayken vefat etmi tir²⁴³.

1.1.11. Â ,k Dertli (1186/177261262/1848)

As,l ad, brahim olan Â ,k Dertli, Boluøya sekiz ve Geredeøye bir saat mesafedeki Ça a²⁴⁴, yeni ad,yla Re adiyeye nahiyesinin ahnalar köyünde, 1186/1772 y,l,nda do mu tur²⁴⁵. Babas, Kara Hüseyino ullar,ndan Bayraktar Ali A a isimli bir köylü, annesi de yine ayn, köyden Ay e Han,md,r. Anadoluøunun bu sakin ve irin kö esinde yeti en brahim, çocuklu unu s, ,r gütmekle geçirmi tir. Babas, ölünce, sahip oldu u tarlalar, o s,rada nahiyenin ayan, olan Halil A a zorla elinden alm, t,r. brahim, bunun üzerine akrabas,ndan Dört Dîvânø,n Deveciler köyünde oturan Hac, Ömer A aø,n,n babas,n,n yan,na s, ,n,r. Fakat orada da oturamayarak stanbuløa gitmeye mecbur kal,r. Osmanl, imparatorlu u, eskiden beri stanbuløda zuhur eden ia e zorluklar,na ve asayi sizli e kar , koymak, hem de köy halk,n,n her ne sebeple olursa olsun topraklar,ndan ayr,lmalar,na meydan vermemek için, bekârlar, ve köylüleri stanbuløa yerle mekten menetmemi tir. brahim de bu mecburiyet kar ,s,nda tekrar Anadoluøya dönmü tür. Bir müddet dola t,ktan sonra Konyaøya gelerek Hac, As,m Usta adl, bir kahvecinin yan,nda üç y,l ç,rakl,k yapm, t,r. Oradan M,s,røa giden brahim on y,l M,s,røda kalm, , sonra köyüne geri dönmü tür.

Çocuklu undan itibaren saz çalmaya ve iir söylemeye merakl, olan brahim, maceralar ve seyahatlerle geçen hayat,nda birçok dervi ler ve â ,klarla görü mü , umumî kültürü ve edebi terbiyesini stanbul, Konya, Kahire gibi büyük merkezlerde, â ,k kahvelerinde ve

²⁴³ Ensar Aslan, *Do ulu Saz âirleri*, Atatürk Üniversitesi Bas,mevi, Erzurum 1978, s.111-112.

²⁴⁴ Ayn, ad, ta ,yan, güzel ve geni bir gölün k,y,s,nda bulunan Ça a, daha önceleri bu gölden uzakça bir yerde, ormanl,k bir yamaçta kurulu imi . Yirminci yüzy,l,n ba lar,nda burada büyük bir yang,n felaketi meydana gelmi ; bunun üzerine halk eski yerlerini terk edip kasabalar,n, gölün k,y,s,na yeniden in a etmi ler. Yerli hakl,n rivayetlerine göre bu nakil ve in a i inde zaman,n padi ah, Sultan Mehmet Re ad oldukça büyük bir nakdi yard,mda bulunmu , halk da bu yard,ma bir ükran ni anesi olmak üzere bu yeni yerle me bölgesine öRe adiyeye ad,n, vermi ler; göl de bu adla an,l,r olmu tur.

²⁴⁵ Ayr,ca bkz: emseddin Kutlu, *Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanl, , Yay., Ankara 1988, s. 9.

tekkelerde inki af etmi tir. Bütün saz âirleri gibi edebî bir mahlas alan âirimiz, Lütfi²⁴⁶ mahlas,yla iirler söylemi ve oniki telli saz,yla â ,k fas,llar,na i tirak etmi tir.

Köyüne döndükten sonra Sarayköylü Hafize adl, bir kad,nla evlenmi tir. Bu han,mndan Ömer ve Seyit Ali isminde iki o lu olmu tur. Ekip biçecek topra , olmad, , için geçinmesini ancak saz,yla temin etmek zorunda kalm, t,r. Sesi güzel oldu u gibi çö ür çalmakta da maharetli oldu undan â ,k meclislerinde ve zengin konaklar,nda büyük ra bet görmü tür.

Meslekinde çok ilerlemi ve öhreti Anadolu'nun oldukça geni sahalar,na yay,lm, olan âir, belki de y,llarca çekti i sefaletle bir çare bulmak ümidiyle 1241/1826øde tekrar stanbuløa gitmi tir. O s,rada stanbuløda muntazam bir te kilata malik olan ve saray taraf,ndan himaye edilen saz âirlerinin bilhassa Be ikta , Tahtakale ve Tavukpazar,nda çok me hur kahvehaneleri vard,r, buralarda â ,k fas,llar, icra edilmektedir. Böyle bir fas,lda ask,daki muammay, hallederek saz,yla ve sözüyle k,ymetini ispat eden âirimiz, kendine dü en mükâfat, â ,klar aras,nda taksim etmek suretiyle de hakl, bir hürmet ve öhret kazanm, t,r.

Sultan II. Mahmut'ın bir ink,lâpla fesi kabul edip Asakir-i Mansure'ye girdirmesinden sonra halk aras,nda dedikodular yükselmesine ra men Dertli, bu ink,lâb, alk, layan â ,klardan olmu tur. öFesö redifli bir kaside yazarak Hüsrev Pa a vas,tas,yla Padi aha sunan Dertli, bu övgü dolu kasidesi sebebiyle padi ah taraf,ndan ödüllendirilir ve Hendekçi O ullar, yerine Ça a ayan, olarak tayin edilmi tir. Fakat serseri mizaçl, bu derbeder âir bu vazifesinde uzun zaman kalamam, , kendisini çekemeyen bir tak,m dü manlar,n,n hücumuna maruz kalarak ve halktan toplad, , vergi paralar,ndan mühim bir k,sm,n, kendi zimmetine geçirdi inden dolayı, görevinden azledilmi tir. htıyarl,k dönemine rastlayan bu felaket âiri büsbütün peri an etmi tir. 1256 muharreminde Bilecik'ın Gülpazar, kasabas,nda bulundu u bir s,rada belki bir sarho luk buhran, içinde bo az,n, keserek intihara te ebbüs etmi tir. Kerbelâ ehitlerine kar , duydu u derin a k,ndan ileri geldi i söylenmekle beraber s,k,nt,lar sebebiyle de olabilece i gözden uzak tutulmamal,d,r. Zira as,l mahlas, Lütfi olan âirimizin sonradan Dertli diye öhret bulmas, rivayete göre bu te ebbüsten sonrad,r. Bu intihar te ebbüsünden sonra Bolu defterdar, Hüsnü Efendi onu himaye ederek Gerede civar,ndaki Be çam derbendine muhaf,z olarak tayin etmi tir. Serseri â ,k bu göreve de fazla dayanamay,p bir-iki ay sonra buradan da ayr,lm, t,r. Saz,n, eline alarak tekrar seyahatlere ba layan Dertli, saz âirlerini ve yoksullar,

²⁴⁶ Dertli'nin ilk takma ad, öLütfi'ödir. Genellikle, kulland, , öDertli'ö takma ad,n,n ya am,n,n güçlüklerinden geldi i söylenir, ama bir ba ka söylenti de bir sevi yüzünden kendisini usturayla öldürmeye kalk, t, , için öDertli'ö ad,n, ald, , yolundad,r.

himaye eden Cihanbeyli kazas,n,n Uzunlu Köyüne mensup Ali an Beyân himayesine s, ,nm, t,r²⁴⁷.

Dertli hem aruz, hem hece ölçülerini kullanm, t,r. Dîvân, vard,r. Ancak, as,l ününü, ozanl,k de erini hece ölçüleriyle yazd, , iirlerinde göstermi tir. Dîvân edebiyât,n, bilmesi, kent kültürüyle ili ki kurmas, Dertliğin de dilinde, söyleyi inde bu kültürün izlerini b,rakm, t,r. Tek kitab, Dertli Dîvân, birkaç kez bas,lm, t,r.²⁴⁸ Dertliğin iirlerinde Gevheri, Â ,k Ömer, Fuzuli gibi ozanlardan etkilendi ini gösteren izler vard,r.

yice ihtiyarlayan Derli H.1263(M.1848) y,l,nda bir gece Ankara'da Ali an Beyân kona ,nda misafir iken, hamisine art,k göç zaman, geldi ini ve kendisinin saçlar,ndan öpmek istedi ini söyleyerek, saçlar,ndan öpmü ve orada bulunanlardan helallik alarak sofadaki bir has,r üzerine uzanarak orada can vermi tir. Evvelce bir manzumesinde;

Mevtimde Müneccim Tepesi mans,b,m olsun

Ta lar, cevahirdir an,n topra , zerdir(K 23)²⁴⁹

diyen âir, bu arzusu yerine gelsin diye Ali an Bey taraf,ndan Müneccim Tepeye defnedilmi tir. Bu tepede o zamanlar Ankara'n,n büyük meyhanelerinin bulundu u rivayet edilir.²⁵⁰

Â ,k Dertli, arif bir insan ve samimi bir Müslüman'd,r. Cenâb-, Allah'ın olan kullu unu s,k s,k tekrarlar. İslam'ın yüce Peygamberine kar , hemen her f,rsatta iman,n,, hürmet ve muhabbetini dile getirir. Pir Sultan Abdal ve Kaygusuz Abdal gibi âsî davran, lar, yoktur, kâinattaki her eyde Allah'ı görür ve hat,rılar:

Mevsim-i gül geldi, seyrettim ükûfe kesretin;

S,rr-, Hak'ın her çiçek gösterdi bir ibret bana(K 42)

diyerek kâinata, tabiatta var olan eylerin hepsinde Cenâb-, Hakk'ın ezeli ve ebedi varl, ,n,, gücünü, kuvvetini, güzelli ini gördü ünü belirtir. Onun elçisi için,

efaat kân,s,n sen ey Muhammet Mustafa dedim

Risâlet hâtemi Ahmet, yolunda öyle kurban,m(K 42)

Dertli bu hikmetten ir âd olmad,

Sensiz mah er yeri kü âd olmad,

Çok nebiye vard,m imdâd olmad,

õ efaat kan,s,n Mustafaö dedim(K 147)

²⁴⁷ Ali Abbas Ç,nar, Â ,k Dertli Bibliyografyas,, Kültür Bakanl, ,, Ankara 1990, s.23.

²⁴⁸ turkuler@turkuler.com 13.09.2008.

²⁴⁹ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Dertli'ye ait iirler emseddin Kutlu'nun Dertli adl, eserimden al,nm, t,r.

²⁵⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Saz âirleri*, Millî Kültür Yay., Ankara 1965, s.771-778.

gibi m,şralarla ve daha pek çok benzeri ifadelerle sonsuz hürmet ve muhabbetini tekrarlar.

Dertli zaman zaman insan, yad,rgatan baz, manzumeler de kaleme alm, t,r. Ancak bunlarda ki temel görü hiçbir zaman slamiyetın temel kaidelerine ayk,r, mahiyette de ildir. Onun derdi ve emeli Cenâb- Hakkœa yönelik in klasik tutum ve davran, lardan fazla tarîkat,n ve tasavvufun , , ,nda olmas, gerekti i hususudur. Bununla birlikte kendisi hiçbir zaman tasavvufun derinliklerine inebilmi de ildir. Bu sahada gördüklerini, duyduklar,n,, inand,klar,n, bir dava adam, olarak de il bir halk âiri olarak iirlerinde dile getirmi tir. Ayr,ca onun edebiyât,m,zdaki a ,rl, , bu tür manzumeleriyle de il derin bir lirizm ta ,yan hayata, mizaha ve tabiata yönelik öteki eserleriyle belirlenmi tir.

smini tebdil edip slamœı zulmetmektedir;

Sûzi -i ah,m ile sald,m an, Haktan yana

Cana yetti etti in, ey münkir-i dava-y, din

Bir belâ gelmez mi dersin Cânib-i Haktan sana.(K 45)²⁵¹

Dertli hakk,nda yaz,lan eserlerin hemen hepsinde onun Bekta î-K,z,lba -Alevi oldu undan bahsedilmektedir. iirlerinde de bu husus aç,kça görülmektedir. Hatta bir medhiyesinde K,z,lba oldu unu kendisi ifade etmektedir:

Bildinîz mi siz Yezidœin ba r,n,n ta oldu un

Zahiren slaml, ,n bat,nda kalle oldu un

Taœn k,lman dertleriyle gözlerim ya oldu un

Ayb görmen Dertliœinin sizler K,z,lba oldu un

Ya nice medhedeyim dünya ve ukba nam, var

La feta illa Ali, la Seyfe illa Zülfikar(K 88)

M. Fuat Köprülü de onun Bekta î oldu u kanaatindedir: öKendisi gayet harabati idi; fakat uyan,k ve tarik-i aleviyyeden ve muhibb-i hânedan ve hele âh-, ehid-i Kerbelâ yolunda can,n, feda etmek derecelerinde â ,k ve mübtela idi.²⁵² ö te Köprülüœüyü destekleyen bir beyti:

Can u ba terkeyledik bizler imameyn a k,na

Bende-i ah-, ehîd-i Kerbelâ derler bize(K 97)

Zevkine, me rebine uygun gelen Bekta î Panteizmi, onu hiçbir zaman mutaass,p bir Bekta î âiri yapmad,, medreselilerin dar ve mutaass,p dü üncelerine kar , yapt, , hücumlar, taliœinden ikâyet ederken baz, ac, feryatlar, kendisini belli bir zümre nazar,nda bir z,nd,k gibi göstermi ve onlar taraf,ndan türlü türlü hücumlara u ram, t,r. Yeniçerili in kald,r,lmas,ndan

²⁵¹ emseddin Kutlu, *Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanl, , Yay.,, Ankara 1988, s.42-45.

²⁵² M. Fuat Köprülü, *Saz âirleri Antolojisi*, Ankara 1933.

sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Bektaşîler aleyhinde iddetli bir siyaset takip ettiği ve Bektaşî tekkelerini kapattığı, şurada Dertlî de belki kendisini Halvetî tarîkatına mensup göstermek mecburiyetinde kalmıştır.²⁵³

Çankırılı Ahmet Talat, Dertlî'nin çocukluktan itibaren sünnî bir çevrede sünnî olarak yetiştiğini, inancını oldukça sağlam hatta Halvetiyye tarîkatına mensup biri olduğunu belirtmektedir. Ona göre Dertlî'nin âîrlerinde yer alan ve Kızılbaba'ya, ihsas ettiren âîrlerin âîrin tabiatı gereği meylettikleri ve karışılma, çevreler sebebiyle ortaya çıkmıştır:

ÖDertlîyi Kızılbabî mühlid, koyu Kızılbabî diye tavsif edenler, haksızlık etmiş olurlar. Vakıf, a Dertlî Bektaşî'dir; peygamber hanedanının muhibbidir; hakiki bir müslümandır. O ularından birinin adı Ömer olması da bu hakikatin açık bir delilidir. Dertlî Kızılbaba olmak isteseydi bile olamazdı; çünkü bu o kadar da kolay bir iş değildir. Kızılbabîlikte tarîkate girebilme ancak aileyi de sürüklemekle kabildir. Âîr koyu bir sünnî olan karışılma olarak, bir Kızılbabî köyüne giderek yapılacak ayine birlikte girmek lazımdır ki bu kadarından beklemek abes olur. O ullarıyla torunları sünnî olmaları ise bu bahiste fazla söz konusu b, rakmaz. Dertlî ne Kızılbaba ne de İî'dir; Halvetiyye tarîkatına mensup bir dede, Bektaşî ile sempati duyan bir âşık. Her sünnî gibi peygamber hanedanını sevmiştir, Kerbelâ vakasından büyük elem duymuştur. Her âîr ve âşık gibi o da mersiye, medhiye ile beraber, Kızılbaba ve Bektaşî dostları, memnun edecek nefesler de söylemiştir. Dertlîyi bazı âîrlerinden hareketle Bektaşî ve İî tanıtmak hata olur.²⁵⁴

emseddin Kutlu da aynı bağlamda ular söylemektedir: ÖDertlî aslında Halvetiyye tarîkatına mensup, Sünnî bir müslümandır. Köyünde, muhitinde ne Kızılbaba vardı, ne de Bektaşî. Bu cihetle iyi bir Sünnî terbiyesi almıştır. Fikrimce Dertlî, Bektaşî ile zevk ve karakterine uygun bularak, çok sonraları Bektaşî olmuştur. Fakat ileri gidememiştir, belki tarîkat dostu olarak kalmıştır. Hatta Bektâîlik onu mutasarrıf bir Bektaşî âîri bile yapmamıştır.²⁵⁵

Anlaşılan o ki, Dertlî'nin derbeder tabiatı, Bektaşî tekkelerinde ya ayan basit ve serbest tasavvuf telakkilerini kolayca kavramasına hizmet etmiştir, Bektaşî ve İî ananelerini öğrenmesi, propagandacı Bektaşî-Kızılbaba âîrleri tarzında Bektaşî âîrleri, devriyeler, nefesler, Kerbelâ ehitleri için mersiyeler de yazmıştır. Halvetî tarîkatına mensup olduğu iddialarına rağmen, Dertlî, âîrlerinde Bektaşî yönüne aşırı basan bir âîr olarak karışılmaya çalışılmaktadır. Bazı âîrlerinde de açıkça Kızılbaba ya da Bektaşî olduğunu ifade etmiştir.

²⁵³ M. Fuad Köprülü, *Türk Saz âîrleri*, Millî Kültür Yay., Ankara 1965, s.782-784.

²⁵⁴ Çankırılı Ahmet Talat, *Âşık Dertlî, Hayat, ve Dîvânı*, 1928.

²⁵⁵ Kutlu, *a.g.e.*, s.68.

1.1.12. Â ,k emâ (1783-1840)

Â ,k emâ 1783 y,l,nda Konya'n,n Piresat mahallesinde do mu tur. Babas, Konya'n,n tan,nm, helvac,lar,ndan Mehmet A a isminde, ho sohbet, olgun bir insand,r. Cedleri Pir Esato lu Hac, Hüseyin A a olup, mahalleleri bugün dahi ayn, ad, ta ,maktad,r.

Â ,k emâ'nin as,l ad, Ahmet'tir. rticalen iir söylemeye yatk,n ve dü kün olmas,, belirli bir tahsil görmemesine, hatta yirmi yirmi be ya lar,na kadar okuryazar olmamas,na ra men, ince dü üncesi, zekâs,, arkada lar, aras,nda haz,r cevapl,l, ,, espirileri, her konuda onlar, ayd,nlatmas, ve örnek davran, lar,yla kendisine büyükleri taraf,ndan õ emâ'ö mahlas,n, verilmi tir

Gerek maddî gerekse manevî bir duyarlı,lkla sanat,n, kültürün, gelene in, görene in bir nefes s,hhat gibi ya ama sevinci olarak kabul edilip günlük hayat içinde sebil edildi i, nayl,, kudümlü, notal,, tennürelî bir beldede do mas,, iirin, saz,n, sohbetin harman edildi i ve gören gözlere, duyan gönüllere cömertce sunuldu u bir ortamda yeti mesi emâ'yi daha çocuk ya ta sanat,n alt,n kap,lar,n, açmaya yöneltmi tir.

Baba mesle i helvac,l, a da önem vermeyen emâ, tatlı, bir sorumsuzluk içinde çocukluk ve gençlik y,llar,n, serazad bir hayat,n ak, , içerisinde geçirmi tir. Onun göz ve gönül dünyas,n,n bütün arzusu iirdir, saz,d,r. Çocukluk y,lar,nda Konya'da iki kahve vard,r. Birisi türbe önünde Türbe Kahvesi, di eri Bu day Pazar,yla Larende caddesinin kesi ti i kö edeki Ayakç, Kahvesi'dir.

Â ,k emâ gençlik y,llar,nda evlerine ve dükkânlar,na yak,nl, ,, saza, söze dü künl ü sebebiyle Türbe Kahvesi'ne s,k s,k u ram, , o dönem bu kahvenin müsteciri olan Â ,k Dertlî'nin yan,nda hayli zaman geçirmi tir. K,sa zamanda genç ve kabiliyetli emâ ba lang,ç olarak ilk ad,m,n, att, , bu Türbe Kahvesi'nde öhretin basamaklar,n, k,sa bir zaman içerisinde a m, t,r. Zamanla Â ,k Dertli ile can ci er dost olmu ve beraberce Konyal, sanat hayran, insanlar, co turmu ve gönüllerini doyurmu lard,r. Bu sanat halkas,na k,sa zamanda Silleli Sürurî de kat,lm, t,r.

O y,llarda kahvenin hemen kar ,s,nda bulunan Mevlevî dergâh,nda postni in olarak Mehmet Hemdem Sait Çelebi bulunmaktad,r. 1807 y,l,nda do an Mehmet Sait Hemdem Çelebi henüz sekiz ya ,ndayken posta oturmu , öldü ü tarih olan 1859 y,l,na kadar 44 y,l bu der ahta postni inlik yapm, t,r.

Hemdem Sait Çelebi, manevî duyarlı,l, , ve görevleri yan, s,ra, güzel sanatlara oldu u kadar saz, iire ve musikiye ziyadesiyle dü kün, rindme rep bir zatt,r. İkin bir duyarlı,lk olarak beliren bu ilgi, sonunda Çelebi Efendi'nin kona ,nda, Meram'daki kö künde Türbe Kahvesinin usta â ,klar, emâ'yle, Dertlî'yle saz ve söz meclisleri tertip etmesine kadar

ilerlemi tir. Böylece Konya'da münevver çevreyle halk âirleri aras,nda bir kültür al, veri i, bir sanat köprüsü kurulmu tur. Her vesileyle â ,klara maddî manevî desteklerini esirgemeyen Hemdem Sait Çelebi bas,k ve karant,k olan Türbe Kahvesi'ni y,kt,r,p yerine bol pencereleli ayd,nl,k ve büyük bir kahve in a ettirmi tir. Kahvenin ortas,na da bir havuz yapt,r,p Mevlânâ dergâh,na Dutlu'dan getirilen sudan da kahveye su verdirmi tir. Bu kahve bir asr, ask,n bir zaman, Birinci Cihan Harbi'nin sonuna kadar öSulu Kahveö ad,yla halk edebiyât,n,n e itilip ö retildi i ve halka sunuldu u, halk âirlerine ilim, irfan, edep, erkân verildi i bir ocak, bir sanat akademisi olarak hizmet görmü tür. Bu ocaktan nasibini alan nice â ,klar,n yurt içine da ,ld,klar,n,, stanbul'a gidip â ,k kahvelerinde ün kazand,klar,n,, saraya girdiklerini, padi ahlara saz çal,p iir söyledikleri görülmektedir.

Hemdem Sait Çelebi'ye bir hami, sanata a ina bir can dostu gibi ba lanan Â ,k emâ'nin böylesi sanat ve kültür tüten bir ortamda Mevlevî olamamas, için elbette bir sebep yoktur. Bir Mevlevî müntesibi²⁵⁶ olan Â ,k emâ Mevlânâ ve Evlad-, Mevlânâ hakk,nda²⁵⁷ unlar, söylemektedir:

*Arz-, halim evvela evlâd-, Mevlânâ'ya hu
ntisâb,m ibtida evlâd-, Mevlânâ'ya hu
ydinîn kurban,y,m der her kime etsem suâl
Biz de can ettik feda evlâd-, Mevlânâ'ya hû(H V)*

*Açt, candan yâreyi gû -eyledi neyle kudüm
Biz an,n dervi iyiz inkâr,m,z yok bil-umum
ah-, kutbu'l-arifindir hazreti Molla-y, Rum
üphesiz makbul-i Hak'ı,r evliyas, Konya'n,n(H VI)²⁵⁸*

Â ,k emâ Mevlevî oldu unu daha kesin bir dille öyle ifade etmektedir:

*Mevlevî'yim, Mevlevî'yim pirimiz Molla-y, Rûm
ah-, kutbu'l-arifindir serfirâz-, evliyâ(H VI)*

Hemdem Sait Çelebi için de ayn, sevgi, ayn, co kunlukla duygular,n, öyle dile getirmektedir:

*Bahçe-i Molla-y, Rûmî'le yeti ti bir Nihâl
Meyvedar olsun dirahht, bulmas,n asla zevâl*

²⁵⁶ emsettin Sami, *Kamusul-âlâm*,C. 4, s.2874.

²⁵⁷ Feyzi Hal,c., Â ,k emâ Hayat, ve iirileri, Kültür ve Turizm Bakanl, , Yay., Ankara 1982, s.V.

²⁵⁸ Çal, mam,zda kulland, ,m,z Â ,k emâ'ye ait iirler Feyzi Hal,c,n,n Â ,k emâ Hayat, ve iirileri adl, eserden al,nm, t,r.

Ben ne hacet eyleyem tabir-i irfân,n size

Her bir ahkâm,nda hükmü asr-, Eflatun misâl(H VI)

Â ,k emâîn iirleri okundu unda yan,k bir Mevlânâ muhibbi oldu u görülür. Mevlânâdan s,k s,k hürmet ve sayg,yla bahseden, ba l,l, ,n, ifade eden iirleri bulunmaktadır. te bu güçlü ba ,n Â ,k emâîn diliyle ifadesi:

Ne haddim var efendim ben sana arz-, kemâl itmek

Sana bu ilm-i irfan kesr-i a k ihsân, Mevlânâ

Çal,ns,n ney kudüm dervi leri devrân, semâ eyler

Okunsun her seherde savt ile dîvân-, Mevlânâ

Muhabbetlü aziz emâ gelür her gün ider ima

Acep mi gelseler tebrikine ruhân-, Mevlânâ(H 3)

Â ,k emâ Mevlânâya o kadar ba l,d,r ki e er Oânun himmetine mazhar olursa kendinî Hakkâ ükür makam,nda hissedecek, her ne kadar günah, varsa Hünkâr-, Mevlânâ sayesinde affedilece ini dü ünecektir:

Bir makarr-, evliyâ-, âh-, Mevlânâday,z

Ta elest bezmindeki ikrâr-, Mevlânâday,z.

Her ne denlü var ise isyan,m,z ma fur olur

Sâyebân-, sâye-i Hünkâr-, Mevlânâday,z

Himet-i fânusun alt,nda bulundum emâya

Hamd-i Yezdan idelim civâr-, Mevlânâday,z(H 30).

Â ,k emâ ya ad, , cemiyetin, bulundu u mevkinin durumuna göre iirlerini sunmu tur. Gençlikte a k iirleri, orta ya ta ya ad, , cemiyetin havas,na uygun iirlerini, ömrünün son y,llar,nda da dinî iirler söylemi tir. Haccâ niyet edi i, gidi i ve dönü ü dolay,s,yla söyledi i iirler bir kitab, doldurabilecek kadar çoktur ve güzeldir.

Ne yaz,k ki Â ,k emâ sa l, ,nda dîvân,n,n bas,ld, ,n, görememi tir. Ölümünden uzun bir zaman sonra Maarif Nezaretinin müsaadesiyle ilk *emâ Dîvân*, ta bask, olarak bas,labilmi tir.²⁵⁹

Ya ad, , dönemde â ,klar için oldukça mümbit bir alan stanbul Â ,k emâîn de hayallerini süslemi ve hayat, boyunca iki üç defa stanbulâ gidip gelmi tir. Bir defas,nda III.

²⁵⁹ Hal,c,, a.g.e., s.III-XIII.

Selim'in huzuruna ç,k,p saz ve iirini dinletme f,rsat, bulmu tur. Â ,k bu durumu öyle dile getirmektedir:

*Dinlenilmez oldu imdi dürr-i meknûn söylesen
ah iken elfaz,n, Sultan Selim Han dinledi.(H VII)*

Sultan Selim Han Â ,k emâden çok memnun kalm, olmal, ki bir iyilik yapmak ister ve iste ini sorar. emâ vaktiyle Konya'da bahçesini sulamak istedi inde bir su memurundan(havala) hakaret görmü ve bu hadisenin tesiriyle padi ahtan Konya'n, ba havalal, ,n, istemi tir. Uzun süre Konya'da bu vazifede bulunan emâ hayat,n,n sonuna do ru da çar , a al, , görevine getirilmi tir. emâ'nin ölüm tarihini emsettin Sami eserinde 1257²⁶⁰ olarak belirtirse de Feyzi Hal,c, ölüm tarihinin 1255 olarak düzeltilmesi gerekti ini ifade etmi tir.²⁶¹

1.1.13. Yozgatlı, Fennî (1850-1918)

Yozgat'ta do mu tur, as,l ad, Mehmed Said'dir. iirlerinde Fennî mahlas,n, kulland, , için daha çok bu isimle tan,nm, t,r. Tahsilini Yozgat'ta Demirli Medresede tamamlam, t,r. Daha ö rencilik y,llar,nda iir ve edebiyâtle me gul olmaya ba lam, t,r. Babas, Kad,zâde Hac, Sâd,k Efendi ile devrin tan,nm, devlet adam, ve âirlerinden Reîsü'd-küttâb Akif Pa a'n, ye eni amcazadesi Ömer Râg,b Efendi'den Arapça, Farsça ve hat dersleri alm, t,r²⁶².

1873'te Yozgat dare Meclisi kâtipli inde memuriyete ba lam, ve bu görevde uzun müddet kalm, t,r. Bir süre Kayseri'de, daha sonra s,ras,yla Bo azl,yan, ncesu, Kalecik, Yabanabad (K,z,lcahamam) ve Sivrihisar'da çe itli memuriyetlerde bulunmu tur. Ard,ndan Ankara'da vergi ba kâtipli iyle tahrirat kâtipli i yapm, t,r. Bu s,rada Ankara Valisi Âbidin Pa a'ya gönderdi i bir iir dolay,s,yla pa an,n dikkatini çekince terfi ettirilip Ankara Valili i dare Meclisi ba kâtipli ine getirilmi tir. Bu görevde iken Ankara dâdîsionde hat ve edebiyât, 1911'de de Ankara Erkek Ö retmen Okulu'nda hat dersleri vermi tir. Emekliye ayr,ld,ktan bir süre sonra 27 Ramazan 1336/1918 tarihinde Ankara'da vefat etmi tir, kabri Cebeci'deki Asrî Mezarl,k'ta ise de yeri belli de ildir²⁶³.

İlk manzumelerinde babas, Sâd,k Efendi ile amcazadesi Ömer Râg,b Efendi'nin mutasavv,fane iirlerinin tesirinde kalan Fennî zamanla sanat,n, geli tirmi ve Fuzûlî, Bakî, Nâbî ve Nedim gibi âirlere tahmîsler ve nazireler yazabilecek seviyeye ula m, t,r. Memuriyetleri dolay,s,yla bulundu u yerlerde edebiyât meclislerine kat,lm, , önemli baz,

²⁶⁰ emsettin Sami, *Kamusul-âlâm*, C. 4, s.2874

²⁶¹ Feyzi Hal,c., *Â ,k emâ Hayat, ve iirleri*, Kültür ve Turizm Yay., Ankara 1982, s.VII

²⁶² M. Öcal O uz, *Yozgatta Halk airli inin Dünü Bugünü*, Kültür Bakanl, , Ankara 1994, s.70.

²⁶³ O uz, *a.g.e.*, s.71.

olaylar hakk,nda tarih manzumeleri söylemi tir. Nak ibendî eyhi Ahmed Hüsâmeddin Efendi²⁶⁴-nin müridlerinden olan Fennî, Çapanzâde Edib Bey ile H,fz, mahlas,yla iirler yazan Haf,z Edhem Efendi gibi o devrin baz, âirlerini etkilemi tir²⁶⁵.

Fenniye göre bir mür ide gönül ba lay,p yüre ini yaralamayan ki i gerçek bir a k derdine dü mü say,lmaz. Onun için ihlâs ile bir mür ide gönül ba lamayan iki cihanda da selameti bulamaz. Ki i ölürken bile Pîrân asitan,nda olmay, temenni etmeli ve P îrân mekân,n, kendine *ödâruđ-emanö* bilmelidir:

*Mür ide dil ba lamayan a ka dü üp ça lamayan
Yaralan,p a lamayan lay,k-, bîmar olamaz(E 134)*

*hlâs ile bir mür ide k,l arz-, dehâlet
Yoksa iki âlemde selamet bulamazs,n(E 158)*

*Ölürsen de tebaüd etme Pîrân asitan,ndan
kametgâh-, Pîrâ kendine dâruđ-emân eyle(E 179)*

Mehmed Said Fennî, mür idinî ziyaret için Sivrihisarâ giderken içindeki co kuyu bir gazelinde u ifadelerle dile getirmi tir:

*Takm, ,z boynumuza ribkâ-i rükbetini
Raz,y,z kullu una rütbe-i balaya bedel*

*Emr u fermân,na ser-bürde-i taat oluruz
Yapar,z hizmetini devlet-i dünyaya bedel*

*Nutk-, can-bah , k,lar mürde dilân, ihya
Sohbet-i dikle -i Hakkâ dem-i saøya bedel*

*tibar etme zer u simine Fennî, fele in
Yeti ir bir nefes himmet-i kimyâya bedel²⁶⁶*

Fennî Efendiøyi ilim ve edebiyât âlemine tan,tan Cephancio lu Râ idâdir. Râ idân bir defterde toplam, oldu u Fennîøye ait 170 kadar iirin bir k,sm,n, M. Vehbi Ulusoy 1938

²⁶⁴ 1848-1925 tarihleri aras,nda ya ayan Ahmet Hüsameddin Efendi Da ,stanl, olup Nak ibendiye'nin en me hur sufilerinden biridir. Ömrünün bir k,sm,n, Sivrihisarâda geçirmi , 1897'de Trablusgarbâ sürgün edilmi , ikinci me rutiyetle birlikte dönmü , Bursa'da yapt,rd, , dergâhta hizmet vermi ve stanbul'da vefat etmi tir.

²⁶⁵ Mustafa Kara, öVefat,n,n 90. Y,l,nda Yozgatlı, Said Efendiö, *Yeni Dünya Dergisi*, ubat-2008.

²⁶⁶ Kara, a.g.y.

y, l, nda Yozgat Halkevi taraf, ndan , kar, lan Bozok dergisinin de i ik say, lar, nda yay, mlam, t, r. Fennî'nin kendi el yaz, s, yla ve güzel bir talikle kaleme ald, ,, son zamanlara kadar kay, p oldu u san, lan dîvân, âirin damad, taraf, ndan daha sonra ortaya , kar, lm, olup Ali akir Ergin'ın özel kütüphanesinde bulunmaktad, r²⁶⁷.

Ayn, zamanda iyi bir hakkâk ve hattat oldu u kabul edilen Fennî'nin tan, nm, ki iler için kaz, d, , mühürlere sadece birkaç, günümüze intikal edebilmi tir. Ancak âir kaz, d, , mühürlere kâ , t üzerine bir örnek basarak bunlar, saklad, , ndan resmî daire, muhtar, idare heyeti âzas, , imam ve tan, nm, ki iler için haz, rlad, , 177 kadar bas, l, mühür örne i bugüne kadar gelebilmi tir. bnülemin Mahmud Kemal nal, Fennî'nin Üsküdar Selim A a Kütüphanesi müdürü Ahmed Remzi Dede için 1315(1897)te kaz, d, , mühürden övgüyle söz etmektedir²⁶⁸.

Fennî Efendi hat sanat, nda da güzel örnekler vermi tir. Bu day ve pirinç taneleri üzerine hlâs sûresini ve Âyetü'l-kürsî'yi yazd, , ve t, maklar, yla kabartmak suretiyle kâ , t üzerine yaz, yaz, p desenler , kard, , bilinmektedir. Ayva ve ceviz yapra , üzerine gözeneklerini bo altarak yazd, , yaz, lardan biri günümüze ula m, olup A. akir Ergin'ın özel koleksiyonunda bulunmaktad, r.²⁶⁹

1.2. XIX. Yüzy, l Â , klar, Üzerinde Etkili Olan Baz, Tarîkatlar

Â , k tarz, n, meydana getiren unsurlardan bir k, sm, da XIII.-XVI. as, rlar aras, nda Türk memleketlerinin her taraf, nda büyük inki af gösteren tasavvuf tarîkatlar, na ait unsurlard, r. Mensuplar, n, toplad, klar, ictimâî muhitlere göre, bunlardan baz, lar, daha ziyade ehir ve kasaba tarîkat, olarak, baz, lar, ise köy ve a iret tarîkat, olarak tavsif olunabilir. Göçebe Türkmenler aras, nda, bu tarîkatlardan baz, lar, n, n büyük de i iklikler gösterdikleri; mesela ehirlerde devletin dinî siyasetine uyarak Ortodoks, yani Sünnî akidelerine uygun bir mahiyet gösterdikleri halde, a iretler aras, nda tamamen heteredoks, yani Müslümanl, k akidelerinden uzakla m, bir mahiyet alarak dinî zümreler te kil eyledikleri malumdur. Yesevî, Haydarî, Kalenderî, Babiî, Edhemî, emsî, Camî, Bekta î gibi daha çok heteredoks bir mahiyet gösteren tarîkatlarla, Mevlevî, shakî, Kadirî gibi tarîkatlar, n Osmanl, mparatorlu un her sahas, nda tasavvuf akidelerini yaymak hususunda büyük rolleri olmu tur. Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile ba layan bu tekke edebiyat, , XIII. ve XIV. yüzy, llarda Anadolu'da büyük

²⁶⁷ Cephaneçio lu Râ id, *Yozgat âirlerinden Said Fennî*, 1929, 1. defter, s.207; Cephaneçio lu Râ id, öFennî, *Yozgat*, 21 Mart 1928; M. Vehbi Ulusoy, öYozgatl, âir Said Fennî, *Bozok*, S.2, Yozgat 1938.

²⁶⁸ bnülemin, *Son As, r Türk âirleri*, C.I. s.90-92, 387-389.

²⁶⁹ Ali akir Ergin, *Fennî Dîvân*, Ankara 1996; öFennî Mehmed Said Efendi, *TDEA*, C.III, s.189.

bir inki af göstermi ve bilhassa büyük mutasavvıf air Yunus Emre'den sonra kuvvetli bir manevi nüfuz kazanarak, Ortodoks tarikatlara mensup dervişler tarafından o tarzda şiirler yazılmıştır. Bu şiir tarzının en ziyade heterodoks tarikatlar arasında inki af ettiğini ve bedii kıymet bakımından en orijinal, en kuvvetli mümessillerini Şeyh Kaygusuz Abdal, Hayati, Pir Sultan Abdal gibi Bektaşîler ve Karamanlular arasında bulduğunu muhakkaktır.²⁷⁰

XIX. yüzyılda tarikatların durumuna bakacak olursak, asırlardır varlıklarını sürdüren tarikatların bu dönemde çok yayıldığı, görülmektedir. Özellikle XIV. yüzyıldan itibaren gerek devlet ve gerekse halk nezdinde nüfuzu artan tarikatlar XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin de içinde bulunduğu durumlar sebebiyle bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bazı siyasî olaylarla bağlantılı olarak Yeniçerilerin kaldırılmasıyla birlikte Bektaşî tekkeleri de kapatılmış, şeyhliklerine Nakşî, Kadîrî ve Mevlevî halifeler tayin edilmiştir. Böylece Nakşî'nin Mevlevî Halidî'nin Ba'dedî'den sonra XIX. yüzyılda etkinliği artarken, Bektâşîlik daha sınırlı bir tarikat haline gelmiştir.²⁷¹

XIX. yüzyılın sonunda II. Abdülhamid Han zamanında bütün müesseseler gibi tekke ve dergâhların düzenlenmesi için bir takım ıslahat hareketleri başlatılmış ve Meclis-i Meşâyih kurulmuştur. Meclis-i Meşâyih nizamnamesi ile tekkelerin ve tekke şeyhliklerinin düzeltilmesine çalışılmıştır. Bazı tekkeler ehil şeyh bulunamadığı için kapatılmış ve tekler toplumda belli bir nüfuz kaybetmişlerdir. Bütün bunlara rağmen XIX. asrın sonlarında İstanbul'da üçyüzden fazla tekkenin bulunması, 300-500 bin civarındaki nüfusa oranla büyük bir ilgi göstergesi olarak sayılabilir.²⁷² Tarikatların bu denli yaygın olması, âşık, klar, mız, da önemli derecede etkilemiştir. Ancak tarikat intisabı olan bütün âşık, klar, mız, zorla tarikata girmiş oldu unu düşünmek yanlış olacaktır. Bazı âşık, klar, mız kendinin belli bir çevrenin içinde hissetme arayışları, sonucu tarikatlarla ve tasavvufu tanıyan mız olsalar da bütün âşık, klar, mız, böyle olmadıkları, bazı âşık, klar, mız, isteyerek tarikat kulpuna yaptıkları şiirlerinden hissetmek mümkündür. Şimdi XIX. yüzyıl âşık, kları üzerinde etkisi gözlenen bazı mezhepleri kısaca inceleyelim.

²⁷⁰ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.184-186.

²⁷¹ H.Kamil Yılmaz, *Ana Hatlar, Yıllık Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s.149.

²⁷² Yılmaz, *a.g.e.*, s.149.

1.2.1. Bektâ îlik

Bektâ îlik tarihte â ,k edebiyât, ve â ,klar üzerinde önemli etkiler b,rakm, t,r. Birçok â ,k, Bekta i dergâhlar,na müntesip olmu ve iirlerini bu telakki çerçevesinde dile getirmi tir. XIV. yüzy,ldan itibaren bilhassa Kaygusuz Abdal ile temayüz etmeye ba lam, olan Bekta i iirinde u konular ele al,nm, t,r: Hz. Ali ile ilgili iirler, on iki imam ve bunlarla ilgili menk,beler, Bektâ î velileri ile ilgili inançlar, Bekta i erkân ve âdab,, dünyaya ba l,l,k²⁷³. XIX. yüzy,l â ,klar, aras,nda Bektâ îlik etkisini en çok Hz. Ali, on iki imam ve Kerbelâ ile ilgili konularda göstermektedir. Bekta i oldu u bilinen Dertli ba ta olmak üzere birçok â ,k, Bekta ili in etkisiyle iirler terennüm etmi lerdir. Bu iirlerde Hz. Ali'nin yi itli inden, kahramanl, ,ndan, Hz. Muhammed'e yadigâr olu undan, Düldül ve Zülfikâr'ndan bahsedilmektedir:

Saki-i kevser dürrür cennette îr-iKirdigâr

Rahm-i maderden oluptur Mustafa'ya yadigâr

Oldu seyfinden an,n din-i Muhammed a ikâr

Ya nice medhedeyim dünya ve ukbâ nam, var

La fetâ illa Ali, la Seyfe illa Zülfikar(K 88)

(Dertli)

Zulüm desti celi bir hakk, ezdirmi tebah etmi

Bu dine at,lm, bir darbesidir Âl-i Mervân'ın

Hayalinde dü ünde her ne gördüyse bu Seyrani

Serâpa lütfudur âsâr-, â k-, ahø, Merdân'ın(320)

(Seyrani)

Hac, Bekta -, Velî'nin bindi i cans,z d,var

Mazhar-, nûr-, Ali'dendir ana ol yadigâr

Na ra-i Düldül iderdi ar -, âlâda karar

Sadhezâr bin kâfiri bir nârada itti ikâr

Didi aslan,m Ali'dir kudretiyle Kirdigâr

La fetâ illa Ali, la Seyfe illa Zülfikar(H 21)

(emø)

Bektâ îlik tarih sahnesine ç,kt, , günden beri gerek dinî telakkileri gerek oynad, , siyasî roller ve gerekse devletin XVI. yüzy,ldan itibaren devletin resmen kabul etti i tarîkat olmas,

²⁷³ Abdurrahman Güzel, *Bektâ îlik ve Bekta i iiri*, ökrü Elçin'e Arma an, Ankara 1983, s.53.

sebebiyle çok ilgi çekmi ve geni bir alana yay,Ima imkân, bulmu tur. Tarihi kökeni Yesevi gelene ine dayanan ve XII. yüzy,lda Andaoluđda ortaya ç,kan Bektâ î dü üncesi kurumsal kimli ine Bal,m Sultanđda birlikte geçmi tir²⁷⁴. Bal,m Sultan (922/1516), Osmanlı, hükümet merkezinin de deste ini alarak Bekta ili i, ba ,ms,z ve de i ik bir organizasyonla, bir tarikat olarak tarih sahnesine ç,karm, ve Hac, Bektâ -, Velî'nin ad,na bugün bilinen ekliyle kuran ki i olmu tur²⁷⁵.

Bal,m Sultanđdan sonra Bektâ îlikte iili in de etkisiyle On ki mam dü üncesi önemli bir yere sahip olmu tur. Mesela on ki mam anlay, ,na paralel olarak ya am, on iki rakam, üzerine sistemle tirilmi tir. Cemlerde simgesel olarak on iki çera yak,l,r. Bekta i tac, on iki dilimlidir. Tekkelerin meydan yerleri, tekke üstündeki baca ve kubbeler hep on iki dilimlidir. Bunun gibi birçok konuda on iki rakam,n,n simgesel olarak kullan,ld, , görülmektedir. Alevi-Bekta i edebiyât,n,n temel çe nisi olan On ki mam dü üncesi Alevî-Bekta î ozanlar, taraf,ndan iirlerde malzeme olarak kullan,lm, t,r²⁷⁶. Â ,k Dertli'nin dertlerini on iki olarak göstermesi, dört kap,y, on iki rakam,y,la ilintilendirmesi ve mü'aminlere on iki yol göstermesi muhtemelen Bektâ îlikteki on iki rakam,n,n önemsenmesi sebebiyledir:

Münkirin sözlerin almam e nime

Teslim k,l,c,n, çald,m boynuma

K,l u kâl i cihân gelmez ayn,ma

Dilde zikrim ism-i Ali la fetâ(K 143)

Dertli dertlerimi sayd,m on iki

Üçer üçer dörde verdim on iki

Dört kap,dan üçer girdim on iki

On ikidir mü'aminlere reh-nümâ(K 143)

(Dertli)

Bektâ î gelene inde yer alan önemli olgulardan biri de Kerbelâ hadisesidir. mamiyye ias,nda, Hz. Hüseyin'ın Emevîler taraf,ndan ehid edilmesinin lanetlenmesi temas, üzerine kurulu bir ritüeli temsil etmekte olan Kerbelâ olay, Bekta i yaz,l, kaynaklar,nda s,kça ve derin bir tehassürle i lenmektedir²⁷⁷. XIX. yüzy,l â ,klar, aras,nda da Kerbelâ olay, s,kça dile getirilmektedir:

²⁷⁴ Ahmet Ya ar Ocak, öBektâ îlikö, *D A, C. 5*, s. 373.

²⁷⁵ Cengiz Gündo du, *Hac, Bektâ i Velî*, Aktif Yay., Ankara 2007, s.246.

²⁷⁶ Gündo du, *a.g.e.*, s.274-275.

²⁷⁷ Ömer Faruk Teber, *Bekta î Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yay., Ankara 2008, s.151.

Can,ma evvel benim sûz-i Hüseyinâden dü tü nar
Ate -i a k,n senin kim çekme e takat mi var
Kim ne derse ko desin sevdim Hüseyinâi kâr zarar
Gitti elden çare yok inâam-, esb-i ihtiyar
Gerden-i mecrûhumu kestim k,z,l kan eyledim
Kendimi a k,n yolunda öyle kurban eyledim

Â ,k, sad,k, muhibbi Mustafa derler bize
Derd ile gayret-ke -i âl-i âbâ derler bize

Biz güruha sorsalar: ÷Ey kavm, siz kimlersiniz?÷
Tabib-i âh-, velâyet Murtazâ derler bize

Cân u ba terkeyledik bizler imameyn a k,na
Bende-i âh-, ehîd-i Kerbelâ derler bize

Gerçi ben bir Dertliøyim, derdim yetimler derdidir
Çek elin bizden tabîba, bî-nevâ derler bize(K 97)

afîâ k,yâmet, rûz-i nedâmet
Serdâr-, ehîdân, âh-, Kerbelâ
Makbûl-i ilallah, mergûb-i Hazret
Dü çe mi âlemin ibni Mürtezâ(K 143)

(Dertli)

Biz muhibbi hanedan,z olsa dünya bir taraf
ehîd-i âh-, Kerbelâ kalpte dâva bir taraf(K 85)

Mah-, muhareem eri ti yas ve matem günüdür
Firkat ile gözlerimden ak,yor ya lar yine (K 75)

Kerbelâya â ,k olan güm çeker gam gamlan,r
Mah-, muharrem gelende yürekten gümgümlenir(K 392)

*Söyünmez ha redek nar,m Kerbalâñ,n a k,na
Ol Ali Haydar-, Kerrâr içindir zar,m,z(K 455)*

(Ruhsati)

*Emr-i Hakkøda âh Hasan ile Hüseyin oldu ehûd
A la ,p gökte melekler ittiler matem edîd
Biz de evlâd-, Resûlüz eyleriz matem cedîd
Ol Yezid Mervanø, Hak itsün cinân,ndan bâîd
ns ü cin gökte melek hakk,nda eyler inkisâr
La fetâ illa Ali, la Seyfe illa Zülfikâr(H 21)*

(emø)

Â ,k Dertliñin Kerbelâ hadisesinden duydu u üzüntü dolay,s,yla intihara te ebbüs edip bo az,n, kesti i, bu yüzden de son zamanlar,nda sesini kullanamad, , rivayet edilmektedir²⁷⁸. Dertli, Yezidø olan k,zg,nl, ,n, ve Kerbelâ hadisesinden dolayı, duydu u üzüntüyü u ifadelerle ortaya koymaktad,r:

*Bildinîz mi siz Yezidñn ba r,n,n ta oldu un
Zahiren slaml, ,n bat,nda kalle oldu un
Tañ k,lman dertleriyle gözlerim ya oldu un
Ayb görmem Dertliñin sizler K,z,lba oldu un*

Ya nice medhedeyim dünya ve ukbâ nâm, var

La fetâ illa Ali, la Seyfe illa Zülfikâr(K 88)

Bektâ îlik doktrininin kendine mahsus bir hüviyetini vard,r ve bu hüviyeti kazandıran ey de tasavvufudur. Yesevîlikøde birlikte ba layan ve farklı, telakkilerle zenginle en Bektâ î tasavvufunun kendi yap,s,na uygun bir rengi vard,r. Bektâ îlik doktrininin temelinde *økâmil insan-faz,l toplumø* ekinde özetlenebilecek bir hedef vard,r. Hac, Bekta -, Veliñin *økâmil insan-faz,l toplumø* paradigmas,n,n dinami i bireye, dünyaya ve olgulara nas,l bak,lmas, gerekti i hususunda bir perspektif çizen, mistik muhteval, davran, modellerinden olu maktad,r. Fakat bu modeller, salt ruhun kurtulu unu ve ahlakî ya am, öngören, her eyi bir kenara atarak, içsel tecrübe ve ya ant,y, ön plana ç,karan, bireyin kendi sosyal çevresi ile s,n,r,l, içerikler de ildir. Aksine evrensel her aray, a uygulanabilir, bireyden hareketle toplumsal dönü üme götürücü dinamiklerdir²⁷⁹.

Bekta ili in en önemli dinami i *ødört kap,-k,rk makamø* prensibidir. Buna göre kul ancak eriat, tarikat, marifet ve hakikat kap,lar,n, ve her kap,daki on makam, geçerek Hakkø

²⁷⁸ Kutlu, a.g.e., s.20

²⁷⁹ Gündo du, a.g.e., s.148.

ula ,r. eriat kap,s,nda slam dinînin temel ilkeleri ö retilir. Bu kap, bir yasa niteli inde olup genel düzene sa laman,n yollar,n bildirir. Tarîkat kap,s,nda Bekta ili e girme yollar,, bir mür ide ba lanma kural, ö retilir. Marifet kap,s,nda bütün varl,klar,n s,rlar,na vak,f olunur. Hakikat kap,s,nda ise insan, Çalâp Tanr,øya ula arak varl, ,n s,rr,na erer. Bu dört kap,n,n her birinde onar tane olmak üzere k,rk makam bulunmaktad,r. Bu makamlarda Bekta ili in hayat tarz,n, düzenleyen, onu toplumda yararlı, bir ekilde ya amaya te vik eden bölümler bulunmaktad,r. Bunlar kulun hem dünya hem de ahret hayat,n, düzenleyen kurallar bütünü olup, her bir manevi bir bilinci simgeleyen ruhani olgunlu un dört a amas,n, temsil eder²⁸⁰. Hac, Bektâ -, Veli *Makâlât*nda bu *ödört kap,-k,rk makamö* örgüsü içerisinde bireysel ve toplumsal ya am, ekillendiren bir dizi davran, modelleri ortaya koymu ve bunlar,n nas,l yap,lmas, gerekti ine dair temel ilkeler belirlemi tir. Hac, Bektâ -, Veli *in ökâmil insan-faz,l toplumö* idealine yönelik bu davran, ve öneriler paketi hem kendi ça , hem de daha sonraki dönemler için her aray, a referans olabilecek dînî-tasavvufî bir muhteva ta ,makta olup slam tasavvuf gelene inin temel kriterleriyle bire bir örtü mektedir²⁸¹.

Â ,k emø çe itli yönleriyle Bekta ilerin hallerini bir iirinde â ,klara has bir tarzla öyle dile getirmektedir:

Râh-, Hakkøa ibtidâ derbân olur Bekta iler
Tekke-i a ka girer mihmân olur Bekta iler
Tâc u taht, terk eder brahim Edhem a k,na
Varl, ,ndan soyunur üryân olur Bekta iler

Anlar,n kalbine a k bas,yor ism-i gedâ
Oldular bezm-i elestten can,n, cevre r,zâ
Cân u ba , ac,maz dost yoluna eyler cüdâ
Geb -i smail gibi kurban olur Bekta iler

Bir güzel hâlet gelir tâc, urunca reø sine
ems gibi eyler tuluønûr-i muhabbet kalbine
Her kaçan bassa ayak s,dk ile irfân bezmine
Gah olur can gahi de cânân olur Bekta iler

²⁸⁰ Gündo du, a.g.e., s.167.

²⁸¹ Gündo du, a.g.e., s.161.

*Gah semaya uzat,r destini Ankaø, tutar
 Gahi ejderha olur bir demde dünyay, yutar
 Gah zay,füð-hâl olur emâ tek mûrdan beter
 Gahi tac, alt,na püinhân olur Bekta iler(H 24)*

Ruhsâtînin Bektâ î büyüklerine bak, , daha farkl,d,r. Onun için Hünkâr Hac, Bekta -, Veli, Selman, Kamber, K,z,ldeli gibi erenler oldukça korkuya gerek yoktur. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile beraber Cafer-i Sad,k, Musa Kaz,m gibi büyükler ba , lanma için birer efaatçidir:

*Sen ne korkuyorsun Dede Bekta i
 Hünkâr Hac, Bekta Veli oldukça
 Elestteki cennetin kap,s,n açar
 Cömertlerin piri Ali oldukça*

*Muhabbetin eser koydu bu cana
 Can,m kurban olsun gül-i hubana
 Aciz kölesiyem atmaz yabana
 Selman, Kamber, K,z,ldeli oldukça*

*Do ruca yol sürdü Musa-y, Kâz,m
 El ne derse desin sana ne laz,m
 Cafer-i Sad,kø,r dilde niyaz,m
 Dünya ucdan uca dolu oldukça*

*Ne mümkün ki muhabbaetten kesilem
 A k yolunda dolmu iken esilem
 On dört masum-i pak elde vesilem
 Cümlesi bir kökün dal, oldukça(K 11)*

1.2.2. Mevlevîlik

Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (d.1184/ö.1273)øye nisbet edilen Mevlevîlik, o lu Sultan Veled Çelebi(ö.1312) taraf,ndan düzenlenerek töre ve âyinleri belirli kurallarla çevrenmi tir. Sultan Veled babas,n,n dü üncelerini sistemle tirdi i ve tarîkat biçiminde örgütlendirdi i için Mevlevîlikøin as,l kurucusu ve ikinci piri say,l,r²⁸².

Â ,k emø dervi i oldu u Mevlana Celaleddîn-i Rumî hakk,nda u iltifatkâr ifadeleri kullanmaktad,r:

Açt, candan yâreyi gû eyledik neyle kudüm

Biz an,n dervi iyiz inkâr,m,z yok bilumum

âh-, kutbuø-ârifindir Hazreti Mollay, Rum

üphesiz makbûl-i Hakø,r evliyas, Konyaø,n,(H 41)

Mevlevîli e göre tasavvufi e itimin amac, insan,n kendine gelmesini, kendinî bulmas,n, sa lamakt,r. Gerçe e ula mak için insan tabiat,na ayk,r, yöntemlere ba vurulmamal,d,r. Gerçe e ula man,n as,l yolu a k ve cezbedir. Bunun için de isimlerden ve kelimelerden geçip Allahø, bulmak, Allah d, ,ndaki varl,klardan (masiva) ar,nmak gerekir. Bütün varl, , ku atan Allahø,n varl, , tek gerçektir. Varm, gibi görülen varl,klar gerçekte yoktur; var olan, bu varl,klar arac,l, , ile kendinî gösteren Allahø,r. Evren her an yeniden yarat,lmaktad,r. Z,dlar âlemi olan bu dünyada her ey izafidir. Allahø, gerçek anlamda tan,mayan insanlar dünyan,n, alt,n ve gümü ün kulu, kölesi olurlar. Bu kölelikten kurtulman,n tek yolu da Allah a k,d,r. A k ve cezbe insan,n kendi varl, ,n, da, kâinat,n varl, ,n, da birden mahveder. Böylece varl, ,n, tek ve mutlak olup Tanr,ø,n ta kendisi oldu u, bütün varl,k suretlerinin de mutlak varl, ,n zuhurundan ibaret bulundu u, bilgi yoluyla de il, görü , anlay, , duyu ve olu yoluyla meydana gelir. Cezbeyi meydana getirdi i ve a k, mayalad, , için müzik ve raks da gerçek yolcuya adeta farzd,r²⁸³.

Mevlevîli e mensup ki iler seyr ü sülûkteki durumlar,na göre çe itli derecelere ayr,l,r. İlk dereceyi Mevlevîølerin büyük ço unlu unu temsil eden ömühüböler olu turur. Seven ki i demek olan ömühübö, melevî kurallar,na göre sikke tekbirletip tarîkata giren, ancak dervi li e ikrar vermeyen müriddir. İkinci derecede ödedeö de denilen dervi ler yer al,r. Dervi ikrar verip tekke mutfa ,nda (matbah) üç gün saka postunda oturan, karar,ndan dönmezse ârâkiye ve hizmet tennûresi giyinip çe itli hizmetlerle bin bir gün halvet (çile) ç,karan, onsekiz gün süren hücre çilesini de tamamlayan Mevlevîye verilen add,r. eyhler üçüncü dereceyi olu turur. eyh, bir tekkeyi yönetmek, muhib ve dervi lerin yeti tirme

²⁸² Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece, Ankara 2006, s.103.

²⁸³ Abdülbaki Gölp,narl,, *Mevlânâødan Sonra Mevlevîlik*, nk,lâb Kitabevi, stanbul 1953, s.185

yetkisine sahip olan Mevlevîdir. Mevlevîlikte son dereceyi halifeler meydana getirir. Halifeler, ba kas,na halifelik verme yetkisine sahip eyhlerdir²⁸⁴. Â ,k emœ intisâb etti i Mevlevî eyhi Hemdem Sait Çelebî hakk,nda öyle söylemektedir:

Nesl-i kutbuđ-arifin, Mevlâ ömür versin sana
Mâden-i kenz-i kanaât sendedir sahip-kerem(H 13)

Â ,k emœ, eyhi Hemdem Sait Çelebi için bir ba ka iirinde ayn, co kunlukla duygular,n, öyle dile getirmektedir:

Bahçe-i Mollâ-y, Rûmîœde yeti ti bir Nihâl
Meyvedâr olsun dirah, bulmas,n asla zevâl
Ben ne hâcet eyliyem tabir-i irfân,n size
Her bir ahkâm,nda hükmü asr-, Eflatun misâl(H VI)

Mevlevîli e göre mürid, kendinî mür idinde yok etmeli, kendine bakt, ,nda mür idinî görmelidir. Mür idinîn tüm isteklerini tereddüt etmeden kabul etmeli, ona itaat, Allahœ ve Peygamber (s.a.s)œ itaat, muhalefeti de Allah ve Peygamber (s.a.s)œ muhalefet bilmelidir. Kendisini eyhinden uzakla t,racak hiçbir sözü dinlememeli, onun iyili in mutlak temsilcisi oldu una inanmal,, hakk,nda kötü dü ünmemeli, yan,nda çok konu mamal,d,r. Nefsini zay,flatmaya, riyazet ve mücahede ile öldürmeye çal, mal,d,r. Kötülü ü buyuran nefsi (nefs-i emmâre) ancak mür id öldürebilir. Bu nedenle mürid mür idinîn ir ad,na s,k, biçimde sar,lmal,d,r²⁸⁵. Â ,k emœ eyhi Hemdem Said Çelebîœye ve tarîkat,na ba l,l, ,n, u iiriyle dile getirmektedir:

Biz makarr-, evliyâ-, âh-, Mevlânâœday,z
Tâ elest bezmindeki ikrâr-, Mevlânâœday,z

Rahm-i mâderden aç,lm, t,r delikler sînede
Ney gibi eyler avaz esrâr-, Mevlanaœday,z

Tekke-i kandîline eyler bah -, cân
Çileke dervi leriz didâr-, Mevlânâœday,z

Her ne denlû var ise isyan,m,z ma fûr olur
Sayebân-, sâye-i Hünkâr-, Mevlânâœday,z

²⁸⁴ Çelebi, a.g.e., s.104.

²⁸⁵ [http:// www. azveoz. blogspot. com. /2007/06/mevlana-ve-Mevlevîlik.html](http://www.azveoz.blogspot.com./2007/06/mevlana-ve-Mevlevîlik.html)

*Himmat-i fânusun alt,nda bulundum emâfya
Hamd-i Yezdân îdelim civâr-, Mevlânâfday,z(H 30)*

Â ,k emâf Mevlevî oldu unu daha kesin bir dille öyle ifade etmektedir:
*Mevlevîfym, Mevlevîfym pirimiz Molla-y, Rûm
ah-, kutbuð-arifindir serfirâz-, evliyâ(H 1)*

Tarîkat,na ve eyhlerine kar , çok sayg,l olan Â ,k emâf evlâd-, Mevlânâfya kar , da derin bir muhabbet duymaktad,r:

*Arz-, halim evvelâ evlâd-, Mevlânâfya hû
ntisab,m ibtidâ evlâd-, Mevlânâfya hû
Yaln,z ben de il bende ne denlü var ise
Eyleriz daim duâ evlâd-, Mevlânâfya hû
Heft ki ver ah,n, ba e dirir ecdâd
Serfirâz-, evliyâ evlâd-, Mevlânâfya hû
ydinîn kurban,y,m der her kime etsem sual
Biz de can ittik fedâ evlâd-, Mevlânâfya hû
S,rmadan tâc i lemi ah u hüner ey emâfya
Tâc-, cevherden sezâ evlâd-, Mevlânâfya hû(H 65)*

Â ,k emâfın iirlerini okudu umuzda onun bir Mevlânâ a , , oldu u görülür. iirlerinde Mevlânâfıdan s,k s,k hürmet ve sayg,yla bahseden emâfın Mevlânâyı kurmaya çal, t, , bu güçlü mür it-dervi ili kisinden ba ka bir eyle aç,klayamay,z. te bahsetti imiz bu güçlü ba ,n Â ,k emâfın diliyle ifadesi:

*Ne haddim var efendim ben sana arz-, kemal itmek
Sana bu ilm-i irfan kesr-i a k ihsân, Mevlânâ
Çal,ns,n ney kudüm dervi leri devrân, sema eyler
Okunsun her seherde savt ile divân-, Mevlânâ
Muhabbetlü aziz emâf gelür her gün ider ima
Acep mi gelseler tebrikine Ruhân-, Mevlânâ(H 3)*

1.2.3. Melâmîlik

Sözlükte ök,nama, ay,plama, kötöleme, karalamaö anlamlara gelen melâmet kelimesi tasavvuf literatüründe bir makam ve bir tasavvuf anlay, ,n,n ad, olarak kullan,lmaktad,r. Hicri III. yüzy,lda Merv, Herat, Belh ve Nî âbur ehirlelerini de içine alan Horasan'da ortaya ç,k,p özellikle Nî âbur'da yayg,nl,k kazanan ve etkisini günümüze kadar sürdüren bu tasavvuf anlay, ,n,n kurucusu olarak bilinen Hamdun Kassar'a göre melâmet, selameti terk etmektir²⁸⁶. K,nayanlar,n k,namas,ndan çekinmeden do ru yolda yürümektir. Allah'ın kanunu öyledir ki, kim halk, hak yola davet etse herkes onu k,nar. Peygamberler, veliler hep k,nanm, lard,r. Bu yüzden hak yolda yürüyen hak erlerinin k,nanmay, daima göze almalar, ve buna hiç ald,r, etmemeleri laz,md,r. Özellikle â ,klar a klar, u runda k,nanmay,, hatta a a ,lanmay, göze al,r.²⁸⁷

Melâmet hareketinin önde gelen temsilcilerinin ahs,nda, an,lan hareketin temel özellikleri tevekkül, riyadan kaç,nma, buna ba l, olarak amellerde gizlilik, nefsi k,nama gibi hususlar, fütüvvet anlay, , olarak tezahür etmektedir. Bu yönüyle melâmetilik, brahim b. Ethem, akik Belhi, Fudayl b. Iyaz, Hatim Esnam gibi Horasan'ın ilk zahidlerinin fikirlerine dayal, bir hareket olarak kar ,m,za ç,kmaktad,r. Melâmetilik dü üncesinde asli unsur riya, ucub ve kibir gibi kalbi afetlerden sak,n,p böylece ihlâs, gerçeikle tirmektir. Bunu gerçeikle tirmek için Melâmîler, amelleri gizleme ve öhretten sak,nma konusunda a ,r, denebilecek kadar hassasiyet göstermi lerdir. Melâmetiler amelleri gizleme ve halk nazar,nda tan,nmama gayelerinin bir sonucu olarak k,l,k-yafet konusunda sûfilerden farklı, davranarak, tan,nmalar,na sebebiyet verecek giysiler giymekten sak,n,rlar²⁸⁸. Bu durum Melâmî ne esine sahip olan Â ,k Seyrani'de sar, ,n,n kenarlar,na kadehleri ba lamas,yla tezahür etmi tir. Böylece halk Seyrani'yi ayya birisi olarak tan,m, t,r. Ancak Seyrani kendine ayya diyenlere cevaben, *öEvet, ben arap içiyorum, fakat benim içti im çubuklu üzüm arab, de il a k arab,d,rö* diyerek öyle cevap verir:

Ezelden içmi tim a k,n arab,n

Sanma ki çubuklu üzümünden içtim.(28)

Â ,k Celâlî ise halk,n k,namas,na kar ,n ehl-i iman oldu unu, harabat ehli bir âir olsa bile dervi oldu unu söyleyerek virane görüntüsünün alt,ndaki cevhere dikkat çekerek öyle der:

²⁸⁶ Nihat Azamat, *öMelâmetö, D A, C.29, s.24.*

²⁸⁷ Uluda , Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Marifet Yay., stanbul 1999, s.355-356.

²⁸⁸ Ali Bolat, *Melâmetîlik*, nsan Yay., stanbul 2003, s.166-168.

Â ,k olan,n çe mi kan a lar döker ya lar

Halk an, ta lar

Vâs,l-, murâd olur âhir ol gümând,r

Ehl-i imand,r

Sofî benim arkam dönünce taçn ta ,n atma

Hem al,p satma

Gerçi bu Celalî harap ehl-i uâîrad,r

Amma dervi ând,r(D 24)

(Celâlî)

Melâmîlikteki bu amelleri gizleme ve halk nazar,nda tan,nmama gayretleri â ,klar,n dilinde virane görüntünün alt,nda saklanan defineler olarak ifade edilmektedir. brahim Hakk, Hazretlerine atfedilen *õHarabat ehline hor bakma akir/Defineye malik virâneler varõ* beyti benzer ifadelerle â ,klar,n dilinde çokça söylenmi tir:

Harabat ehline hor bakma

Defîne bulunur viranelerde(42)

(Seyranî)

Biz harabat ehliyiz kâ ânemiz virânedir

Salik-i pir-i mugan,m,z tekkemiz meyhânedir

Pirimiz var ar,m,z yok bu melâmethânede

Taçn-, âlemden ne gam gam-har,m,z peymânedir(D 18)

(Celâlî)

Derdimend emø harabati deyu geç bakmay,n

Defineler bilmez misin kasr,n harab,ndan ç,kar(H 22)

(emø)

Hidayet ehlinde gül, olma menfur

Surette virânedir sûrette mamur

Ne yüzden söyledi, õened-hakõ Mansur

itmi sin ama dar, bilmezsin(G 93)

(Emrah)

Hamdun el-Kassar, melâmet anlay, , çerçevesinde nefsi k,namay,, ondan asla raz, olamamay, ve nefsinin a a ,lamay, tavsiye etmektedir. Ona göre nefsinin kar , böylesi bir tav,r içerisine giren ki inin zihninde halk,n beklentilerine cevap verme, onlar,n k,namalar,na

aldırma gibi bir fikir ortadan kalkar, tek dü üncesi Allahın rızası olur²⁸⁹. ahsın, halkın kılması (melâmet) hedef kılınır, Seyranî, bu işi Hamdun el-Kassarın yukarıdaki dü üncesine uygun olarak yapar, t.r. Kendisine yöneltilebilecek ayya, sarho iddiasın, kesinlikle reddeden *öMeyhur muyum elde yok dolu bâdemö* m, srasın, n da içerisinde bulunduğudur, Seyranînin ömelâmet yolunu örnek alarak kendinî dile dü ürmeyi tercih ettiğini göstermektedir:

Kalmam, nasihat verir bir âdem

Meyhur muyum elde yok bâdem

Sınarım kendimi yoktur iradem

Ne yaman dü ürdüm dile ben beni(25)

Gerçekten de o kendisini çok yaman dile dü ürmü, hatta kendisini bir sarho, bir ayya, bir mecnun, bir günahkâr gibi göstermiştir. Bunu da *öNe yaman dü ürdüm dile ben beniö* ifadesiyle isteyerek yapar, sını, söylemektedir. Sonuçta halkın kendisine deli gözüyle bakacağını, biliyor olmalı, ki kendisi baştan deli olmayı kabullenmektedir:

Seyranî lafzın, n manasın sorma

Aklın, na dü eni işler bu deli(26)

Ardından da üzerinde ciddi bir biçimde dü ündü ünü sandır, m, z hayat felsefesini bir beyitte özetler. O halk katında iyi bilinip kibre kapılarak Hak katında gözden dü mektense, halk katında kötü bilinip Hak katında makbul olmayı tercih eder:

Hakkâ bir âdem riya ile ibâdet etmeden

Belki ye dir kendinî rüsvâ-y, bednâm eylese(26)

Melâmetçiler, nefse karşı koymada her türlü yolu denemeler, her türlü direnci göstermişlerdir. Bunun için mesela bir taraftan günahlar, aleni olarak işlemler, diğer taraftan insanlar kılması ve tepkilerine maruz kalmak için de iyilikleri gizleme yolunu seçmişlerdir²⁹⁰. Bir Kadiri eyhi olan ve Melâmî me repli ile tanıyan Seyranînin de eyhi olan Kuddûsi Baba hakkında yukarıdaki tarife uygun olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır:

Kayserinin ileri gelenleri bu zatı ehre davet ederler. Aylardan ramazandır. Kuddûsi Babanın Kayseriye geleceğini duyan halk, Boğaz Köprüsünde onu karşılamak için müthiş bir kalabalık olur. Eherin varolarında kendisini iştiyakla bekleyen insan selini görünce, binitinin heybesinde bulunan bir çöre işçikararak kalabalığa bakmalar, arasında yemeye başlarlar. Bir taraftan da şöyle söylemektedir: *öey nefsim, alım, biri çekersen aklın başına*

²⁸⁹ Bolat, a.g.e., s.131.

²⁹⁰ Bolat, a.g.e., s.181.

gelirö. Durumu gören halk *öbiz veli sanm, t,k, me er oruç yiyen bir z,nd,km, ö* diyerek da ,l,r²⁹¹.

Melâmîlik bir tarikat olmaktan daha çok bir me reptir. Bu yolu benimseyenler toplumun nazar,nda kendilerini dü ük göstermeye çaba gösterirler. Melâmîli in felsefesi sevaplar, mümkün oldu unca gizleyerek, çevreye günahkâr oldu u izlenimini vermek, kendilerini toplumun gözünde küçük dü ürtücü hareketlere yönelip k,nama ve suçlamalara hedef olma,t,r. Çünkü Seyranînin ifadesiyle *öEhl-i hakikatin olmaz ni an,ö* dü üncesindedirler. Seyranî bu me rebi benimsemi , bunda da, *öMelâmiyyundan,z bizö* diyen Ahmet Kuddûsiyi örnek alm, t,r. Bu örnek al, , â , , melâmetin dara ac,na sürükleyecektir:²⁹²

öEnel-Hakö demedim öEnteð-Hakö dedim

Melâmet dal,nda ast,rd,n beni(29)

1.2.4. Hurûfîlik

Hurûfîli in temeli, eski ça lardaki, harfler ve say,lar,n kutsall, ,n, kabul edip bunlara sembolik anlamlar yükleyen anlay, a dayan,r. Çok eskiden beri tabiatta varl, , kabul edilen gizli güçler, ekil ve harflerle ifade edilmeye çal, ,lm, , sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, t,ls,m, sihir gibi tekniklerle hurûf ilmi ad, alt,nda sözde ilimler ortaya ç,km, t,r²⁹³.

Harflerin esrar,na/gizemine dayanan Hurûfîli in, ne zaman ve nas,l do du u kesin olarak bilinmemekle birlikte, gerçek anlam,yla milattan önce IV. ve III. yüzy,llardan itibaren Ortado udaki Helenistik-Gnostik izler ta ,yan dinlerde ortaya ç,kmaya ba lad, , görülmektedir. Bask, alt,ndaki baz, gnostik gruplar, sadece kendi mensuplar,na bilinmesini istedikleri gizli bilgileri, ifreler yoluyla ö retme ihtiyac, hissetmi lerdir²⁹⁴

slam tarihinde harflerin baz, gizli özelliklere sahip oldu u dü üncesi eskilere dayan,r. Örne in, H.II/M.VIII. yy.da a ,r, iilerden Mugire b. Said el- ci Allahø harflere benzetmi tir. Daha sonra Hurûfî yorumlar, baz, mutasavv,flar aras,nda da ilgi görmü tür. Hallac-, Mansurøun (ö.H.922) gerek Dîvânø,nda gerekse Tavâsin²⁹⁵ adl, eserinde harflerle ilgili çe itli yorumlar,yla kar ,la ,lm, t,r. Özellikle bni Arabîønin büyük önem vermesiyle bu ilgi daha da artm, t,r. bni Haldun ve Kâtip Çelebi gibi âlimler bile bu anlay, ,n eksinde kalm, lard,r²⁹⁶.

²⁹¹ slamo lu, *a.g.e.*, s.30.

²⁹² slamo lu, *a.g.e.*, s.25-29.

²⁹³ Hüsameddin Aksu, *öHurûfîlikö, D A, C. 18, stanbul 1998, s.408.*

²⁹⁴ Mehmet Emin Bozhüyük, *öHurufö, D A, C.2, stanbul 1998, s.397-398.*

²⁹⁵ Tavâsin ismi, Neml suresinin ba ,ndaki safl, a ve efendili e i aret eden ötaö ve ösinö harflerinden olu turulmas, da Hurûfîli in etkisi sebebiyledir. (Geni bilgi için bkz: Schimmel, *Tasavvufun Boyutlar,*, K,rkambar Kitapl, ,, stanbul 2000, s.476.)

²⁹⁶ Abdalbaki Gölp,narl,, *Hurûfîlik Metinleri Katalo u, Ankara 1989, s.17; Aksu, a.g.e., s.408.*

Böyle bir birikimi hazırlayan ve ya ad, , coğrafyanın sâlad, , mistik tecrübe ve uygun ortamdan yararlanan Fazlullahın, geniş çapta eski İran dinlerinin kalıntıları, Hıristiyanlık, Kabbalizm ve Neoplatonizme ait inanç ve anlayışları yorumlayarak merkezi Esterabad olmak üzere İran'da kurduğu Hurûfîlik, bir çeşit senkretik mistik bir mezhep hatta din olarak görülmektedir. Kabbalistik etkilerle harflere bir takım gizli anlamlar yükleyerek sistemini bu temele dayandırdı, , için kurduğu yeni mezhep veya din, Hurûfîlik olarak adlandırılmıştır²⁹⁷.

Hurûfîlik aslında harflere sembolik anlamlar yükleyerek oluşturulmuş bir düşünce sistemidir. Sembol bir anlamda, soyut olan, somut olan vasıtasıyla anlatmayı hedeflemektedir. Sembollerin bu genel karakteri de, onların diline, zaman ve mekân kabînesi, mayan bir güç katmaktadır. Çünkü belirli bir dile ulaşmak, her dilin ötesinde, bir anlamda "dil ötesi bir dil" olan sembolik ifade ve anlatım, bu itibarla "ruhun bizimle gerçek" arasındaki evrensel araçtır, ve vasıtasıdır. Sembol gerçek anlamda, görülen bir surette görülmeyen bir hakikate işaret eder ve ruhun derinliğine, uyarı altındaki sahalara kadar tesirler bırakarak birçok fikir ve duygular, uyandıracak kadar kuvvetlidir. Ebedî olan, dünyevî eklemlerle sokularak açıklanmasıdır²⁹⁸.

Geçmişte İbnî Arabî, Hallacî, Mansur gibi tasavvuf büyüklerinin bile etkisi altında kaldığı, Hurûfîlikten XIX. yüzyıllarda etkilenmiştir. Gerek harflere gerekse sayılara baz, sembolik anlamlar yüklenmiş, baz, gizli manalar böylece dile getirilmiştir. Bakara suresinin başındaki elif, lam, mim harfleri hepsi beraber okunduğunda "ölem" anlamına gelmekle birlikte bu üç harfe türlü tasavvufî manalar verilmektedir. Örneğin elif ile Allah, mim ile Hz. Muhammed ve cim ile Cebraîl (a.s.) kastedilmiştir. "Öb" ise "İlâhî"nin on dört suçsuz "ehidini" temsil etmektedir. Sûfiler bu harfler içerisinde en çok "öelif"e önem vermişlerdir. Çünkü onlara göre elif harfinde tüm yaratılmış özetlenmektedir. Harfler ilk yaratıldığında bütün harfler aynıdır, yani elif gibidir. Daha sonra diğer harfler de "i"me ulaşarak, ancak sadece elif aslı eklini korumuştur. Elif ilk ve en azametli harftir, her şeyi birbirine bağlayan, ancak gene de birbirinden ayrılan Allah'a işaret eder²⁹⁹. Hurûfîlikteki bu manaların, âşklar tarafından da "ilâhî"ni görmekteyiz:

Elifi bulanlar mim kap, s, nda

Müminin vas, tas, cim kap, s, nda

Ya bunlardan gayr, kim kap, s, nda

Hâkim elif, hüküm elif, dâr elif

²⁹⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s.24.

²⁹⁸ Sadık Kılıç, *Kurân Sembolizmi*, Kılıç Yay., Ankara 1991, s. 16-17

²⁹⁹ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Kırkambar Kitapları, İstanbul 2000, s.476-477.

*õElifö, õbeö bâb,nda var leyl ü nehâr
Kulundur Sümmânî aziz günahkâr
S, ,nm, ,m sana Yaradan Cebbâr
Gör neler var kes ba r,m, yar elif(AE 165)*

(Sümmanî)

*Zikir ettim yirmi dokuz hurufati
btida Allahø,n vasf,n, gördüm
Ders ald,m okudum ilm-i hikmetten
Elifæe Muhammed ismini gördüm.*

*Bu ilm-i pünhânæa vuguf olsa kim
Bir elif üstünde okur iki mim
S,rr, gudrettendir de il müneccim
Dalø,nan ha yohun n,sf,n, gördüm.(EA 194)*

(Â ,k enlik)

*Celâlî cemâlin cimdîr
Murad,n Elifæe Mimædir
Sorsalar Mür îdæn kimdir
H,z,r Babaødan alm, am(D 6)*

(Celâlî)

Mutlak vücûdun s,rr,, aklî ve entelektüel terminolojiye gelmez. Onun içindir ki, tasavvufî hâl, ancak imâ ile yetinir. te bu imâ, sembollere bürünerek tasvir ve te bihlerle ifade edilir. Te bih ve imâ ne derece teksif edilirse mana o derece yücedir³⁰⁰. Ne kastedildi i kolay anla ,lmayan kapalı, veya sembolik ifadelerden olu an ve sûfîyi ku at,p ondan ta an vecd halinin tasviri anlam,na gelen, ruh lisan,yla konu mas,n,n aç,l,m, ve hissetti i hallerin laf,zlarla ifadesi olan bu õ ath/ atahö lisan, Dertlî, Celâlî ve Sümmanî gibi âîrler taraf,ndan taklid de olsa yer yer kullan,lm, t,r. Tatç,øya göre bu iirlerin õhezli veya nefesö olarak de erlendirilmesi gerekir³⁰¹. Ancak taklid de olsa Sümmânînin bu dili vahdet vurgusu içinde ustaca kullandı, ,n, görürüz:

³⁰⁰ Mustafa Tatç,, õTasavvuf Edebiyat,nda athiyât-, Sûfîyâne Gelene iö, *Türk Kültürü*, Say. 267, Y,l: XXIV, Temmuz 1985, s. 483.

³⁰¹ Tatç,, a.g.m., s.485.

*Ustam bana iki üç harf okuttu
Merak elif, efkâr elif, zar elif
Bu elifnen kimler have yeti ti
Sahip elif, üstâd elif, ar elif*

*Elif ald,m gör ne ça a yeti tim
Bahç,vanl, elif ba a yeti tim
Elifinen bir mera a yeti tim
Çiçek elif, gerçek elif, bar elif(AE 165)*

Hurûfilikte önem verilen bir di er harf Lamelifdir. Kelime-i Tevhidin ilk sözcü ü olan Lamelif, birlikte okundu unda -hay,rø anlam,na gelse de, genelde, özel tasavvufi anlam ta ,yan tek bir harf gibidir. ekli genelde k,l,ca benzetilmi , özellikle de Hz. Ali'nin çift dilli k,l,c, Zülfikâr'a yâda konu an dilleri kesmek üzere makasa benzetilmi tir³⁰². Harfleri çok kullanan â ,klardan biri olan Celâlî ise lamelif dersinde Hz. Muhammed'ı anlattı , bir iirinde mim harfiyle onu öyle tavsif etmektedir:

*Lam elif dersinde a k oca ,nda
Ben elif dedikçe dilim döndü mim
Yed-i kalem k,lm, kudret ba ,nda
Kalemi mim imlas, mim pendî mim*

*O servi semendin öz ota ,nda
Yedi nar beslemi ah duda ,nda
Dört ,rmak ak,yor canan ba ,nda
Çesmesi mim gözesi mim bendi mim*

*Çoktan â ,k oldum ben bu dilbere
smin kitap ettim ald,m ezbere
stedim Celâlî yazam deftere
Ülkesi mim dura , mim kendi mim(D 53)*

(Celâlî)

Hurûfilikte say,sal de eri k,rk bin olan ömimö harfi, tek olan Allah ile Ahmed(Hz. Peygamber) aras,nda tek engeldir. Bir Hadis-i Kudsî'ye göre öAhmed bilâ mimö, öMimsiz

³⁰² Schimmel, a.g.e., s.79.

Ahmedâm ben, yani Ehadømö buyrulmaktad,r. õAhmed bilâ mimö yakla ,m, gerek Bekta i gelene inde gerekse di er tasavvufî olu umlarda s,kça kullan,lm, t,r³⁰³. te bu gelenek XIX. yüzy,l â ,klar,ndan Â ,k Seyranî taraf,ndan da kullan,lm, t,r:

Sine-i hilkatte meknûz kân, ben bilmez miyim

õKüntü kenzöinden mukaddem ân, ben bilmez miyim

Bir elif bir hâ ile dal oldu üç harfli isim(Ehad)

Gösterir bu bir olan Yezdanø, ben bilmez miyim)

Üç ehâd, dört Ahmedân harfî olur cemâan yedi

Lafzatullâhla yedi harfin hesâb-, ebcedi

ki altm, alt, yüz otuz ikinin mevlidi

Bu aded beyninde mizan, ben bilmez miyim

Kudret-i Hallâkø, beyni hâ-i dale harfî mim

Vasledip harf oldu dört amma ki lafzî bir isim

Oldu Ahmet lafz,n,n mânâs, ben hamdeylerim(Ahmedü)

Vahdete etti delâlet an, ben bilmez miyim(317)

(Seyranî)

Hurûflere göre harfler, sadece sözün de il bütün varl, ,n esas, ve bütün e yan,n cevheri/özüdür. Her ey cisimle mi bir kelam hükmündedir. Ezeli kudret, kemal ve celalini insan çehresinde göstermi tir. Bütün mevcudat,n asli unsurlar,ndan olan Arapçadaki 28 harfi insan yüzünde görmek mümkündür. Arapçaødaki 28 harf Kurân harflerinden meydana gelmi tir. Farsçaøda ise otuz iki harf vard,r. Hurûfler yirmi sekiz say,s,na Farsçaødaki (pe,çe,ge,je) harflerini ekleyerek insan yüzünde 32 say,s,n, bulmu lard,r. Kutsal kitap olarak kabul ettikleri Cavidan-nameønün yaz,ld, , 32 harfe tekabül eder³⁰⁴. Birçok â ,k muhtemelen Hurûfîli in etkisiyle bir gelenek olarak alfabedeki harfleri m,sra ba lar,na koyarak iirler olu turmu lar ve bu iirlerin ço unlu u Allah-u Teâlâyla ilgilidir. Buna örnek olarak Â ,k enlikân u iirini gösterebiliriz:

Elif öz ismindî be befadar,n

Teøyi tekbir harfte gördüm rebbim

Se sahibim sensen yoktur heç kimsem

Cimden bu cevab, sordum rebbim.

³⁰³ Schimmel, *a.g.e.*, s.480.

³⁰⁴ Schimmel, *a.g.e.*, s.471; Gölp,narl,, *a.g.e.*, s.18; Aksu, *a.g.e.*, s.409.

*Ha ki Hakk Allahsan, âlemin nuru
H, Hâl,km sensen Hikmet-i Bari
Dal, daldanda bar,nd,r bu seri
Dalı, zelnen reye vurdum rebbim*

*Zeki zaya yetti zay oldu bina
Sin siper olmad, evketli ,na
Sad, saddan dad, daddan miskine
D, dar günde sen yard,m et rebbim*

*Z, zehmi zahire adalet ansan
Ay,n hükmü Hak ulu dîvân,san
Gay,n Gayyum Gadir Z-Celal,san
Fe vechi hükmünü sürdüm rebbim*

*Vav var ma firetin affeyle bizi
He Hakka enlikn budur niyaz,
Lam elifle yad,r en ahir sz
H,fz, imtihana geldim irebbim(EA 247)*

Â ,k Ruhsati a k, simgesel olarak çay,n,  in ve kaf harfleriyle dillendirilmektedir:

*Beni bir onulmaz derde d ren
Bir ay,n bir de in birisi de kaf
Ci erimi kebab eden pi iren
Bir ay,n bir de in birisi de kaf*

*Günah deryas,n, döküp devirden
Nefis havas,n, söküp savurdan
Gece gündüz Ya Hu Mevla a ,rdan
Bir ay,n bir de in birisi de kaf(K 83)*

(Ruhsatî)

Hurûfîlik sisteminde -kn kelimesinin kabz ve bast kural,na göre yorumu yap,l,rken, bu kelime bast edilir. Yani kelimeyi olu turan iki harfin okunu u (kf nn) esas al,n,r; böylece

alt, harf (kef, elif, fe, nûn, vav, nûn) ortaya ç,km, olur. Bu ekilde elde edilen alt, say,s, alt, yönü temsil eder; alt, yön ise mekân,n asli özelliklerinde oldu una göre Allahø,n -kûnø emriyle olu un ve âlemin (kevn ve mekân) nas,l meydana geldi i ifade edilmi olur³⁰⁵. Âlemin Hz. Peygamberøn hürmetine yarat,l, ,n, anlatan â ,klar, bu yarat,l, ,n sebebinin -kulø emrine dikkat çekerek -kef-nûnø oldu unu dile getirmektedirler:

Saye-i pirimden olmazam mahzun

Söyleyin anl,yah kemâletinden

Bir nuru meknundur mayas, kef-nûn

Sebeb-i Resuløun yüz hürmetinden(EA 114)

(enlik)

Ger sorarsan hâce-i evvel mekân,mdan benim

Kâf u nûn s,rr,ndaki kurb-i azîmü ân idim(K 105)

(Dertli)

Hak lisan, kudretinde kavl-i ökünö bir nûr idi

Nûr içinde on sekiz bin âleme mestûr idi(318)

(Seyranî)

Hurûfilikte, Fatiha suresinin 7 âyet, Arap alfabesinin 28 harf, Farsçaø,n ise 32 harf olmas, sebebiyle bu say,lar kutsal kabul edilmi ve sürekli tekrarlanm, t,r. Â ,klar,m,z sadece harflere de il yan, zamanda Hurûfilikteki benzer ekilde say,lara da anlamlar yüklemi lerdir:

Derdim ondur dokuzunu demenem a yara men

Sekizde arzumân,m var yedi de avare men

Be benim kisbikâr,md,r dörde k,ld,m temenna

kiye muhabbetim var yalvar,ram Birøe men

Elli dörttür bab içinde demim var derman,m var

Yetmi bin hicap içinde bir ah-, Hubanø,m var

Alt, bin alt, yüz altm, alt, derdimin derman, var

enlikøem e hesap,yla yar oldum O yâre men(EA 109)

(enlik)

Bu iirdeki say,lar,n heri bir farklı, manalar ifade etmektedir. Çözebildi imiz kadar,yla 8 cenneti, 7 cehennemi, 5 ehl-i beyti(Hz. Muhammed, Hz. Fatma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz.

³⁰⁵ Aksu, a.g.e., s.409.

Hüseyin), 4 dört halifeyi, 2 Allah ve Hz. Muhammedâ, 1 ise Allahâ ifade etmektedir. kinci k,tadaki 54 y,l içerisindeki elli dört haftay,, 70 bin yetmi bin âlemi, 6666 ise Kurân-, Kerimân ayet say,s,n, ifade etmektedir.

XIX. yüzy,lda ya am, olan â ,klar,n ço unlu unun bir tarîkatla do rudan ya da dolayl, olarak ba lant,lar,n,n oldu unu söyleyebiliriz. Her ne kadar â ,klar,m,z,n tarîkat ba lant,lar,n, belgelemek ço u defa mümkün olmasa da iirlerinde dinî ve tasavvufî konulara s,kça de indiklerini, bir sûfî edas, ile insanlara bir eyler anlatmaya çal, t,klar,n, görebilmekteyiz.

XIX: yüzy,l â ,klar,n,n tarikatla ilgilerini ve ba lant,lar,n, bir tablo ile u ekilde özetlebiliriz. Bu tablo bize â ,klar,n ehemmiyetli bir ço unlu unun bir ekilde tarîkat ba lant,s,n,n bulundu unu göstermektedir.

Â IKLAR	TAR KATI	EYH	K NC TAR KATI	K NC EYH
1-Â ,k Sümmanî	Nak ibendîyye	Sanamerli Hac, Ahmet Baba	Bedevi	Ahmet-i Bedevi
2-Â ,k enlik	Kadirîyye	?	Üveysi	?
3- Â ,k Seyranî	Nak ibendîyye	Hasan Kozani	Kadirîyye	Ahmet Kuddusi
4- Â ,k Ruhsatî	Nak ibendîyye	eyh akir Efendi	Üveysi	?
5-Erzurumlu Emrah	Nak ibendîyye	Habib Baba		
6-Bayburtlu Celâlî	Nak ibendîyye	Muhammed Be ir Efendi		
7- Dertli	Halveti	?	Bekta î	?
8- Â ,k Cemalî	Nak ibendîyye	Muhammed Küfrevi	Halveti	Ahmet Tahir Mara î Efendi
9- Ceyhunî	Kadirîyye	Balak Baba		
10- Â ,k emâ	Mevlevîyye	Hemdem Sait Çelebi		
11-Yozgatlı, Fennî	Nak ibendîyye	AhmetHüsameddin Efendi		

K NC BÖLÜM

2. XIX. Yüzyıl Âşklarında İirlerinde İedikleri Baz, Tasavvufî Motifler

XIX. yüzyıl âşklarında eserlerinde tasavvufî kavram ve düüncelerden çokça yararlandıkları, görülmektedir. Bu nedenle âşkıirini anlamak istediğimizde tasavvufî düünceden başlamasız olarak ele almak büyük bir eksiklik olacaktır. Çünkü ilahî aşk, zühd, gönül, tevbe, zikir, ükür, sabır, nefis, vahdet-i vücûd gibi bir çok tasavvufî kavram ve düünce sistemi âşkların iirlerine oldukça yoğun ve insicam içerisinde yerleşmiş bulunmaktadır. Dünyaya ve yananlara aşk çerçevesinden bakmay, sanki bir prensip haline getirmiş olan âşklar, bu çerçeveden ilahî aşka yöneldiklerinde yazdıkları, ve söyledikleri bambaşka bir renk armonisi oluşturmuştur. Çalınmamızın bu bölümünde yukarıda saydığımız âşkıirinde işlenen tasavvufî kavramlardan bazıları, âşkıgelene iş içerisinde nasıl kullanıldığını görmeye çalışacağız. Bunu yaparken önce tasavvufî kaynaklardan faydalanarak mutasavvıfların bu kavramlar hakkındaki düüncelerinin âşklarında işlenişini ele alıp inceleyeceğiz. Böylece âşkların tasavvuf literatürüne ve düünce sistemine ilgilerini ve vukûfiyetlerini de görmüş olacağız.

2.1. Muhabbet

Muhabbet insan gönlünün zevk aldığı, işeye meyletmesi,³⁰⁶ kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah'a ve O'na ait işeye meyletmesi ve yönelmesidir.³⁰⁷ Muhabbet, gerek sûfilerin gerekse âşkların üzerinde önemle durdukları kavramlardan biridir. Çünkü yaratılmışın temelinde muhabbet vardır. İnsan, iyi hal üzere yaması, da muhabbetli yamasına bağlıdır. Sevgiyi heva, vedd, hubb ve işk diye dört kısma ayıran İbnî Arabî muhabbetin kökü olan hubb için şu açıklamaları yapmaktadır. Hubb, sevenin, sevgisini öteki bütün yollardan arındırıp kurtarıp ve sadece Allah Yolu'na bağlamasıdır. İste seven, bu arınmayı gerçekleştirdi işi, yani işe itli yollarla Allah'a koşulan ortakları, neden olduğu kararmalardan sevgisini kurtardı işi, vakit, bu sevgi halis oldu undan ve arınmış, işından dolayı, öhubbö diye adlandırıldı işi ve muhabbet hâşş olmuş olur.³⁰⁸

³⁰⁶ H.Kamil Yılmaz, *Ana Hatlar,yla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s.208.

³⁰⁷ Kelabazî, *Doğru Devrinde Tasavvuf*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1979, s.161.

³⁰⁸ İbnî Arabî, *lahi Aşk*, Sekizinci Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 77.

Â ,k Seyrani muhabbeti bir insan,n bir ba ka insan, sevmesi olarak tarif etmektedir:

Muhabbeti bil ne i tir

Bir can bir can, sevi tir

Ar -u kürsüden geni tir

Ülfet elinin âyesi(111)

Âlimlere göre muhabbet, iradeden ibarettir. Sûfilerin muhabbetten kastettikleri irade de ildir. Hiç üphesiz kulun iradesinin kadim (ezelî) olan Yüce Allaha ba lanmas, mümkün de ildir. Ancak buradaki iradeye, Allaha yakla mak ve Onu yüceltmek manas,n,n verilmesi mümkündür. Muhabbet içinde su bulunan kap manas,ndaki õel-hub kelimesinden gelmektedir. Kap, içinde olan, tutar ve bir kap dolu oldu u eyden ba kas,n, içine almaz. Ayn, ekilde kalp de sevgi ile dolu olunca, sevdi inden ba kas,n, içine almaz³⁰⁹.

Sehl b. Abdullah et-Tusterî muhabbet hakk,nda demi tir ki; õMuhabbet sürekli taate sar,lmak ve Ona muhalefet eden her eyden kaçmakt,r. Muhabbet sadece Hakk bilmek ve birlemek de ildir. Ayn, zamanda muhabbet Hakk, sevmek ve Onun istedi i bir kul olmakt,r. Cüneyd-i Ba dadiye muhabbetin ne oldu u sorulunca, õMuhabbet sevenin kötü s,fatlar,n,n gidip, onlar,n yerine sevgilinin güzel s,fatlar,n,n gelmesidir diye cevap vermi tir.³¹⁰ Bu cevap bize sufilerin muhabbete bak, ,n, göstermektedir.

Erzurumlu Emrah da Cüneyd-i Ba dadiye benzer bir ekilde, *õe er kalbinde muhabbet olmas,n, istiyorsan nefsinî zincire vur, kötü s,fatlardan kendinî kurtar* diyerek muhabbetin nefsi tezkiye edici yönüne dikkat çekmektedir. E er ki i bu yola girerse muhabbetin nas,l ince bir yol oldu unu görecektir. Çünkü bu yol ki iyi ilahî a ka götürecektir:

Olmak istiyorsan muhabbet pezir

Zincir-i hevâya gel olma esir

Sende â ,k olup var u bezme gir

Bak gör ki neler var inceden ince(A 113)

(Emrah)

Muhabbet ilahî a ka giden yolda bir geçit özelli i ta ,maktad,r. Muhabbet haddi a t, , zaman a k ad,n, al,r. Seyr ü sülûke giren salik Hakk, bilir, tan,r, sever ve Onun istedi i gibi olmaya ba lar. Bu noktada salik bir basamak daha ç,kar ve ilahî a k, ya amaya ba lar. Muhabbet, hakikatin kap,s, durumunda olan ilahî a k,n kap,s,n, açan anahtar gibidir³¹¹. Bu

³⁰⁹ Abdulkerim Ku eyrî, *Ku eyri Risalesi*, Haz: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., stanbul 2005, s.5896591.

³¹⁰ Ku eyri, *a.g.e.*, s.591.

³¹¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 6. Bask., Dergah Yay., stanbul 2003, s.86.

anahtar, kullanmayan hakikatin kap,s,n, aralayamaz. Seyranî tam bu duruma dikkat çeker ve ilahî a ka geçi in son noktas, için öyle der:

Hakikat kap,s,n muhabbet açar
Muhabbetten de kaçan Hakdan da kaçar(119)

Seyranî duyupta muhabbet sesin
Hakikatten alm, kendi hissesin
Mümkir olan Hakkı ne derse desin
Hakta hakl,k akl,k emri muhabbet(284)

(Seyranî)

Muhabbet, mahubun likas,na ve didar,na i tiyak duyulmas, zaman,ndaki kalbin galeyana, ve co mas,d,r. Devaml, surette dostun gönlü, dostunu görmenin i tiyak, içinde muzdarip ve karars,zd,r. Bedenler ruhlara i tiyak ve özlem duyduklar, gibi, â ,klar,n gönülleri de ma uklar,n likas,na ve didâr,na i tiyak ve özlem duyarlar. Beden ruh sayesinde ayakta durdu u gibi kalp de muhabbet sayesinde kaimdir. Muhabbetin k,yam, ise mahubunu görmek ve ona vas,l olmakla olur³¹².

Mutasavv,flarca me hur olan *Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim, mahlukat, yaratt,m*³¹³ hadîsinin delaletine göre, muhabbet ba lang,çta Hakdan zuhur etmi ve bütün âlemin yarat,mas,na sebep olmu tur. Nitekim *Allah onlar,, onlar da Allahı severler*³¹⁴.ö âyetinde de muhabbetin önce Hakdan zuhur etti i teyit edilmektedir³¹⁵. Âlemin yarat,l, ,n,n sebebi olan muhabbet, ökenzi mahfiö hadîsindeki muhabbettir ve â ,klar,m,z da sûfiler gibi a k,n temelini ömuhabbetö olarak görürler. Söz konusu hadise at,fta bulunan Seyranînin ifadelerine bak,l,rsa, bilinmek için mahlûkat, yaratan Hak, varl, ,n, yine mahlûkat içerisinde gizlemi tir. Bu durum ayn, zamanda Yaratan ile yarat,lan aras,ndaki muhabbetin bir ifadesidir:

Lafz-, mahlûkatta olmu müstetir Hak varl, ,
Kenz-i mahfi-i vücutta o yapan bazarl, ,

Âlemin bünyad,na atm, meram,nca temel
Mümkün olmaz Hal,kı mahlûkunun mimarl, ,(307)

(Seyranî)

³¹² Hucvirî, *Ke fuð-Mahcûp*, Haz,rlayan: Süleyman Uluda , Dergah Yay., stanbul 1996, s.444.

³¹³ Ke fuð-Hafa, II, 132(2016)

³¹⁴ El-Maide, 5/54.

³¹⁵ Y,lmaz, *a.g.e.*, s.207.

õMuhammedaðen muhabbet oldu hâs,l/Muhammedsiz muhabbetten ne hâs,lö beyinde ifade edilen varl,k âleminin yarat,l, ,na vesile olan ey muhabbetir. Muhammed ile has,l olan muhabbet Erzurumlu Emrahøn dilinde õnûrö olarak ifade bulmaktad,r. Âlem o nûrun nûrundan peyda olmu tur:

Nar-, ilahîdir o nûr-u hakîkat

O nûrdan hakikat nûr olur peyda

Nûrun ala nûrdur o nûrun nûru

O nûrun nûrundan nûr olur peyda(A 105)

(Emrah)

Erzurumlu Emrah âlemler yarat,lmadan evvel õbezm-i elestö diye tabir edilen Allah ile ruhlar ars,ndaki konu madan itibaren Oønun varl, ,n, ve birli ini kabul etti ini ve insanlar daha yarat,lmadan a k ile kemale erdi ini söyleyerek muhabbetin o vakit ba lad, ,n, dile getirmektedir:

Özümden olmu sum vâk,f-, esrâr

r âd ile irfân olamadan evvel

Hakkøn birli ini etmi im ikrâr

Zemin ve âsumân olmadan evvel

Hakîkat yoluna olmu um vâs,l

Yok idi arada bir nesne hâil

A k ile olmu uz insan-, kâmil

Mecmua-y, insan olmadan evvel(A 84)

Muhabbetin iki ekli vard,r: biri ikrar, di eri de vecd ekindeki muhabbetir. Birinci muhabbet hem halkta hem de havasta bulunûr. Buna iman ve tevhid muhabbeti denir. kinci nevi muhabbet, isabet yolu ile olan vecddir. Tam vecd halinden ibaret olan bu ekildeki muhabbetin içinde bulunan kimse ne kendinî, ne halk,, ne sebepleri ne de halleri görür. Çünkü bu durumda O, Allahøtan ve Allah için olan eyleri tema a hali içine gark olmu tur³¹⁶. Bu türde muhabbet ehli arzu ve heveslerinden ar,narak sevdi inin iradesine göre hareket etmeyi esas al,r³¹⁷. Bu durum muhabbetin son noktas, ve ilahî a k,n ba lang,c,d,r.

³¹⁶ Süleyman Uluda , õMuhabbetö, *D A*, C. 30, s. 386-387; Kelabazî, *a. g. e.*, s.162.

³¹⁷ Uluda , *a. g. mad.*, s.387.

2.2. İlahî Ak

Ak kelimesinin asl, õ, köt,r. İ k sarma ,k demektir. Sarma ,k nas,l sar,ld, , yeri istila ederse, a k da girdi i kalbi ve vücûdu öylece istila etti inden, iddetli sevgiye a k denmi tir. Mutasavv,flara göre âlemler içinde a ka yabanc, bir zerre bile yoktur. Fakat her yarat, ,n a k, kendi istidad ve kabiliyetine göredir. Nefse galebe çalmak için en kestirme yol, a k yoludur. Bununla birlikte ancak ya ayan,n ve tadan,n bilebilece i, ama asla tarif edemeyece i bir manevî zevk ve haz halidir.³¹⁸

Ak, sevginin son mertebesi, sevginin insan, tam olarak hükmü alt,na almas,, varl, ,n asl, ve yarad,l, sebebidir. Sûfiler ekseriya sevgiyi çe itli k,s,mlara ay,r,rlar, umumiyetle de en son mertebeye a k, koyarlar, a k, sevginin en mükemmel ekli sayarlar. Ak, sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi; â ,k,n yok sadece maø ukun var olmas,, her eyin ondan ibaret olmas, halidir³¹⁹.

Arapça bir kelime olan -a kâ Kurân-, Kerimøde hiç an,lmam, t,r. Onun yerine hûb, mahbûb, muhabbet kelimelerinin kullan,ld, , görölmektedir. Hz. Peygamberø Habibullah (Allahøn sevgilisi) denilmesi de a k,n muhabbet boyutunu ifade etmektedir. Yine Kurân-, Kerimøde Yusuf Peygamberøn hikâyesini anlatan sûrenin Ahseneø-Kasas (hikâyelerin en güzeli) olarak tavsif edilmesi bu ba lamda de erlendirilebilir. Müfessirler bu isimlendirmede Yusufun Züleyha ile ya ad, , asil a k maceras,n,n etkisi oldu unu söylerler. te a k, güzel gören bu inanç ve dü ünçe sisteminde, âirler de a k, terennüm etmede rahat davranabilmi lerdir³²⁰.

Mutlak hakikat olan Allahø varman,n a k ve ak,l olmak üzere belli ba l, iki yolu oldu u ifade edilmi tir. Ak mutasavv,flar,n, ak,l ise bilginlerin yoludur. Tasavvufta esas olan a kt,r. Ak ak,ldan çok daha üstün ve tesirlidir. Hakikate ancak a k ile eri ilir. Ak,l s,n,rl,d,r, a k sonsuzdur. Dünya konusunda aktif olan ak,l, Allahø ula ma konusunda hiçbir i e yaramaz. Hakkø ancak a k ile var,labilir.³²¹ iirlerde, â ,klar a k,, zahitler ise akl, temsil ederler. Bundan dolayı, akl,n temsilcisi olan zâhidler devaml, yerilirler. âirlerin kendilerini a k yolunu tercih edip â ,k olarak telakki etmelerinde tasavvufun etkisi vard,r. Akl,n temsilcisi olan sofular cennetten ba ka bir ey istemezlerken, a k,n temsilcileri â ,klar ise Hakkøn didar,na talip olmu lard,r. Â ,klar, kendilerini k,nayan zahitleri, â ,klar,n halinden

³¹⁸ Y,lmaz, *a.g.e.*, s.207.

³¹⁹ Uluda , *a.g.e.*, s.59.

³²⁰ skender Pala, *Ah Minel Ak*, Kap, Yay., 10. Bask,, stanbul 2008, s.308.

³²¹ Süleyman Uluda , õÂ ,kö, *D A, C. 4*, stanbul , s.14; Ku eyri, *a.g.e.*, s. 406-408; Schimmel, *a.g.e.*, s.138; Öztürk, *a.g.e.*, s.333.

anlamamakla suçlarlar. Onlara göre Hakk, a k,n kitab,yla tan,n,r, müfessirlerin yorumlar,yla de il:

Sofî senin olsun hûri ile g,lmân
Bizim matlubumuz cân ile cânân
Ya nedir maksudun geda-y, Sümmân
Cümlesinden Hak dîdâr, tatl,d,r(AE 137)

(Sümmanî)

Hazer k,l, bizlere duhl etme zahit
Mademki namus ar, bilmezsin
A k-, sâd,klar merd-i Hüddâd,r
Onlar,n sevdi i yâri bilmezsin(G 93)

(Emrah)

S,rr-, a k irfân-, Hakk a k,n kitab,ndan ç,kar
Zahida sanma müfessirler cevab,ndan ç,kar(H 22)

(emâ)

Genel olarak â ,klar, sevgiliye olan a k ve sevgi terennümlerini daha çok bâde ve sarho lukla dile getirmi lerdir. enlikön iirlerinde de bunu görmekteyiz. te içilen a k bâdesinin vücûdu nar edi inin, dîvâne dervi misali peri an ve tarumar edi inin en güzel ifadelerinden biri:

çip a k,n bâdesini, vücûdu nar olmu am
Dîvâne dervi misali, feryad, zar olmu am
Peri an bülbül gan a lar, ah-u nalemden benim
Dil hasta, gönül ikeste, hem tarumar olmu am(EA 142)

(enlik)

Tasavvufî dü üncede a k, insan, kendinden geçirme, akl, ba tan alma, sarho etme gibi özellikleriyle araba benzetilmi ve arab,n verdi i sarho luk olarak nitelenmi tir³²². Â ,klar da ilahî a k, anlat,rken arap benzetmesini s,kça kullanm, lard,r. Mesela a a ,daki iirlerde a k arab,n,n elest bezminde içilmesiyle ruhun safâ bulmas, ve bu arab,n Hakötan verildi i anlat,lmaktad,r:

Hazreti hallak-, cihân, bâki
õSekâhum rabbuhumö mümine saki

³²² Ku eyri, a.g.e., s.411; Uluda , a.g.mad., s.14.

De il içti imiz arab u raki
Bizi mesteyleyen hamr-, muhabbet(284)
 (Seyranî)

A k meyinden Hak bize bir katre ihsân eyledi
Nû edip bezm-i elestten ruhumuz buldu safâ
Ba lad, mevc urmaya deryâ gibi sultân-, a k
Bad-, a k günden güne buldu derunumda nümâ
Bir measi mücrimem nûrdan zay,f ruy-i siyah
Birledim Hakkø, Habibullaha ittim ittiba(H 1)

(emâ)

Tasavvufta a k yak,c, özelli i itibariyle ate e (ate -i a k), sarho edici özelli i itibariyle araba (mey-i a k, bâde-i a k), ç,ld,rt,c, özelli i itibariyle de delili e (cinnet-i a k) benzetilir³²³. enlikøñ iirlerinde a k hem yak,c,l, ,yla hem de sarho edicili iyle dile getirilmektedir. te yak,c, bir a k,n, a k odunun enlikøñ ifadeleriyle dile getirili i:

Bu biçare sefil enlik a k ucundan dardad,r
Dil hasta, gönül ikeste, a k ata , candad,r
Emrine ki bend olmu am, iktidar,m sendedir
Her ne yapsam zulmedersen, benim için hansan yar(EA 144)

(enlik)

Gönül bir boyadan rengin almad,
Her boyaya tavus gibi dal,yor
Cehennem nar,na hacet kalmad,
A k odu içimde daim yan,yor(257)

(Seyranî)

Bu dizeler, cana dü en a k ate i, dili hasta, gönlü ikeste edip a , , darda b,raksa da iktidar,n, ma ukuna verip Oøna ve emirlerine boyun e erek köle olu un; her ne olursa olsun Oønun ve sevgisinin bir bar,nak ve han olarak kabul edi in edebî dille ifadesidir.

Mutasavv,flara göre Vâcibuð-vücûd olan Allah, mutlak bir güzelli e sahiptir. Hakkøñ kendi zat,nda ilk mü ahede etti i ezeli s,fat, öcemâlödir. Cemâl ise gizli kalmayarak görmek, göstermek, görünmek ve sevilme ister. nsan,n kendinî görmek için aynaya bakmas, gibi, Cenâb-, Hak da kendi güzelli ini tema a etmek için, ayna hükmünde olan kâinat,, e yay, ve insan, vücûda getirmi tir. O yüzden âlemdeki bütün güzellikler ve güzeller, ilahî güzelli in

³²³ Uluda , a.g.e., s.60.

çe itli derecedeki yans,malar,ndan ibarettir. Hakkø,n güzelli i en kâmil manada insanda tecelli eder. te bu varolu nazariyesinde a k, her eydir. Evrenin özünü a k olu turur ve bütün mevcudattaki ilk cevher, a kt,r. Bu a kta Allah aslî sevgilidir ve her eyin özüdür. Oğnun mutlak güzelli i bütün kâinata güzellik vermi tir. Bundan dolay, her bir güzellik Oğndan bir iz ta ,r³²⁴. Â ,klar,m,z da bu anlay, a uygun olarak güzelli in kayna ,n,n Allah oldu unu dile getirmi ler ve a k,n mayas,n,n güzelleri sevmek oldu unu söylemi lerdir:

Hak cemâlinden al,nm,

Güzelli in sermayesi

Güzel sevmekten çal,nm,

A k,n muhabbet mayesi(152)

(Seyranî)

A k,n künuzunu Kurânâda bulduk

Ci er kebab,n, büryanda bulduk

Biz cemâl i yâri insanda bulduk

Almak satmak de il fehvam,z bizim(K 370)

(Ruhsatî)

Öyle bir emø cemâle yand, kalb pervanesi

Benzemez hiçbir cemâlin emøinin mütak,na

Celâlinde cemâlin gizlenmi tir vahdet-i kudret

Lisan-, kudretinde sanma Hakkø, tercümân ister(323)

(Seyranî)

Tasavvufî anlay, ta a k, mecazî ve hakikî olmak üzere ikiye ayr,l,r. Meczazî a k, insan,n insan, veya di er yarat,klar, sevmesi; hakikî a k ise Allahø,n kulu veya kulun Allahø, sevmesi anlam,ndad,r. Her halükârda a k, insan, Hakkøa götürür. Hakikî a k yoluna mecazdan girilir. Zira mecaz hakikatin köprüsüdür. Dünyadaki güzeller, hakikî güzel olan Hakkø,n güzelli inin zuhur etti i yerler olarak tasavvur edilir. Onlar, sevmekle, sevmek nedir ö renilir. Onlardaki güzelliklerin Hakkø,n güzelli i oldu u bilinerek hakikî a ka var,l,r³²⁵.

Â ,klar,m,z da mecazî a k, hakikî a ka geçi te zorunlu olarak görmü lerdir. Bir anlamda mecazî a k hakikî a k,n temeli olarak kabul edilmi tir. Ruhsatînin ifadesiyle öncelikle mecazî çarp,lmayan â ,k hakikî a ka ula amaz:

³²⁴ Cebecio lu, *a.g.e.*, s.177, 375; Uluda , *a.g.e.*, s.116; Gölp,narl,, *a.g.e.*, s. 233; Pala, *a.g.e.*, s.335.

³²⁵ Gölp,narl,, *a.g.e.*, 43-44; Uluda , *a.g.e.*, s.59-62; Erayd,n, *a.g.e.*, 203.

*Bil ki hakîkate yetemen â ,k
btida mecazî çarp,lmad,kça
Zikre devam edip vakt-i seherde
Nefs-i emâreden kurtulmad,kça(K 206)*

(Ruhsatî)

Â ,klar iirlerinde mecazî a k sadece bir görüntü ve vas,tadan ibaret bir ey olarak dile getirilmi tir. Özellikle Leyla ve Mecnûn a k,n, örnek göstererek Leylaç,n geçicili i, önemli olan,n Hakkøa ula mak oldu u s,k s,k ifade edilmi lerdir. Hatta Seyranîye göre Leyla Mecnun için Hakkøa davet eden rasûl gibidir:

*Mecnûnu bend etmi sa ve solundan
Zincir-i a k çözülmemi kolundan
Ermi Mevlâø,na Leyla yolundan
El sanm, Mecnûnçu sahraya gitmi (282)*

*Leyla ir ad etmi Hakkøa Mecnûnçu
Bana da gösterir a k,m do ru yol(212)*

*Ar,lar zevk al,r çiçek özünden
Rüzgârlar kül al,r ate közünden
Mecnûn sevmi Hakkø, Leyla yüzünden
Halkta Hakkøan gayri tapar bulunmaz(291)*

*Ahsen-i sûret nübüvvet s,rr,na mahrem olur
A k-, Leyla ile Mecnûn Hakkøa bulmu tur vusûl*

*Belki âcizdir bunu halletmeye fikr-i be er
Hakk yaratm, belki bu Leylaøy, Mecnûnçu rüsûl(314)*

(Seyranî)

Fani a k; fânî olana, yani kula kulun a k, ma uka ula ,nca gizemini kaybeder ve biter. Ad, üstünde fânîdir, bitmeye mahkûmdur. Bâkî a k; gönlün fânî olmayana yani Allahøa olan sevgisinin zirvesidir. A k ikilikten kurtulma u runa tekli in câzibesine kap,lmakt,r. K,saca a k,n amac,, görülenin ikili inden kurtulup, görülmeyenin birli ine ermektedir. Bu tür bir a k

güzele de il güzelli edir³²⁶. Hakikî a ka ula ,nca mecazî a k,n k,ymeti kalmaz. Zaten bir vas,ta olan mecazî a k böylece ortadan kalkar:

A k-, hakikiyle olanlar Mecnûn
Maksûdu Mevlâd,r Leylâøy, neyler(H 24)

(emâ)

Gezerim kahr,nla her zaman mahzûn
Bir saat lütfunla eylesen memnûn
Var,nca Tanr,øya Leylaðdan Mecnûn
Demi Leylaø,nda gözüüm kalmad,(185)

(Seyranî)

Tarîk-i a k içre buldum Mevlâøy,
Mevlâøy, bulanlar neyler Leylaøy,
Duyma ba ,m,zda olan sevdây,
Mevlevî hubunun kelah,d,r bu(G 163)

(Emrah)

Yeni tabir ettim ben bu rüyây,
Dahi sevmez oldum bu mâsivây,
Bab-, hakikatte buldum Mevlâøy,
Cihan,n güzeli bize yâr de il(ÖG 201)

(Zülâlî)

Herkeste hakikî a ka kabiliyet olmayabilir. Bu yüzden mecazî a k, hakikî a k için bir temrin niteli i ta ,r. Ancak güzelli i ve ondan kaynaklanan a k,, ilahî kayna a ba lamas,n, bilmeyenlerin a k,, tabii a kt,r³²⁷. Bu anlamda baz,lar, Dertliønin ifadesiyle bu a ktan habersiz olabilece i gibi baz,lar, da enlikønin ifadesiyle ç,ras, ba a kadar yanmay,p nâmurad olacakt,r:

Kaplad, ba tanba a dünya vü mâfîhây, a k
Çerh gerdûne zer-ef ân eyledi kimyây, a k
Âlem içre her ki i ondan haberdâr olmam,
Ya ne bilsin neydü ün nû etmeyen sahbây, a k(K 93)

(Dertli)

Daha geçti devrân sürme s,ras,
A k odunun merhem bulmaz yaras,

³²⁶ Gündo du, a.g.e., s.144.

³²⁷ Y,lmaz, a.g.e., s.208.

*Heç kimsenin ba a yanmaz ç,ras,
Çohlar bu sevdadan nâmurâd olup(EA 153)
(enlik)*

Mecazî a k, ilahî a ka yolculu un haz,rl,k devresidir. Fânî, geçici gönül ili kileri, sevgi denemeleri, fedakârl,klar, bu haz,rl,k devresi içinde olundu una i aretlerdir. Mecâzî a klar,n en belirgini cinsî a kt,r. Cinsî a k cinsiyet ili kisi de ildir. Cinsî a k, yüce bir olay, evrensel bir tecrübedir; bir vahdet denemesidir. Kurân-, Kerîm, cinsî a k,n, ilâhî a ka haz,rl,k vâsf, üzerinde ,sarla durdu u içindir ki zina fiilini haram k,lm, t,r. Çünkü zina, asl,nda ulvî bir tecrübenin dejenere edili idir³²⁸. Geçici suretlerden birini sevmek anlam,na gelen mecazî a k, ehvetsiz, ilahî ve hakîkî a ka götüreren bir köprü olmak art,yla mutasavv,flarca ho kar ,lanm, t,r³²⁹. Â ,klar,m,z cins-i latîfe olan mecâzî a k devresini ilâhî a ka tahammül vas,tas, olarak görmektedir:

*Bir emân a k,na oldum pervâne
Büsbütün yanard,m yâr olmasayd,
Zemin-i cihânda gül mü biterdi
O ki mübârek ten olmasayd,(AE 166)*

(Sümmanî)

*Ahval-i âlemden yar sorsa bana
Müptelây,m can,m gibi tenime
Muhabbet bir yana âlem bir yana
Güzel sevmek zarar de il dinîme(177)*

(Seyranî)

A k her hâlukârda kalbî bir eylemdir. O yüzden mutasavv,flara göre hakîkî a k anlat,lamaz, kelimelerle ifade edilemez. Mevlânây'a a k,n tarifi soruldu unda ötatmayan bilemezö derken bu gerçe e i aret etmi tir. A k,n tarif edilememesi bilip bilmemekle alakal, de ildir. Seyranî bu gerçe e u ifadelerle dikat çekmektedir:

*Anla harf lafz,n, ömen lem yezuk lem yaçriföin
lme cehlin, cehle ilmin var m, seyvaniyyeti(310)*

(Seyranî)

Tasavvufî dü üncede a k, mahiyeti gere i belâ ve ,zd,rap demektir. Eza ve cefayla azalmaz, nimet ve ihsanla artmaz. A kta s,k,nt, as,ld,r. Dert ve belâlar, Hakkâ yak,nl, ,n i aretidir. O, sevdiklerini belâlarla s,nar, olgunla t,r,r. En iddetli s,k,nt,lara maruz kalanlar

³²⁸ Öztürk, a.g.e., s. 388-390.

³²⁹ Y,lmaz, a.g.e., s.208.

peygamberler ve velîlerdir. Cefa â ,k,n g,das,d,r, a k, art,r,r ve a k ate ini körükler. Öyle ki a k,n yak,t, cefadan gelir. Â ,k üzüldü ü nisbette a k, artar. Kapanmayan a k yaralar,, gizli tutulan bir üzüntünün ihtisas sahas, olur. Â ,klar, sevgili için çekilen a k derdinî isterler. Sevgilinin cefas, laz,md,r. Çünkü cefa edince onu biliyor ve onunla ilgileniyor demektir. Bu istenen bir eydir ve a , a nimettir. Sevgilinin güzelliklerini gönlünde tema a eden â ,k, belâlar, bile hissetmez. Zira onun iradesine tam teslim olmu tur. Onun güzelli inden, tokat, hissedilmemeli yahut sabredilmeli veya zevk al,nmal,d,r. Her ey ondan geldi ine göre, nimetleri kadar belâlar,na da ho geldin diyebilmelidir³³⁰. Fuzulînin dedi i gibi:

*Ya Rab belâ-y, a k ile k,l a inâ beni
Bir dem belâ-y, a ktan etme cüdâ beni.*

Â ,klar,n iirlerinde a k,n, dert, gam, tasa, kayg,, belâ, cefa, s,k,nt,, ayr,l,k ve tahammül etmek oldu unu dile getirmelerinde tasavvufî bak, aç,s,n,n etkisi oldu u söylenebilir. te a k derdiyle ho olan â ,klar,n baz, terennümleri:

*Pervaneyem a k oduna yanaram
Bu a k-, suzan,mdan ay,rma meni(EA 204)*

*Panzehir kar etmez a k,n zehrine
ifâ bulsam da bir bulmasam da bir*

*Yak,p vücûdumu kül eden nâr,
amça salsam da bir salmasam da bir(EA 203)*

*Sefil enlik aha dü üp, a k ucundan zardad,
Ol Hüdaø,n bir ni ân, en iptida nûrdad,(EA 143)*

(enlik)

*nsan, gafletten a k uyand,r,r
Bize bundan özge çile olurmu*

*Okuyup h,fzettik biz yârin ad,n
Sundu a z,m,za lezzetin tad,n*

³³⁰ Ku eyri, a.g.e., 411; Schimmel, a.g.e., 137-140; Öztürk, a.g.e., s.337; Pala, a.g.e., s.314.

Biz ahlar ah,n,n yedik tokad,n
Bize ba ka yerden sille olur mu(287)
 (Seyranî)

Bana senden oldu bu a k u sevdâ
Senden gayri kime eyleyim ekvâ
Rica budur senden ey gani Mevlâ
Ay,rma Emrahø, Bir danesinden(A 144)

Emrahø, dinleyen ba r, yan,klar
Bezm-i muhabbette kalbi sad,klar
Sevdi inden cüda dü en â ,klar
Ruz ü eb ah eder a lar da gezer(A 156)

Emrah gönül verdi hublar ah,na
Gözüm yok cihan,n mihr-ü mah,na
Ta t,f,ldan beri a k,n rah,na
Çekti im cefây, bir Allah bilir(A 158)

Emrahi bu gamdan eyleme ekvâ
Demek ki böyleymi takdir-i Mevlâ
Derdi a k,n beni ey saç, Leylâ
Mecnûn edip viran viran gezdirir(A 159)
 (Emrah)

Tasavvufî dü üncede a k, devas, derdinde gizli olan bir hastal,kt,r.³³¹ O yüzden â ,klar içlerini yakan, çile çektiren bu dertten kurtulmak istemezler. D, ar,dan bak,l,nca anlams,z gibi gelen *õçileye gönüllü ko maö* hali ya anmad,kça bilinmesi mümkün olmayan bir dünyadan seslenen a k erleri için tarifsiz bir hazz,r. Bu hazz, Yunus Emre,

A k,ndan yanar yüre im yand, ,m bana ho gelir

Bizim sevdi imiz Hakø,r bu halka gözü ka gelir

beytiyle iire dökerken, a k ülkesinin sultan, Fuzuli; *A k derdiyle ho em el çek ilac,ndan tabib/K,lma derman kim helakim zehr-i derman,ndad,r* diyerek a k derdine derman kabul

³³¹ Kara, a.g.e., s.87; Erayd,n, a.g.e., s.203.

etmez. Â ,klar,m,z da bu meyanda a k derdinî sahiplenir ve ne Lokman isterler ne de merhem.

*A k ucundan derde dü tîm, cümle cismim yarad,
Aramam derdime ilaç bulunmaz ne çarad,
Duymu am ad, an,n, geldim hak-i payine
Hükümün vezir, cenab,n her düvelde var ad,(EA 143)*

*Panzehir kar etmez a k,n zehrine
ifa bulsam da bir bulmasam da bir(EA 203)
(enlik)*

*Ey tabib elden gelirse yaremi gel emleme
Yar elinden gelmedir bu yareyi merhemleme(302)
(Seyranî)*

*Ela gözlerini sevdi im dilber
Sen benim derdimden deva bilmezsin
Sen tabipsin amma yoktur ilac,n
Yürekte yaram, sarabîlmezsin (A 149)
(Emrah)*

*Ferman bana ferman imi
Lütf ü yardım ihsan imi
Bana derdin derman imi
Ya niçin ben Lokman bulim(E 162)
(Cemalî)*

*El vurup tabibe incitme beni
Zira a k derdine derman bulunmaz
Ne derttir bilmezem s,zlatan beni
Can gider visale canan bulunmaz(C 65)
(Ceyhunî)*

Hekimlerin ilac,n, bulamad, ,, derman olamad, , tek derttir a k. Bu aç,dan bak,ld, ,nda Sümmanî de, tabiplerin tedavi edemeyece i bir a k hastas,d,r³³²:

*Fele in elinden gülenler gelsin
Anlay,p derdimden bilenler gelsin*

³³² Gündo du, a.g.e., s.150.

*Lokman gibi cerrâh olanlar gelsin
laç ile iyi olacak dert de il(AE 189)*

*Sen neye mü taks,n gedây, Sümmân?
Derunum, hicrân,m, sevdi im hubân,
Eflatun da gelse bulunmaz dermân,
Vücût ikliminde Yâr yararı, var(AE 230)*
(Sümmanî)

Dertlerine derman bulamayan âşklar sonunda derman,n kendi içlerinde oldu unu anlarlar. Âşkın derdinin derman, yine aşıktan ve ondan ikâyet en büyük isyandır³³³. Niyazî-i Mîsrî'nin *ÖDerdime derman arard,m/Derdim bana derman imi .ö* diyerek buldu u çareyi Hac, Bayram-, Veli yanmada bulmaktadır:

*Noldu bu gönlüm, noldu bu gönlüm
Derd ü gam,nla doldu bu gönlüm
Yandı, bu gönlüm, yandı, bu gönlüm
Yanmada derman, buldu bu gönlüm*
(Hac, Bayram)

te gerek Mîsrî'nin gerekse Hac, Bayram-, Veli'nin buldu u derman, Ruhsatî benzer ifadelerle öyle dile getirmektedir:

*Aramaya hacet de il ben de buldum derman,m
Çok ,rakta de il heman canda buldum derman,m
man,m, muhkem ettim dinde buldum derman,m
Zulmetten ihraç oldum nûra dü tüm çok ükür(K 409)*
(Ruhsatî)

Gerçek aşk, gerçek güzellik, gerçek güzel ayn, kaynakta birleşir. O kaynak Allah'tır. Dolayısıyla aşka yaklaştıkça Allah'a yaklaşıyoruz. Tasavvufî literatürde ölüm ezeli ma'uk ile âşk arasındaki perdenin kaldırılması, ve sevgiliye uzanan bir köprü olarak telakki edilmiştir. Ölüm Hakk'a kavuşma ve vuslat demektir³³⁴. Bu durum âşkî irinde genellikle pervanenin ateşe kendini atması, olarak ifade edilmiştir. Seyranî'nin ifadesiyle pervane bir şey bilmeseydi kendini ateşe atmaz. te o şey, ortaya can koyularak yapılan bu aşk pazarlığıdır:

*Yok yere nalinde bülbül rûzu eb zâr eylemez
Bo yere pervâne kendin tâlib i nar eylemez*

³³³ Pala, a.g.e., s.337.

³³⁴ Öztürk, a.g.e., s. 388; Schimmel, a.g.e., s.141.

ctinâb eylerdi nardan bir bildi i olmasa
Â ,k , mâ ûka vasl,n canla pazar eylemez(334)

(Seyranî)

Fânî varl,ktan geçmeyince yoklu a, yani bakî olan gerçek varl, a eri mek muhaldir. Mesela Sümmânî fânî sevgililer için iirler düzerken bu bilinçten uzak de ildir. *öDerdinî a layanlara a k, savrulur gider/Ki inin derdi öläö ise yâr hanesin karalar.ö* derken de bâkî varl, a ula man,n fânî varl,ktan geçmekle mümkün olaca ,n, dile getirir³³⁵. Seyranî de bir iirinde yere iki kaz,k çakan,n birinden vazgeçmesi gerekti ini söyleyerek bir gönülde iki sevginin vücut bulamayaca ,na i aret etmektedir.

Yere çakan iki çatal kaz, ,
kiden birine eyler yaz, ,(171)

(Seyranî)

Taksimi her biri arzu payla maz
Derdi olmayan,n çe mi a lamaz
Bir gönülde iki sevda eyle mez
Birin k,r,p biri dursa yah idir(AE 241)

(Sümmanî)

Benzer ekilde Emrah da bir gönülde iki sevda olmaz diyerek ma uku Bir olarak gösterir:

Emrahi istemez câh-, fenây,
Ancak Hüdaøş,ndan diler r,zay,
Leylaøş,n terk eder bulur Mevlâøş,
Bir gönülde iki sevda olur mu(A 166)

(Emrah)

Bâdeli bir â ,k olan Sümmanî, rüyâs,nda kendisine gösterilen Gülperiøye â ,k olmu , kavu amad, , için de kendi memleketinden olan Mineøye â ,k olmu tur. Sümmanî bu iki ismi geçici birer sevgili olarak kabul eder ve tek olan Yârøin iki ismi olarak görür. Ard,ndan da güzel olan,n gönüldeki iki sevgiliden birini k,rmak oldu unu söyleyerek mecazî a ktan vazgeçerek hakikî a ka yönelmenin güzel olaca ,n, dile getirir:

Can verdim canana, can,mdan geçtim
Haçanki elinden bâdeler içtim

³³⁵ Gündo du, a.g.e., s.147.

Der Sümmânî yâre iki isim seçtim

Biri Gülperi, biri Mineadır(AE 99)

Di er bir iirinde ise ÷Biröden gayri cânân, olmad, ,n, söyler ve böylece ilahî a k,n, ortaya koyar³³⁶:

Sümmânî der yüz çevirdi mekkarlar

A u dolu içti imiz ekerler

Güzel sevdi diye ad,m çekerler

Benim ÷Biröden gayr, cânân,m m, var(AE 228)

Bu bire olan i tiyak ve a k Sümmânînin bütün benli ini kaplam, t,r. Oœun d, ,nda hiç ama hiçbir eyin de eri kalmam, t,r:

Yâreliyem yâreme yok dermân,m senden gayr,

Bülbülün görünmez bir gül gül enim senden gayr,

Dembe dem feryâd eylerim cürmümün ahvâline

Lay,k m, dü e cana figan,m senden gayr,

Reddeyleme arzı halim icrâ et efkâr,m,

Ya kime ifâde edeyim sultan,m senden gayr,

Faydas,z halk-, cihâna vasfetssem esrâr,m,

Bilirim yoktur cihânda ihsân,m senden gayr,

Sümmânîyim bir âh ile bin recâ bir can,m var

Ba ka yoktur can içinde cânân,m senden gayr,(AE 312)

lahi a k ezeli ve ebedîdir; zaman ve mekâna mahkûm sevgililer ondan birer i arettir. Zamans,zl,k ve mekâns,zl,ktan g,dalanan a k bunlarla bir tutulamaz. Lezzetten, menfaatten, faziletten kaynaklanan sevgiler vard,r. Bunlar da k,ymet ifade ederler, fakat ilâhî a k bunlar,n hepsinden ar,nm, t,r³³⁷. Tüm sevgi ve a klardan geçen â ,klar sonunda gerçek niyetlerini dile getirir ve gerçek canan, ve ilahî a k, ortaya koyarlar:

On iki ba ,m var be tir gazeli

Alt, çiçe im var bina ezeli

³³⁶ Gündo du, a.g.e., s.145-147.

³³⁷ Öztürk, a.g.e., s. 388

*Ben neyerim ba ka türlü güzeli
Can içinde canan sen de il misin(AE 116)*

(Sümmanî)

*Cam-, tecelliden te neyim müle
Akranl, ,m vard,r benim bülbüle
Bülbül meftun ise dikenli güle
Seyranî â ,kt,r bir Allahø,na (169)*

*Rabbime Seyranî â ,kt,r özüüm
Haks,z ç,kmaz dilimden sözüm
Nevm-i cehaletten uyand, gözüm,
Mest-i müdaml,ktan gönlüm ay,ld, (187)*

*A k u sevda koyun de il güdeyim
Turna de il katarlay,p yedeyim
Senden gayri bilmem nere gideyim
Eden sensin derde giriftar beni(202)*

(Seyranî)

*A k ate i sard, perr ü balime
Bak gözümnden akan e k-i âlime
Rahmeyle sevdi im fakir halime
Dade geldim sen tek ali âne ben*

*Sen bir ali ans,n Emrahi kuldur
Dilersen affeyle dilersen öldür
Hasretin çekerim bir nice y,ld,r
Kul deyu gelmi im asitane ben(A 142)*

*Bana senden oldu bu a k u sevda
Senden gayri kime eyleyim ekva
Rica budur senden ey gani Mevlâ
Ay,rma Emrahø, Bir danesinden(A 144)*

(Emrah)

Ruhsatî yetmez mi bu kadar ah,n
Rahmetinden fazla m,d,r günah,n
Â ,k,y,m Hakkø,n Rasulallahø,n
Kaçan ceset ile bu can oldukça(K 12)

E er can ararsan ara canan,
Bo yere sarfeyleme efgan,
E er Ruhsat isen ma ukun tan,
Zikreyle dem be dem Hakkø, bülbülüm(K 238)

Günah deryas,n, döküp devirden
Nefis havas,n, söküp savurdan
Gece gündüz Ya Hu Mevlâ ça ,rdan
Bir ay,n bir de in birisi de kaf(K 83)

(Ruhsatî)

Fenadan ikest olmu um
Girip a ka mest olmu um
Canan ile dost olmu um
Ka ile gözü neylerim(E 162)

(Cemalî)

Tâlib-i Hûri ve g,lman oldu umun vechi var
Zât-, Hakkø vas,l olmakt,r hemî e gayretim(K 46)

Hitab-, eleste bezm-i ezelde
Sadaktle ikrar verenlerdeniz
Gönül gezdirmeyiz gayri güzelde
Biz Cemalullahø, görenlerdeniz(K 149)

(Dertli)

Gerçek a k, gerçek güzellik, gerçek güzel ayn, kaynakta birle ir. O kaynak Allahø,r. Dolay,s,yla a ka yakla t,kça Allahø yakla m, oluruz. te Sümmânîønin bu yakla ,mla ilgili terennümleri³³⁸:

³³⁸ Öztürk, a.g.e., s. 388.

*Terk ettim a yar, döndüm didara
smi güzel râh, gözler gözlerim
Meylimi ba lad,m Ganî Settarâ
Ol güzel Allahø, gözler gözlerim(AE 204)*

*Gönül senin gayretin ne çaren ne
Bu âlemde senin itibâr,n ne
Derler Sümmân, efkâr,n ne kâr,n ne
Hâ â yoktur illallâhdan ziyâde(AE 154)*

*Â ,k,n ma uku Cebbâr-, Celil
Bu hali ne bilsin didesi alil
Â ,k, ma uka yetirir delil
Do ru sürse gider rah pazar,na(AE 152)*

lâhî a k,n cennet ve cehenneme de ihtiyaç ve tenezzülü yoktur. Ölüm ona son veremez; âhîret onun biti i de il, menzillerindedir³³⁹. Sümmânî ve Emrah, Yûnus'un: *öCennet cennet dedikleri / Birkaç kö kle birkaç huri / isteyene ver anlar, / Bana seni gerek seni.ö dedi i gibi ayn, rûh halinde unlar, söylerler:*

*Sofî senin olsun hûri ile g,lmân
Bizim matlubumuz cân ile cânân
Ya nedir maksudun geda-y, Sümmân
Cümlesinden Hak dîdâr, tatl,d,r(AE 236)*

(Sümmani)

*Sirette Mevlâøya â ,k olanlar
Surette kâkül-i Leylaø, bilmez
Aray,p dünyada Hakkø, bulanlar
De il kim dünyay, ukbay, bilmez(A 176)*

*Sakiya arab-, visâl isterim
Nak,s eder a k,m, cam-, cem benim
Cennet köyünden Cemâl isterim
Kitab-, a k içre bu hecem benim(A 82)*

(Emrah)

³³⁹ Gündo du, a.g.e., s. 151.

2.3. Tevhid

Tasavvuf ehli, ötevhidöi a k anlay, , içerisinde dile getirmi lerdir. Onlara göre insanda öben ve senö yani öikilikö vehmi var oldukça, kendi varl, ,n, Hakkø,n varl, , kar ,s,nda bir müstakil varl,k olarak var zannettikçe Mevlâøy, hakk,y la tan,mak mümkün de ildir. Can ve ten, yani insan,n kendi varl, , , a k ile yan,p viran oldu u ve böylece öikilikö ortadan kalkt, , vakit Mevlâ bilinmi ve ötevhidöin hakikatine erilmi olur³⁴⁰. Bu yüzden tevhid Allahø,n bütün ortaklardan beri tutulmas, demektir. Â ,k emø aklî bir istidlâl ile Allahø,n bir olu unu, bin bir ismi olsa da elest bezminde ikrar etti imiz gibi bizi yaradan,n iki de il, illa da öbirö oldu unu ifade etmektedir:

*Birdir ol bünyâd eden cismin de il mimâr iki
Bir dedi kalubelâøda demeyiz Gaffar iki
Evveli bir ahiri bir dost da bir cânân da bir
Olmas, mümkün de il bir tahtta hümkâr iki
Gerçi binbir ismi vard,r zikreder ins ü melek
Kul hüvellahu ehad sanmay,n Settâr iki(H 77)*

(emø)

Ruhsatî ise benzer ekilde, tevhid prensibini Kurøanø,n ifadelerinden de faydalanarak öyle dile getirmektedir:

*Sana lay,k rahmetine gark etmek
Bizlere de laz,m oldu fark etmek
Görünmezden sebebini halk etmek
Yok erikin hâ â sensin bir Allah(K 88)*

*Zaten birsin yok erikin ökul hüvellahu ehadö
Daima dilde ezberim derim öallahussamedö
öLem yelid velem yüledö okumu um bî-aded
Ruhsatî dil ehli oldu bu manadan essela(K 27)*

*Namusumu terkeyledim ara ba land, öziüm
Yana yana a k oduna nara ba land, öziüm
Binbir ismin sahibi var Birøe ba land, gönlüm
Hamdüillillah yaratan Mevlâøy, gösterdi bana(K 32)*

(Ruhsatî)

³⁴⁰ Tahral., öAhmet Yeseviøinin Dîvân-, Hikmetønde Dinî-Tasavvufî Unsurlarö, *Kubbealt, Akademi Mecmuas,*, y,l:20, say,: 1, Ocak 1991, s.46.

Mutasavvıflar tevhid inancın, vahdet-i kusûd, vahdet-i uhûd ve vahdet-i vücûd olmak üzere üç kategoride ele almışlardır. Vahdet-i Kusûd, kulun kendi iradesini bir yana bırakıp, onun yerine Hak'ın iradesini ikame etmesi, böylece kendi nefsinin de il Allah'ın isteklerine tabi olmasıdır. İlk zahitlerin tevhid anlayışı budur. *õLa maksude illellahö* ifadesi ile bu tevhid kastedilir³⁴¹. İşte örnekler, kusûdi tevhide örnek birkaç dîvânî:

Do mas, farz amma ölməsi sünnet

Seyranî ecele eylemez minnet

Kimi huri ister kimisi cennet

Ben Hakk'ın rızasın gözler aklar, m(218)

(Seyranî)

İk, ezeli âşık ilham-, Hüda'dır

Bir ne v-ü nümâdır

Tahkik gönül ehri bir nûr-i ziyâd, r

Minhâc-, Hüda'dır

Vâiz bana vasfeyleme cennet ile huri

Bilmem o huzuri

Âşık olanın, k ile matlubu rızadır

Bakisi hevâdır

Bu cezbe-i kâşık bir özge edadır

Bilsen ne safadır(FD 167)

(Emrah)

ems gibi izhar olur her kimde var envar-, a k

Âşıkâre yanmal, âşıklara ihfa nedir

Vakıf oldunsa e er kalu-belâ esrar, na

Maksudun ancak rızadır cennet-i ala nedir(H 15)

(emâ)

Vahdet-i uhûd, yani uhûdî tevhid ise, Allah'a yakınlığın, n verdi i vecd ve isti rak halinin etkisiyle, kulun her eyde Allah'ın tecellisini mü ahede etmesi halidir. Güne do du u zaman yitir, kaybolmas, gibi ilahî tecellilerin görülmesiyle de bütün masiva yok olur. mâm-, Rabbânî bunu tevhidin en üst derecesi kabul etmiştir. Tevhidin bu derecesi *õLa me hûde illallahö* ekinde ifade edilir³⁴². Emrah'ın, Leyla'nın sûretinde Mevlâ'ya, görmesi

³⁴¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 6. Bask., Dergah Yay., İstanbul 2003, s.250; Türer, a.g.e., s.214.

³⁴² Türer, a.g.e., s.214; Kara, a.g.e., s.250.

uhûdî tevhide bir örnektir. Seyranî ise Leyla'nın yüzünde görünen Mevlâ'dan dolayı, Mecnûn'un gözleri kama m, t,r diyerek durumu iyice betimlemektedir:

Â ,k-, sad,klar çekerler esma

A k ile olurlar âlemde rüsva

Suret-i Leyla'dan seyret Mevlâ

Cemalin arz edip hicap gösterir(A 30)

(Emrah)

Yanan Mecnûn öten ku tan ne alm, t,r ne satm, t,r

Görüp Mevlâ yüzün Leyla yüzünde, göz kapatm, t,r(326)

(Seyranî)

Vahdet-i Vücûd dü üncesi ise bilgide vahdet, yani Allah'tan ba ka varl,k olmad, ,n, idrak ve bilgi edinme hali diyebilece imiz evrendeki her varl, ,n, asl,nda kendi yetene inin izin verdi i ölçüde O'nu yans,tt, , anlay, ,na dayanmaktad,r. Bu dü ünceye göre, ayr, ayr, say,s,z eyler mevcut de ildir; bu gözün görme yetersizli inin getirdi i bilinç yan,lg,s,d,r; gerçekte tek bir vücûd vard,r ki; bu sûrî yani maddî bir vücut de il, mânevî vücûddur. Vech denilen bu vücûd ancak bilinç gözüyle veya kalp gözüyle görünen bir vücûd'dur. Ancak, bu tek vücut, her an yeni bir e'ân olarak her an yeni bir olu hâlinde çe itli özelliklerini ortaya koymaktad,r. Yani varl,k âleminde hükmü yürüten tek bir ilim, tek bir irade, tek bir kudret ve tek bir vücûd mevcuddur. Tasavvuf dü üncesinin s,kça tekrarlad, , bir deyimde ifade edildi i gibi; söz konusu olan, tek ba ,na dü ünülmü bir öBirlikö ya da öÇoklukö de il; öÇokluköda Birlik; Birlik de Çoklukö (Kesretöde Vahdet; Vahdetöde Kesret) dur. T,pk, deniz ve damlalar, gibi. Her damla denizdendir, deniz özellikleri ta ,r, ama damlalar asla deniz de ildir, ama denizde yok olmaya da haz,rd,rlar. Çünkü nerede bir damla varsa, elbette denize ko mak ister ve her damla bir denizin varl, ,na i aret eder. Vahdet-i vücûd vahdetin en üst derecesidir ve daimidir. Sûfînin bütün hedefi i te bu vahdete eri ebilmektir. *öLâ mevcûde illallah* (Allah'tan ba ka hiçbir ey yoktur)!ö ifadesi bunu dillendirir. Cemâleddîn-i U âkî'nin, *öHer yerde oldur görünen / Her gözden oldur gören / Her eye oldur bürünen / Her anda an içindedirö* demesi i te bu yüzdendir³⁴³. Sümmânî i te bu birlik prensibini u ifadeleri ile dile getirmektedir:

çtik biz ezelden kudret meyini

Deniz de bir ummân da bir, göl de bir

Okusan Hak'dan gelen fermân,

Yazan da bir, kalem de bir, el de bir

³⁴³ Pala, öVahdet Bahsindeö, Zaman Gazetesi, 29.03.2006.

*Gerçek do ru görin geriye kalmaz
Birli e yetende ikilik olmaz
Ba ban uygun olsa hiç gülü solmaz
Ba ban da bir, bülbül de bir, gül de bir*

*Sümmânî der muhabbet ümmeti olduk
O cânân a k,na sarar,p solduk
u fânî dünyada bir kazanç bulduk
Giden de bir, kervân da bir, yol da bir(AE 239)*

(Sümmani)

Vahdet-i vücuttaki kesretten tamamen kurtulup mutlak vahdaniyete ulaşmas, anlam,na gelen³⁴⁴ kesrette vahdet dü üncesi Seyranî'nin ifadeleriyle öyle dile gelmektedir:

*Zerremiz eylemi emse azimet
Katre-i a k,m,z deryaya gitmi
Erenler bulmam, kesrette vahdet
Her biri ku e-i tenhaya gitmi (281)*

(Seyranî)

Allah birdir ve vahdetin merkezidir. ÷Tevhid, bir görme, bir bilme halidir. Sûfi sadece Birî görür, sadece Birî bilir. Oñdan ba ka varl,k oldu unu ne görür, ne bilir. Tevhidin hakikatine eren Birîden ba kas,n, unuttur.ö³⁴⁵ Â ,klar,m,z,n gözünde müessirle eser birdir asl,nda. Â ,k kendi vücûdunu cihan ile bir görmekte ve Hüdaøy, da kendi içinde bulmaktad,r. Bu ÷Birö ayn, zamanda kendisine muhabbet duyulan ve yalvar,lan varl,kt,r:

*Kudret-i Hallakâ ibretle bakt,m
Gördüm her bir mahlûk bir eñ içinde
Uyan,p çera ,m çakma ,m yakt,m
Vücûdum bir buldum cihan içinde

Müessirle eser birdir gözümde
Meali Hüdaøy, buldum özümde
Seyranîyim hata yoktur sözümde
Noksan olmaz sunçu Yazdan içinde(172)*

(Seyranî)

³⁴⁴ Kara, a.g.e., s.253.

³⁴⁵ Ku eyrî, a.g.e., s.5336534.

*Derdim ondur dokuzunu demenem a yara men
 Sekizde arzuman,m var yedi de avare men
 Be benim kışb-ü kâr,md,r dörde k,ld,m temenna
 kiye muhabbetim var yalvar,ram Birø men(EA 109)*

(enlik)

*Hamdülillah iki diyen de ilim
 hlâs,m kalbimde iman,m da bir
 Suretim ne ise siretim de o
 Mülk-i hakikatte canan,m da Bir(K 377)*

(Ruhsatî)

Vahdet-i vücûd dü üncesinde bütün varl, , öbirö görme Seyranînin dilinde ifadesini öyle bulmaktad,r:

*Zat,na mal etmi bizi Yaratan
 Ara yerde ne ben var ne de sen var
 Yetmi bin hicab, çekip aradan
 Cam-, a k dolusu gidip içen var(252)*

(Seyranî)

Vahdet-i vücûd dü üncesi, Allahø, bilmeyi ve tan, may, gaye edinîr. Bunun için yegâne vas,ta da a kt,r. nsano lu bu yolda gayret göstermekle yükümlüdür. Bunun için ilk yapaca , ey mâsivâdan (Allahøtan gayri her eyden) vazgeçmektir. Bu da nefsine hâkim olmay, ve öeneöden kurtulmay, gerektirir. Böylece insan giderek fenafillâhø erer ve sevgiliye kavu ur³⁴⁶. te bu noktaya erenler Â ,k Cemâlînin ifadesiyle cânân ile dost olama mertebesine eri mi olurlar:

*Fenâdan ikest olmu um
 Girip a ka mest olmu um
 Cânân ile dost olmu um
 Ka ile gözü neylerim(E 162)*

(Cemâlî)

Fenafillâh mertebesine erenler dünya ve dünyaya ait hiçbir eyi görmez olurlar. Çünkü arad,klar, eyi yani Hakkø bulmu lard,r. De il ki dünyay, ukbay, bile istemezler:

*Sirette Mevlâøya â ,k olanlar
 Surette kâkül-i Leylaø, bilmez*

³⁴⁶ Pala, a.g.e., s.336.

Aray,p dünyada Hakkø, bulanlar

De il kim dünyay, ukbây, bilmez(A 176)

(Emrah)

Tasavvufî tevhid anlayışında, mümkün olan şeylerin vücûdu, Hakk'ın vücûd denizinin dalgası, olarak görülür. Bu makama erişen sufiler, vahdet denizine dalıp, Hak'ta fani olurlar. Böylece fenâfillah gerçeğe erişir³⁴⁷. Seyranî tasavvufun simgesi haline gelen Mansur ve Nesimi'ye atıfta bulunarak vâcibü'l-vücûd'un mutlak varlığını, öyle dile getirmektedir:

Vâcib-ul vücûdun bil mutlakl, ,n

Ona vücûdunun bil mülhakl, ,n

Kim bildi Mansur'un ene'd-hakl, ,n

Nesimi'nin postu yüzülmeyince(172)

(Seyranî)

2.4. Peygamber Sevgisi

XIX. yüzyıldâ, şairlerinde en çok işledikleri temalardan biri de Peygamber Sevgisidir. Bazı şairler, Hz. Peygamber'den bahsederken içli içli şiirler yazdıklarını, ifadelerinden Örneği ne kadar da çok sevdiklerini rahatça anlayabilmekteyiz.

Mutasavvıflarca Hz. Peygamberi sevmek, bütün varlıklar için doğrudan bir zorunluluktur. Onu sevmemek, yaradılan kanunlara aykırı, mutluluğu baltalayıcı bir tutumdur. Çünkü varlıkta bir seçilme, süzülme, ayıklanma olayı vardır. Bu olay cansız varlıklardan başlayarak insana hatta melekler âlemine kadar uzanmaktadır. Kur'ân-, Kerim'in östüfaö diye ifade ettiği bu keyfiyet zirve noktasında Hz. Muhammed'i ortaya çıkarmıştır. Son peygamberin adlarından birinin Mustafa olması, bu yüzdendir. Bütün varlıklar kendilerinin kemalini temsil eden nebilere, özellikle de son peygamber Muhammed Mustafa'ya hürmet ve sevgiyle doludurlar³⁴⁸. Ruhsatî'nin bu östüfa keyfiyetine atıfta bulunarak Mustafa kafiyesiyle yazdığı şiir, şu şiiri bir ağırdan diliyle Peygamber sevgisini en güzel şekilde anlatan şiirlerdendir:

Serde tac,m kalpte ruhum tende can,m Mustafa

Kalmad, tende mecalim ey canan,m Mustafa

Ruyum siyah destim boğnas, l varam dîvâna ben

Hakkı yarar amelim yok gevherkân,m Mustafa

³⁴⁷ Erayd, n, a.g.e., s.210.

³⁴⁸ Öztürk, a.g.e., s.411.

*Olmad, bir ir ad,m,z bu nefis-i emâreden
Herkes kemâl bulmaz imi okumakla kareden
Yüz bin tabib lokman olsa kurtulmak yok yareden
Senden gayri yok ilac,m bî-dermân,m Mustafa*

*Taliâm tecrübe k,ld,m baht-, siyah kareyim
Kesmedim hergiz güman,m emâne pervaneyim
Ruhsatôm ha rolanda de me böyle yanay,m
Tek dilde ezberim olsun nam ü an,m Mustafa(K 211)*

*Mustafaân,n a k,ndan Ruhsatî oluyor deli
Mustafaøya hu çekenler cümle melek hep veli
Bende bir can ile ba , meydana koydum beli
Dihân, nûr hadîsi nûr Mustafaød,r Mustafa(K 212)*

Bir Mevlânâ a , , olan Konyal, Â ,k emâ ümmet-i Muhammedîn Onu sevmesinden ziyade öYaln,z ben miyim sana hayran, Bâr-i Hüdâ bile seni kendine dost eylediö diyerek Ona olan sevgisini öyle dile getirir:

*Yaln,z ben miyim hayran-, sergerdan sana
Mâr u mur vah u tuyur bay u geda sevdi seni
Haddi mi sevmemek seni bu abd-i âciz emâøya
ntisab itmek murâd, ya Resûl-i Kibriyâ
Cümleden evvel yaratt, rûh-i pâkin Hazreta
Kendine yâr eyledi Bâr-i Hüdâ sevdi seni(H 79)*

Yozgatlı, Fennî, Peygamber Efendimizin her türlü sayg, ya, yüceltmeye, övgüye lây,k oldu unu, Cenâb-, Hakkøn kendisine Muhammed ad,n, vermekle, onun ân,n, ve erefini herkesten üstün tuttu unu öyle dile getirmektedir:

*Her türlü tahiyât ü teâlî sana mahsûs
Her medh ü sitâyi sana lây,kt,r Efendim
Etmi seni Hak nâm-, Muhammed ile tevsîm
Kadr ü erefin cümleye fâiktir Efendim³⁴⁹*

(Yozgatlı, Fennî)

³⁴⁹ <http://www.geocities.com/husnu66tr/Yozgatli-Fenni-Baba.htm>

Hız. Peygamberçe sevgi, ilâhî a k,n hem ba , hem sonudur. Bu sevginin ikmali de ona sevgiyi kolayla t,ran eyleyi, ki ileri sevmekle gerçekle ir. Bundan dolayı, Allah marifeti ve a k, yan,nda Peygamber ve Sahâbe sevgisi de â ,klar,n iirlerinin temel örgüsü içinde s,kça yer almaktadır,³⁵⁰. Hazret-i Peygamberâ öDilberö olarak tavsif eden Sümmanî ilahi a k,n bir gere i olarak gördü ü peygamber sevgisini öyle dile getirmektedir:

*Derdime dermans,n sevdi im dilber
Koyma melül, mahzun, biçare beni.
Yoktur dü cihanda sen gibi dilber
Meylim mü tak etme a yare beni.*

*Saadet tac,s,n ey Nûr-u Server,
Damad,n ehriyar saki-i yaver.
Yoktur bir taksimde böyle bir yaver,
Kaydeyle deftere fukara beni.(AE 178)*

*Ta ezelden beri teslim olmu um rah,na dilber senin
Açayd,n cemâlin için, ayine dilber senin
Kondu adalet mülküine nice hükm-ü Süleyman
Yeti medi asla kimse pay,na dilber senin*

*Sen muhabbet madeninin ilmile imla ile
Gönül ehrini az etmi allemel esma ile
Yar pazar,n kadim eyle, Sümmanî geda ile
Cemalin nûru Hüdaød,r, boyuna dilber senin(AE 321)*

Â ,k Sümmanî bu çok sevdi i dilberi bir ba ka iirinde cismi dünyada olmasa da ismi dünyada olan, esrar, kaybolsa da lezzeti hala taze olan; Mevlâøø,na kul, kullara seyyid olarak tavsif etmekte ve gerçek peygamber tasavvurunu da böylece dile getirmektedir:

*smi dünyadad,r, cismidir nihân
Rasûlullah hem sa hem dahi meyyit
Gulam kul demektir, idrak et hay can
Mevlâøø,na kuldur, kullara seyyid.*

³⁵⁰ Gündo du, a.g.m., s.146.

*O resul karada, semâda sartaç
Her seher semây, k,lmakta Miraç
Bu cümle kâinat hep Oña muhtaç
Esrâr, nihand,r, lezzeti cedit(Y 122)*

Hz. Muhammedø a k derecesinde ba l, olan Â ,k emø sevgilisinden ayr, dü üp gurbetin esiri olan bir ma uk edas,yla ne kadar aciz, te ne ve mü tak-, dil oldu unu öyle dile getirir:

*Elim al varay,m pirim alilem Ya Rasulallah
Esir-i gurbetim zâr u zelilem Ya Rasulallah
P,narlar oldu peyda hasretinle da -, dillerde
ki çe mim verir ya selsebilem Ya Rasulallah
Bulur s,hhat vücûdum nu idersem Kevser-i vasl,n
Acuzem te neyem mü tak-, dilem ya Rasulallah
Nasibim var ise görmek ne yüzle ben varam bilmem
Yüzü kara günahkâram hacilem Ya Rasulallah
Koyup da bab-, lütfun ben kime yalvaray,m ah,m
Reva k,l hacetim ah,m halilem ya Rasulallah
Seni görmekli e candan ziyade arma an,m yok
Tehi destim kamu yüzden melilem ya Rasulallah
Kulun emø geday, koyma lütfet zar-, zulmette
Uyand,r nûr-i a k,nla fitilim ya Rasulallah(H 83)*

(emø)

slam dü üncesi, a k,n Allahøa ba land, , son noktada Son Peygamberø sevmeyi öngörür. O yüzden peygamber sevgisi ayn, zamanda ilahî a k,n da bir parças,d,r. Mecâzî a k, mür îdlere ba l,l,k ve hürmet merhalelerinden geçen ilâhî a k ehl-i beytøn sevgisini de elde ettikten sonra Hz. Peygamberø a k makam,na ula ,r ve oradan Cenâb-, Mutlakøa ba lan,r³⁵¹. lahi a k, çokça i leyen â ,klar,m,z Hz. Peygamberø duyduklar, a k, da çok güzel bir ekilde dile getirmi lerdir. Hz. Muhammedø a k derecesinde seven â ,klar,m,zdan bir olan Seyranî Lemyezeløn a k,n,n nûrunun Muhammed vesilesiyle kalb-i sûzân,nda nas,l parlad, ,n, öyle dile getirmektedir:

³⁵¹ Öztürk, a.g.e., s. 405, 409.

Hak Muhammed'ede, Muhammed nûr-u iman,mdad,r
Nûr-u iman,m fitili em-i irfan,mdad,r
em-i irfan,mda parlar nûr u zât-, lemyezel
ûle-i kandil-i a k,m kalb-i suzan,mdad,r(324)

Bir ba ka iirinde kalbindeki bu a ktan dolay, dîvâne oldu unu, peygamber a k,n,n derdine derman oldu unu öyle dile getirmektedir:

Dîvâneyim a k,nla de il elde iradem
Uslanmaya yok elde bir imkân,m efendim

Her derde deva olmaya var sende liyakat
A k,n bilirim derdime derman,m efendim

Kalbimde karar eyledi nak -, hayalin
Gül endeki güller gibi handan,m efendim

Seyranî'ye ver var,n, var yok de il asla
Ey Vacib-i Mevcudu Kerem-Kân,m efendim(316)

Hz. Peygambere sevgi, ilahî a k,n hem ba , hem de sonudur. Bu özellik ba lang,çta Peygambere tam uyma(ittiba) ekinde ortaya ç,kar. Sonra ise isti rak ve fena (Allah'ın iradesinde yok olmak) halinde görülür. Tasavvufun genel kabulüne göre ilahî a k, ilkin, Hz. Peygamberin davran, lar,n, ,srar,l, bir ekilde taklide dayan,r. Bu taklit benli e ilahî s,r,lar,n kap,lar,n, açar. Ve böylece taklit yarat,c,l, a ula ,r; yani ibâdet, a k ve birlik halini al,r. Birlik gerçeikle ti inde görülür ki Allah'ı sevmekle Son Peygamberi sevmek aynı, eydir³⁵². ÷Elifö ve ÷Mimö harflerini simgesel bir dille ÷Allahö ve ÷Muhammedö olarak iirine yerle tiren Bayburtlu Celalî a k oca ,nda her ne zaman Allah dese dilinin dönüp Muhammed dedi ini söylemektedir:

Lam elif dersinde a k oca ,nda
Ben elif dedikçe dilim döndü mim
Yed-i kalem k,lm, kudret ba ,nda
Kalemi mim imlas, mim pendî mim

³⁵² Öztürk, a.g.e., s.416.

*O servi semendin öz ota ,nda
 Yedi nar beslemi ah duda ,nda
 Dört ,rmak ak,yor canan ba ,nda
 Çesmesi mim gözesi mim bendi mim*

*Çoktan â ,k oldum ben bu dilbere
 smin kitap ettim ald,m ezbere
 stedim Celalî yazam deftere
 Ülkesi mim dura , mim kendi mim(D 53)*

Â ,k Seyranî de varl,klar,n Oınun nûruyla yarat,ld, ,n,, Oımsuz asla olmayaca ,n, ifade ederek Hz. Peygamberø âlemin iftihar, ve Mahbub-u Mevlâ olarak hitapta bulunur:

*Ey mürüvvet kan, âh-, risâlet
 Bilmi im oldu un mahbûb-u Mevlâ
 Dilim ikrâr eder kalbim ehâdet
 Mefhar-i âlemin kadrin muallâ(166)*

*Aksi hep kalbimdedir em-i hayâl-i Hazretin
 Hazreti Yusuf gibi seyr-i cemâl-i gaybetin
 Yok mudur bir ku a hiç çal, kadar dost gayretin
 Merhamet k,l sen benim sultan,m Allah a k,na(199)*

XIX. yüzy,l â ,klar, içerisinde Ruhsatî, emø, Sümmânî ve Yozgatlı, Fennîın Hz. Peygamberø özel bir sevgi besledikleri ve bu sevgilerini iirlerinde s,kça dile getirdikleri görülmektedir. Bunlardan Yozgatlı, Muhammed Said Fennî, øResulullahın Ravza-i pak,n, görmeden ölecek olursa, vücûdundan arta kalan kemiklerin k,yamete kadar eyvahö diye dövünece ini söylüyor. Bütün arzusunun Ravzaın,n e i ine var,p Hicaz topraklar,na yüz sürmek ve böylece u dünyadan murad almak oldu unu ifade ediyor ve günahkâr Fennîöyi lütufkâr kap,s,ndan ay,rmamas,n, talep ederek unlar, söylüyor:

*E er görmezden evvel can verirsem Ravza-i pâki
 Mezar,mda der ecza-yi izâm,m ha redek eyvah*

*Felekte ölmeden bir kâm alayd,m asitân,ndan
 Süreydim rûyumu hâk-i Hicazøa ah Efendim ah*

Kulun Fennî-i pür-cürmü ay,rma bab-, lutfundan

Dahilek ya Ebeð-Kas,m, dahilek ya Resulallah³⁵³

Â ,k emâin hali ise çok daha ba kad,r. Onun yakar, lar,, efaat istemesi, özleyip aramas, oldukça samimi ve içten bir dille iirlerine dökülmü tür. emâye göre kulun Oonu medhetmesi eksik olaca , için kabahattir, zira Kurân Oonu mahbûb-u Mevlâ olarak vasfetmi tir:

Günah,m boydan a k,nd,r begayet Ya Rasulallâh

Me er senden ola lütf-i inâyet Ya Rasulallâh

Seni Kurân ile vasfetti Hakk mahbûb-u Mevlâ,n,n

Kulun methetmesi küllü kabahat Ya Rasulallâh

Ümidim kesmezem ben rahmetenil-âleminsin sen

efaaf bahrine olmaz nihâyet Ya Rasulallâh

zin ver a las,n dîvâna vars,n cürmünü affit

Yak,p kül olmadan a k-, harâret Ya Rasulallâh

E er dersen ki derdimend emâ e len civâr,mda

Bana teslim-i rûh itmek saadet Ya Rasulallâh(H 82)

Â ,k enlik ve Emrah Rasulüllahâ ah-, Huban (sevgililerin ah,) olarak hitap etmektedirler:

Elli dörttür bab içinde demim var derman,m var

Yetmi bin hicap içinde bir ah-, Hubanø,m var

Alt, bin alt, yüz altm, alt, derdimin derman, var

enlikøem e hesab,yla yar oldum O yâre men(EA 109)

(enlik)

Bizlere cevretme ey ah-, Huban

Hazer k,l ate -i suzan,m,zdan

Ne denli eylesek a k,m,z pinhan

Bellidir nale-i efgan,m,zdan(G 155)

(Emrah)

XIX. yüzy,l â ,klar,n,n iirlerde çokça i ledi i konulardan birisi de õYa Muhammed, sen olmasayd,n, ben âlemleri yaratmazd,m³⁵⁴õ mealindeki õlevlake levlakö hadîs-i erîfidir. Bu hadis-i erife göre, âlemler Oonun hürmetine yarat,lm, , Oonun a k,na var olmu tur. O

³⁵³ www.hacsitesi.com/ms_word.asp?haber=429

³⁵⁴ Acluni, *Ke fud-Hafa*, II, 164.

olmasaydı, hiçbir ey olmazdı,. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir anlamda var olmama, z.n önemli bir sebebi olarak görülmü tür³⁵⁵. Â ,klar da iirlerinde bu konuya s,kça at,fta bulunmu lard,r:

Habib-i nûr-u cismi pak

Sehbay, zikrede eflak

Buyurdu levlake levlak

Kurâînø,n âyetidir bu(EA 186)

(enlik)

an,nda ðLeylakö denildi hamd olsun Yezdanø,ma

Ahmet ü Mahmud u Muhammed Mustafa Sultanø,ma

Mah er günü eri ir ümmetinin derman,na

Sahib-i liva-i Bihter Mustafaø,d,r Mustafa(K 212)

(Ruhsatî)

Hudaø,n,n Levlake fermân, sende

Fetehna seyfinin meydân, sende

Devas,z dertlerin dermân, sende

Gelen bimâreye al ver devalar(D 17)

(Celalî)

An,n hürmetine oldu dü âlem

Bais-i âlemdir Hazret-i Hatem

Tamir olunûrken Vücûd-i Âdem

Melaik hayl ile ben anda idim(A 81)

(Emrah)

Nûr-i Ahmed on sekiz bin âleme mestûr idi

Lafz-, levlakø,indeki ünvan, ben bilmez miyim(318)

(Seyranî)

Gizli bir hazine olan Cenab-, Hak, bilinmeyi dilemi ve ilk önce Hz. Muhammedøn nûrunu, bu nûrdan da di er varl,klar, yaratm, t,r. Bu nûra, nûr-u Muhammedi, hakikat-i Muhammediye, akl-, evvel, akl-, küll gibi isimler de verilmi tir³⁵⁶. XIX. yüzy,l â ,klar,nda bu nûr-u Muhammedî vurgusuna da s,kça rastlamaktay,z:

Mustafa nûrundan oldu kevkeb ile asuman

Mustafa nûrundan oldu ems ile mahitaban

³⁵⁵ Uluda , a.g.e., s.336.

³⁵⁶ Ahmet Avni Konuk, *Fususø-Hikem Tercüme ve erhi*, Haz.: Mustafa Tahral,-Selçuk Erayd,n, FAV, 3. Bas,m, stanbul 1999, s.46-129; Uluda , a.g.e., s.36-37; Kara, a.g.e., s.115.

*Mustafa olmazsa halk olmazd, âlem bu cihan
 efaatçi yar,n mah er Mustafaød,r Mustafa(K 18)*

(Ruhsatî)

*Saye-i pirimden olmazam mahzun
 Söyleyin anl,yah kemaletinden
 Bir nûru meknûndur mayas, kef-nûn
 Sebeb-i Resuløn yüz hürmetinden(EA 115)*

(enlik)

*Ey nûr-i sirac-, kandili ekvân
 Nûrunla münevver vücûd-i imkân
 Mücrim Seyranînin derdine dermân
 Sensiz olmaz olur seninle illa. (167)*

(Seyranî)

*Nar-, ilahîdir o nûr-u hakîkat
 O nûrdan hakikat nûr olur peydâ
 Nûrun ala nûrdur o nûrun nûru
 Onûrun nûrundan nûr olur peydâ(A 105)*

(Emrah)

Tasavvufî dü üncede bir ümit kap,s, olarak ifade edilen ayn, zamanda var olu umuzun sebebi oldu u gibi âhirette de kurtulu umuzun vesilesi olaca , kabul edilen Rasulullahøn efaati â ,klar,m,z,n da ümit kap,s, olmu tur. Onlar bir taraftan günahkârl,klar,n, ve pi manl,klar,n, bir taraftan da Hz. Peygamberøn efaatine ne kadar çok ihtiyaç duyduklar,n, öyle dile getirmektedir:

*Nefsim ar eyleme rezalet için
 Ahlâk,m halim k,l selâmet için
 Der Sümmanî yar,n efaat için
 efaat da san lay,k Muhammed(Y 118)*

(Sümmanî)

*enlik der gafildir gaflet likab,
 S,rr-, hâfiyene olmal, tabi
 Nübüvvet mürseli Hatemüøn-Nebi
 Serveri enbiyâ efaât,md,r(EA 195)*

*enlikøem hizmet etmedim, daim bir tarîkata
Uyup blis y, vas,na, çok ettim cürm ü hata
efaaf Ya Rasulallâh muhtacam ma firete
syam,hadden a ,pt,r, çoh günahkâr olmu am(EA 142)*

*enlik deyer bu muamma, çekmerem cevri cefa
efaafç,m sen ki oldun Ya Muhammet Mustafa
Cümle Oña müntaz,rd, ruz u eb g,lar dua
Alanlara ö üt verer hem nasihat götürü(EA 152)*

(enlik)

*Esmeyince emr-i hakk,n yelinden
Koku gelmez efaaf,n gülünden (168)*

*Bir müir îde el ver hak olam dersin
Dü cihanda yüzüm ak ola dersin
efaaf bahrine gark olam dersin
Medineøde yatan Sultana yalvar(250)*

*Mücrim Seyranîøye eyle efaaf
Hak vücûdun k,lm, âleme rahmet
Verildi zât,na tâc-, nübüvvet
Muhabbet emâne Sûzân olan yar(254)*

*Aksi hep kalbimdedir em-i hayali hazretin
Hazreti Yusuf gibi seyr-i cemat-i gaybetin
Yok mudur bir ku a hiç çal, kadar gayretin
Merhamet sen ey sultan,m Allah a k,na(299)*

(Seyranî)

*Rahmet Emrahø,na yeti imdâde
K,l lütf-ü efaaf, koyma piyade
Böyle mücrimlere ruz-i cezada
efaaf mazhar, Mustafa sensin(G 122)*

*Emrah neylerim devlet-i devran
Ben muluk-i a k,m neylerim ihsan
Bir nim nigah etse e er o sultan
Bana ondan özge inayet mi var(G 65)*

(Emrah)

*Eya ahen eh-i taht-, risâlet
Der-i eltaf,na gelmi gedâlar
Sipeh-salar-, iklim-i inayet
afaat nakdîn ister bi-nevalar*

*Edenler ravza-i pakin ziyaret
Umarlar bab-, lütfundan efaat
Sürüp dergâha ruhsar-, zaraet
Kulun Zihnî gibi çok müptelad,r(SS 140)*

(Zihnî)

*Umar bu hasta-i dil hazretinden ya Rasulallah
Mariz oldum yeti tir erbetinden ya Rasulallah
Döker ya yerine kanl, sular aram, yok asla
Dü çe mim haba girmez hasretinden Ya Rasulallah
Cemal-i iftirak-, matemle kald, Beytullah
Giydi kara hilâti hicretinden Ya Rasulallah
Acep ömriimde bir kez i ledi mi bilmezem ah,m
R,zana bir muvaf,k sünnetin Ya Rasulallah
Emektar-, kadimem bunca y,ld,r hep sana muhtaç
Kulun azletme a k,n hizmetinden Ya Rasulallah
Habib-i Kirdigars,n rahmetenlil-âleminsin sen
Bu imzay, okurlar hüccetinden Ya Rasulallah
Mübarek asitan-, izzetinde redditme
Kulun emâ gedad,r ümmetinden Ya Rasulallah(H 83)*

(Â ,k emâ)

*Dertli bu hikmetten ir ad olmad,
Sensiz mah er yeri kü ad olmad,
Çok nebiye vard,m imdad olmad,
õ efaat kan,s,n Mustafaö dedim(K 147)*

(Dertli)

enlik, müəminlerin ahir zaman peygamberine hürmeten, efaatini umarak her ismi an,ld, ,nda dile getirdikleri, ayn, zamanda dualar,n kabulü için duan,n ba ,nda ve sonunda okuduklar, Salâvat-, erifi bir farz(gereklilik) olarak telakki etmekte ve halis bir kalple, içten gelerek okundu u müddetçe cennete girmeye vesile olaca ,n, veciz bir dille iire dökerken Â ,k Cemalî de Oğnun ismini ananlar,n kalbinde velvele kalmayaca ,n, dile getirmektedir:

enlik der salâvat farzd,r her gula

Hulusu kalp ile getirse dile

Ak,bet mülk olur cennet-i Ala

Zevk-i ziyet verir nûr bizim için(EA 181)

(Â ,k enlik)

An ismini getir dile

Gönlünde kalmaz velvele

Bülbül gibi çeker nale

Cemalân efgan,na bak(E 159)

(Cemâlî)

Mutasavv,flar, sahîh hadîsleri esas alarak salâvatlar düzenlemi ler ve bunlar,n günlük vird eklinde okunmas,n, tarîkat adab, olarak telakki etmi lerdir.³⁵⁷ Â ,k Sümmanî için Salât u Selâm öDilberöin a k,na getirildi inde hem derde derman, hem a ka gül en, hem kullara ni an hem de ümmete bir bürhand,r:

E er cismi mecruh isen, dermând,r salât u selâm

Derdin arzu matlub isen, Lokmanöl,r salât u selâm

Her bir kul bu râh, bulmaz, bedeni a k ile dolmaz

Bahar, yaz, itada solmaz, gül endir salât u selâm

Götürür do ru yollara, tap ,r,r karakollara

Ol müəmin olan kullara, ni and,r salât u selâm

Sümmanî var bu gayrete, ayr,l,p dü me zillete

ahana kabul ümmete, bürhând,r salât u selâm(Y 118)

³⁵⁷ Uluda ,a.g.e., s.450.

2.5. Dört Halife ve Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehl-i Beytin biri geni biri dar olmak üzere iki manas, vardır. Geni manas,yla Ehl-i Beyt, Son Peygamberın bütün ev halkın, ifade eder ki, ezvâc-, tâhirât (Peygamberimizin hanımlar,) buna dâhildir. Dar anlamda Ehl-i Beyt ise Hz. Peygamberimizin sulbünden gelenleri ifade eder ki bunlar Hz. Fatma validemiz, Onun pâk çocuklar, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'dir. Ehl-i Beyt tabiriyle kastedilen mana da bu dar manadır.³⁵⁸ Bu çerçevede Â ,k Ruhsatî simgesel bir ekilde be ile dörde bel ba lad, n,, onlar yan,nda oldu u müddetçe dünyada da âhirette de korkusunun kalmayaca n, dile getirmektedir:

Ebu Bekir Ömer Osman ve Ali

Bildi im yok bundan gayri Muhammed(K 47)

Cümle eshab-, Güzin ol çar,yar, ba-safa

Ol Ebubekir-ü Ömer, Osman, ben bilmez miyim(K 229)

Ümüdüüm muhkemdir be ³⁵⁹ ile dörde³⁶⁰

Ne havfim dünyada ne de mezarda

Mizanada S, ratada korkulu yerde

Ebubekir Ömer Osman oldukça(K 12)

Hz. Peygamberın tek yadigâr, olan Hz. Fatma validemiz ise enlikın iirlerinde saadet tâc, olarak ifade edilmektedir:

Muhammed vâsfetti s,rr-, mihrac,

Fadime-i Zehra saadet tâc,

T,l,s,m ehrine bulan ilac,

Hayberâ bozana ba , la meni(EA 244)

Â ,k enlik iirlerinde Hz. Peygambere ah-, Huban, Hz. Aliye de ah-, Merdan olarak hitapta bulunmu tur:

Resulâ arslan donunda gösterdi heybetini

Kahkaha kezzap aniyle yeksan etti fethini

³⁵⁸ Öztürk, a.g.e., s.4056406.

³⁵⁹ Bu iirdeki be den kas,t kanaatimce Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.

³⁶⁰ Bu dörtten kas,t ise dört halifedir.(Bu rakamsal uyarlamalarla ilgili de erlendirmeler için bkz: Kaya, Do an, Sivasada Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Ruhsatî, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1994, s.138)

enlik söyler ah-, Merdan Mürteza'nın methini

Cenâb-, Mevlâm a k,na geçtin serden ibtida(EA 139)

Â ,k Seyranî de dört halifeye sevgisini öyle dile getirmektedir:

eyhimiz S,dd,k u Ebu Bekir Ömer

Sertâc-, ehlullâh Osman-, Haydar

Erenler edince cihâd-, ekber

ah-, merdan ile meyda da idim(G 75)

(Emrah)

Ebubekir Ömer Osman

Var onlardan bize ihsân

efaât kan,m,z Burhân

Onlar tatlı, diller bize(34)

Hak dedi vermi im sana çâriyâr

Ali Ebubekir Ömer Osman(34)

Â ,klar,m,z,n hemen hepsi iirlerinde Kerbelâ hadisesine s,kça vurgu yapm, lard,r. Hunharca öldürülen ehl-i beyt için yüreklerini s,zlatm, lar, hüznlerini dile getirmi lerdir. Bununla beraber Yezid'e k,zg,nlaklar,n, da her f,rsatta dile getirmi lerdir:

Ah Yezîd'ın rûhuna eylerdim amma laneti

Olmasa isyân,na galip Rahîm'ın rahmeti(49)

(Seyranî)

Bildinîz mi siz Yezid'ın ba r,n,n ta oldu un

Zahiren slaml, ,n bat,nda kalle oldu un

Ta'n k,lman dertleriyle gözlerim ya oldu un

Ayb görmem Dertli'nin sizler K,z,lba oldu un

Ya nice medhedeyim dünya ve ukba nam, var

La feta illa Ali, la Seyfe illa Zülfikar(K 89)

Can u ba terkeyledik bizler imameyn a k,na

Bende-i ah-, ehid-i Kerbelâ derler bize

Gerçi ben bir dertliyim, derdim yetimler derdidir

Çek elin bizden tabiba, bî-nevâ derler bize(K 97)

(Dertli)

*Biz muhibbi hanedan, z olsa dünya bir taraf
ehid-i ah-, Kerbelâ kalpte dava bir taraf(K 84)*

*Mâh-, muharrem eri ti yas ve matem günüdür
Firkat ile gözlerimden ak,yor ya lar yine (K 75)*

*Kerbelâya â ,k olan güm çeker gam gamlan,r
Mâh-, muharrem gelende yürekten gümgümlenir(K 392)*

*Söyünmez ha redék nâr,m Kerbelâñ,n a k,na
Ol Ali Haydar-, Kerrâr içindir zar,m,z(K 455)*

(Ruhsati)

enlik bir iirinde Hz Hasanñ zehirlenerek ehit edili ine de telmihte bulunarak Oniki mamdan baz,lar,n,n ismini zikreder ve yukar,da Hz. Peygamberden efaat istedi i gibi Allahñ Kerbelâ ehitleri ve Ehl-i Beyt hürmetine de ba , lanmas,n, talep eder:

*Medineñde yatan nûr-u amber hak
mam-, Câfer, Zeynel cism-i pak
Zehr içip gast olan garazi helâk
Hazret-i Hasanñ ba , la meni*

*ehitler rehberi ruhu can fe an,
Vucudu sed-pare cismi hazer ân
Kerbelâ çölünde akan gülgez kan
üheda yeksana ba , la meni*

*enlik yâda sal Hazreti Abas,
mam Hüseyinñ matemi yas,
mam Mirza G,z,l Kümbez a as,
Hâki Horasanñ ba , la meni(EA 244)*

Â ,klar,m,z,n Hz. Aliñden s,kl,kla bahsetmi olmalar, zaman zaman farl, yorumlanm, ve Alevi-Bekta î olduklar, zannedilmi tir. Ancak iirler bir bütünlük içerisinde incelendi inde bunlar,n mezhep ve me rep mülahasas,yla de il genelde â ,k duyarlı, , içerisinde i lenmi yakla ,mlar oldu u görülecektir.

*Hak ilham etmi ti ilm-i Furkanø,
erefi islam,n âh-, Merdânø,
Tilâvet ederdi ilm-i Kurânø,
Her saat, her nefes ihyâda Ali*

*Zevcesi Fat,ma, nesli Peygamber
Mübârek cesedi nûrla münevver
Nice münkirlere gösterdi teber
Kalede, kulede, sahrada Ali(Y 324)
(Sümmanî)*

*Vicdan,ma uygun bir âli f,trat
Fahr-i Âlem gibi mir bulamad,m
Dinî Muhammedøe gayret ve nusrat
Etmî Ali gibi ir bulamad,m(122)
(Seyranî)*

*Saki-i kevser dürrür cennette ir-iGirdigâr
Rahm-i maderden oluptur Mustafaøya yadigâr
Oldu seyfinden an,n din-i Muhammed a ikâr
Ya nice medhedeyim dünya ve ukba nâm, var
La feta illa Ali, la Seyfe illa Zülfikâr(K 88)
(Dertli)*

2.6. lim ve irfan

Lügatte ilim bilmek, irfan ise tan,mak anlam,na gelmektedir. Âlim, mutlak ilim ve bilgi sahibi iken, ârif marifet ehlidir. Marifet ise takva ve sülûk neticesi hâs,l olan bir bilgidir. Arif, dü ünerek, i in sonunu getirerek ve tecrübe ile bilgi sahibi olan ki i³⁶¹ anlam,na gelmekle birlikte Allah Teâlâø,n kendi zat,n,, s,fatlar,n,, isimlerini ve fiillerini mü ahede ettirdi i kimselere denir.³⁶² Âlim gibi bilen manas,na gelirse de ondan farklı,d,r. Âlim ilmî bir tahlil ve çal, ma sonucu elde eder. Ârif ise irfana, ilham ve hâl ile ula ,r.³⁶³

³⁶¹ Y,lmaz, a.g.e., s.199.

³⁶² Uluda , a.g.e., s.52-53

³⁶³ Cebecio lu, a.g.e., s.117

Sümmanî bir iirinde ilmin kazan,labilecek en güzel kâr oldu unu dile getirmektedir. Çünkü ilim sahibi olmayan iman edemez. O yüzden ilim ki iyi cehennem nar,ndan koruyan bir kalkan gibidir. Ayn, zamanda ilim insanla hayvan, birbirinden ay,ran bir özelliktir. Öyleyse insan ilim ilim ö renmekten geri kalmamal,, bütün gücüyle o yitik mal,n, bulmaya gayret etmelidir:

lmi ar eyleme ey can,m karda
lmi ar eyleyen berhudâr olmaz
Gece gündüz sarfet ilme amelin
limden ziyâde güzel kâr olmaz

limledir bir erefi insan,n
Ne fark, var câhil ile hayvan,n
limle kâm alan bulur îmân,n
lim bir cennettir yeri nar olmaz(AE 267)

Mutasavv,flara göre ilmin varl, , marifetle, akl,n varl, , da ilimle bilinir. Marifet ise kendi kendine ortaya ç,kar; Hakkø,n ve hakikatin ortaya ç,kmas, gibi³⁶⁴. İme ve ahlaka hizmet edenlerin fazilet sahibi olacaklar,na dikkat çeken Â ,k Zülâlî hakikate ancak ilimle ula ,labilece ini, cehalet ehlinde ise cinayet olaca ,n, dile getirmektedir:

Her kim ide ilm ü ahlâka hizmet
Bâb-, faziletten yeti ir himmet
Maariften cereyân eder hakikat
Cehâlet bezminde cinâyet olur(ÖG 200)

(Zülâlî)

Â ,k Seyranî ise ilmin farkl, bir boyutuna dikkat çekerek ilmin ancak kendisiyle amel edildi i müddetçe k,yetli olaca ,n,, ilmiyle amel etmeyenlerin kafesteki kargadan farkl, olmayaca ,n, dile getirmektedir:

Bir âlim e er olmaya ilmiyle amel
Koy bir kafese bülbülü karga ile bir tut(332)

(Seyranî)

Esasen okuma-yazma ile ilgili ilimlerde; hadis, f,k,h, kelam gibi dinî ilimler sûfilerce ökal ilmiö olarak vas,fland,r,l,r, bunlar insan, Allahøa ula t,racak vas,talard,r. Sûfilere göre insan, Allahøa ula t,racak esas ilim öhal ilmiödür. Ledünnî ilim, ilm-i hikmet gibi adlarla da

³⁶⁴ Kelâbâzî, a.g.e., s.97.

an,lan bu ilim, uzun bir nefis mücadelesinden sonra Allahın has kullar,na verdi i, kalbe do an ilhamlardan ibarettir. Â ,k enlik de gördü ü bir rüyâdan sonra söyledi i iirinde kudret mektebinde ledünni ilimlere mazhar oldu unu dile getirmektedir³⁶⁵:

Kudret mektebinde verdiler dersi

Zahirde göründü ar ile kürsü

H,fz,mda zapt oldu Arabî Farsî

Lügat-, imran, seçtim bu gece(EA 28)

Rüyadan sonra bir tak,m vehbî ilimlere eri me durumu birçok â ,kta görülmektedir. Tahsil görme imkân, bulamayan â ,klar ilim ve bilgi kayna , olarak genellikle rüyalar, göstermektedirler. Rüyada ledünnî ilimlere mazhar olan â ,klar art,k farklı, bir kisveye bürünürler. Tasavvufî dü üncede Allahın ula t,racık olan hal ilminden yani ledünni ilimden haberdâr olanlar gerek ruhî hayatlar,nda gerekse sosyal hayatlar,nda farklı, olurlar. Emrah bu fark, öyle dile getirmektedir:

Im ü ledünnîden haberdar olan

Ne incitir y,lan ne söyler yalan

Bir a ka dü meden dünyada kalan

Ukbâda menzil-i maksûda ermez(G 98)

(Emrah)

Kanaatimizce â ,klar,n rüyalarla elde ettiklerini söyledikleri ey ilimden ziyade irfând,r. Â ,klar,m,z,n ço u ilmî bir tahsil görmemi se de iirlerini bir ârif edas,yla söylemi lerdir. Sürekli halk,n içinde olan â ,klar kar , kar ,ya geldi i ki iler, ya ad , olaylar, bulunduklar, meclisler vesilesiyle de dü ünce ve anlay, lar,n, geni letmi , kazand,klar, tecrübelerle olgun ve halk aras,nda ârif kavram, ile ifade edilen bir ahsiyet kazanm, lard,r.

Unutmamak laz,md,r ki kimli imiz, onu konu land,rd, ,m,z kab,n eklini ve rengini al,r ve ruhlar incelmeden incelikleri asla görülmez³⁶⁶. Bu sûfi terminolojisinde öarifö için söylenen bir vas,ft,r. Sûfiler öârif su gibidir, içinde bulundu u kab,n rengini ve eklini al,r.ö öârifî hiçbir ey buland,rmaz, her ey onunla durulur.ö öârif kendi varl, ,ndan fânî Hak ile bâkîdirö³⁶⁷ derler. Ârif, erâ dü ünceye göre kâinat,n s,rlar,na vak,f olan, insanl, a bu anlay, la bak,p de erlendiren, olaylar, dü ünce potas,nda yo urarak faydal,y,, do ruyu, iyiyi,

³⁶⁵ Torun, a.g.e., s.253.

³⁶⁶ skender Pala, öÖnce Ruhlar, Yontmal,ö, *Kitâb-, A k*, Alfa Yay., stanbul 2006, s. 45.

³⁶⁷ Uluda , a.g.e., s. 52.

güzeli görüp gösteren bir ki ili i ifade eder.³⁶⁸ Sümmanî ariflerin bu fonksiyonunu u ifadelerle iire aktarmaktadır:

*Ehli hakîkate ârif olanlar
Gösterir âleme yol yoldan ince
Cevâbda mücevher zarif olanlar
Feyzi hurrem olur hâl hâldan ince(AE 153)*

(Sümmanî)

Bir genelleme yapılabilecek olursa âşklarda, dînî dü ünceden kaynaklanan bir telkin, telkinin yanı sıra uyarı ve yol gösteren bir dü ünce yolu olarak kendisini hissettirmektedir. Bu durum âşkların toplum içinde yüklenmiş arif ki i misyonu sebebiyle olmaktadır. Bu bağlamda Âşık Sümmanî insanlara hitap eden, doğru yolu gösteren, her şeyden evvel ö kendine sahip ol, kötülüklerle varılmı, manevi ki ili ini talan ettirmeö diyerek bir bakışma insanı kurtuluşa çağırarak mistik bir vaiz gibidir.³⁶⁹

*Özüne sahip ol sevme yalan,
Sen seni tamir et verme talan,
Bilir misin seni senden alan,
U rama yarı, kurt pazarına(AE 152)*

*Selam verme erkânı,za yolsuza
Yalın, zayıf yolda olma hırs,za
Komu olma edepsiz ars,za
Ak, bet başına belâ getirir(AE 249)*

*Gönlü mülâyim ol, ahlakta halîm
Dersine devam et çok eyle tađîm
Her şeyden tatlıdır kalemde ilim
sterim her zaman bilesin o ul(AE 190)*

*Bir kulunu sevse yaratan Hüda
Onu cemâlinden eylemez cüdâ
Müminler kalbine dü er bir nokta
O noktada âlem a ikâr olur(AE 252)*

³⁶⁸ Özer, a.g.t., s.13.

³⁶⁹ Özer, a.g.t., s.15.

Sümmânî bu son dörtlü ünde, ilim ve irfan yoluna girerek Hakk'ın sevgisine mazhar olanlar,ın gaflete dü meden ve duygulara kapılmadan ileriye ve gerçekleri isabetli olarak görecek basîret gözünün açılacağına inanmaktadır. Basiret tasavvuf literatürüne göre kudsiyet nuru ile aydınlanarak kalbin bir gücü olup o sayede nesnelere iç yüzü ve hakikati görülür. Nefse göre nesnelere bakışlarını ve dış yüzünü gören göz ne ise kalbe göre basiret odur³⁷⁰.

2.7. eyh-Mür it-pir

eyh, tarîkata giren ve ona intisap eden kimse için her haliyle ideal ve örnek insan, temsil eder ve onun yol göstericisi ve problemlerinin halli için başvuracağı kişidir³⁷¹. Mür it, rehber, delil, kılavuz, yol gösteren; eyh, veli, er, eren, pir demektir. Sırat-, müstakimi gösteren, dalaletten önce hak yolu gösteren olarak da tarif edilmiştir.³⁷² Tasavvufî sırat,lah,ında tarîkat piri, eyh ve üstad manasındadır³⁷³. Pir ise ya l, ki i, ihtiyar; eyh, mür it; tarîkat,ın ilk kurucusu, sahib-i tarîkat manalarına gelmektedir. Pir hak yola sülûk eden müridlere tehlikeli ve korkulu yerleri bildiren dolayısıyla, onlara faydalanacağı, veya zarar göreceği şeyleri gösterir, himmetiyle onları terbiye ve idare eder³⁷⁴.

Tasavvufî geleneğe göre ilâhî hak yolunun merhalelerinden biri de mürîd-i kâmile başlamak, r. Tasavvuf ehli, bir kimse âlim, fazıl ve kâmil de olsa ruh dünyasına aydınlatacak bir kâmil mürîde ihtiyacın zarurî olduğunu söylerler. Çünkü tasavvuf; safâ, vefâ ve Hz. Peygamber'ın ahlâkıyla ahlâklanmadır. Ahlâklanmak için sülûka, sülûk için de ârif ve kâmil bir mürîde ihtiyaç vardır. Mesela Sümmânî, kâmil bir mürîde başvurması, tarîkat kulpuna yapması, arak Hak divânına bir yâverle ulaşması gerektiğini şöyle ifade etmektedir³⁷⁵:

Sümmânî'ye görmedim hiçbir sefâ

Her sefâ dalına konmuş bir cefâ

Her ne istedimse yok durur vefâ

Tarîkat kulpuna yap, mayınca(AE 147)

Var m, Sümmân gibi meyl-i avâre

Aheste aheste var, r o yere

³⁷⁰ Süleyman Uluda , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 85.

³⁷¹ Türer, *a.g.e.*, s.109.

³⁷² Uluda , *a.g.e.*, s.388.

³⁷³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.185.

³⁷⁴ Uluda , *a.g.e.*, s.420; Tahsin Yazıcı, *öPirö*, A, İstanbul 1997, C.9, s.558-559.

³⁷⁵ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.131.

Evvela desturlu bir yâver ara

Yâversiz ç,k,lmaz âh dîvân,na(AE 151)

irlerinde öeren, yâver, insân-, kâmil, mür îd-i kâmil, veli, pîr, pîr-i agâh, ehl-i Hak, ehlullahö gibi ifadeleri kullanan â ,klar,m,z bir mür îde ba lanmay, s,kça dillendirmi ler, kendi dünyalar,nda erenlerin himmetinden uzak kalmamak için mür îde ba lanmay, kemale ermenin bir gere i olarak görmü lerdir. Emrahøn ifadesine göre erenler insan, hem Mevlâøya götürürler hem de günaha bat,p zayi olanlar, eydâ ederler. Ceyhunîøye göre Hankâh-, â k, bulman,n, Cemâlîøye göre ise maksûda ermenin yolu erenlerden geçmektedir:

Hakikat olamaz insan-, kâmil

Her kim ki veliler râh,na gitmez

Emrahi cehd ile hali hal eyle

Kal ehli olandan infisal eyle

Erenler bul da imtisal eyle

Seni de vas,l-, Mevlâ ederler

Felek düirmeden de irmenini

çirmeden sana ecel semini

Yürü bir mür îdin tut damenini

Onlar nice zayi eydâ ederler(A 32)

(Emrah)

Ey gönül rahat-, hâl olam dersin

Bir pîr-i âgâh,n tut damenini

Hankâh-, a k, bulay,m dersin

Gözet erenlerin izz ü an,n,(C 39)

(Ceyhunî)

Murâd, maksuda ermek istersen

Bir pîr ete inden tuta göresin

Hoca cemal hüsnü cânâna mail

Sende arzun için ara bul delil

Bin gönüllü ir at eder bir kâmil

Gidip ete ine yata göresin(E 128)

(Cemalî)

Â ,k Cemâlî s,z,l, dertlerinin derman, olarak gördü ü mür îd-i kâmilî ayn, zamanda mah er günü Allah huzurunda tercüman olarak görmektedir.

S,z,l, yaram var ey kâmil insan
Derman, sendedir çare yeti gel
Senin naz,n geçer eleman aman
Söyle bu ahvali yâre yeti gel(E 123)

Cemalâm olmu um a k,n hamaili
Bo döner mi bab,ndaki sâili
Ben meyil verdi im pir-i kâmilî
Huzur-u cânânda tercüman gördüm(E 125)
 (Cemâlî)

Â ,k Zülâlî dünyan,n sonunun bo oldu unu anlay,nca gevherin ahl, ,n, terk edip bir mür idân, bulmak gerekti ini dile getirmektedir:

Gözlerim kan a lar ah çeker yürek
Cenâb-, Mevlâdan dilerim dilek
Gevherin ahl, ,n terk etmek gerek
Gezim bulim mür idân, ben bugün(ÖG 199)
 (Zülâlî)

Mür id-mürîd ili kisini ar, ile çiçek aras,ndaki ili kiye benzeten Seyranî erenlerin ete inden uzak kalmamak için duac, olu unu öyle dile getirmektedir:

Ar, geçmez çiçe inden
Çiçek geçmez bite inden
Erenlerin ete inden
Kesme Rabbim elim benim(154)
 (Seyranî)

Fenniye göre bir mür ide gönül ba lay,p yüre ini yaralamayan ki i gerçek bir a k derdine dü mü say,lmaz. Onun için ihlâs ile bir mür ide gönül ba lamayan iki cihanda da selameti bulamaz. Ki i ölürlen bile Pîrân asitan,nda olmay, temenni etmeli ve P îrân mekân,n, kendine *ödâruđ-emanö* bilmelidir:

Mür ide dil ba lamayan a ka dü üp ça lamayan
Yaralan,p a lamayan lay,k-, bîmar olamaz(E 134)

hlâs ile bir mür ide k,l arz-, dehâlet
Yoksa iki âlemde selamet bulamazs,n(E 158)

Ölürsen de tebaâud etme Pîrân asitan,ndan
kametgâh-, Pîrâi kendine dâruð-emân eyle(E 179)³⁷⁶

Mehmed Said Fennî, mür idinî ziyaret için Sivrihisarâ giderken içindeki co kuyu bir gazelinde u ifadelerle dile getirmi tir:

Takm, ,z boynumuza ribkâ-i rûkbetini
Raz,y,z kullu una rütbe-i bâlâyâ bedel

Emr u fermân,na ser-bürde-i taat oluruz
Yapar,z hizmetini devlet-i dünyaya bedel

Nutk-, can-bah , k,lar mürde dilân, ihya
Sohbet-i dikle -i Hakkâ dem-i saøya bedel

tibar etme zer u simine Fennî, fele in
Yeti ir bir nefes himmet-i kimyâyâ bedel³⁷⁷

Tasavvufî literatürde gerçek mür îd Hz. Muhammeddir. Di erleri ise onun manevî miras,n, elde etmeyi ba arm, kimselerdir. Seyranî buradan yola ç,karak gerçek mür îdin efaatine mazhar olabilmek için bir mür îde el verilmesi gerekti ini öyle dile getirmektedir:

Bir mür îde el ver hak olam dersin
Dü cihanda yüzüm ak ola dersin
efaat bahrine gark olam dersin
Medinede yatan Sultana yalvar(250)

(Seyranî)

Mür îd-mürîd ili kisini felsefî anlamda sorgulayan Seyranî hem mür îdin hem de mürîdin neden var oldu unu, mür îdlere neden minnet edildi ini öyle dile getirir:

Erenler üstadlar ettiler himmet
Bize Yaradan,n kuludur diye

³⁷⁶ Kara, ÷Vefat,n,n 90. Y,l,nda Yozgatlı, Mehmed Said Efendiö, *Yeni Dünya Dergisi*, ubat 2008; Yozgatlı, Fennî ile ilgili iirler için bkz: Ali akir Ergin, *Fennî Divan.*, Ankara 1996.

³⁷⁷ Kara, a.g.y.

*An,çün onlara eyleriz minnet
Bu yolda bizlerden uludur diye(182)
(Seyranî)*

Bir mür îde el verenler art,k bir yolun yolcusu olurlar ve adap, erkân ö renirler. Kendilerini kontrol etmeye ve eytana uyup kötü i ler yapmamaya özen gösterirler. Bu hali enlik öyle dile getirmektedir:

*Ustas,ndan ders alanlar yol bilir erkân bilir
eytana tabi olan, ate -i Suzan bilir
ncil, Zebur, Tevrat, Kurçan dördü de hakt,r bunun
Dördü de Hakkø,n kelim, okuyup yazan bilir(EA 140)
(enlik)*

Bayburtlu Zihnî ise gülistana benzetti i dünya hayat,nda zaman, ve mevsimi geçmeden bir yâr peyda edilmesi gerekti ini, ehl-i Hak ile rah-, Hakkøa gidilip maksudun elde edilmesi gerekti ini öyle dile getirmektedir:

*Yürü gönül azmet sen bir gülistana
O gülzar,n gülizar, geçmeden
Yetir feryad,n, çemenistana
Andelibin nevbahar, geçmeden

Gezme bu âlemde sak,n hüveyda (aç,k belli)
Terk eyle a yar, yar eyle peyda
Meta,n arzyle ehline her ca(yer)
Bu bazar,n haridar,(sat,n al,c,) geçmeden*

*Esb-i naz,n tutup elde yidegör
Ehl-i hakla rah-, Hakkøa gidegör
Zihnî maksudunu elde idegör
At alanlar Üsküdarø, geçmeden(SS 93)
(Zihnî)*

2.8. Gönül

Gönlün tasavvuf literatüründe önemli bir yeri vardır. Zira gönül, ilahî hitabın mahalli; Allahın evi, nazargâhı, yere ve göğe sığınma, mayan Allahın içine sığınma, daimi yerdir³⁷⁸. Ariflere göre kendi kalbini fethedemeyenlerin hac için çöllerde dolaşmaları, bir şey ifade etmez. Büyük hac bir gönül elde edebilmektir³⁷⁹. Sümmânî, bu baharlamada Kâbe'yi gönüle benzetmektedir:

*Gurbete gidenler az, gönül alırlar,
Kimileri döner kimisi kalırlar,
Kimi sevap için Kâbe'ye varırlar,
Kâbe kapı, gönül bilmez misiniz?(AE 273)*

Sufiler kalp ile Beytullah arasındakî münasebet kurmuşlardır. Sehl Ademî (ö.309/921) şöyle der: Kâbe'de İbrahimın makamı, kalpte ise Allahın sırları vardır. Kâbenin sütunları, onu gibi kalbin de sütunlarıdır. Ancak Kâbeninkiler taştan, kalplerdekiler ise marifet ve irfan nurundandır³⁸⁰. Allah'a yöneliklerin merkezi nasırlı Hz. İbrahimın yaptığı, Kâbe ise, iç yöneliklerin merkezileştirdiği yerdir. Birisi maddî dînen manevî Kâbe'dir³⁸¹. Aynî, manalar ifade etmek üzere Seyranî de Ferhat olup baharın, yarararak aklına derdine merhem sürmeye gücü yetmeyenlerin gökyüzü misali direksiz yaratılmış olan Allahın evini, yani gönlü tasvir edip ziyaret edilmesini tavsiye etmektedir:

*Gönül Beytullâh, gönül misâl-i semâ
Direksiz halk olmuştur bir ibret-nümâ*

*Nazarın, atma Hicaz Aden'e
Bir can taksim olsun cümle bedene
Her gönül Kâbe'dir tavaf edene
Çok, bina de il mimar elinden(235)*

*Zahm-i aklına gelip merhem sarma aklına
Ferhat olup bir gün baharın yarma aklına
Kudretin yok ise beyte varma aklına
Gönül Beytullâh, gönül ziyâret eyle(176)*

Seyranî'ye göre âşık, kalbini Allahın hazinesidir. O yüzden kıymetlidir ve kalbini inkâr etmek Hakkı inkâr etmekle eşdeğerdir. Bu sırrı, ise ancak arif olan anlayabilir:

³⁷⁸ Uludağ, a.g.e., s.296-297.

³⁷⁹ Kara, a.g.e., s.139.

³⁸⁰ Kara, a.g.e., s.139.

³⁸¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.297.

*Â ,klar,n kalbi kenzi rahmand,r
Kalbi â ,k evvel sani de ildir
Bu s,rr, anlayan ehl-i irfand,r
Bilmeyen marifet kan, de ildir (264)*

Tasavvufî bir terim olarak gönül, insan,n mahiyeti, madde ile manan,n birle ti i yer, ak,l, ruh, Allahın tecelli etti i mahal, ilâhî latîfe gibi çok yönlü manalar, ifade eder³⁸². Tasavvufî dü üncede insan *âlem-i kebir*, insan,n d, ndaki her ey de *âlem-i asgard,r*. Bütün âlemler insanda tecelli etti i için insan *ôâlem-i kübrâö* olarak da ifade edilmiştir. Diğer bir tasnife göre insan *âlem-i ekber* olan Allahın bütün kemallerini kendinde bulundurduğu için *âlem-i asgard,r*. Gönülün *nazargâh-*, *ilâhî* olarak kabul edilmesi bu yüzdendir. İnsan bu özelliğinden dolayı, halifelik makam,n, hak etmiştir³⁸³. Yozgatlı, Fennî âdemde gizli olan âleme dikkat çekerek onu tahkir etmekten sakınmasın, ister:

*Âdemî bul, âdem ol, âlemde âdem gizlidir
Etme tahkir âdemi, âdemde âlem gizlidir(E 121)*

İlahî âk, en güzel şekilde iyleyen âklardan biri olan Erzurumlu Emrah da gönülünü s,rr-, Hüdaın,n hazinesine benzetir ve ilâhî âk, kiğinin gönlünde aramasın, ister:

*Â ,k ol ma uku gönlünde ara
Hazine-i s,rr-i Hüdaıd,r gönül(G 129)*

*Sarf et ihtiyar,n var iken elde
Ara ki bulas,n Hakkı, gönülde
Bu söz me hur sözdür söylenir dilde
Ki i bulur Mevlâı,n, aray,nca(G 179)*

(Emrah)

Gönül, insan,n sonsuzluğunu, ölümsüzlüğünü, yüceliğini; iğretini, adını, geçici değerlerden tiksiniğini dile getiren bütün manalar,n tek kelimeyle ifadesidir. Gönül varsa âk vardır ve âk varsa her şey güzel, her şey yolunda, her şey ayarındadır. Gönül varsa Allah, yani mutlak iyi ve güzel, hayat,m,za katılmış, demektir. Onun katılmış, hayat ise güzel ve iyi ile dopdoludur³⁸⁴. te Hub-i Mevlâ ile aduman olan, ne elenen gönlün Emrahın diliyle ifadesi:

*Gönül adumand,r Hub-i Mevlâıdan
An,nçün korkar,m vasl-, Leylaıdan*

³⁸² Cebecioğlu, a.g.e., s.422.

³⁸³ Kara, a.g.e., s.111; Türer, a.g.e., s.234.

³⁸⁴ Yağar Nûri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâîlik*, Yeni Boyut, İstanbul 1995, s. 106.

Feyz-i himmet al,p pir-i sevdadan

Tarik-i a k içre ir âd olmu tur(G 90)

lahi a k,n kaplad, , bir kalbe ba kalar,n,n sevgisinin girmesi abestir. Onun için Emrah Leylân,n sevgisinden korkmu tur. Bu ba lamda Bayburtlu Celalî, içinde a k,n eyle ti i bir gönülde Mevlân,n da eyle ece ini öyle diel getirir:

E refiler hanesidir dahi bir can eylemez

Gayr-, mahlûka dö enmi halk-, insan eylemez

ürb ü sahba ehl-i dünya kizb ü bühtan eylemez

A k ü sevda bir de Mevlâ bir de Kurân eyle ir

Atma miskin kalbine ta anda bir han eyle ir

S,rr-, Yezdan iklimidir ah-, Sultan eyle ir

K,blegah-, beyt-i Hakø,r y,kma viran eyleme,

Hem nazargah-, Hüdâø,r günde mihman eyle ir(D 19)

Sümmânî bu ba lamda Cenab-, Hakkø,n; öYere gö e s, mad,m, mümin kulumun gönlüne s, d,m.ö eklindeki kudsî beyân,n, öyle iirle tirir:

Â , ,na çektirir zâr

Nerde ararsan orda var

Yere gö e s, mayan Yâr

Gizlenir kullar içinde(AE 278)

Â ,k emø ise Cenab-, Hakkø,n s, d, , yerin ya da tecelli etti i gönlün nas,l olmas, gerekti ini aç,klamaktad,r. Ona göre nas,l ki padi ah saraya maømur olmadan yerle mezse Cenab-, Hak da kendisi d, ,ndaki her eyin ç,kar,lmad, , gönüle tecelli etmez:

Vas,l olmaz kimse Hakkøa cümleden dür olmadan

Kenz aç,lmaz bir gönülde ta ki pür-nûr olmadan

Sür ç,kar a yâr, dilden ta tecelli ede Hak

Padi ah konmaz saraya hâne maømûr olmadan(H 64)

(emø)

Celalîøye göre gönül Bâkî/ezelî bir nakka ,n izlerini, nak, lar,n, ta ,maktad,r. eb-i Ârusøun hasretiyle yanan bu gönül mescid ü mihrab gibi kap,lar,n, ezeli nakka ,n bütün kullar,na açm, , be vakit Rablerine ibâdet eden müøminlerin sevgisini a ,rlamaktad,r:

Nak -, Nakka -, ezeldir nak -, Celalî de il

Ah ate iyle dö enmi yanmadan hali de il

*Mescid ü mihrab gibidir bir ki i mal, de il
Günde be vakit namazda ehl-i iman eyle ir(D 19)*

Gönülle ilgili üzerinde durulan bir ba ka husus da, Allah sevgisi için yarat,lm, bu kutsal mekâna zarar vermenin, gönül k,rman,n, insanlar, incitmenin ne denli bedbaht,k oldu u konusudur³⁸⁵. Tasavvufta en büyük erdemlerden birisi de, kötülü e iyilikle muamelede bulunma, gönülleri ho etmedir. Erzurumlu Emrah bu hususu kar,nca karar,nca dahi olsa kimseye tahkir edici gözle bakma, olur ki o insan,n gönlünü k,rars,n diyerek öyle ifade etmektedir;

*Taşın ta ,n at,p y,kma ey zahid
Nazargâh-, beyt-i Mevlâd,r gönül(G 129)*

*Tut bu nasihat,m elden b,rakma
Gönül Beytullâht,r ta vurup y,kma
Çe m-i hakaretle kimseye bakma
E er olursa da misli kar,nca(G 179)*

Gönül, Hak binâs,d,r: Kâbe'yi Hz. brahim, gönlü de Allah in â etmi tir. Kâbe, zaman,m,za kadar çe itli nedenlerle y,k,lm, , fakat insan eliyle yeniden yap,lm, t,r. Kalp öyle mi? Sonlu somutun (Kâbe) in as, kolay; sonsuz soyutun (kalbin) in as, zordur³⁸⁶.

Yunus Emre'nin; *ÖBir kez gönül k,rd,n ise bu k,ld, ,n namaz de ilö, ö ki cihan bedbaht, kim gönül y,kar iseö* ifadelerinin benzerini Sümmânî öyle dillendirir:

*Bir gönül yapmak yüz bin hac olur
Siz gönül yapmas,n bilmez misiniz?(AE 274)*

Gönlü Kâbele mi bir insan, asla gönül k,ramaz. Tasavvufta en büyük erdemlerden birisi, kötülü e kar , iyilikle mukâbele etme gönülleri ho tutmad,r. Sümmânî insanlara kar , davran, ta her zaman iyi niyetle hareket etme i, gönül y,kmay, de il gönül yapma , tembih eder³⁸⁷ :

*Her ne olursan ol erkân, gözle
Erkân,nda mah-, sultân, gözle
Hizmete devam et, ihsân, gözle
Kim kemlik ederse sen eyle iyilik(AE 185)*

³⁸⁵ Gündo du, a.g.m., s.143.

³⁸⁶ Cebecio lu, a.g.e., s. 297.

³⁸⁷ Gündo du, a.g.m., s.143.

Kötülü e kar , kötülükle mukâbele etmek, sadece kötülü ün ve nefretin alan,n, geni letir. Problemleri çözenin yolu, problemin parçası, haline gelerek, onun alan,n, geni letmek de ildir.

öGönül, âlemlerin padi ah,n,n nazargah,d,r. Çalap ile cümle nesne aras,nda perde vard,r, lakin gönül ile Çalap aras,nda perde yoktur³⁸⁸.ö Zamandan ve mekândan beri Hakkøn meskeni olan gönül de zamandan ve mekândan azadedir. Madde ile manan,n birle ti i yer olan gönül ayn, zamanda Rabbini çok seven kullar için Oña aç,lan manevî bir penceredir. Beden için göz ne ise kalp için basiret de odur³⁸⁹. Maddî göz Allahø göremeyece ine göre kalbe dü en bir noktadan müømin Rabbinin tecellilerini gönül penceresinden görebilecektir:

Bir kulunu sevse yaratan Hüda

Onu cemalinden eylemez Cüda

Müøminler kalbine dü er bir nokta

O noktada âlem a ikâr olur.(AE 252)

Tasavvufta telvin, hal sahiplerinin; temkin ise hakikat sahiplerinin s,fat,d,r. Kul, terbiye yolunda oldu u müddetçe telvin sahibidir; çünkü o, sürekli bir halden di erine yükselir, bir s,fattan di erine intikal eder, bir merhaleden di erine geçer. Hedefe ula ,nca, temkin sahibi olur istikrar kazan,r.³⁹⁰

Telvin, talep ve istikamet yolunu ara t,rma makam, oldu undan, kulun yolda oldu u sürece, bir halden di erine geçi ini ifade eder³⁹¹. Telvin konusunda Yunus'da enlik benzer örnekler vermi lerdir. Yunus durmadan de i en gönül hallerini öyle dile getirmektedir:

Hak bir gönül verdi bana, ha demeden hayran olur

Bir dem gelir âdî olur, bir dem gelir giryan olur

Bir dem cehalette kal,r, hiçbir nesneyi bilmez

Bir dem dalar hikmetlere Calinos u Lokman olur

enlik ise ayn, ba lamda unlar, söylemektedir:

Çok çal, t,m yetemedim s,rr,na

Günde nice türlü hal olur gönül

Gâh ders al,r lm-i Eyyup sabr,ndan

Gâh da ceng-i galmagal olur gönül

³⁸⁸ Hac, Bekta -, Veli, *Makalat*, Ne r., Esad Co an, Seha Ne riyat, stanbul 1971, s.74-75.

³⁸⁹ Uluda , *a.g.e.*, s.86.

³⁹⁰ Ku eyrî, *a.g.e.*, s.218.

³⁹¹ Uluda , *a.g.e.*, s.522.

*Gâh dem hakir gezer gâh dem yeksan,
Gâh dem olur her hayalden usan,
Gâh dem söyler dili Ümran lisan,
Gâh dem a z, bapl, mal olur gönül*

*Gâh dem nöker olur gâh dem de pa a
Gâh iner aya a gâh kalkar ba a
Gâh dem olur döner teprenmez ta a
Gâh dem esip geçen yel olur gönül(EA 206)*

Hayat,n türlü badirelerini a t,ktan sonra Sümmanî'de meydana gelen temkin hali *övhedhane için çal, ,pö, õhiçte karar eylemekö* olarak dile getirilmektedir:

*Bin iki yüz yetmi yedi gelmi im növbete ben
Onun için haris olmam rütbeye ziynete ben
Devir teslim edeyim bakar,m müddete ben
Der Sümmanî nihâyet hiçte karar eyledi(Y 179)*

*Nesine aldanam bu dar dünyan,n
Dahi bundan böyle rahat m, kald,
Tutal,m pay,n, vahdet hanenin
Ba kas,nda dad u lezzet mi kald,(AE 165)*

(Sümmanî)

2.9. Nefis

Nefis, ruh, can, hayat, ki i, bir eyin varl, , kendisi; maddeden ayr, olan cevher manalar,na gelir.³⁹² Kâ ânînin de ifade etti i gibi nefis, kendisinde iradi hareket h,z ve hayat kuvveti bulunan latif buharl, bir cevherdir.³⁹³ Yine o, kulun kötü huylar, ve huyun mahalli olan latife, cins-i latifdir. Bu anlamdaki nefis ki inin en büyük dü man, oldu undan onu ezmek, k,rnak ve mücadele k,l,c, ile katletmek gerekir. Tasavvuftaki riyazet bunun için yap,l,r, çile bunun için ç,kar,l,r³⁹⁴. te tam bu noktada tasavvufun önemli bir fonksiyonu

³⁹² Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, Heten Keten Yay., stanbul 1997, s.209.

³⁹³ Cebecio lu, *a.g.e.*, s.545.

³⁹⁴ Uluda , *a.g.e.*, s.405.

olan seyr ü sülük, kötü edep üzere yarat,lm, olan nefsin edebe ba l, tutulmas, için verilen mücadele di er bir anlamda nefis tezkiyesi ba lamaktadır³⁹⁵.

Nefis Allah ile insan gönlü aras,nda bir perdedir. nsan,n ilâhî gerçeklikle yüzle mesi için bu perdeyi mutlaka kald,rmas, gerekmektedir. Bu hususta insandaki ruh(gönül) ile nefis sürekli olarak birbirleriyle mücâdele ederler. Bu noktada esas olan, nefsi devaml, kontrol alt,nda tutmak, ruhun hizmetine vermek, Allahøn çizdi i s,n,rlar içinde ya ayarak can ile birlikte Allahøa ubudiyet (kulluk) görevini yapmakt,r. Ama insan,n eytani yönünü temsil eden nefisin ,slah edilmesi kolay olmamaktadır³⁹⁶. enlik nefsin bu yönüne dikkat çekerek öyle der:

*Asi nefis ,slah olmaz dünyada yorulmam,
El elden aralanmaz hak dîvân kurulmam,
enlik der yalan dünyaya hiç seçki verilmemi
Geday, beyden pa adan seçmem Allah kerimdi(EA 140)*

Tasavvufta nefis öetvar-, sebøö ad, alt,nda yedi k,sma ayr,lm, ve her bir mertebenin özellikleri belirlenmi tir. 1- Nefs-i Emare: Hep kötülü ü emreder, hayvani bir ruhtur. 2- Nefs-i Levvame: nsan, muraKâbe ve muhasebe eden ruhtur. 3- Nefs-i Mülhime: lhama mazhar olan ruhtur. 4- Nefs-i Mutmaine: Huzur ve sükûnete ula an ruhtur. 5- Nefs-i Raziyye: Allahøn Celalî ve cemali tecellilerini gönül ho lu u ile kar ,layan ve kaderden ikâyeti bulunmayan ruhtur. 6- Nefs-i Mazriye: Allahøn kendisinden raz, oldu u ruhtur. 7- Nefs-i Kamile: olgunlu a eren ruhtur. Sufiler nefsi tan,maya, özelliklerini tesbit etmeye ve bu vesile ile kurtulu a ermeye çal, m, lard,r³⁹⁷. Gerek sufiler taraf,ndan gerekse â ,klar,m,z taraf,ndan üzerinde önemle dururulan konu özellikle nefis-i emmaredir. nsan,n hayvanî yönünü ifade eden nefis-i emmare â ,klar,m,zca bütün kötülüklerin kayna , görülmü ve hep zemmedilmi tir. Her nefeste nefis-i emmârenin pençesine dü tü ünü söyleyen Bayburtlu Zihnî ömür sermayesini böylece heba etti ini öyle dile getirmektedir

*Her nefeste nefse oldum Yâr-, gâr
Etmedim emmâre emrinden firâr(SS 138)*

*Ruz u eb nefsin edip emrin be kef
Eyledim sermâye-i ömrün telef(SS 138)*

³⁹⁵ Ku eyri, a.g.e., s.329.

³⁹⁶ Karaday,, a.g.e., s.46.

³⁹⁷ Kelabazi, a.g.e., s.101; Türer, a.g.e., s.135-140.

Ruhsatî göre hakikî â ,k olabilmek için mecazî a ka çarp,lmak; emmâreden kurtulmak için ise seher vakti zikre devam etmek gerekmektedir. Bunun için ki i ba r,na ta basarak ba ,n, secdeye koymal,, gözya , ak,tarak nefsinin öldürmelidir. Aylar günler sürse de salık bundan vazgeçmemelidir:

*Bil ki hakikate yetemem â ,k
btida mecazî çarp,lmad,kça
Zikre devam edip vakt-i seherde
Nefs-i emmâreden kurtulmad,kça(K 10)*

*Ahretine yak,p fener
Nefsini öldürmek hüner
Çarh, felek gibi döner
Aylar günler sahralarda(K 15)*

Ruhsatîye göre nefsin istekleri insana ho gelmektedir. O yüzden e er Allah korkusu olmasa insan rahat,kla nefsinin uymaktad,r. man, zay,f olanlar ise nefsin yolundan kendilerini al,koyamayacaklard,r. Öyleyse nefsi yenme hususunda sa lam bir iman,n önemi büyüktür:

*Nefs nere dersen ora var,rd,m
Ama lakin havf-, Rahman olmasa
Bir lahza ayr,lmaz nefsin yolundan
E er bir ki ide iman olmasa(K 39)*

Â ,k emâre göre nefis kimseye dost olmad, , gibi Hz. Âdemø bile dost olmayan münkir, murdar ve süflî bir tabiat,r. Uslanmay, bilmeyen devâs,z bir dert gibidir:

*Her ne denlü eylesem ikram eyledin inkâr nefis
Kimseye yar olmad,n dünyada sen a yar nefis
Atam,z Âdem Safiyyüallahø sen dost olmad,n
Sen de il mi Hal,kø, inkâr eden murdar nefis*

*Daima süfliyyet tabiat,nd,r meyletti in
Nerde bir bezm-i sefih görsen ana durmaz gittin
Asl, yok bir z,ll-, hayal görsen kavga ettin
Ne gider destinle bilmem bundan ey idbâr nefis*

Çille-i gamda benimle bir olup yaslanmad,n
Kû e-i vahdet-i a ka çekilip paslanmad,n
Sad-hezar itti hacil emâ seni uslanmad,n
Çok hayâs,z nesnesin velhâs,l, bî-mâr nefis(H 32)

(emâ)

Seyranî nefsin kazm, oldu u kuyular,n çok oldu una dikkat çekmekte ve ki inin her ne olursa olsun do rudan a may,p nefisini pi irmesini tavsiye etmektedir:

Üstad ol ç,rak ol s,rr,n a ,rma
Çi nefsinden ba ka bir ey pi irme
Seyranîyi medet Rabbim dü ürme
Nefsin kazmad, , kuyu kalmam, (278)

Mutasavv,flar yapt,klar, mücahede ile nefsi terbiye etmeyi seyr ü sülûkda en önemli görev saym, lard,r. Ancak onlar nefsi öldürmek ile nefsin kendinî yok etmeyi de il, e ilimlerinden kaynaklanan kötü huylar, düzeltip denetim alt,na almay, kastetmi lerdir³⁹⁸. Ruhsatî de sabah namaz,na kalkarak nefsi öldürmeyi, emmâre nefsi bast,r,p onun yerini muhabbet ile doldurmay, bir gereklilik olarak görür:

Müslümanl,k k,ldan ince bir yoldur
E er ki sorarsan nimeti boldur
Sabah namaz,nda nefsinî öldür
Yönünü cennete dön kara gözlüm(K 377)

Bu zu adaveti kalpten kald,r,p
Muhabbetin nûru ile doldurup
Nefs-i emareyi bas,p öldürüp
Aray,p iman, bulanlar girer(K 466)

Sûfilerin s,kça kulland,klar, ve hadis oldu unu ifade ettikleri ÷Nefsinî bilen Rabbini bilirö ifadesini â ,klar da iirlerinde yer yer dillendirmi lerdir. Erzurumlu Emrah ömen arefeö s,rr,n, öyle dile getirmektedir:

Emrah ho edince hayal-i mah er
Ak,t,r gözünden ser in-i Güher
öMen arefeö s,rr,na olal, mazhar
Ha r, gördüm dîvân olmadan evvel(A 81)

³⁹⁸ Bkz.: Hucvuri, *Ke fuð-Mahcup Hakikat Bilgisi*, Haz: Süleyman Uluda , stanbul 1996, s.321.

Emrahi akibet olursun fani
Tutal,m ki oldun Yusuf-i sani
sbat-, hak edip nesini tan,
Nefsini bilmeyen Mevlâfı, bilmez(A 176)

Nefse tabi olup gezme hava-yi
Tükel bab,nda gözle r,zay,
Ol kendinî bil sonra Hüdafı,
Ceht edip tarik-i sübhane yürü

Tarik-i Subhandan al haberi sen
eytana yüz verme huzur ararsan
Nefsinle cenk eyle e er er isen
ki âlem içre merdane yürü

Gel özün dü ürme belây, nefse
Çal, dü meyesin safay, nefse
Bunca demdir uydun hevay, nefse
Biraz da tarik-i Yezdanfa yürü(G 128)

XIX. yüzyıl âşklar,m,zdan Âşk Sümmanî ise yazdı, "Nefis Destanı" adlı eserinde nefis ve ruhu karşılaştırmakla, konu turarak nefis mücadelesini bir nefis-ruh destanına haline getirmiştir. Sümmanî'ye göre nefis, sürekli ruhla mücadele halinde olan, giyinip kuşanmay, yani gösteri için, atafat, seven, bakalar, onu övmesinden hoşlanan, sürekli haram şeyleri emreden, nasihatı kabul etmeyen, burnunun doğultusuna giden ama sonunda da pişman olacak olan, o zaman Allah'ın huzuruna eli boş dönmek için eziklik ve korkusunu yayacak olan, ruh ise mutasavvıflarca nefsin karşıtı olarak ifade edilmiştir. İnsan ruhunun gözle görülmeyen bir şekli ve belli bir bünyesi (kalb, heykeli) vardır. İnsan öldükten sonra bu ruh ya amaya devam eder. İlahi hitaba muhatap olan, sorumluluk yüklenen ve mükellef olan ruhtur.³⁹⁹ İşte o nefis destanından bazı bölümler:

Nefis ile ruhu karşılaştırmak destan
Bunlar, nengini verem ayâna

³⁹⁹ Uludağ, a.g.e., s.440

*E er gû verirse ahhâb-, yâren
Biri namert olur biri merdâne*

*Nefis der: Benimle dü me sava a
Sen benimle asla ç,kmazs,n ba a
Ben seni çalar,m çok ba tan ba a
Hükmünde bölenir dü çe min kan,*

*Ruh der: Havaya eyleme cengi
Terk edersin bir gün topu tüfengi
Cehdeyle bulas,n sen baki rengi
Gel aldanma rengi de i gül ane(AE 325)*

Â ,k Sümmanî, bu nefis destan,nda nefse esir olmay, de il, ibâdet çevresinde hâkim de erleri nazara vererek nefse ait a ,r, duygular, dengeleyen ve ruhu tekâmül ettiren tasavvuf eksenli bir anlay, , sunmaktad,r. Nefsine kul olmamak, onu devaml, kontrol alt,nda tutmak, bütün heveslerden geçmek, hedefine, hiç bir eyden etkilenmeden yürümek, bütün dünyadan, dünyanın,n insan, bozan özelliklerinden vazgeçmek, Sümmanî'nin özetle dillendirmeye çal, t, , hususlard,r⁴⁰⁰.

Neticede Sümmanî, destan,n sonunda ruhu sultan, nefsi ise aldanan taraf sayarak ruhun hâkimiyetine sokulan ve ,slah edilen nefsi âhirete yolda olarak almakta ve manevî seyrine devam etmektedir:

*Nefis der: Aldand,m özü özüme
Daim yürür idim kendi sözüme
Akl, olan ayak basmaz izime
Ahir pi manl,k verirmi insana*

*Nefis der: Can tatl, mala benzemez
Mahbuba, güzele, hâlâ benzemez
ekere, erbete, bala benzemez
Çekenler ac,s,n vermez ayana*

⁴⁰⁰ Gündo du, a.g.e., s.140.

Sümmânî destan,n vasf,n eylesin

Akli idrak eden derim dinlesin

Mevlâem nefsinizi islâh eylesin

Âhirete yolda etsin îmâna(AE 327)

Tasavvufta nefis tezkiyesi hususunda en çok önem atfedilen konulardan birisi salikin dilini kontrol edebilmesidir. Fazla konu mak anl, eyler söylemesine yol açabilece inden ho kar ,lanmam, t,r. Bu yüzden sükût-i lisan etmek çok makbul görülmü tür. te bu durumu Emrah öyle dile getirmektedir:

Az söyle âlemde bulas,n irfan

Makbuldür demi ler sükût-i lisan

Her k,l-u kali sen eyle seyran

Gû e-i azlette bigâne yürü(G 128)

2.10. Zühd

XIX. yüzy,l â ,klar,n,n iirlerinde i ledikleri en önemli konulardan biri de zühddür. Genel olarak â ,klar,n dünya konusunu sûfiyâne bir bak, la i lediklerini görmekteyiz. Â ,klarda ço u zaman görülen zahid edas,nda tasavvufî ne ølerinin etkisi oldu u gibi ya ad,klar, yoksul hayat artlar,n,n da etkisi oldu u dü ünülebilir.

Dünyaya olan h,rs ve ra betin z,dd, anlam,na gelen zühd⁴⁰¹, ahlakî-tasavvufî bir kavram olarak; Allah'tan ba ka her eyi gönülden ç,karmak, dünyaya O'nu unutturacak derecede ba lanmamak, de er vermemek, ne varl, a yerinmek, ne yoklu a üzölmek, Allah ile gani, Allah ile aziz olmak anlamlar,na gelir⁴⁰². En geni anlam,yla zühd, insan, sonsuzlu una yard,mc, olmayan her eyin terkidir. Kural olarak zühd, yoksulluk demek de ildir; zühdle yoksullu un do rudan alakas, yoktur. Çünkü zühd, bir eylere sahip olman,n terki de il, ödünnyaya ra bet ve h,rs,n terkidirö. slamiyet zühdü, mal azl, ,, yoksulluk olarak görmez. Zühd, Allah'dan gafil olmamakt,r⁴⁰³. Sufiler mal yoklu unu yani yoksullu u gerçek yoksulluk olarak görmemilerdir. O yüzden gerek al yoklu u gerekse mal yoklu u umursanmaz. As,l dikkat edilmesi gereken *öâdem yoklu uö*-dür. Yani baki cihan, unutup dünyaya dalmak ve âdemlikten yoksun olmakt,r. Seyranî bu gerçe i öyle dile getirmektedir:

⁴⁰¹ bni Manzur, *Lisanuđ-Arab*, c.6, s.98.

⁴⁰² Y,lmaz, *a.g.e.*, s.179.

⁴⁰³ Öztürk, *a.g.e.*, s.209; Kara, *a.g.e.*, s.79.

Andelibim gül gerek dal yoklu u yokluk de il
Dervi im h,rkam yeter al yoklu u yokluk de il
A , ,m Seyranîyim mal yoklu u yokluk de il
Eyleyen dilden dile destan, âdem yoklu u(333)

Zühhd, her türlü mesavîden, kîl u kâlden, abesten sak,nmakt,r. Bu kuvvetli bir irade meselesidir. Çünkü cemiyet içinde bundan kurtulmak çok mü kildir⁴⁰⁴. Bi r-i Hafî demi tir ki: *ÖZühhd bir melik (veya melek) gibidir; o ancak dünya h,rs ve tamah,ndan bo alm, bir kalpte yerle ir. (Nitekim padi ah da kendine lay,k bir yerde oturur)ö⁴⁰⁵. Mal u melâl istemek yerine gönül taht,na zühdü yerle tiren Â ,k emâ bir zahit edas,yla as,l maksudunu öyle aç,klamaktad,r:*

Bu cihan,n var, indimde kamu z,ll-u hayâl
Fikr ü yâre dü eli kalbimde yoktur k,l ü kâl
emânin pervanesiyim istemem mal u melâl
Asitan,n beklemekten özge kar yoktur bana(H 5)

Câh-, dünya mülk-i cennet zahida olsun senin
Derdimend â ,klar,n maksudu ancak bir cemâl
emâ akl,n ba ,na al elde f,rsat var iken
Kimseye bâkî de il fânî cihân z,ll ü hayâl(H 44)

Sümmânî de ilâhî gerçekli e ula mada en büyük engel olarak nefsin talebi olan dünyaya yöneli i görür ve zahidli e te vikte bulunur. Bilindi i gibi dünyaya dü künlük, yani fânî olana ilgi, tasavvuf ve tarîkat ehli taraf,ndan hep sorgulanmaktad,r. Onlara göre as,l de er verilmesi gereken ebedî olan âhirettir. Dünya âhiretin tarlas, durumundad,r. Ki iyi felaha kavu turacak olan, âhirette geçerli olan amellerdir. Genel olarak tasavvufî dü üncenin ifade etti i ey budur. Bu ba lamda Sümmânî öncelikle insanlar,n dünyaya geli gayelerini sorgulamalar,n, isterken masiva ile ili kilerini gözden geçirmelerini ve Hakkøa varan yoldan sapmamalar,na dikkat çekmektedir.

Dünya benim deme çekersin azap
Hani taht,n tac,n mekân,n turap
Gelir münker nekir sorarlar cevap
Ezberle dersini lisân ile gel(AE 188)

⁴⁰⁴ Mahir z, *Tasavvuf*, Rahle Yay., stanbul 1969, s.104.

⁴⁰⁵ Ku eyrî, *a.g.e.*, s.281.

Sümmanî bir ko mas,nda da dünyay, sürekli oyalanma yeri olarak görmekte, dünya nimetlerinin geçicili ine vurgu yaparak, e yaya, mala, mülke itibar etmenin âhirette geçerli akçe olmad, ,n, öyle dile getirmektedir:

*Elde ibk de il aldanma varl,k
Varl,k pazar,nda çekersin darl,k
Serdar huzurunda olmaz serdarl,k
Serdarø,n emrine inanmak laz,m(AE 198)*

Çileli bir hayat ya amas,na ra men Sümmânîde de maddî varl, a dü künlük görülmez:

*Beyhude geçirdim ömrümü heba
Gülmedim dünyada sürmedim sefa
Yükümü yükledim vard,m sarrafa
çinde bir tane lâl bulamad,m*

*Can kurban eyledim hazreti pire
Gönlümü kapt,rd,m ba ka hünere
Yüz bin çiçek cem eyledim bir yere
Yo urdum içinde bal bulamad,m(AE 193)*

Ko mada ifade edilen bal ve lâl Sümmânînin dünya zenginli i içerisinde arad, ,, onu mutlu edecek eylerdir. Ama arad, , mutlulu u bulamam, t,r. iirlerinden de anla ,ld, , gibi o, daha çok iç dünyas,n,n ve manevî âleminin in as, için aray, halindedir. Dünyada bulamad, ,n, âhirette bulaca ,na inanmaktadır:

*Aldan,p dünyaya uyma hevâya
Ömrün aziz tut da ç,kar fezâyâ
Hulus-, pak ile yalvar Hüdâyâ
Bu fânî dünyad,r bize yâr olmaz(AE 267)*

*Nesine aldanay,m bu dâr dünyan,n
Dahi bundan böyle rahat m, kald,
Tutal,m pay,n, vahdethânenin
Ba kas,nda dad u lezzet mi kald,(AE 166)*

Dünyada tutundu u bütün dallar,n çürük oldu unu gören Sümmânî ahøndan ba ka dal bulamayaca ,n, öyle dile getirir:

Sümmânîyem gözya lar,m yürüdü

Bu a k,n duman, ba ,m, yürüdü

Hangi dala tutundum ise çürüdü

âh,m senden gayr, dal bulmad,m.(AE 193)

Sümmânî Yunusøn; õ*Mal sahibi mülk sahibi /Hani bunun ilk sahibi / Mal da yalan mülk de yalan / Var birazda sen oyalanö* dedi i gibi dünyay, adeta bir nöbet yeri olarak görmekte ve unlar, söylemektedir:

Bin iki yüz yetmi yedi gelmi im növbete ben

Onun için haris olmam rütbeye ziynete ben

Devir teslim edeyim bakar,m müddete ben

Der Sümmânî nihayet hiçte karar eyledi(Y 156)

Dünyay, bir nöbet yeri olarak görme, ona ra bet etmeme tarîkat ehlinin de s,kça vurgulad,klar, bir husustur. Sümmânî birçok mistik gibi kendi ak,betini bir tene irde seyreder gibi ölümü rab,ta etmektedir. Bu mistik dü ünçe sistemi onun bütün iirlerinde ,zd,rapla iç içe kendinî aç,kça hissettirmektedir.⁴⁰⁶

Fânî varl,ktan geçmeyince yoklu a, yani bâkî olan gerçek varl, a eri mek muhal. Varl, ,n çoklu u nisbetinde yolculuk zordur⁴⁰⁷. A k, sevgi, ke fetmenin ve anlaman,n en güzel yolu ve zeminidir. te fânî eylerden soyutlanarak sonsuzlu a erme, bâkî olan gerçekli e ula man,n yolunu ke feden Sümmânî bu u urda, mal, can, benlik kayg,lar,n, terketmek gerekti i bilincine ula ,r⁴⁰⁸ ve öyle der:

Gulâm,n Sümmânî nedir efkâr,

Acep hallede mi Perverdigâr,

E er bulam dersen vasl-, dîdâr,

Ondan gayr,s,ndan usanmak laz,m(AE 198)

Demek ki, Allahøa vas,l olmak için maddî dünyanın,n kayg,lar,ndan kurtulmu olmak gerekiyor. Bu kayg,lardan kurtulmak içinse öncelikle nefsin taleplerinin k,r,lmas, ve onun ruhun emrine râm olmas, gerekir.

⁴⁰⁶ Özer, a.g.t., s.11

⁴⁰⁷ skender Pala, õVarl,k-Yoklukø, *Zaman Gazetesi*, 31.03.2006

⁴⁰⁸ Daha geni bilgi için bkz: Gündø du, a.g.m., s.138-139.

õNefsi emareyi ba tan atmal,/Bu dünyay, u ukbay, satmal,/Gerek güzel gerek çirkin nøtmeli/Ruhsat cümlesinden bezegen olurö(K 405) diyerek bütün dünyadan bezdi ini ifade eden Ruhsatî mutlulu u(kemal) dünyay, gözden silmekte buldu unu öyle dile getirir:

Safa-yi dünyay, sildim süpürdüm

Kemali ku e-i tenhada buldum(K 232)

Ruhsatiøye benzer ekilde dü üncelerini dile getiren Â ,k emø ise dünyadan ve dünyanın içindekilerin ziyas,ndan vazgeçerek bir kö eye çekilip Allah r,zas,na yönelmeyi tavsiye etmektedir:

Melâmet hilâatin giy ey dilârây-, fenâdan geç

R,zaullahøa meylet cennet-i ba -, bekâdan geç

Kanaat tekkesin tekkeni in ol ç,kma dünyaya

Ümüd-i ünsiyet-i ülfet-i bayâu gedadan geç

Fitil-i emøni beyhude yakma bezm-i aømade

Çekil bir kö eye vaktin de il emø ziyâdan geç(H 10)

(emø)

Â ,k Zülaliøye göre yüzbinlerce hazineye sahip olunsa da dünya mal, muteber de ildir. Hazine sahibi olan nice ahlar,n sonu fena olmu tur. Hiç kimse bu âlemde bâkî hükümdar olmad, ,ndan dünyaya itibar edilmemelidir:

Yüz bin haznem olsa yüz bin defîne

Bir zerre miktar, itibâr de il

Her sultan âhl, ,n ahiri fena

Kimse bu âlemde hükümdâr de il(ÖG 201)

(Zülâlî)

Hak Teâlâ Kurân-, Kerîmøde dünya hayat,n,n gelip geçici oldu unu, âhîret hayat,n,n ise ebedî oldu unu haber vermi tir. *õSak,n sizi dünya hayat, aldatmas,nø⁴⁰⁹ buyrulmaktadır.* mam-, Rabbânî dünya hakk,nda unlar, söylemektedir: *õBil ki, d, görünü te bu dünya zahirde tatl,d,r. eklî bir tazeli i vard,r. Ancak hakikatte öldürücü bir zehir ve bat,l bir metad,r. Onun misali ekerle kar, t,r,lm, zehire benzer. Ak,ll, olan onun de ersiz metas,na aldanmaz. Fesat eden bu eye ba lanmaz.ø⁴¹⁰ Yunus ayn, eyleri benzer ifadelerle öyle dile getirmektedir:*

Dünya tad, bal tad,

Dünya beni aldad,

⁴⁰⁹ Zümer 35/28.

⁴¹⁰ mam-, Rabbânî, *Mektubât*, Çev:M. Metin Zirek, Yeni afak, stanbul 2006, s.153.

Koydu zehri alt,na

Üstü yine bal tad,

Erzurumlu Emrah da mam-, Rabbani gibi dünyay, hem aldat,c, hem de zehir
çe nisinde dü ünmetedir:

Emrah baki de il ziynet-i e yâ

Koca saltanat, devlet-i dara

Zehir çe nisinde lezzet-i dünya

Heva-yi nefsimde ben andan geçtim (G 40)

Devrin padi ah,n, ele tiren Dertlî kendine has bir tarda cihan mülkünün sonunun yokluk
oldu unu, dolay,s,yla da mülk sahibi olanlar,n kibirlenmemesi gerekti ini söyleyerek zühdün
kibri yok edici yönüne de dikkat çekmektedir. Ona göre ma rur-i kemâl olman,n ard,nda
zeval vard,r:

Hükme ma rur olmas,n õtaht üzre sultan,mö diyen

Cihan mülkünde her bir varl, ,n yokluktur encam,(K 201)

kbale zeval erse ne var, sende kemal var

Ma rur-i kemal olma ki ard,nca zeval var(K 116)

Süfyân-, Sevri der ki: õZühd kuru ekmek yemek ve kal,n aba giymek de ildir; as,l zühd,
emeli k,sa tutmakt,r. Yani yar,n ölecekmi gibi gönlü dünyadan çekmektir.õ⁴¹¹ enlik bir
iirinde ölümü de hat,rılarak bu yakla ,m, öyle dile getirmektedir:

Güvenme dünyanın,n saltanat,na

Ne ömür ad,na ne mal devletine

Bir gün bindirirler ecer at,na

Çekerler dünyadan kervan,n senin

Ehli takvalara ne ili irsen

Dü ibâdete yanar al, ,rsan

Ehl-i hamal oluf ne çal, ,rsan

Varislere kal,r mallar,n senin(EA 163)

⁴¹¹ Ku eyrî, a.g.e., s.277.

Hakikat s,rr,na eren bir mutasavv,f,n gönlü masivaullahødan yani Allahøtan gayriøden tamamen temizlenmi tir. nsan gönlünde bir tarafta Allah a k,; di er tarafta mal, mülk, makam tutkusu; evlat, can kayg,s,ndan olu an òmâsivâö bulunmaktad,r. Dervi , Allah a k,na kar ,l,k masivaøyi öbedelö tutar, birincisinin lehine olmak üzere ikincisinden feragat eder. Bu tercihlerinden dolayı, bu insanlara bedel kelimesinin çokluk hali olarak öabdalo denilir. Bu manas,yla abdal, masivaya kar ,l,k Allah a k,n, tercih eden kimselerdir. Bu kimseler masivaya zerrece de er vermezler⁴¹². Â ,k enlik de yoksul ve derbeder hayat,yla, abdal aras,nda bir irtibat kurarak ta ,d, , candan ba ka bir eyi olmayan abdallar gibi dünyaya k,yketsiz bir gözle bakmakta ve öyle seslenmektedir:

*öÇ,ld,rl, enlikøm a k hevesinde
Üryan gönlüm gezer abdal pazar,nda
Gahve üzerinde peyke üstünde
Yorgans,z dö eksiz yatar gederemö(EA 187)*

*Deli gönül abdal olmu k, da birdir yaz da bir
Dolan,r da , saray, çöl da birdir düz de bir
terse malik olam külli mala devlete
Bütün dünya benim olsa çok da birdir az da bir(EA 127)*

bnüø-Cella der ki: öZühð, dünyaya yok olup gidecek gözüyle bakmakt,r. Böyle yaparsan dünya gözünde küçülür ve ondan yüz çevirmen kolay olur.ö⁴¹³ Bu da sahip olunan her eyin kendisine ait olmay,p Allahø,n oldu unu kabullenmekle olur. Mal, aile, an eref ve rütbe, hepsi bir gölge ve hayaldan ibarettir. Yozgatlı, Fennî bu durumu öhiç ortada nem var benimö diyerek ifade etmektedir:

*Mal u melal ehl u iyâl
Haysiyet ü cah u celal
Yekpare hep z,ll u hayal
Hiç ortada nem var benim

Bir kemter i bî payeyim
Bir müflis i ü mayeyim
Bir ahs, bî sermayeyim
Hiç ortada nem var benim⁴¹⁴*

⁴¹²Torun, a.g.e., s.254.

⁴¹³Ku eyrî, a.g.e., s.278; Kara, a.g.e., s.80.

⁴¹⁴<http://www.geocities.com/husnu66tr/Yozgatli-Fenni-Baba.htm>

Â ,k enlik de dünyaya böyle sûfiyane bakmaktad,r; ona göre de dünya ne skenderø ne Rüstemø ne de Hz. Süleymanø bile kalmayan fani bir âlemdir:

*Güvenme dünyaya devlete vara
Fani dünya bir insana kalmad,
Sedd-i skenderø Ürütsem Zaløa
Ali kimin aç aslana kalmad,*

*Bu dünyada adaleti var idi
Deryada semekten harç al,rd,
Cümle ku lar dîvân,na gelirdi
Davuto lu Süleymanø kalmad,⁴¹⁵(AE 121)*

Sultan Süleymanø kalmayan dünya Â ,k Cemalø de kalmayacakt,r. Bunun fark,nda olan Cemalî unlar, söyler:

*Çok güvenme mülke mala, bu dünya sana da kalmaz
Ne bir geda ne bir sultan, o mülk-i hanada kalmaz
Ne a , a ne ma u a, o irin canana kalmaz
Al,r bir gün salar kabre, Cemal Turhanø kalmaz,(E 177)*

Emrah da dünyaya güvenilmemesini kulun gaflet uykusundan uyan,p mülk-i bekadan kendine yer edinmesini tavsiye etmektedir:

*Ey dil, fera at k,l hab sevdadan
Kes ne terin â iyâne güvenme
Var bir â iyân tut mülk-i bekâdan
Bâkî de il bu mekâna güvenme*

*Nice erler gitti bizim cihândan
Bir gün göremedi gün-i mekândan
Hep gelenler göçtü bu hanümândan
Sen de gül geç hanümâna güvenme(G 134)*

Emrahøn güvenden yoksun buldu u dünyaya Â ,k enlik de bel ba lamayaca ,n, söylemektedir:

⁴¹⁵Torun, a.g.e., s.255.

enlikân fikrini vermeyin zaya
And içerem ol Yaradan Mevlâya
Bel ba lamam devri geçen dünyaya
Neçe eyyam ülüzgar, görüftür.(EA 180)

Dünyanın, güvenden uzak olmasının, hesabının, bir de dünyaya sormak isteyince enlikân dilinden u cümleler dökülür:

Eylen dünya eylen haber soray,m
Bu kadar devleti var, neyledin
Dü ürdün mahlûku bir galmagala
Terk ettin edebi ar, neyledin

ki cihan mah, efaat kan,
Yerin gö ün ar ,n kür ün rahman,
Cümle mü kül dertlilerin derman,
Din sultan, Muhammedi neyledin(EA 183)

Âkların dünyaya bakması, tasavvufî dü üncede önemli bir yeri olan fakr anlayışına uygunluk arz etmektedir. Fakr mana yolcusunun varmak istediği önemi hedeflerden biridir. Çünkü tasavvuftaki yüce mertebelere ermenin yolu fakrdır. Manen fakir olan, be erî sıfatlardan sıyrılıp kendinî bir şey malik görmeyen kimse, sayısız mala mülke sahip olsa bile hiç birine gönül ba lamaz. Sahip olduğu mülkün kulu olmayıp onu kendin ekul eder.⁴¹⁶ Fakr, kişinin kendinî mutlak surette Hakkâna muhtaç bilmesi, katında varlığını, olma ile yoksul olma hallerinin bir ve e it olmasının, olunca marmaması, olmayınca da üzülmemesidir.⁴¹⁷ Fakr, öel-fakru fahrî/Fakr, övünç vesilemdir⁴¹⁸ ö hadis-i erifiyle onu övünç vesilesi olarak kabul eden Hz. Peygamberân (s.a.v) sıfatlarından biri sayılmıtır. Bu hadis-i erifte kastedilen dünyalık yoksulu kimseler de il, belki, Allah Teâlânın zâtından gayr, her şeyi terk edip ihtiyaçların, Oana arzeden kimselerdir⁴¹⁹. Âkların da sıkça dikkat çektikleri manevî fakr dü üncesinin sûfilerin genel temâyüllerine uygun olduğu görülmektedir. Âkların emâli, me hur âir Hayalânın öHayali, fakr al,na çekenler cism-i üryan,/Onunla fahr edenler atlas u dibay, bilmezö dediği gibi,

⁴¹⁶ Eraydın, a.g.e., s.182.

⁴¹⁷ Uludağ, a.g.e., s.184.

⁴¹⁸ Aclunî, *Ke fuđ-Hafa*, II, 113.

⁴¹⁹ sa Çelik, öTasavvufî Bir Kavram Olarak Fakrö, *EKEV Akademi Dergisi*, C.III, S.2, Ankara 2001, s.197

*Biz Muhammed ümmetiyiz fakr ile fahreylerez
 Ye bize atlas kabalardan hemen bir köhne al
 nmez kerkez gibi gördülçe her bir lâ eye
 Bûy-i zülf-i yar g,dam,zd,r bizim anka misal(H 44)*

diyerek i te bu manevî fakra dikkat çekmektedir.

2.11. Tevekkül

Tevekkül, Allahın kat,nda olana güvenip halk,n elinde ve avucunda olana göz dikmemek, her halükarda sadece Allahın s, ,n,p, kalbin Hakkın itimad etmesi anlam,na gelmektedir. Bununla beraber vesvese endi e ve r,zk kayg,s, halini yok edip, insan, huzura ve rahata kavu turan Mevlâyaya güven duyma, Hakkın inayet ve vâdinî yeterli görüp nefsin *tedbiri* terk etmesi de tevekkülün bir parças,d,r⁴²⁰. Ancak tevekkül kalbin hali oldu undan beden ile çal, maya ve kazanmaya mani de ildir⁴²¹. Tasavvufî anlamda tevekkül, neticenin has,l olmas, için lüzumlu tedbirler al,nd,ktan ve sebeblere tevessül edildikten sonra tedbir ve tevekkülün kifayetini Allahın beklemektir. Tedbir al,nmadan önce, tedbir al,n,rken ve al,nd,ktan sonra, k,saca her an ve her zaman Allahın güven esas olmal,d,r⁴²². Â ,k Ruhsati bu güven duygusunu öyle dile getirmektedir:

*Yarad,lm, a yalvarma Yaradanın dü de gör
 Günde yüz bin kez cihan, seyredene dü de gör
 Habibin hürmetine halk eyledi cihan,
 Yeri gö ü ar , kürsü nûr edene dü de gör(K 494)*

*Kanaat bab,n,n pehlivan,y,m
 A ,m olsa da bir olmasa da bir
 Umur u dünyadan bütün vazgeçtim
 im olsa da bir olmasa da bir*

*Ruhsatîyem ah u zara ba land,m ben
 Terk edip namusu ara ba land,m ben
 Çok kap, doland,m Birçe ba land,m ben
 Kö em olsa da bir olmasa da bir(K 477)*

⁴²⁰ Uluda , a.g.e., s.531.

⁴²¹ Kü eyri, a.g.e., s.76; Ebu Nasr Serrac, *el-Lüma*, Kahire 1960, s.78.

⁴²² Uluda , a.g.e., s.532; Kara, a.g.e., s.83.

bn Mesruk õTevekkül, tecellî eden kaderin hükmüne raz, olmakt,rö der⁴²³. Â ,klar,m,z da her ne olursa olsun sonuçta Allahøn dedi inin oldu unu bilerek kadere r,za gösterir ve tevekkül bab,nda Hakkøa yalvar,rlar:

Dü tevekkül bab,na yalvar mucibuðl-daøvete

Git gide her i in ba , dayan,r hikmete(305)

(Seyranî)

Kula her ne gelse kadir Allahø,r

Hakøtan gelen ulu fermana yaslan

Belâlar mümine hem k,blegâht,r

Tevhîdi ona k,l Rahmanøa yaslan(E 126)

(Cemalî)

Kul ba ,na âlemde gelen hükm-i kaderdir

Ol hükm-i kader bizlere miras-, pederdir(K 118)

(Dertli)

Dertli hüner budur, yazd,ysa Mevlâ

Kazaya raz, ol, belâya sabur(K 495)

(Ruhsati)

Hakk,n gazab,ndan gidilmez dada

Emrine gurband,r bu can,m feda

Cenâb-, Lemyezel Hikmet-i Hüdü

Kalemimi böyle çal,ft, Kars,n(EA 176)

(Â ,k enlik)

Hayr u er emri Hüdüðl,r yaz,lan levh-i kader

Oldurur elbette, pîrim, her eye çekme keder

Kimisine devlet-i ikbâl verür h,rs-, Hüdü

Kimini emrâz-, sehavetle ider tî -i teber(H 13)

(emø)

Tedbir almak takdiri de i tiremez. Tedbir kul elinde ki iradedir. Halbuki kulun iradesinin üzerinde küllî irâdenin takdiri vard,r ki al,nacak tedbirler hiçbir zaman takdiri bozamaz. O yüzden tevekkül s, ,n,lacak en güzel yerdir. Emrah ve Seyranî bu manay, öyle dile getirmektedirler:

⁴²³ Kelabazi, a.g.e., s.151.

Mukaddere hâil olur mu tedbir
Elbette tedbiri fetheder takdir(G 76)

(Emrah)

Tedbiri lokmana ba lanma â ,k
Belki ,slah etmi yaran, sad,k
Tedbirin takdire gelmez muvaf,k
Merhemine eline yâre geçince(171)

(Seyrani)

Tevekkül, ilk zahit-sufilerden itibaren tasavvuf çevrelerinde de i ik ekillerde anla ,lm, t,r. Hastal, ,n tedavisini tevekküle ayk,r, sayanlar bulundu u gibi, r,z,k için esbaba tevessülü de tedbir sayarak ,skat-, tedbir edenler ç,km, t,r. Ancak õ,skat-, tedbirö ince bir noktad,r. Sufiler genellikle bu kavram, tedbire güvenmeyi terk anlam,nda anlam, lard,r. Horasan sufilerin büyüklerinden brahim Ethem, akik Belhi ve Ebu Hafs Hattat, tevekkül ehli sufilerden say,lm, lard,r. Gazali tevekkülü, bilgi, hal ve fiil olarak üç boyutta incelenir. Tevekkülün bilgi boyutu dil ile ikrar, kalp ile tasdik; hal boyutu tevekkül ve teslimiyet, fiil de tabii artlar,n gerektirdi i eylemdir⁴²⁴. Mevlânâ'n,n õ*Gel tevekkül et, çal, mak üzere hep/Önce tohm ek, sonra k,l hakøtan talepö* m,sralar,y la dile getirdi i bu dü ünneyi Â ,k Cemalî öyle ifade etmektedir:

Ay gönül dinle nasihat,m al
Çal, zikr-i hakika ol ehl-i kemal
Mucahit olmayan nakisuð-emel
Eremez menzile meramcas,na(E 113)
 (Cemalî)

2.12. Kanaat

Kanaat, tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olup, h,rsl, ve aç gözlü olmamakt,r⁴²⁵. Mutasavv,flar, õ*Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedirö* hadis-i erîfini çok tekrarlam, lard,r⁴²⁶. Kul her türlü hâl kar ,s,nda sab,rl,, ükürü ve aç,lacak kap,lardan ümitli olmal,d,r. Yaradan Mevlâ her yeni gün için yeni r,z,k gönderdi ine göre dert edecek bir ey yok demektir:

⁴²⁴ Y ,lmaz, a.g.e., s.172.

⁴²⁵ Sühreverdi, *Avarifuð-Maarif*, Beyrut 1966, s.300.

⁴²⁶ Ku eyri, a.g.e., s.246.

Ellerin devran, demi var ise
Hamdolsun bizim de sabr,m,z vard,r
Yevm-i cedit r,zk-, cedit gönderir
Yaradan Mevlâøya ükrümü z vard,r (K 368)

(Ruhsatî)

ah-, ki ver bab,n, örttü kçe sen eyle ferah
Bir taraftan aç,l,r bab-, Huda Allah kerim(H 49)

(emâ)

Ebu Meyden Ma ribi gibi baz, sufiler tevekkülün ileri derecesi olan mutlak tevekkülü kendilerine prensip edinmi lerdir. Mutlak tevekkül anlay, ,na göre insan bu dünyada Allahøn misafiridir. Misafirin bak,m, ev sahibine aittir. Dolay,s,yla misafirin ç,kar,p kendi ekme ini yemesi ay,pt,r, yak, maz. te Allah dostlar, dünyaya bu gözle bakarlar ve kendilerini misafir kabul ederek ev sahibinden her gelene raz, olurlar.⁴²⁷ Â ,klar,m,z da bir misafir gibi ev sahibinden gelene raz, olmay, prensip haline getirerek sunmu lard,r:

Emrahi kays-, ve dü mü fezâya
Raz,y,m Mevlâødan gelen kazâya
ntisab eyledim bab-, r,zâya
R,zâ sofras,nda câm-, cem benim(G 80)

(Emrah)

Er-r,zku alallah demi nebimiz
Buna inanm, ,z islamcas,na
Hamdolsun bu babda var kemâlimiz
Kap,s,n bekleriz selâmcas,na(E 113)

(Cemalî)

Yaratt, ki nasibini verecek
Sab,r k,lan murad,na erecek
Elbette ki kul nasibini görecek
Ne emir olduysa ulu dîvândan(K 241)

(Ruhsatî)

Durmad,n bâb-, tevekkülde kanaat itmeyüp
At sürüp meydan yerinde mat olup kald,n m, sen

⁴²⁷ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Çev.: Mustafa Kara, Dergah Yay., stanbul 1996, II. Bask., s.50.

Hak seni halk eylemezden virdi r,zk,n evvela
Elli be ya ,na girdin emâ aç oldun mu sen(H 59)
 (emâ)

2.13. Sab,r

Sab,r, elem, s,k,nt, ve belâlara s,zlanmay, terk etmek demektir. Kul emrolundu u ibâdetler için sabra muhtaç,r. Çünkü nefis kulluktan ho lanmaz, daima ba ve rab olmak ister. Günahlardan sak,nma konusunda da sabra ihtiyaç vard,r. Çünkü al, t, , günahlar, b,rakmak nefse a ,r gelir.⁴²⁸ Kul kar ,la t, , s,k,nt, ve belâlar,n verdi i üzüntüyü sadece Allahø arz eder ve Oønun inayetini ister. Sab,r musibetle kar ,la ,lan ilk anda bahis konusu olur. Fakirin sab,rı,, zenginin ükür ehli olmas, laz,md,r⁴²⁹. Seyr-ü sülûkødaki imtihanlar,n da ba ar, anahtar, olan sab,r, ayn, zamanda ferdin toplum hayat,nda, uyum ve düzeni aç,s,ndan büyük önem arzeder. Çünkü her güzel ahlak,n ve davran, ,n ba , sab,r,d,r⁴³⁰.

Zünnûn-i M,srî demi tir ki: õSab,r, Allahø'n emirlerine ters i lerden uzakla mak, musibetin ac,lar,n, yudumlar ken kalp sükûnetini muhafaza edip feryat etmemek, geçim alan,nda fakirlik halinde bile kendinî zengin göstermektir.õ⁴³¹ Hayat,n, fakir bir halde, genellikle de gurbetlerde geçiren enlik fakirli in ne büyük bir s,k,nt, oldu unu iyi bilir. E er sabredilirse fakirli in ba l, ba ,na bir ibâdet oldu unu söyler:

Yohsulluk da ibâdetdir, e er sabreylersen
ncitme hakk,n kulunu do ru kelam söyle sen
Uyma eytan,n feline ona lanet eyle sen
Do ruluk hak kap,s,d,r, ba vurma hileye sen(EA 145)

Sab,r iki türldür: 1- Allahø'n emrettiklerini yapmaya sab,r, 2- Oønun yasaklad, , eylere dü memeye kar , sab,r. enlik yukar,daki dörtlü ünde yoksullu a sabr,n bir ibâdet oldu unu söylemenin yan,nda Allahø'n yasaklar,ndan olan yalan söyleme, eytana uyma ve hileye ba vurma gibi kötü davran, lardan uzak durup do rulu a sar,lmak gerekti ini de vurgulamaktad,r. Bu da yasaklara dü memeye kar , sabr, telkin etmek demektir.

Dünyada insan,n sahip oldu u her ey Allah vergisidir. Yoksulluk da zenginlik de Allahø'n dilemesiyle olur. Kendinî bilenler buna böylece inan,r ve mutlu olurlar. Kendinî bilmenin ve dünya selâmetini elde etmenin yolu ise sab,r dan geçmektedir. Zira dünyevî

⁴²⁸ Y,lmaz, a.g.e., s.170.

⁴²⁹ Uluda , a.g.e., s.446.

⁴³⁰ Cebecio lu, a.g.e., s.607.

⁴³¹ Ku eyrî, a.g.e., s.378; Kara, a.g.e., s.82.

s,k,nt,lara kar , s,zlanmay, terk ederek susmak da bir sab,r örne idir. Â ,k enlik bunu
 öSükûtluktur selâmeti dünyan,nö diyerek ifade etmektedir:

Zenginlik yoksulluk Hakkø,n i idi
Özünnen bilenler tamam na idi
Sab,r etmek her ilimin ba ,d,
Sükûtluktur selâmeti dünyan,n(EA 59)

(enlik)

öAndolsun sizi biraz korku, biraz açl,k, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden
 eksiltmekle imtihan edece iz. Sabredenleri müjdele.ö⁴³² âyeti ho a gitmeyen eylerle
 denendi imizi ve sab,r göstermemiz gerekti ini ifade etmektedir. Bu dünya bir imtihan
 dünyas,d,r. Hakkøtan gelen her türlü belâ ve s,k,nt,ya kar , bilinçli olup imtihan içinde
 olundu u hat,rılanmal, isyana dü ülmemelidir. Allahøtan gelen her eye r,za gösterip haline
 ükretmek kemâlin bir gere idir:

Ey gönül s,dk ile yalvar, O gani Mevlâøya sen
Al abdesti, g,l namaz, daima g,bleye sen
Hak Teøala kulunu s,nar, sak,n sen olma asi
ükür eyle Hakkøtan gelen her türlü belâya sen(EA 145)

(enlik)

R,zas,nda bulun gani Rahmanø,n
Gazaya raz, ol belâya sabur
Sak,n ha ya maya verme iman,n
Gazaya raz, ol belâya sabur(K 402)

(Ruhsatı)

Kurçanında k,ssas, zikredilen bütün peygamberlerin, pek çok belâ ve musibete
 u ramalar,na ra men, gösterdikleri sab,rla Hakkøan inayetini kavu tuklar, anlat,l,r. Eyyüp
 peygamber de bunlardan birisi ve sab,r misalidir. Sab,r nefse a ,r geldi inden tahammülü
 oldukça zor ama meyvesi de o kadar k,yetlidir. Kul sab,r ile murad,na erecektir. O yüzden
 sab,r â ,klar,m,zca Feyz-i Mevlâ olarak nitelendirilmi tir:

Eyyubøun hakk,nda edelim inha
Sabredenler bulur üphesiz kimya

⁴³² el-Bakara, 2/155.

Bir kar,ncas,ndan geçmeyen Mevlâ
Geçer mi zannettin Seyranîşinden(230)
 (Seyranî)
Sabr ile cümle murad, verdi Rabbüð-âlemin
Vird-i ezkâr,n senin her demde esmâd,r sab,r

Gayri geç de birli in esrâr,n, farkeyle gel
Hem eriat hem tarîkate râñâd,r sab,r

K,l tahammül ey gönül, gör kimyâd,r sab,r
Aç gözün ,zhar-, câñd,r, Feyz-i Mevlâð,r sab,r(K 111)
 (Dertli)

2.14. Tevbe

Tevbe, lügatte, pi manl,k, nedamet, dönme demektir. Ist,lahta ise kalpteki kötü ,srar dü ümünü çözüp Hakkâ dönme, Rabbân hukukunu gözetmek⁴³³, günahlardan rücû edip Hakkâ yönelmektir. Genellikle tasavvufî makamlar,n ilki say,lan tevbe, kabahatten, kabahat oldu u için vazgeçmektir. Bir ba ka ifadeyle tövbe, ömüminin kötü huylardan, slamø,n ruhuna z,t davran, lardan s,yr,lmas,, samimiyetle güzel huylara rücû etmesidir⁴³⁴.

ö syandan itaata, hatadan do ruya, bat,ldan hakka dönmeye; özür dileme ve günahlar,n, itiraf etme haline de tevbe denilir.ö⁴³⁵ Bir anlamda tevbe, günah,n, itiraf edip aff,n, talep etmektir. Ki inin tevbe edebilmesi için ilk önce günahkâr oldu unun fark,na varmas, gerekir. Â ,klar zaman zaman günahlar,n, itiraf etmekten geri durmazlar:

enlikøem hizmet etmedim, daim bir tarîkata
Uyup blis y, vas,na, çok ettim cürmü hata
efaat Ya Rasulallâh muhtacam ma firete
syân,m hadden a ,pt,r, çoh günahkâr olmu am(EA 142)

(enlik)

Safahat bir derya nedir i aret
Sümmânî cürmüne ah eder elbet

⁴³³ Uluda , a.g.e., s.529.

⁴³⁴ Y,lmaz, a.g.e., s. 1596160.

⁴³⁵ Kelabazî, a.g.e., s.142.

Bizden sehv-i hata ondan ma firet
Kelâm,n geçgeldir, Gaffarâi söyle(AE 159)
 (Sümmanî)

Mizan-, kudretin suçum tartar m,
Rahmetinle benim cürmüm artar m,
Aç,k kap,lar,n hepsin örter mi
Bir avuç topra ,n etti i günah(183)

Ey nefsim cürmümü ba tan a ,rd,n
Tevbekar olmaya yeminli misin(239)

Tuttum günah,mdan yüzüme perde
Rabbim dîvân,nda kara yüzlüyüm(228)

Günâh,mda sa âir yok kebâirden bunald,m ben
Hemen lütfun temennâs,y,m aff,nla k,l rahmet(331)
 (Seyranî)

Emrah ise nefesine uyup bu macerada ömrünü heba etti inin fark,ndad,r ve ceza gününde
 ba , lanmas,n, dilemektedir:

Emrah kald, nefsin kuy-, belâda
Geçti ömrüm hemen bu macerada
Bakma noksan,ma ruz-i cazada
Ba , la Ahmet-i Muhtarâi beni(G 208)

Bu bilinci dillendiren Â ,k emâ de Seyranî gibi yüzündeki kara ile huzura varmaktan
 utanarak pi manl ,n, dile getirip efaât dilemektedir:

lahi etti im isyan,ma bin kez k,lam tevbe
Yüzümde var iken kara, dîvâna varmam mü kil ha(H 6)

S, ar m, mah ere mizana bilmem cürm-i isyan,m
Kabul it tevbemi dergâh-, izzette benim ya Rab(H 7)

Bakar,m itti im isyân,ma cümle pi man,m
Emektar,m efaat umar,m Mevlâ habibinden(H 55)

Tevbe, günahkâr kullar içindir. Rahim Allahın açm, oldu u bir rahmet kap,s,d,r. Bu, Allahın Tevvâb olu unun bir gere idir. Ebu Hafsın tevbeyi sorduklar,nda öyle demi tir: ÷Tevbede kula ait olarak zikredilecek bir ey yoktur. Çünkü tevbe Allahın kuluna rahmeti olup onu Allahın ula t,r,r. in temelinde kuldun kaynaklanan pek bir ey yoktur⁴³⁶. Bu durum â ,klar,n iirlerinde öyle ifadesini bulmaktad,r:

*Tevbe isti fardan gelende hesap
Aç,l,r mümine ma firetten bâb
Aziziün züntigam edidið-igab
Ol gafuru rahim kanaat,md,r(EA 195)*

(enlik)

*syân benim gufran an,n
Lutfu kerem ihsan an,n
Rahmet odur rahmet an,n
Hiç ortada nem var benim⁴³⁷.*

(Fennî)

*Sen ki rahman-, rahimsin ya ilâh,
Yevm-i dinîn malik-i bi-i tibâh(SS 138)*

*Biz kuluz kâr, kulun isyand,r
an, Rabbân avft,r ihsand,r(SS 138)*

*Ço ise isyan, abdin bendedir
Rabbena esma-i hünsas,ndad,r(SS 138)*

(Zihnî)

Günahkârl, ,n, her f,rsatta itiraf eden hatta 200 beyitlik isti farname bile yazan Seyranî ÷Ben derdime ümüt kesmem çaredenö diyerek günahkâr nefsine ümit kap,s,n, asla kapatmamakta ve topraktan yarat,lan bir varl, ,n i ledi i günahlar,n ma firet kap,s,n, kapatmayaca ,n, dü ünmektedir:

*Kelp iken kelp yavrusundan geçmiyor
Hak Seyranîşinden geçer mi bilmem(215)*

⁴³⁶ Ku eyrî, a.g.e., s.249.

⁴³⁷ <http://www.geocities.com/husnu66tr/Yozgatli-Fenni-Baba.htm>

*Aç,k kap,lar,n hepsin örter mi
Bir avuç topra ,n etti i günah(183)*

Sümmânînin de Seyranî gibi samimiyetle tövbe edilip gere i yerine getirildi i müddetçe kulun affedilece ine dair teslimiyeti tamd,r:

*Dünyas,n geçirmi me akkat ile
Emreder nefesine adalet ile
Ömrü kütah etmi ibâdet ile
San,r,m affolur cezas, olmaz(E 205)*

Â ,k enlik Allahâ kalpten yakar, , yani tevbeyi, ðkâ ,ts,z arzihalö olarak nitelemektedir:

*Sefil enlik sen Süphanâ s, ,n dur
Gadir Mevlâm çok muratlar verendir
Gece gündüz karanl,ka görendir
Kâ ,ts,z arzihal alana yalvar(EA 205)*

Zünnûn-i M,srî demi tir ki: ðHakikî tevbe bütün geni line ra men dünyan,n sana dar gelmesi ve bir karar,n,n kalmamas,d,r. Sonra nefsinin de dar gelmesi gerekirö⁴³⁸. enlik bir irinde M,srînin ifade etti i s,k,nt,s,n,, günahlar,ndan dolayı, aczini ve intizar,n, öyle dile getirir:

*Men enlikøem bir zamanlar çok sürdüm zevk u sefâ
Ol Hüdaø,n emri budu, goy çekim cevri-cefâ
Bizi yaradan Allahød,, Hak Muhammed Mustafa
Emrindeki müntezirem, a mam Allah kerimdi (EA 143)*

Ba , lanmak için sadece yalvarmak yeterli de ildir. Bunun fark,nda olan enlik, sabr, ve ükrü tavsiye ederek öyle yol göstermektedir:

*Ey gönül s,dkile yalvar, O Gani Mevlâøya sen
Al abdesti, g,l namaz, daima g,bleye sen
Hak Teøala gulunu s,nar, sak,n sen olma asi
ükür eyle Hakøtan gelen her türlü belâyaya sen(EA 145)*

⁴³⁸ Ku eyrî, a.g.e., s.248.

Mü'min ne kadar çok günahkâr olursa olsun Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeli ve O'ndan ma'firatini talep etmeli, günahlardan dolayı, sürekli kalbi kırık ve mahzun olmalı,, onlardan kurtulmaya çalışarak, arak istifa sarımladır.⁴³⁹ Enlik'ın yalvar, larında bu gayreti görmekteyiz:

Gasavat gahr,na garkolan gönül

S,dk, hulusunan Yezdan'ı yalvar

Yunus'ı deryadan gurtaran Allah

Onu halas eden Sultan'ı yalvar(EA 165)

Âşik enlik gibi Sümmânî de insanlar, tevbeyle çalışarak unlar, söylemektedir:

Kalbi selim olup gönlü akl, ol

Leyl ü nehar tevhit ile mekli ol

Kavlini pak eyle çe mi ya l, ol

Aff'ın talep eyle muhtare gel gel(AE 187)

Tövbekâr ol gönül tarikten çekme

Namertten efaat ifadar olmaz

yilik et sak,ın bir gönül çekme

Görü me kötüyle onda ar olmaz(AE 290)

(Sümmanî)

Sonunda kendinî Rahmet deryas,ın bakan Seyranî halini Rabbine arz ederek e er tevbesini kabul etmezse halinin perian olacağını, öyle dile getirmektedir:

Seyranî'ym kabul eyle hacetim

Sen kabul etmezsen yok selâmetim

Benim çile çekmekli e takatim

Var m, yok mu sensin halime âgâh(183)

2.15. Zikir

Zikir; öanmak, hatırlamak, yâd etmekö demektir. Kavram olarak Allah'ın ad,ının tekrarlanması, anlam,ına gelen zikir Arapça'da unutmama, zidd, olan hatırlamay, ifade eder. Korku veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydan,ından mü'âhede alan,ın çalış, t,r. K,saca zikrin hakikat,, zikredilen (Allah)den ba kas,ın, unutmaktır⁴⁴⁰. Yani zikir kendinden

⁴³⁹ Ku eyrî, a.g.e., s.249.

⁴⁴⁰ Ethem Cebecio lu, *Tasavvuf Terimleri ve De imleri Sözlü ü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s.783.

geçip (gaybet, vecd) ve Hakkø, bulu (vuslat, vücûd) an,d,r⁴⁴¹. Zikir, ârifin yayg,s., muhiplerin sa lamca bast, , yer, â ,klar,n arâb,d,r.

Zikir hakikî a k yolunda at,lan ilk ad,md,r. Çünkü ki i birini sevdi i zaman sürekli onu hat,rlamaktan ve ad,n, s,k s,k anmaktan ho lan,r. Zikrin sebep ve sonucu alan Allahøa gerçek anlamda güvenme ve Oønu kay,ts,z sevme fikir olarak tasavvuf ehlini bu dünyadan ba ,ms,zla t,r,r, onu dünyan,n manevî sultan,, ükreden kulu yapar. Bu yüzden zikir, tarîkatlar,n temel esaslar,ndan biri (üssüø-esâs) olarak de erlendirilmi tir⁴⁴². Ruhsatî ve Sümmanî, zikir, fikir ve ükür ba lam,nda zikrin önemini öyle vurgulam, lard,r:

Der Sümmânî Yaradanø, zikreyle

Leyl ü nehâr hamd u senâ ükreyle

Her bir i i evvelinden fikreyle

Ba a geçse pi man olsan ne fayda(AE 149)

Her belâya tahammül k,l ükreyle

Her nefeste Yaradanø, zikreyle

Her kelâm derununda fikreyle

Açma mâlâyânî dil kap,s,n,(AE 170)

(Sümmanî)

Ey Ruhsatî yaradan, zikreyle

Leyl ü Nehar ol haline ükreyle

Gelece i sen gelmeden fikreyle

Sonra dönüp pi man olsan ne fayda(K 16)

(Ruhsatî)

Hakkø,n cemâl ve Celâlîøinin mü âhede edildi i, sessiz olarak kalbi yap,lan zikre *-kalp zikriø* denilmi tir. Bu zikir çe idinde kalp, devaml, zikir edileni dü ünür, onun huzurunda oldu unu anlar ve durmadan Allah Allah der. En sonunda dilin hareketsiz kald, , sadece kalbinin Allah Allah dedi i mertebeye ula ,l,r⁴⁴³. Sümmanî Cemâlullahøa meftun sad,k bir dervi in Allahø anmaktan ba ka kâr kabul etmeyece ini söyler:

A k,n kâsesinden sarho olanlar

O cemâle meftun bir ho olanlar

⁴⁴¹ Süleyman Uluda , *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Marifet Yay., stanbul 1991, s.588.

⁴⁴² Ebu Nasr Serrac, *el-Lümaø slam Tasavvufu*, Haz: H. Kamil Y,lmaz, stanbul 1996, s.223; Selçuk Erayd,n, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, stanbul 2001, s.128; Annemarie Schimmel, *slam,n Mistik Boyutlar.*, Çev: Ergün Kocab,y,k, stanbul 2001, s.169-179.

⁴⁴³ Ku eyri, *a.g.e.*, s.301-302; z, *a.g.e.*, s.174; Uluda , *a.g.e.*, s.589.

S,tk-, sadakatle dervi olanlar

Sevmez bir kâr zikrullahdân ziyâde(E 154)

ç aksiyonun en mükemmel ekli olan zikir, ibâdetin, hatta dinîn özü k,ymetindedir. Zikir d, ndaki ibâdetlerin hiç biri Allah ile kul aras,ndaki perdeleri tamamen kald,rm,yor. Allah ile kul aras,ndaki perdelerin kalkt, , an, zikir an,d,r⁴⁴⁴. Allahø,n zat,n,n görünmezli ine ve batinili ine delalet eden õHuö zikri de tasavvufta önemli bir yer tutar⁴⁴⁵. Bunu â ,klar,m,z,n iirlerinde de s,kça görebilmekteyiz. Emrah diz k,r,p õhuö çekmekten bahsederken Celalî Subhanø õHuö çekmeye borçlu oldu unu söylemektedir:

kimiz de otural,m diz be diz

Bir de hu çekelim hu Leyli Leyli

Daim dilimizde Hakkø,n kelim,

U ra dost yan,na eyle selâm,

smini sorarsan Emrah gulâm,

Daim akl,m,zda o Leyli Leyli(A 127)

(Emrah)

Celalî derler dîvâne

A k ile geldim cihâne

Binbir isimli Sübhânø

Hu çekmenin borçlusuyam(D 7)

(Celalî)

Sûfiler, yarat,lm, her varl, ,n kendi diliyle Hakkø, zikretti ini söylerler. Bunu Yunus Emre

Da lar ile ta lar ile

Ça ,ray,m Mevlâm seni

Seherlerde ku lar ile

Ça ,ray,m Mevlâm seni

ilahîsiyle çok güzel bir ekilde dile getirmektedir. Â ,klar,m,z,n da bu konuda benzer terennümlerde buluduklar,n, görmekteyiz. Ruhsatîøye göre leylek tak tak deyip Allahø, zikrederken F,rat ve Ceyhan da kendi hal diliyle Hakkø, zikretmektedir:

Leylek gelmi tak tak öter

Allah diyor oda imdi(K 126)

⁴⁴⁴ Öztürk, *Kurân-, Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s.351.

⁴⁴⁵ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, stanbul 2000, s.232-237.

*Ça lar hal dilince Hakkøa ça ,r,r
at, F,rat, Ceyhan var sen nøolacaks,n(K 269)*

(Ruhsatî)

Bayburtlu Celalî ise a açlar ve ta lar,n inleyerek, da lar,n gözünden ya ak,tarak, bülbülün de figan ederek kendi dilleriyle Allahø, zikrettiklerini dile getirmektedir:

*A açlar hu çeker iniler ta lar
Da lar gözlerinden ak,t,r ya lar
Bülbül figan eder evrada ba lar
Öter garip garip diller sabahtan(D 67)*

(Celalî)

Yarat,lm, olan her varl,k kendine göre Yaradanø zikretti i gibi insano lu da istedi i ekilde Rabbini zikredebilir. Buna dikkat çeken Celalî zikreden kulun k,nanmayaca ,n, öyle dile getirmektedir:

*Öyle bir Mecnûnøum Leylâøya billâh
Okunur isminde harf-i bismillâh
Tutu tu her yan,m hasbetenlillah
Mevlâøy, zikreden kul k,nan,r m,(D 20)*

Zikir, yap,ld, , vakitler aç,s,ndan dereceye tabi tutulmu ve geceleyin seher vakti yap,lan zikirler daha k,yetli say,lm, t,r. Sümmani de ibâdeti uykuya tercih edip geceleri uykusuz geçiren ki ilerin su sesinde bile Hakkø, zikreden bir nida duyduklar,n, ve eb-i yeldalarda gizlice çekilen õhuø sedas,n, öyle dile getirmektedir:

*Â ,ktan ma uka ermez mi ahlar
Yarin arzusuna aç,l,r rahlar
Didesi ay,klar gû -i âgâhlar
Neden bir i itir su sedas,n,*

*Sümmânî dilberi sever daldada
Demek laz,m veciz, latif bal dada
Cihan halk, Hakøla eb-i yelda da
Er ar a gönderir hu sedas,n,(E 170)*

(Sümmanî)

Seher vaktinde ay,k kalan gül ile bülbüle dikkat çeken Â ,k emâ bu vakitte hidayet rüzgârlar,n,n esti ini ve ir ad rengine bürünmek isteyen herkesin âlemi ibretle inceleyip tefekkür etmesi gerekti ini söyler:

*Seher vaktinde güller naz ile refâi hicab eyler
Eser bâd-, hidâyet bülbüle bûyin virir irâd
Aç,ld, goncalar fasl, bahar ibretnümâd,r bu
Tefekkür eyle rengin almak istersen e er ir âd(H 11)
(emâ)*

2.16. bâdet ve kulluk

Sözlükte öboyun e me, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tap,nmaö anlam,na gelen ibâdet, dinî bir terim olarak insan,n Allahœa sayg,, sevgi ve itaatini göstermesi ve onun ho nutlu unu kazanmak niyetiyle ortaya koydu u belirli tutum ve davran, lar,n tümüdür⁴⁴⁶. bâdet, ubudiyet ve ubudet kavramlar,na farklı anlamlar yükleyen mutasavv,flara göre ibâdet, müminlerin avam, içindir. Ubudiyet ise havas (seçkin veliler) içindir. Ubudet ise havassuð-havas denen en seçkin veliler içindir⁴⁴⁷. Sufilere göre ibâdet ve ubudiyet Allahœn r,zas,n, kazanmak, ona yakla mak ve onun huzurunda olmak için vazgeçilmez bir araç,r. Ki i her i i bir tarafa b,rakarak Allahœn huzurunda ve onunla birlikte oldu unun bilincine erince amaca uygun hareket etmi olur. Her halukârda ibâdet, salikin gösterdi i çabay, ifade etmektedir⁴⁴⁸. Halis bir mümin olmak için sadece inanman,n yetmeyece ini, ibâdetin art oldu unu, evvela be vakit namaz,n gerekli oldu unu ifade eden enlik bu ba lamda unlar, terennüm eder:

*Be vakit namaz ki farzd,r Müslüman olanlara
Gece gündüz zikredip hak yolu bilenlere
Günde bin sevap yaz,l,r cumaya gidenlere
enlik der ki kulak assan okunan selaya sen*

*Ey gönül s,dkile yalvar, O gani Mevlâøya sen
Al abdesti, g,l namaz, dâima g,bleye sen
Hak Teøâlâ gulunu s,nar, sak,n sen olma asi
ükür eyle Hakœtan gelen her türlü belâya sen(EA 145)*

⁴⁴⁶ Dia, D A, C.19, s.233.

⁴⁴⁷ Ku eyrî, a.g.e., s.399.

⁴⁴⁸ Uluda , a.g.e., s.256.

Sümmanî de nefsi ve onun talebi olan dünyaya yönelik ini sorgulad,ktan sonra ilâhî gerçekli e yönelik te kulluk bilincini devreye sokmakta ve salih amele te vikte bulunmaktadır,⁴⁴⁹. Ona göre kullu un göstergesi *õ er-i erife*ö riâyetle sâlih amel i lemektir.

Sümmânînin iirlerinin temel örgülerinden biri de bu husustur:

Gel er-i eriften ay,rma yolu
Hevâ-i hevese harcetme pulu
Cehdeyle olas,n kabulü kulu
Bezî-i vücûd eyle Hünkâra gel gel(AE 187)

Her binâya ezel temel isterler
Temele münasip amel isterler,
Hasep, nesep sormaz amel isterler
Der Sümmânî sanma sim ü zerlik var(AE 229)

Sümmân nazmetti Kurâînø, heceden
Kim der hay,rl,d,r gündüz geceden
lim ile amel etmeyen hocadan
Bence Gümriødeki papaz yah idir(AE 241)

Vas,tî der ki õSize verilen ihsan ve nimetlerin lezzetiyle me gul olmaktan sak,n; üphesiz bu hal gönlünü Hakkøa verenler için bir perdedir.⁴⁵⁰ Bu ifadelerde de oldu u gibi mutasavv,flar dünya nimetlerini Hakkøa ula mada bir engel olarak görmü lerdir. Bu aç,dan yoksulluk insan, Hakkøa yakla t,ran bir vesile olmaktadır. Ayr,ca yoksullu a tahammül etmek zor bir nefis mücadelesini gerektirdi i için e er sab,rl, olunursa en de erli ibâdetlerden say,lm, t,r. enlik duruma dikkat çekerek öyle söylemektedir:

Yohsulluk da ibâdetdir, e er sabreylersen
ncitme hakk,n kulunu do ru kelam söyle sen
Uyma eytan,n feline ona lanet eyle sen
Do ruluk hak kap,s,d,r, ba vurma hileye sen(EA 145)

bâdet etmede insan,n en büyük hasm, eytand,r. Bu yüzden ibâdet edecek olanlar öncelikle eytana galip gelmelidirler. eytana yenik dü enlerin sonu ise âte -i sûzan olacakt,r:

Ustas,ndan ders alanlar yol bilir erkân bilir
eytana tabi olan, ate -i Suzan bilir(EA 140)

(enlik)

⁴⁴⁹ Gündo du, a.g.m., s.141.

⁴⁵⁰ Ku eyrî, a.g.e., s.403.

Sufilere göre ibâdet cehennemden kurtulman, n ve cennete girmenin arac, d, r. Namaz, mah erde halinin ho olmas, n, isteyenler için hem cehennem nar, ndan koruyan, hem karanlı, k kabri ayd, nlatan hem de s, ratta köprü olup cennete ta , yan bir ibâdetdir. Â , klar, m, z, n be vakit namaza çokça de indikleri dikkat çekmektedir. Onlar bazen kendi gönüllerine bazen de halka namaz k, lmalar, n, tavsiye etmektedirler:

Alanda nasihat olursun âlim

Hayrile errini edersin malum

Dilersen mah erde ho olsun halim

Be vakit ibâdet g, lmak gerekti(EA 56)

(enlik)

Namaz dinîni dire idir

Karanl, k yer ç, ra , d, r

Hem s, rat, n bura , d, r

Gafil olma k, l namaz,

Bu Seyranî söyler heman

K, l namaz, Hakkâ dayan

Günahkâr olur k, lmayan

Gafil olma k, l namaz,(147)

Be vaktini k, l da gözet Subhan,

Cehennem nar, ndan kurtar bu can,

Yana ma eytana aldat, r seni

eytan, n kondu u daldan uzak ol(212)

(Seyranî)

Müslümanl, k k, ldan ince bir yoldur

E er ki sorarsan nimeti boldur

Sabah namaz, nda nefsinî öldür

Yönünü cennete dön kara gözlüm

Gönlünü yüceden uçurma sak, n

Elinden f, rsat, kaç, rma sak, n

Ak am namaz, n, kaç, rma sak, n

Dünya güzelisin sen kara gözlüm(K 378)

*Evkât-, hamse gel eyle dikkat
Mü'mine buyrulmu farz ile sünnet
Mecazî yar ile eylersen ülfet
Bo yere sineni da la bir zaman(K 245)*

(Ruhsatî)

Â ,k Sümmanî namaz üzerine yazd, , bir gazelinde namaz,n kalbe cila, dine kuvvet ve bedene s,hhat olu unu öyle dile getirmi tir:

*Cemâ cümle mü'minat,n üphesiz mirac,d,r
Vechine nur kaydettirir, azim himmettir namaz*

*Hak Resulünden buyruldu bizlere farz u sünnet
Dima a tad, kalbe cila, dine kuvvettir namaz*

*Her zaman yakar, söndürmez iman,n çera ,n,
Dü cihan mülkünde görsen, ne himettir namaz*

*Sümmanî haberdar m,s,n sen bunun k,raat,ndan
Bize kudret hazinesinden gör ne devlettir namaz(AE 316)*

(Sümmanî)

Seyranî de riyâ ve kibirle kar, ,k bir ibâdetin hiçbir faydansa,n,n olmayaca ,n, dile getirmektedir. Zira kibir ehli bütün y,l boyunca oruç tutmu olsa bile Allah indinde de erli de ildir:

*Hakkaøbir âdem riya ile ibâdet eylese
Belli ye dir kendinî rüsva-y, bed-nam eylese*

*Ehl-i kibrin taat, makbul-i indallah de il
Üçyüz altm, gün orucun tutsa bayram eylese(304)*

(Seyranî)

Emrah ise ibâdetin bilinçli yap,lmas,na u ifadelerle dikkat çekmektedir:

*Bir gönül ki olur hemi e napak
Anda bir tecelli peyda olur mu
Âlemde olmayan sahib-i idrak
Etti i amelden fayda bulur mu(G 65)*

Dinîmizce gece yap,lan ibâdetler nefisle mücadeleyi gerektirdi i için gündüz yap,lan ibâdetlerden daha faziletlidir. O yüzden gece ibâdetleri hep te vik edilmî ve faziletli say,lm, t,r. A klar,m,z seher vaktinde yap,lan ibâdetin önemine vurgu yapm, lard,r:

*Arz-u ah,n için yaz bir arzuhal
Götürüp canana ver gecelerde
E er olam dersen bir ehl-i kemal
Huzur-u Bariøye dur gecelerde*

*Bak bu i tiyakta, her bir Müslüman
Geceler subha dek isterler aman
Erenler kervan, çekilen zaman
Sen de o zümreye gir gecelerde
(Cemalî)*

*Do ru tarik sürüp yol varmal,d,r
Ak,t,p gözya ,n sel varmal,d,r
Seherde ah çekip yalvarmal,d,r
Niyaz et Mevlâøya naz var ucunda(K 14)*

*Ci erini a k oduna da lay,p
Kanaat kemendin bele ba lay,p
Seher vakti feryad edip a lay,p
Ruhsatî Mevlâs,n bulanlar girer(K 359)*

*ndirip secdeye ba ,
Çals,n ba r,na ta ,
Â ,klar ak,t,r ya ,
Ah ederler seherlerde(K 56)
(Ruhsatî)*

Taklid-i iman, tahkik-i imana yükselten ibâdetlerdir. Emrah inan,p da amelini yapmayanlar,n halini kuru dava ile maslahatç, olmaya benzeterek ibâdetin gereklili ini ifade ederken Seyranî de ilmiyle amel olmayan kafesteki karga ile bir tutarak amelin önemini dile getirmektedir:

Emrah ta candan eyle gel tevhit

S,hhat de il imi iman-, taklit

Elde senet gerek dilde akait

Kuru dava ile maslahat olmaz(G 74)

(Emrah)

Bir âlim e er olmaya ilmiyle amel

Koy bir kafese bülbülü karga ile bir tut(332)

(Seyranî)

SONUÇ

Köklü bir geleneğe sahip oldukları, halde yıllardır ihmal edilen âşkların tarikat balantıların ve şiirlerinde iledikleri tasavvufî motiflerin incelendiği bu çalınmada, tasavvufun âşkıiri için önemli bir kaynak olduğu görülmüştür. Toplum nazarında duygu ve düüncelerin tercümânı, konumunda olan âşklar, halkın dinî duyguların yanında özenle ve yoğunlukla iledikleri konuların baında tasavvuf geleneği gelmektedir. Bütün âşklar için aynı şeyi söylemek mümkün olmasada XIX. yüzyılda yaayan âşkların büyük bir çoğunluğunun Hakkâşık, edasıyla şiirler terennüm ettikleri, tasavvufî motifleri ârif edasıyla kullandıkları görülmektedir.

XIX. yüzyıl âşklarından hemen her birinin tasavvuf ve tarikatla doğrudan ya da dolaylı olarak balantısı olduğu görülmektedir. Âşklara dervî gözüyle bakmak doğru olmasada kendilerini dervî olarak tanıtan yahut bir dervî edasıyla şiirler yazan âşkların sayısı hiç de az değildir. Her ne kadar âşkların tarikat balantılarını belgelemek çoğuk defa mümkün olmasada şiirlerinden hareketle tarikat balantılarına dair ipuçları yakalamak mümkündür. Çalınmamızda ele aldığımız on üç âşktan on birinin tarikat balantısı, gerek kaynaklarımızda yer alan bilgilerden gerekse şiirlerinden hareketle tebit edebilmekteyiz.

Âşkların beşeri âşkân ilahî âşkânı, nefis terbiyesinden zühd anlayışına kadar birçok konuyu irdelemiştir. Bunu yaparken tasavvufî terminolojiyi kullanmaları, şiirlerine bambaşka bir derinlik katmıştır. Bu nedenle âşkıirini anlamak istediğimizde onu tasavvufî düünceden bağımsız olarak ele almak büyük bir eksiklik olacaktır. Çünkü ilahî âşkân, zühd, gönül, tevbe, zikir, ükür, sabır, nefis ve vahdet-i vücûd gibi birçok tasavvufî kavram ve düünce sistemi âşkların şiirlerine oldukça yoğun ve insicam içerisinde i lenmiş bulunmaktadır. Dünyaya ve yaayanlara âşkân çerçevesinden bakmay, sanki bir prensip haline getirmiş olan âşkların, bu âşkân bir de ilahî âşkân perspektifi ekleyince gerek dünya gerekse yaayanlar şiirlerinde çok farklı bir görünüm kazanmaktadır.

XIX. yüzyıl âşkıirinde yer alan en önemli konuların baında muhabbet ve âşkân gelmektedir. Âşklara göre yaradılmışın temelinde muhabbet vardır. Muhabbet ilahî âşkânın hem temeli olarak telakki edilmekte hem de kalbin zevk aldığı şeylere meyletmesi bakımından ilahî âşkân geçişini ifade etmektedir. Mutlak hakikate ulaşmanın iki yolu olarak kabul edilen âşkân ve âşkân yolunu tercih ettiklerini her fırsatta dile getiren âşkların, âşkân, mecazî ve hakikî olmak üzere ikiye ayrılmaları ve mecazî âşkân, hakikî âşkân geçişini bir vasıta olarak görmüşlerdir. Hatta Peygamber ve ehl-i beyt sevgisini bile ilahî âşkânın bir vasıtası olarak

de erlendirmi lerdir. Leyla's,ndan geçen Mecnûn misali gerçek sevgiliye beslenen ilahi a k, s,k s,k dile getirmi lerdir.

iiirlerde yer alan bir di er önemli konu ise tevhit inanc,d,r. Mutasavv,flar,n dile getirdi i vahdet-i kusud, vahdet-i uhud ve vahdet-i vücûd dü üncesinin benzer ifadelerle â ,klar taraf,ndan da itina ile i lendi ini görmekteyiz.

Tasavvufta hâl ve makâmlar, ifade eden baz, kavramlar â ,klar,n dilinde sûfiyâne bir ifade tarz,yla dile getirilmi tir. Örne in mutasavv,flar,n kabul etti i gibi dünyan,n ra bet gösterilecek kadar de erli olmad, ,n,, dünya nimetlerin Hakkø ula mada birer perde oldu unu; gönlün Hakkø,n nazargâh,, evi oldu unu; nefsin insan,n en büyük dü man, oldu unu; günahlarla kirlenen benli in tevbe p,nar,nda y,kanmas, gerekti ini; ba a gelen her eyin Hakøtan geldi ini bilerek s,k,nt,lara sabredilmesi gerekti i en s,k i lenen konulardan baz,lar,d,r.

Ahlaki konulara da gerekli itinay, gösteren â ,klarda dînî dü ünceden kaynaklanan bir telkin, telkinin yan, s,ra uyaran ve yol gösteren bir dü ünce yo un olarak kendisini hissettirmektedir. Bu durum â ,klar,n toplum içinde yüklendikleri arif ki i misyonu sebebiyledir. Bu ba lamda birçok â ,k, insanl, a hitap eden, do ruyu mutlulu un yolu gösteren, bir bak,ma insan, kurtulu a ça ,ran mistik bir vaiz gibidir.

Toplumda tezahür eden her eyden etkilenen ve bunu iirlerine ustaca yans,tan â ,klar XIX. yüzy,lda Anadolu'da etkili olan baz, tarîkat ve me replerden de etkilenmi lerdir. Özellikle devletin resmen kabul etti i Bektâ îlik ve Mevlevîlik, â ,klar,n hayat tarzlar,na ve iirlerine önemli dercede yans,m, t,r. Dertli Bekta ili i, Â ,k emøi de Mevlevîli i en iyi ekilde i leyen â ,klard,r. Bunun yan,nda Melâmîlik ve Hurûfîlik tarih boyunca toplumun her kesiminden taraftar buldu u gibi â ,klar aras,nda da taraftar bulmu tur. Â ,k Seyrani Melâmîli i bir hayat tarz, olarak ya arken birçok â ,k Hurufili in etkisiyle iirler terennüm etmi lerdir.

Hulasa tasavvuf, â ,klar,n iirlerine derinlik katan bir renk tonu gibidir. E er tasavvufî temalar, iirlerden ç,karacak olursak â ,klar kuru bir söz cambaz, haline gelecektir. O yüzden tasavvufun â ,klar,n gerek bireysel gerekse toplumsal kimli inin olu mas,nda önemli bir role sahip oldu unu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aclunî, *Ke fuð-Hafa*, II.
- Akay, Be mart, *Â ,k enlik*, Yeni Matbaa, Ankara 1954.
- Aksu, Hüsameddin, *öHurûfîlikö, D A, C. 18*, stanbul 1998.
- Aktan, S,tk., *öOsmanc,kl, Â ,k ve âir Uslu(II)ö, Çorumlu Dergisi, Y,l:4, Say,:34635*, 1ubat-Mart 1942.
- Albayrak, Nûrettin, *öÂ ,kö, D A, III*.
- *Sümmânî*, Tima Yay., stanbul 2001.
- öErzurumlu Emrahö, D A*, stanbul 1995.
- Ruhsatî*, Tima Yay., stanbul 2001.
- Alkan, Naim, *Türk Halk Edebiyatı*, Ankara 1973.
- Alptekin, Ali Berat, *Ç,ld,rl, Â ,k enlik Bibliyografyası*, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 1989.
- *Palandökenin Zirvesindeki Â ,k Erzurumlu Emrah*, 1. bask., Akça 2004.
- Alt,nkaynak, Erdo an, *öÂ ,k enlik iirlerinde Mizah ve Hicivö, Â ,k enlik Sempozyumu Bildirimleri, 22ö23 May,s 1997*, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 2000.
- Artun, Erman, *Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Edebiyatı*, Akça Yay., Ankara 2001.
- *Günümüzde Adana Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Feymani*, Adana Valili i 1 Kültür Müdürlü ü Yay., Hakan Ofset, Adana, 1996.
- *öKaracao lan iirinin Kültür Kaynaklarö, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, Y,l: 3, Cilt: 2, Say,: 7, Ankara 1995.
- Artun, Erman; *öÂ ,k Tarz, Edebiyat Hakk,nda Dü üncelerö, Mehmet Kaplan için, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yay. Ankara*.
- Türk Halk Edebiyatı,na Giri*, Kitabevi Yay., stanbul 2004.
- öOzandan Â ,a Halk iiri Gelene inin Kültür Kaynaklarö, çel Kültürü*, Y,l: 9, Say,:41, çel, Eylül 1995.
- Asarkaya, Halis Turgut, *Tokat Vilayeti Me hurları*, Samsun 1949.
- Aslan, Ensar, *öÂ ,k enlikin Hikâyelerinin Konular,n,n Kaynaklarö, Â ,k enlik Sempozyumu Bildirimleri, 22ö23 May,s 1997*, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 2000.
- *Ç,ld,rl, Â ,k enlik*, 2. bask., Dicle Üniv. E itim Fak. Yay., 1992.
- Do ulu Saz âirleri*, Atatürk Üniversitesi Bas,mevi, Erzurum 1978.
- Aslano lu, brahim, *öErzurumlu Emrahın Ya am,yla lgili Belgeler ve Bilgilerö, III. Uluslar aras, Türk Halk Edebiyatı, Semineri, 7-9 May,s 1987*, Eski ehir.

A kun, Vehbi Cem, *Büyük Halk ve Saz âiri Emrah/Seçme iirler*, Sivas Kamil Matbaas,, Sivas 1942

-----*Büyük Halk ve Saz âiri Ruhsatî*, Sivas 1944.

-----*Terzi Baba Ve Erzincan âirleri*, Bal,kesir 1956.

Atay, Mehmet, öBayburtlu Celâlî, *nan*, Y,13, S.17, Trabzon (Mart) 1945.

Ayni, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, stanbul 2000.

Azamat, Nihat, öMelâmetö, *D A*, C.29.

Baba, Safer, *Tasavvuf Terimleri*, Heten Keten Yay., stanbul 1997.

Balc., Merak (Rukiye), öOzansu köyü ve Celâlî Babaö, *Gazi Bayburt*, S.16, Temmuz-A ustos 1992, C.IV.

Ba ar, Zeki, *çtimai Adetlerimiz ve nançlar,m,z*, Erzurum 1972.

Ba göz, lhan, öKaracao lan m,, Pir Sultan Abdal m, Halk,n Dilinden Konu uyor, Halk m, Onlar,n Dilinden Konu uyor, *Millîyet Sanat Dergisi*, Say,: 216, stanbul 1977.

Batur, Suat, *Türk Halk Edebiyatı*, stanbul 1998.

Bayrak, Kemal, *Â ,k Zülalî*, Lisans Tezi, Erzurum 1973.

Bolat, Ali, *Melâmetîlik*, nsan Yay., stanbul 2003.

Boratay, Pertev Naili-Halil Vedat F,ratl., *zahl, Halk iiri Antolojisi*, Ankara 1943.

Boratay, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat 2*, stanbul 1983.

Bozhüyük, Mehmet Emin, öHurufö, *D A*, C.2, stanbul 1998

Bulut, Sebahattin, öSanamerli Hac, Ahmet Babaö, *Erzurumda z B,rakanlar*, Kültür Yay., stanbul 1995

Cebecio lu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Rehber Yay., stanbul 1997.

Cemal Kurnaz - Mustafa Tatç., *A k Ça layan, Bayburtlu Celâlî*, Reyhan Yay., Ankara 1998.

Cumbur, Müjgan, *Ba aklar,n Sesi*, Ankara 1968

Çapan, brahim, *Kars Gazetesi*, öÂ ,k Zülalî, 1 Haziran 1939

Çelebi, Asaf Hâlet, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece, Ankara 2006

Çelik, sa, öTasavvufî Bir Kavram Olarak Fakrö, *EKEV Akademi Dergisi*, C.III, S.2, Ankara 2001.

Çobano lu, Özkul, öOsmanl, Devletinde Türk Halk Kültürünün De i im ve Dönü üm Dinamikleriö, *Osmanl,, Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, C.IX.

Co kun, Selçuk, *Bir E itimci Olarak Hz. Peygamberön nsan Anlay, ,* EKEV Yay., Erzurum, 1996.

Develio lu, Ferit, *Osmanl,ca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatö*, Ankara, 1980.

- Develio lu, Abdullah, *Büyük nshanlar*, Tarihsiz.
- Dizdaro lu, Hikmet, *öSümmânîñöye Dair İö, Türk Folkloru Ara t,rmalar*, Nisan 1950.
- öBayburtlu Celalîñin Ölümüne Dairö, *Fikirler, zmir Halkevi Dergisi*, S.264-265.
- öBayburtlu Celalîñin iirleriö, *TFA*, Y,l 1960, S.127.
- Do an, Ahmet, *Bayburtlu Celalî Baba*, Ankara 1999.
- Do an, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, (16. bask.), Vadi Yay., Ankara 2003.
- Düzgün, Dilaver, ö iirlerinden Hareketle Â ,k Sümmânîñin Hayat, ve Dü ünceleriö, *Çizgi Dergisi*, Eylül-Ekim 2003.
- öÂ ,k Edebiyât,ö, *Türk Halk Edebiyât, El Kitab*, Ed: M. Öcal O uz, Grafiker Yay., Ankara 2004.
- öÇ,ld,rl, Â ,k enlik ile Narmanl, Â ,k Sümmânîñin Kar ,la malar,ö, *Millî Folklor*, c.VI, Y,l: 12, say,: 48, k, 2000.
- öÂ ,k Tarz, iir Gelene i Ve Erzurumlu Emrahö, *Millî Folklor*, (47) Güz 2000.
- Ebu Nasr Serrac, *el-Lümağ slam Tasavvufu*, Haz: H. Kamil Y,lmaz, stanbul 1996.
- Elçin, ükrü, *Türk Halk iiri Antolojisi*, Ankara 1988.
- Ensar Aslan, *Ç,ld,rl, Â ,k enlik, Hayat, iirleri Kar ,la malar, Hikâyeleri*, 2.bask,, Diyarbak,r 1992.
- Erayd,n, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, stanbul 2001.
- Erdener, slam, Â ,k enlik Dîvân,, Bugün Matbaas,, Kars 1960.
- Ergin, Ali akir, *Fennî Dîvân*, Ankara 1996.
- öFennî Mehmed Said Efendiö, *TDEA*, C.III.
- Ergun, Saadettin Nüzhet, *Türk âirleri*, C.II.
- XIX. Yüzy,l Saz âirlerinden Gedaî, stanbul 1933.
- Erkal, Abdulkadir, öSümmânîñin Â ,k Edebiyât,na Olan Etkisiö, *Narman Sosyal Kültür Sanat Dergisi*, Say,: 1, Erzurum 1999.
- Erkal, Abdulkadir, *Narmanl, Â ,k Sümmânî*, Erdem Yay., stanbul 1998.
- F,nd,ko lu, Ziyaeddin Fahri, *Erzurum âirleri*, stanbul 1927.
- Bayburtlu Zihnî*, 2. bask,, stanbul 1928.
- Göksel, Necati Turgut, Â ,k Emrah/Hayat,-Edebi ahsiyeti-Eserleri ve iirleri, Ni de 1966.
- Günay, Umay; öÂ ,k Tarz, Edebiyât Hakk,nda Dü üncelerö, *Mehmet Kaplan için, Türk Kültürünü Ara t,rma Enstitüsü Yay.*, Ankara 1988.

-----öÂ ,k Tarz, Edebiyât Hakk,nda Dü üncelerö, *Mehmet Kaplan için, Türk Kültürünü Ara t,rma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.*

-----*Türkiye'de Â ,k Tarz, iir Gelene i ve Rüyâ Motifi, Akça Yay., Ankara 1993.*

Gündo du, Cengiz, öÂ ,k Sümmanî'de A k,n Metafizi iö, *Tasavvuf Dergisi, y,l:8, say,:18, Ankara 2007.*

----- *Hac, Bektâ i Velî, Aktif Yay., Ankara 2007*

Güney, Eflatun Cem, *Erzurumlu Emrah, Sivas Türkoca , Bas,mevi, Sivas 1928.*

-----*Â ,k Ruhsatî, HBH, IV (46), 15.3.1935. S.247.*

Güney, Eflatun Cem- Güney, Çetin Eflatun, *Erzurumlu Emrah/Hayat, ve iirleri, Maarif Kitaphanesi, stanbul MCMLXXV.*

-----*Â ,k Ruhsatî Hayat, ve iirleri, stanbul 1963.*

Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyât,, Akça Yay., stanbul 2004.*

Güzel, Abdurrahman, öBektâ îlik ve Bekta i iiriö, *ükriü Elçinø Arma an, Ankara 1983.*

Gökyay, Orhan aik, öRüyâlar Üzerineö, *II. Milletleraras, Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.IV, Ankara 1982.*

Gölp,narl., *Abdulkadir Türk Tasavvuf iiri Antolojisi, stanbul 1972.*

----- *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, nk,lâb Kitabevi, stanbul 1953.*

-----*Hurûflük Metinleri Katalo u, Ankara 1989.*

Hac, Bekta -, Veli, *Makalat, Ne r., Esad Co an, Seha Ne riyat, stanbul 1971.*

Hal,c., Feyzi, Â ,k *emâ Hayat, ve iirleri, Kültür ve Turizm Yay., Ankara 1982.*

Ha lak, Salim, *Bayburtlu Celâlî, Ankara 1963.*

Hucvuri, *Ke fuð-Mahcup (Hakikat Bilgisi), Haz: Süleyman Uluda , stanbul 1996.*

[http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1783.](http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1783)

[http://kubilaykars.sitemynet.com/KubilayKars/id16.htm.](http://kubilaykars.sitemynet.com/KubilayKars/id16.htm)

[http://asiksenlik.turk.tc/.](http://asiksenlik.turk.tc/)

bn Arabî, *el-Futuhâtüð-Mekkiyye, ne r. Osman Yahya, Beyrut 1405/1985, II, 372.*

bni Manzur, *Lisanuð-Arab, C.6*

bnülemin, *Son As,r Türk âirleri, C.I.*

mam Gazalî, *hyâu Ulûmiqð-dîn, Kahire 1302/1884, IV, 457.*

mam-, Rabbânî, *Mektubât, Çev.: M. Metin Zirek, Yeni afak, stanbul 2006.*

slamo lu, Mustafa, *Seyranî, Hayat,, Ki ili i, Sanat,, iirleri, VI. Bask., Denge Yay., stanbul 2007.*

- z, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yay., stanbul 1969.
- Kalkan, Emir, *XX. Yüzyıl Türk Halk İiri Antolojisi*, Ankara 1991.
- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., stanbul 1990.
- *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, stanbul 1999.
- öVefat,n,n 90. Y,ında Yozgatlı, Said Efendiö, *Yeni Dünya Dergisi*, ubat-2008.
- Karada , Metin, *Erzurumlu Emrah, Ya am,-Sanat,- iirleri*, Ayy,ld,z Matbaas., Bal,kesir 1996.
- Karaday,, Osman Nûri, *Narmanlı, Â ,k Sümmânînin iirlerindeki Tasavvufî Motifler*, (Lisans Tezi), Erzurum 2004.
- Â ,k enlikân iirlerinde Yer Alan Baz, Tasavvufî Motifler, Seminer Çal, mas., Erzurum 2007.
- Karakoyunlu, Sadri, *Bayburt Tarihi*, Ankara 1990.
- Karde , Mehmet, öSümmânî ve limö, *Hür Söz Gazetesi*, (22.4.1972).
- Karde , Mehmet, *Me hur Saz âiri Â ,k Sümmânî*, Fakülteler Matbaas., stanbul 1963.
- Kaya, Do an, *Sivas'ta Â ,kl,k Gelene i ve Â ,k Ruhsatî*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1994.
- Â ,k Edebiyât, Ara t,rmalar., Kitabevi Yay., stanbul 2000.
- Ruhsatînin U ru le Kad, Hikâyesi*, stanbul 1985.
- Â ,k Minhacî, Sivas 1994.
- Kayg,s,z, Aziz, öÂ ,k enlikân Heykelini Açarkenö, *Karsö,n Sesi*.
- Kelabazî, *Do u Devrinde Tasavvuf*, Haz,rlayan: Süleyman Uluda , Dergâh Yay., stanbul 1979.
- Kemikli, Bilal, *Dost linden Gelen Ses*, Kitabevi Yay., stanbul 2004.
- K,l,ç, Sad,k, *Kurân Sembolizmi*, K,l,ç Yay., Ankara 1991.
- K,rtan, Mahmut, *Bayburtlu Bürhani Baba*, Yalova 1998.
- K,rz,o lu, M. Fahrettin, *K,rk Y,ll,k Kara Günlerde Kurtulu umuzun 40. Y,ldönümü Dolay,s,yla Edebiyât,m,zda Kars/II*. Kitap, stanbul 1958.
- Kirizo lu, Ilgar, öBayburtlu Zihnînin Yurt ve Ulus Yolundaki Deyi lerindenö, *Tanr,da* , 1 (18), 4 Eylül 1942.
- Kocatürk, Mahir Vasfi, *Tekke iiri Antolojisi*, Ankara 1969.
- Türk Edebiyât, Tarihi*, Ankara 1964.
- Koç, Sabri, ö iirlerinden ve Sözlerinden Usta enlikœe Ula makö, *Â ,k enlik Sempozyumu Bildirimleri*, 22ö23 May,s 1997, Kültür Bakanlı, , Yay., Ankara 2000.
- Koçak, Halit, öCeyhunî ve Ç,raklar,ö, (1), *Çorumlu Dergisi*, Y,l:1, Say,:6, 15.09.1938

- Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsu'd-Hikem Tercüme ve Terhi*, 3. Basım, Haz.: Mustafa Tahral,-Selçuk Eraydın, FAV, İstanbul 1999.
- Koz, Sabri, *Âşk Koluö*, TDEA, C.1, İstanbul 1977.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Sazâîrleri*, Güven Basımevi, Ankara 1962.
- Ö Türk Edebiyatı*, Menâîö, *Edebiyat Ara tırmalar, I*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- Edebiyat Ara tırmalar, I*, Ötüken Yay., Ankara 1989.
- Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İleri Başkanlığı, Yay., Ankara 1976.
- Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.
- Edebiyat Ara tırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- XIX. Asır Sazâîrlerinden Erzurumlu Emrah*, Efka Matbaası, İstanbul 1929.
- Ku eyri, Abdulkerim, *Ku eyri Risalesi*, Haz: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2005.
- Kutsi, Tahir, *Türk Halk İiri (Antoloji)*, İstanbul 1978.
- Kutlu, İsmeseddin, *Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yay., Ankara 1988.
- Kuyumcu, Fehmi, *Evliyanın Dilinden*, Ankara 1978.
- Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, II. Baskı, Çev.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1996.
- Nesefî, Azizüddin, *Tasavvufî İnsan Meselesi (İnsan-, Kamil)*, Çev: Mehmet Kanar, İstanbul 1990.
- Ocak, Ahmet Ya ar, *ÖBektâîlikö*, D A, V.
- O uz, M.Öcal, *Ö Azerbaycan ve Türkiye sahasında Âşk Edebiyatı*, n, n 19. yüzyıl, *Pertev Naili Boratovça Arması*, Haz.: Metin Turan, Kültür Bakanlığı, Yay., Ankara 1999.
- *Ö Azerbaycan ve Türkiye sahasında Âşk Edebiyatı*, n, n XVI. Yüzyıl, na Dairö, *pek Yolu Uluslar Arası, Halk Edebiyatı, Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1995.
- *Yozgatta Halk İirli İinin Dünü Bugünü*, Kültür Bakanlığı, Yay., Ankara 1994.
- Okay, Ha im Nezihî, *Âşk Sümmânî*, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- Sümmânî*, İstanbul 1975.
- Develi'di Seyranî*, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1963.
- Ö Ceyhunîö*, *Folklor Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 10611612, İubat-Mart-Nisan 1970
- Onay, Ahmet Talat, *Âşk Tokatl, Nûri*, Çankırı, 1933.
- Ozankan, Cenap, *Kırk Halk İiri*, İstanbul 1960.
- Özaslan, Metin, *Erzurum Âşk Gelene İi*, Akça Yay., Ankara 2001.

- Özbek, Orhan, *Âşk enlik*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969.
- Özdemir, Hasan, *Âşk iiri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doçentlik Tezi (Basılmamış), Ankara 1986.
- Özdemir, Ahmet, *Avrular ve Dadaloğlu*, Ankara 1985.
- Özden, İnci, *Gerçek Âşklardan Celalî, Ülkü Yeni Seri*, S.62, 16 Nisan, 1944.
- Özder, M. Adil, *Doğulu İlerimizde Âşk Karşılamaları*, Bursa 1965.
- Özer, Yunus, *Âşk Sümmânî ve Tasavvufî Anlayış*, (Yayınlanmamış, Bitirme Tezi) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1991.
- Öztelli, Cahit, *Erzurumlu Emrah Hakkında Yeni Notlar*, *Türk Folklor Araştırmaları*, 2(29), Aralık 1951.
- Zileli Âşirler*, Samsun 1944.
- Köroğlu ve Dadaloğlu/Hayat-Sanat-Âşirleri*, İstanbul 1977.
- Öztürk, Yaşar Nûri, *Kurân-, Kerâm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., (Geni letilmi 3. baskı), İstanbul 1989.
- Tarihi Boyunca Bektâîlik*, Yeni Boyut, İstanbul 1995.
- Pala, Skender, *Vahdet Bahsinde*, *Zaman Gazetesi*, 29.03.2006.
- Varlık-Yokluk*, *Zaman Gazetesi*, 31.03.2006.
- Önce Ruhlar*, Yontmal, *Kitâb-ı Ak*, Alfa Yay., İstanbul 2006.
- Pekolcay, Necla, *İslami Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981.
- Rayman, Hayrettin, *Âşk Sümmânî*, Ankara 1997.
- Sakallı, Sakallı, *Rüyâ ve Hadis Rivayeti*, Sparta 1994.
- Sakaoğlu, Saim, *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1989, XI, 260-261.
- Emrah'ın Türk Saz İiri Çindeki Yeri ve Yeti Tirdi İ Ustalar*, *Erciyes*, 9 (101) Mayıs 1986.
- Bayburtlu Zihni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 1988.
- Salih Şahin, *Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Âşirleri*, Ankara 1983.
- Sevengil, Refik Ahmed, *Çağımızda Halk Âşirleri*, İstanbul 1869.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, Çev: Ergün Kocabaş, İstanbul 2001.
- Tasavvufun Boyutları*, Kerkambar Kitapları, İstanbul 2000.
- Sühreverdi, *Avarifü'l-Maarif*, Beyrut 1966.
- Şafak, Yakup, *Tasavvufçular İirde Mecazî Anlatım Üzerine*, *Yedi İklim*, C.8, S.59, İstanbul 1995.
- Şemseddin Sami, *Âşıkö*, Kamusu Türkî, Tercüman Yay., İstanbul 1985.
- Şemsettin Sami, *Kamusul-âlâm*, C. 4.

Tahrall, õAhmet Yesevînin Dîvân-, Hikmetünde Dinî-Tasavvufî Unsurlarö, *Kubbealt, Akademi Mecmuas.*, y,l:20, say,: 1, Ocak 1991.

Talat, Çank,r,l, Ahmet, Â ,k *Tokatl, Nûri*, Çank,r, 1938.

----- Â ,k *Dertli, Hayat, ve Dîvân.*, 1928.

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzuli Dîvân, erhi*, Ankara 1998.

Tatç,, Mustafa, õTasavvuf Edebiyât,nda athiyât-, Sûffiyâne Gelene iö, *Türk Kültürü*, Say. 267, Y,l: XXIV, Temmuz 1985.

Teber, Ömer Faruk, *Bekta î Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yay., Ankara 2008

Torun, Ali, õTasavvufun Gölgesinde Ç,ld,r,l, Â ,k enlikö, Â ,k enlik *Sempozyumu Bildirimleri*, 22623 May,s 1997, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 2000.

Toros, Taha, *Dadalo lu/XIX. As,r Çukurova Saz âiri*, Adana 1940.

Turan, Fatma Ahsen, õÂ ,k enlikön iirlerinde Allah Sevgisi ve Buna Ba l, Tezahürlerö, Â ,k enlik *Sempozyumu Bildirimleri*, 22623 May,s 1997, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 2000.

Turan, Metin, *Pertev Naili Boratovça Arma an*, Kültür Bakanl, , Yay., Ankara 1997.

Turgut, Halis, õCeyhunîö, *Halk Bilgisi Haberleri*, y,l: 1, S. 9, Temmuz 1930.

Turgut, Arif H., õZileli Baba Ceyhunîö, *Yeni Tokat Dergisi*, Y,l: 2, Say,:25, 30 A ustos 1934.

Türk Dili ve Edebiyât, Ansiklopedisi, stanbul (tarihsiz).

Uluda , Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Marifet Yay., stanbul 1999.

-----öÂ ,kö, D A, C. 4.

Ulusoy, A. Haz,m, *Sanihat-, Seyranî*, Matbaa-, Millî, stanbul 1340.

Ulusoy, M. Vehbi, õYozgatl, âir Said Fennîö, *Bozok*, S.2, Yozgat 1938.

Uraz, Mehmet, õHalk Edebiyât,nda Bâdeö, *Türk Folklor Ara t,rmalar*, C.1, S.1, A ustos 1949.

-----Â ,k *Sümmânî ile Gülperi Hikâyesi*, stanbul 1981.

----- *Halk Edebiyât, iir ve Dil Örnekleri*, stanbul 1933.

Ya murdereli, Nesib, *Sümmânî*, Ülkü Bas,mevi, stanbul 1939.

Yanbe , M. Kemal, *Bayburtlu Celalî Hayat, ve iirleri*, stanbul 1963.

Yard,mc., lhan, *Bayburtlu Hicrani*, stanbul 1968.

----- *Yüzy,llar Boyu Zileli Halk Ozanlar.*, Ankara 1983.

Yaz,c., Tahsin, õPirö, slam Ansiklopedisi, stanbul 1997.

Yener, Cemil, *Türk Halk Edebiyât, Antolojisi*, stanbul 1973.

Yıldırım, Dursun, "Sözlü Gelenek Kültürü", *Millî Folklor*, C.1, S.1, Mart 1989.

Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlar,yla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

Yılmaz, İrin, "Prof. Dr. Umay Günay ile Halkbilim Çalışmaları, Üzerine Bir konuşma", *Millî Folklor* P.2, Ankara, 1994.

Zeyrek, Yunus, "Âşıkanelik Sanatı, Ümmiliği ve Karşılamaları, Üzerine Bazı Mülahazalar", *Âşıkanelik Sempozyumu Bildirimleri*, 22-23 Mayıs 1997, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

----- Âşıklar Serdar, *Posoflu Âşık Zülâlî*, MEB Yay., İstanbul 1990.

ÖZGEÇM

1982 y,l,nda Erzurum'un Narman İçesi'nin Karada Köyünde do du. İkö renimini köyde Karada Köyü İkö retim Okulu'nda okuduktan sonra ortaokul ve lise ö renimini Oltu mam-Hatip Lisesi'nde tamamlad,. Mezun oldu u y,l Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı, ve 2004 y,l,nda bu fakülteden mezun oldu. 2004 y,l,nda atandı, , mam-Hatiplik görevini halen Yakutiye'nin Alt,ntepe Köyünde sürdürmektedir. Aynı zamanda 2005 y,l,nda kaydoldu u Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans eğitimine devam etmektedir.

Adres: Alt,ntepe Köyü Yakutiye/Erzurum

Cep: 0535 208 03 49

Osman Nuri KARADAYI

01.04.2009